

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı

**İLKÖĞRETİM 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ERMENİ SORUNU İLE
İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE BİLGİ DÜZEYLERİ ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL VE KARS
ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Yaşar KOP

İstanbul, 2009

*Okumamı çok isteyen
fakat maddi anlamda bunu göremeyen
rahmetli babamın aziz ruhuna...*

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı

**İLKÖĞRETİM 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ERMENİ SORUNU İLE
İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE BİLGİ DÜZEYLERİ ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL VE KARS
ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Yaşar KOP

Danışman: Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK

İstanbul, 2009

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı

Yaşar KOP tarafından hazırlanan "**İLKÖĞRETİM 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN
ERMENİ SORUNU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE BİLGİ DÜZEYLERİ
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL VE KARS
ÖRNEKLERİ**" başlıklı bu çalışma, 13. 07. 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı
sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından "Doktora Tezi" olarak kabul
edilmiştir.

İmzalar

Danışman: Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. İbrahim GÜLER

Jüri Üyesi: Yard. Doç. Dr. Levent DENİZ

Jüri Üyesi: Yard. Doç. Dr. Hamza AKENGİN

Jüri Üyesi: Yard. Doç. Dr. Ali YILMAZ

.....
.....
.....
.....
.....

ÖNSÖZ

1915 yılında ne oldu? Sorusunun tek bir cevabı elbette yoktur. Fotoğrafın Türklerin penceresinden görünüşü ile Ermenilerin penceresinden görünüşü birbirinden oldukça farklıdır. Bir yanda geçmişte zorunlu göç yaşamış olan bir halk, diğer yanda bu halkın avukatlığına soyunup menfaatleri doğrultusunda olayı “kan davasına” dökerek bu yolla sesini duyurmayı normal sayan bir mantığın oluşturduğu tezler, öte yanda ise oluşan bu tezlere karşı, kendini her daim savunma ihtiyacı hisseden bir millet...

Bundan dolayıdır ki Türkiye, 1915 olayları nedeniyle son zamanlarda içte ve dışta giderek artan bir saldırı kampanyası ile karşı karşıyadır. Dikkat edilecek olursa Ermeni Sorunu, özellikle Türkiye kritik dönemlerden geçerken sahneye konulmaktadır/çıkarılmaktadır. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun Çanakkale için mücadele verdiği tarihte; Van, Sason ve Bitlis gibi doğu illerinde ardı ardına Ermeni isyanlarının patlak vermesidir. İkinci kritik dönem, Anadolu’da yeni bir millî devletin kuruluş mücadelesi verilirken, İttihat ve Terakki önderlerine birbiri ardına suikast düzenlenmesidir. 1970’lerde ortaya çıkan Ermeni terörü ise Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası oluşan uluslararası baskı ortamında yoğunlaşmıştır. Aynı sorun şimdi de Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girebilmek için yoğun çaba gösterdiği günlerde, dozu giderek daha da artırılan bir konu olarak gündeme gelmektedir/getirilmektedir. Buna paralel olarak çeşitli dünya ülke parlamentolarında “Ermeni Soykırım Yasası” kabul edilir olmuştur. Hiç şüphesiz tüm bunlardan maksat, Türk siyasetini kısıpca almak ve zorda bırakmaktır. Çünkü Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan, Orta Doğu ve Kafkasya gibi, önemli petrol yataklarının kesiştiği noktadaki stratejik konumu ile Türkiye, diğer dünya ülkelerinin iştahını kabartmaktadır.

19. yüzyılın sonuna dek Osmanlı Devleti bünyesinde huzur içinde yaşayan Ermeniler, devletin neredeyse her kademesine yükselmelerine rağmen kendilerine gösterilen bu imtiyaz(lar)ı bağımsız bir Ermenistan kurmak için yukarıda bahsi geçen olaylarda kullanır olmuşlardır. Hâlbuki Ermeniler, azınlıkta oldukları bir bölgede yanlış taktiklerle yanlış bir savaş vermişler, dolayısıyla bu durumun, çözümsüzlüğü iyice körüklediğini/körükleyeceğini düşün(e)memişlerdir.

Türkiye ise meseleyi daha geriden takip etmiş ve onların bu yanlış taktiklerine rağmen bir adım önde gitmesini seyreder olmuştur. Oluşan bu olumsuz hava da bile

Türkiye, terör ve propagandalar karşısında savunma durumunda kalmış ve bu hususta özellikle arşiv vesikalarına dayalı eserler ortaya koyarak, Ermeni iddialarını susturmaya çalışmıştır. Şüphesiz bugüne kadar bu konuda yeterli olmasa da pek çok eser verilmiştir. Fakat yazılan bunca esere karşın, Türkiye’de Ermeni Sorunu’nun eğitim boyutu yeterince araştırılmamıştır. Sorunun bu boyutu geleceğin yetki ve sorumluluk sahibi vatandaşlarının oluşması bakımından önem taşıdığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bu bağlamda böylesi bir çalışma ile ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile ilgili görüşleri ve bilgi düzeyleri ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir.

Yapılan bu çalışmada konunun nazikliğine/hassaslığına binaen alanyazının tamamlanması, yöntemin seçilmesi, anket ile görüşme sorularının ve başarı testinin oluşturulması dahası verilerin çözümlenmesi aşamalarında çok itinalı çalışılmıştır. Bu çabalara rağmen eksikliklerin olabileceği bir gerçektir. Bu yüzden tamamlanan çalışma tüm eleştirilere de açıktır.

Değerli fikirleriyle araştırmaya yön vermesinin yanı sıra çalışmanın tamamlanması için adeta zamanı lehime durduran Prof. Dr. Cemil Öztürk’e, tez konusu arayışında ortaya attığı görüşlerle bu çalışmanın isminin ilk nüvesinin oluşmasına vesile olan Doç. Dr. Dursun Dilek’e ve araştırma sürecinde meydana gelen aksaklıklarda gösterdiği inanılmaz problem çözme yeteneği ile zihnimi ve tezimi rahatlatan Yard. Doç. Dr. Levent Deniz’e teşekkür etmeyi kaçınılmaz bir borç saymaktayım.

Ayrıca araştırma konumla alakalı bulduğu her bilgiyi üşenmeden bana ulaştıran Yard. Doç. Dr. Mustafa Aksoy’a ve yine çalışmam sırasında yakın ilgi ve olağanüstü katkılarından dolayı Kars’tan Öğr. Gör. Alper Tazegül ile Öğr. Gör. Ü. Yaşar Elyıldırım’a, Erzurum’dan Arş. Gör. Ataman Karaçöp’e, Samsun’dan Dr. Hikmet Sürmeli’ye ve burada adını sayamadığım maddi katkıları olmasa da samimi bir bakışla “rast gele” diyen tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bunların haricinde gerektiğinde yardımlarını esirgemeyen ve hep yanımda olan Yard. Doç. Dr. Murat Taşdan’a, teşekkür ederim.

Pek tabi ki çalışmam sırasında manevi destekleriyle tartışmasız en büyük katkıyı yapan biricik annem ve canım aileme bir kez de buradan teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Yaşar KOP/13 Mayıs 2009

ÖZET

Bu araştırmada, 1915 Ermeni olaylarının temelinde yatan kanun ve uygulamalara ilişkin –İstanbul ve Kars illerindeki- ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin bilgi düzeylerinin ve konuya dair görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Benimsenen yöntemler bakımından karma olan bu çalışma, kullanılan araştırma yöntemine göre ise bir tarama [survey] çalışmasıdır. Araştırma İstanbul ve Kars ili 8. sınıf ilköğretim öğrencilerinin oluşturduğu çalışma evrenindeki 400 katılımcıyla yürütülmüştür.

Araştırmanın nicel boyutunda, survey yöntemi içinde yer alan “genel tarama modeli” kullanılmıştır. Bu boyutta veri toplama araçları, başarı testi ve anket formudur. Konuyu daha derin araştırmak, daha fazla bilgi edinmek ve ayrıntılı veri toplamak amacıyla iki ilde toplam 20 öğrenci ile gönüllülük esasına dayalı yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Bu kısım araştırmanın nitel yönünü oluşturmaktadır. Nitel ve nicel verilerin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması uzman görüşlerine başvurularak yapılmıştır.

Toplanan nicel verilerin değerlendirilmesinde t-testi, varyans analizi, yüzde ve frekans teknikleri, yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilen nitel verilerin çözümü için ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- İstanbul ve Kars’taki öğrenciler, Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmelerine rağmen, yine de söz konusu kanunun çıkarılmasının Osmanlılar açısından zorunlu olduğu fikrini desteklemişlerdir. Ermeni Sorunu’nun Osmanlı Devleti’nin devamı olduğundan Türkiye’yi de ilgilendirdiğini ifade eden öğrencilere göre Türkler, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiş olduğundan, I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilere soykırım yaptığını kabul etmemeli ve bu konuyu bilimsel ortamlara çekmelidir.
- Her iki ildeki 8. sınıf öğrencilerinin 1915 olaylarına yönelik önermelere katılma dereceleri, anne öğrenim durumundan ziyade baba eğitim düzeyinin artmasıyla doğru orantılıdır.

- Katılımcıların 1/5'inde I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan bir takım olaylar vardır. Bu tür olayların yaşandığını belirten öğrencilerin yaklaşık 3/4'ü Kars'ta bulunmaktadır. Geçmişte Ermeni milleti ile yakınları arasında kötü olaylar yaşandığını ifade eden 8. sınıf öğrencileri, soruna yönelik önermelerde Türkleri/Müslümanları destekleyen görüşlere daha çok katılmışlardır.
- İstanbul ve Kars'taki 8. sınıf öğrencilerinin başarı testinden çok yüksek puanlar almadığı görülmüştür. Bununla beraber Kars'taki öğrenciler lehine bir farktan söz etmek mümkündür. Fakat Kars'ta ebeveynlerin eğitim seviyesinin yükselmesinin öğrenci başarısına bir etkisi söz konusu değildir. İstanbul'daki öğrenci ebeveynlerinin eğitim düzeyinin yükselmesinin ise katılımcıların başarısı üzerine olumlu bir etkisi vardır.
- Başarı testi puanları için her iki ilde toplam on okulda yapılan uygulama sonucunda en yüksek ve en düşük puan ortalamalarının Kars iline ait okullarda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ermeni Sorunu, 1915 olayları, hassas konular, tarih öğretimi.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine 8 grade elementary school students' level of knowledge and opinions about the laws and practices lies on the basis of the 1915 Armenian events in İstanbul and Kars provinces. For this purpose both qualitative and quantitative research methods were used in this study. This study is mixed in terms of adopted methods; it is also a survey according to the research method used. Research was conducted with 400 participants from 8 grade elementary school students in İstanbul and Kars.

In the quantitative part of this study, “general survey model” in survey method was used. In this part, data collection instruments were an achievement test and a questionnaire. To investigate the issue more in deeply, to get more information and to collect data in detail semi-structured interviews were done based on voluntariness with 20 students in two cities. This is generating the qualitative part of this study. Reliability and validity of qualitative and quantitative data were done by consulting experts.

In the evaluation of collected quantitative data, t-test, variance analysis, percentage and frequency techniques, and in the evaluation of qualitative data obtained from semi-structured interviews descriptive analysis techniques were used.

The results obtained from this research can be summarized as follows:

- Students in İstanbul and Kars, although they expressed that they did not have enough information about the Law on Relocation and its Implementation, they supported the idea that put of the law which was necessary in terms of Ottomans. According to the students who expressed that Armenian issue concerns Turkey due to the fact that it is continuation of the Ottoman State, Turks showed necessary sensitivity to human rights thought history. Therefore they should not accept Armenian genocide which has been done during World War I and draw this issue to the scientific environments.
- 8 grade elementary school students' in both cities degree of participations about 1915 events showed parallelism with increases in father's educational level rather than mother's educational level.

- During World War I or National Struggle Period there were some events between 1/5 of the participants' relatives and Armenians. Approximately 3/4 of the students who mentioned these events were living in Kars. In the past, those who have bad memories with Armenian nation, in suggestions for the problems they more agreed with the opinions supporting to Turkish/Muslims.
- It was found that 8 grade elementary school students in İstanbul and Kars did not get high scores from achievement test. Nevertheless, it is possible to mention difference in favor of students in Kars, but it is not possible to say that increasing level of parental education level in Kars have an impact on the success of the students. On the other hand, increasing level of parental education in İstanbul have a positive impact on participants achievement level.
- In the total result of the application of achievement test scores for both cities, it was determined that average of the highest and lowest scores was belonging to the schools in Kars.

Key words: Armenian issue, 1915 events, controversial issues, history education.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xxiv

BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	1
1.1.1. Ermeni Milleti ve Osmanlı Öncesinde Türk Ermeni İlişkileri.....	1
1.1.2. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler.....	3
1.1.3. Tehcir.....	25
1.1.3.1. Tehcirin Sebepleri.....	25
1.1.3.2. Tehcirin Uygulanması.....	32
1.1.3.3. Tehcir Sırasında Alınan Tedbirler ve Ermenilerin Verdiği Kayıplar.....	38
1.1.3.4. Tehcir Sonrasında Gelişen Olaylar.....	50
1.1.4. Lozan Antlaşmasından Günümüze Kadar Ortaya Çıkan Gelişmeler....	61
1.1.5. Soykırım İddiaları.....	76
1.1.5.1. Soykırım ve Tehcir Kavramları.....	76
1.1.5.2. 1915 Olaylarına Ermeni Gözüyle Bakmak: Propagandalar/İddialar ve Gerçeklik Oranları.....	79
1.1.6. Türkiye'de İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Ermeni Sorunu.....	125
1.1.6.1. İlköğretim Programlarında Ermeni Sorunu.....	125
1.1.6.2. İlköğretim Ders Kitaplarında Ermeni Sorunu.....	132
1.1.6.3. Türkiye İçinde ve Dışında Yaşayan Ermenilerin 1915 Olaylarına Eğitim Yönünden Yaklaşımları.....	151
1.1.7. İlgili Araştırmalar.....	168
1.2. Amaç.....	175

1.3. Önem.....	176
1.4. Varsayımlar.....	177
1.5. Sınırlılıklar.....	177
1.6. Tanımlar	177
1.7. Kısaltmalar	179
BÖLÜM II YÖNTEM.....	180
2.1. Araştırma Modeli	180
2.2. Evren ve Örneklem	181
2.2.1. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları.....	183
2.2.2. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımları.....	184
2.2.3. Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları.....	184
2.2.4. Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları.....	185
2.2.5. Öğrencilerin Baba Meslek Profillerine Göre Dağılımları.....	185
2.2.6. Öğrencilerin Anne Meslek Profillerine Göre Dağılımları.....	186
2.2.7. Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Seviyesine Göre Dağılımları.....	186
2.2.8. Öğrencilerin Baba Doğum Yerine Göre Dağılımları.....	187
2.2.9. Öğrencilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları.....	189
2.2.10. Öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre Dağılımları.....	190
2.2.11. Öğrencilerin Ermeni Sorunu İle İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre Dağılımları.....	190
2.3. Verilerin Toplanması.....	191
2.3.1. Veri Toplama Araçları.....	191
2.3.1.1. Anket.....	191
2.3.1.2. Başarı Testi.....	193
2.3.1.3. Görüşme.....	194
2.3.2. Araştırmanın Uygulanması.....	196
2.4. Verilerin Çözümlemesi.....	197
2.4.1. Nicel Verilerin Çözümlemesi.....	197
2.4.2. Nitel Verilerin Çözümlemesi.....	200

BÖLÜM III BULGULAR.....	201
3.1. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	201
3.2. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	203
3.3. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	206
3.4. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	212
3.5. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân (Tehcir) Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	216
3.6. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Görüşleri Arasında; İşleme Tabi Tutulan Değişkenlerin Yansıtıldığı Bulgular.....	218
3.6.1. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	218
3.6.1.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	218
3.6.1.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	219
3.6.2. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini	

Yansıtın Bulgular.....	220
3.6.2.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtın Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	220
3.6.2.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtın Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	223
3.6.3. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtın Bulgular.....	226
3.6.3.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtın Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	226
3.6.3.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtın Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	229
3.6.4. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtın Bulgular.....	232
3.6.4.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/	

	Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	232
3.6.4.2.	Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/ Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	233
3.6.5.	İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	235
3.6.5.1.	İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	235
3.6.5.2.	Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	238
3.6.6.	İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	241
3.6.6.1.	İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	241
3.6.6.2.	Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	242
3.6.7.	İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik	

Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	243
3.6.7.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	243
3.6.7.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	246
3.6.8. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	249
3.6.8.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	249
3.6.8.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	252
3.6.9. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	255
3.6.9.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına	

	Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/ Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	255
3.6.9.2.	Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/ Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	256
3.6.10.	İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	257
3.6.10.1.	İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	257
3.6.10.2.	Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	260
3.6.11.	İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	263
3.6.11.1.	İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	263

3.6.11.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	265
3.6.12. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	266
3.6.12.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	266
3.6.12.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	271
3.6.13. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	276

3.6.13.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	276
3.6.13.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	281
3.6.14. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/ Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	286
3.6.14.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	286
3.6.14.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	288

3.6.15. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	289
3.6.15.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	289
3.6.15.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	293
3.6.16. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	299
3.6.16.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	299
3.6.16.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi	

Sonuçları.....	301
3.6.17. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	302
3.6.17.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	302
3.6.17.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	307
3.6.18. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	312
3.6.18.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	312
3.6.18.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü	

ANOVA Sonuçları.....	317
3.6.19. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/ Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	321
3.6.19.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	321
3.6.19.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	323
3.6.20. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/ Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	324
3.6.20.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	324
3.6.20.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/ Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	329

3.6.21. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	334
3.6.21.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	334
3.6.21.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	335
3.6.22. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	336
3.6.22.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	336
3.6.22.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine,	

Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	339
3.6.23. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	342
3.6.23.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	342
3.6.23.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	345
3.6.24. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	348
3.6.24.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına	

Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/ Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	348
3.6.24.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	349
3.6.25. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	351
3.6.25.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	351
3.6.25.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	354
3.7. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testinden Aldıkları Puanları Yansıtan Bulgular.....	357
3.8. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Arasında; İşleme	

Tabi Tutulan Değişkenlerin Yansıtıldığı Bulgular.....	358
3.8.1. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	358
3.8.2. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları....	359
3.8.3. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları....	360
3.8.4. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	362
3.8.5. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	363
3.8.6. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Uygulama Yapılan Okul Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	364
BÖLÜM IV SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	366
4.1. Sonuç ve Tartışma.....	366
4.2. Öneriler.....	391
4.2.1. Öğretmenlere Yönelik Öneriler.....	391
4.2.2. Millî Eğitim Bakanlığı'na Yönelik Öneriler.....	392

4.2.3. Ülke Politikası ve Politikacılarına Yönelik Öneriler.....	395
4.2.4. Alanda Çalışan Akademisyenlere Yönelik Öneriler	396
4.2.5. İleride Yapılacak Çalışmalara Yönelik Öneriler	397
KAYNAKÇA.....	398
EKLER.....	428
EK 1. Ermeni Sorunu Bağlamında Yürütülen Araştırmaya Yönelik Öğrenci Anket Formu ve Başarı Testi.....	428
EK 2. Görüşme Soruları.....	442
EK 3. Görüşme Takvimi.....	444
EK 4. Sevk ve İskân Kanununun 19 Mayıs 1331 Tarihli Takvim-i Vekayi’de Yayınlanan Karar Maddelerinin Sadeleştirilmiş Hali.....	445
EK 5. Birleşmiş Milletler, Soykırımı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme.....	446
EK 6. Ermeni Soykırım İddialarını Kabul Eden Parlamentolar ve Ayrıntıları.....	451
EK 7. Türkiye Ermenileri Adına İstanbul Patriği Mesrob II’nin 30 Ocak 2001 Tarihli Bildirisi.....	452

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1915 Olayları Dönemi Osmanlı Devleti Ermeni Nüfus İstatistikleri.....	44
Tablo 2. 1981 T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında Ermeni Sorunu.....	130
Tablo 3. İlköğretim T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi (8. sınıf) Öğretim Programında Ermeni Sorunu İle İlgili Yapılan Değişiklikler.....	130
Tablo 4. 2008–2009 Tarihinden İtibaren Uygulanacak Olan 8. Sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında Ermeni Sorunu.....	131
Tablo 5. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları.....	183
Tablo 6. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımları.....	184
Tablo 7. Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları.....	184
Tablo 8. Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları.....	185
Tablo 9. Öğrencilerin Baba Meslek Profillerine Göre Dağılımları.....	185
Tablo 10. Öğrencilerin Anne Meslek Profillerine Göre Dağılımları.....	186
Tablo 11. Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Seviyelerine Göre Dağılımları.....	187
Tablo 12. Öğrencilerin Baba Doğum Yerlerine Göre Dağılımları.....	188
Tablo 13. Öğrencilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları.....	189
Tablo 14. Öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde, Her İki Millet Arasında Yaşanan Olaylara Verdikleri Cevaplara Göre Dağılımları.....	190
Tablo 15. Öğrencilerin Ermeni Sorunu İle İlgili Kitap Okuma Durumlarına Göre Dağılımları.....	190
Tablo 16. Ortalama Puan Aralıkları.....	200
Tablo 17. Sevk ve İskân (Tehcir) Kanununa Yönelik Görüşlerin Dağılımı.....	201
Tablo 18. Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerin Dağılımı.....	204
Tablo 19. Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerin Dağılımı.....	207
Tablo 20. İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorununa Yönelik Görüşlerin Dağılımı.....	212

Tablo 21. Öğrencilerin Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkındaki Fikirlerine Göre Sosyal Çevrenin Etkisine Yönelik Görüşlerin Dağılımı.....	216
Tablo 22. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	218
Tablo 23. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	219
Tablo 24. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	221
Tablo 25. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	224
Tablo 26. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	227
Tablo 27. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	230
Tablo 28. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	233
Tablo 29. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	234

Tablo 30. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	236
Tablo 31. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Konuyla İle İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	239
Tablo 32. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	241
Tablo 33. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	242
Tablo 34. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	244
Tablo 35. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	247
Tablo 36. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	250
Tablo 37. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	253
Tablo 38. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	256

Tablo 39. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	257
Tablo 40. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	258
Tablo 41. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	261
Tablo 42. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	264
Tablo 43. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	265
Tablo 44. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	267
Tablo 45. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	272
Tablo 46. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	277

Tablo 47. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	282
Tablo 48. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	287
Tablo 49. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	288
Tablo 50. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	290
Tablo 51. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	294
Tablo 52. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	300
Tablo 53. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	301

Tablo 54. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	303
Tablo 55. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	308
Tablo 56. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	313
Tablo 57. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	318
Tablo 58. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	322
Tablo 59. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	323
Tablo 60. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	325

Tablo 61. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	330
Tablo 62. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	334
Tablo 63. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	335
Tablo 64. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	337
Tablo 65. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	340
Tablo 66. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	343
Tablo 67. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	346

Tablo 68. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	348
Tablo 69. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	350
Tablo 70. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	352
Tablo 71. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	355
Tablo 72. İstanbul ve Kars İllerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Başarı Testi Puanları İçin Bağımsız T-Testi Sonuçları	357
Tablo 73. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları.....	358
Tablo 74. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	359

Tablo 75. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	361
Tablo 76. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	362
Tablo 77. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Okunan Kitap/Makale Sayısı Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları.....	363
Tablo 78. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Uygulama Yapılan Okullara Göre İstatistiksel Dağılımları.....	364

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem

Bu bölümde, Anadolu topraklarında yaklaşık olarak sekiz yüzyıl Türklerle dostane ilişkiler içerisinde hayatlarını idame ettiren Ermenilerin o döneme ait önemli mihenk noktalarına, sadık milletten isyan eden millete nasıl geldiklerine, Ermenileri kıskırtan ve destekleyenlerin kimler olduğuna ve bunu niçin yaptıklarına, tehcir olarak bilinen Sevk ve İskân Kanununa ve etrafında gelişen olaylara, Ermeni tez(ler)i tezleri merkeze alındığında konunun aldığı şekle ve bu tezler için hangi argümanların kullanıldığına, kanıt olarak kullanılan sahte belgelerin gerçekleriyle nasıl yer değiştirildiğine, gerek yurt dışında ve Ermenistan’da ve gerekse Türkiye’de ders programlarının ve kitapların bu konuyu ele alış biçimlerine yönelik alanyazına yer verilmiştir. Bu bağlamda ilgili araştırmalar, genel bir şekilde değerlendirilmiş ve bu çalışmanın gerçekleşmesine neden olan problem cümlesi dile getirilmiştir. Akabinde ise araştırmanın amacı, önemi, varsayımları ve sınırlılıkları ile çalışma içerisinde sık sık kullanılan kısaltmalara ve bazı kavramların tanımlarına değinilmiştir.

1.1.1. Ermeni Milleti ve Osmanlı Öncesinde Türk Ermeni İlişkileri

Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu ile birlikte Güney Kafkasya, en eski çağlardan beri önemli ticaret, göç ve akın yollarının sürekli kesiştiği, dolayısıyla çeşitli kültürlerin ve siyasi teşekküllerin devamlı çatıştığı bir bölge olmuştur. İlk defa burada tarihin görüş alanı içerisine giren Ermenilerin, nasıl ve ne zaman ortaya çıktıkları henüz kesin olarak bir neticeye bağlanamamıştır (Kocaş, 1967, s. 18- 20).

Pers’çe, “*misafir*” manasına gelen Ermeniler, Babil’den göç ettiklerini ve Nuh Peygamberin oğlu Yafes’in dördüncü kuşaktan çocuğu “*Hayk*”tan geldiklerini ifade etse-ler de, aslında Ermeni tarihini yazanların dahi net bir şey ortaya koydukları yoktur. Hatta Doğu Anadolu’nun asıl sahipleri olduğunu söylediklerine de hiç rastlanmaz (Akbulut, 1988, s. 2- 4; Koca, 2006, s. 19; Vahapoğlu, 1997, s. 22).

Ama bugün genellikle MÖ 1200’lerde Balkanlardan başlayan bir göç hadisesine bağ-lı olarak bölgeye ulaşan kavimlerle, yerli ahali veya kendilerinden daha önce buraya

yerleşip, hâkimiyet kurmuş olan halklar ile kültürlerin münasebet ve karışımıyla muhtemelen MÖ VI. veya IV. yüzyılda ortaya çıkan gruplardan birisini oluşturdukları fikri ağır basmaktadır (Uras, 1987, s. 106).

Ermeniler, tarih boyunca genellikle gayr-i mütecanis ve dışa bağımlı bir şekilde teşekkül edip gelişmişlerdir. Ermenilerin biraz da yaşadıkları bölgenin jeopolitik konumundan dolayı, sürekli hasım güçler arasında menfaatlerine uygun gelen taraflarla ortak hareket etme, sık sık taraf değiştirme, hatta bilerek ve isteyerek kullanılma yönünde büyük bir esneklik ve kabiliyet kazandıkları görülmektedir (Cöhce, 1991, s. 96). Fakat bu hususun her zaman olumlu netice vermediği de bilinmelidir (Uras, 1987, s. 77).

Bilinenlerin aksine buldukları bölgenin siyasî ve jeopolitik önemi dolayısıyla küçük bir milletin buraya hâkim olarak yerleşmesi ve yaşamasının müşkülâtı hatta imkânsızlığı Ermenilerin batıya doğru göçüne vesile olmuştur. Buna rağmen tüm tarihleri boyunca içinde yaşadıkları veya bağlı oldukları hiçbir milletin bünyesinde eriyip gitmemişlerdir. Siyasî birlik olarak değilse bile küçük topluluklar halinde benliklerini devam ettirmişlerdir (Kocaş, 1967, s. 54–55). Türklerle tanışmalarına kadar da bu yaşayış sürmüş ve onlarla birlikte yine devam edip gitmiştir.

Türkler de millet olarak adil ve hoş görülü davranma hasletleri ile kurdukları imparatorluklarının bünyesinde muhtelif din ve mezheplere mensup çeşitli milletlerin rahatça yaşamlarını sağlamışlardır. “*Cihana hâkim olmak*” mefkûresi ile hareket eden Türklerdeki bu toleranslı düşünceyi sezen ilk Hristiyan topluluk, Ermeniler olmuştur (Saray, 1985, s. 126).

Selçuklu Türkleri, 11. yüzyılda Doğu Anadolu’ya hâkim olmadan önce, bölge halkının önemli bir kısmı (Ermeniler dâhil) büyük arazi sahiplerinin himayesinde adeta bir köle hayatı yaşıyorlardı. Bölgeye hâkim olan Bizans İmparatorluğu’nun bunu düzeltmek tesiri ve kudreti de yoktu. Bu yüzden, yöredeki halk kendilerine vergiden başka bir sorumluluk yüklemeyen; eğitim, din ve mezheplerine karışmamayı vaat eden Selçuklu Türklerini bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir (Kodaman, 1994, s. V; Koca, 2006, s. 21; Çavuş, 2007, s. 120).

Roma İmparatorluğu döneminde mezhep farkı yüzünden problem yaşayan Ermeniler, Selçukluların 1071 yılı itibarıyla Anadolu’ya yerleşmesiyle birlikte dinsel anlamda

daha özgür bir konuma geldiler. Ermenilerin MS 451 yılında Bizans Kilisesinden ayrılmalarından ötürü İmparatorluk ile yaşadıkları ciddi sorunlar Selçuklular ile artık ortadan kalkmıştır (Balcı, 2007, s. 204).

Selçuklu Türklerinin hâkimiyetini ve idaresini kabul eden Ermeniler, daha ziyade Doğu Anadolu ile Adana–Maraş havalisinde yaşıyorlardı. Bununla birlikte hâkimiyetindeki Türk devletlerinin tesis ettiği barış havasından yararlanan Ermeniler, ticaret yapmak ve zanaatlarını icra etmek için Anadolu'nun her tarafına hatta Suriye ve Rumeli'ye kadar dağılmışlardı. Bu yüzden ki sonradan Osmanlı hâkimiyetine geçtiklerinde hiçbir yerde çoğunluğa sahip değillerdi (Akbulut, 1988, s. 55). Türk düşmanı olarak bilinen çok sayıda Ermeni yazarın içinde, en verimli ve en bilimsel doğrultuda yazılar yazan Hovannisian (tz, 37) bile Ermenilerin kendi tarihi anavatanlarında çoğunluğu teşkil etmediklerini isteksizce de olsa kabullenmiştir. Fakat bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında Kilikya, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da daha çok Ermeni bulunuyordu demek yerinde olacaktır. Hâlbuki Ermenilerin Osmanlılar ile ilk münasebetleri Batı Anadolu'da başlamıştır. Osman Gazi, 1324 yılında Bursa'yı devlet merkezi yaptıktan sonra, Kütahya'da bulunan ruhani reisliği Bursa'ya naklederek Ermeniler nezdinde sempati kazanmıştır (Kodaman, 1994, s. V). Asıl müspet ve sempati odağı olan dönem ise Fatih Sultan Mehmet dönemi olmuştur (Kocaş, 1967, s. 58–59; Weems, 2004, s. 33). Fatih, 1461'de Bursa'da yaşayan Ermenileri, aileleri ile birlikte İstanbul'a getirtmiş ve Bursa Metropolit'i Ovakim'i patrik ilan ederek, İstanbul'da yeni bir Ermeni Patrikliği kurdurmuştur. Böylece tarihte ilk kez İstanbul'da bir Ermeni Patrikhanesi açılmış oluyordu. Bu gelişme İslam dünyasında tarih boyunca çok az görülmüş bir olay olduğundan İslam hukukuna da aykırı olarak nitelendirilmektedir. Patrik seçiminin ardından, Süryani, Kıpti ve Habeş kiliselerinin sorumluluğu da Ermeni Patrikhanesine verilmiştir (Vahapoğlu, 1997, s. 23; Ercan, 2002, s. 55). Bu durum hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörülü yaşamın bir ispatı olarak değerlendirilebilir.

1.1.2. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler

Osmanlı idaresi Ermenilere o derece geniş haklar tanımıştı ki Ermeni Patriği, kendi yetkisiyle ruhani reisleri azlediyor, keşişleri ruhanilikten kovuyor, dinî ayinleri yasaklıyordu. Bunlardan başka kendi adamları ile haraç toplayabiliyor, nikâh işlerini

yürütebiliyor, hatta hapis gibi cismani cezalar verebiliyordu (Hocaoğlu, 1976, s. 23; Taha, 2002, s. 40–42; Tansel, 1991, s. 113–115; Foreign Policy Institute, 1982, s. 6).

İslâm kanunlarında bile Müslüman ahali ve gayr-ı Müslim ahali arasındaki fark Müslüman olmayanların lehineydi. Zira gayr-ı Müslimler, zekât vermedikleri gibi askere de alınmazlardı. Canları, malları ve ırzları da devletçe korunurdu. Kadınlar, çocuklar, muhtaçlar, sakatlar, dilenciler, körler, hastalar, yoksullar, rahip ve papazlar vergiden bile muaf tutulmuşlardı. Gayr-ı Müslimlerin çoğu devlet memuru idi. Mezarları dahi Müslümanlardan iyi korunuyordu. Savaşlarda esir düşenlerin mali külfeti de devletçe ödenirdi (Hamidullah, 1983, s. 7).

Ermeniler ve diğer Hristiyanlarla İmparatorluğun Müslüman unsurları arasındaki tek istisna veya fark askerlik hizmetlerinden muaf tutulmalarıydı. Uzun süre haiz oldukları bu muafiyet yüzünden Türkler, savaşlarda nüfus yönünden ve ekonomik açıdan kayıplar verirken, bunun aksine Ermeniler ve diğer azınlıklar, İmparatorluğun ticari ve iktisadî hayatına hâkim olmuşlar, nüfuslarını artırmışlar, köklü ve devamlı bir şekilde iş yapma imkânını bulmuşlardır (Kodaman, 1994, s. VI). Hatta İngiliz Konsolosu J. Brant'ın 1 Mart 1849'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına bildirdiğine göre, Ermeniler, Türklerden sürekli araziler satın alıyorlar ve hiçbir engellemeyle de karşılaşmıyorlardı (Sonyel, 1994, s. 346–347).

Rus ordusu da Türkiye'ye karşı yaptığı seferleri sırasında kayda aldığı raporlarda, Türkiye Ermenistan'ında inanılmaz sayıda hayvanla ve dolu ambarlarla karşılaştığını kaleme almıştı. Bu durum gayet doğaldı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıflarının, ekonomik sömürsü yoktu ve Türk Hükümetinde hukuk kurallarına göre, köylü nüfusa eşit muamele yapılırdı. Türk Hükümeti, ister Ermeni, ister Süryani, ister Kürt ve isterse Türk olsun ayırım yapmayarak, tüm sınıfların çıkarlarını korurdu (Perinçek, 2006, s. 25–26).

Ermenilere, bilhassa Yunan isyanlarından sonra ve Gülhane Hattını müteakip Sarayda ve Hariciye Nezaretinde evvelce Rumlar tarafından görülen işler verilmeye başlanmıştır. II. Abdülhamit, Ermenilerin sarayla ilişkileri hakkında şunları söylemektedir (Karal, 1988: 127): *“Babam Sultan Mecid zamanından bilirim; kilercilere varuncaya kadar Ermeni idi. Islahat Fermanından sonra ise devletin birinci sınıf hizmetlerine getirildiler. Nitekim vali, müfettiş, elçi, hatta nazır tayin edildiler.”*

Tanzimat sonrası Osmanlı romanların da bile, diğer kavimlerin yanı sıra Türklerle birlikte yaşayan Ermenilere de yer verilmiştir. Bunlar İmparatorluğun mozaik yapısında, cemiyetin realitesi olarak görülmekteydi. Romanlardaki Ermeni kahramanlar arasında diğer milletlerde olduğu gibi iyiler de kötüler de mevcuttu. Ayrıca romanlarda Ermeniler, en çok sivrildikleri mesleklerde yer almışlar; yani sarraflık, oyunculuk ve pansiyonculuk gibi alanlarda uğraş verenler olarak aktarılmışlardır (Enginün, 1985, s. 63).

Romanlarda dahi bilindik hallerinin dışında gösterilmeyen/anlatılmayan Ermenilerin, gerçek hayatta da devlet tarafından haklarının muhafaza altına alınmaması söz konusu olamazdı. Örneğin, Anadolu coğrafyasının doğu ve güneydoğusunda yöre sakini Müslümanlarla Ermeniler arasında vuku bulan olaylarda özellikle de Ermeni halkını zarara uğratan durumlarda II. Abdülhamit, asayiş bozmaya teşebbüs edenleri derhal cezalandırma yoluna gitmiş, gerektiğinde Hamidiye Alayı Miralaylarını başta Halep olmak üzere çeşitli yerlere sürmüştür. Mahalli otoriterlerce de bu gibi durumlara fazlasıyla özen gösterilmiştir (Öke, 1996, s. 89–90).

Bu özen neticesinde olacak ki Ermenilerin Osmanlı sınırları içerisindeki toplam nüfusları iki milyon bile olmamasına karşın, sermayenin % 20'si onların elinde toplanmıştı. Dışişlerinde ve maliyede egemen olan yine onlardı. Birçok yerde kaymakamlar bile Ermeni'ydi. Ermenilerin devlet içindeki yerlerinin boyutunu II. Abdülhamit'in tahttan indirildiğini kendisine bildiren dört kişilik kurul üyelerinden birisinin ve yine Balkan Savaşı sırasında devletin Dışişleri Bakanlığı koltuğunda oturan kişinin Ermeni olması onların Osmanlı yönetimi altında yeterince rahat bir durumda olduklarını belgelemeye yetecektir (De Maleville, 1998, s. 6).

Öyle ki Ermeniler, Batı'nın ananevi politikası dediğimiz “*Şark Meselesi*”nin resmî olarak gündeme gelmesine kadar, hatta o dönemler de bile Osmanlı Devleti içinde asli unsur olan Türklerden, daha fazla haklara sahiptiler (Cöhce, 1991, s. 98). Moltke'nin (1995, s. 197) ifadesiyle, “*Ermeniler aslında Hristiyan Türk'lere verilen isimdi*” demek doğru olur. Keza 1878 yılında bölgeyi gezen ve Doğu Anadolu Bölgesi Yüksek Komutanlığına atanması düşünülen İngiliz General Baker (Paşa)'ın, Hristiyanların Müslümanlardan çok daha iyi bir durumda olduğu yolunda raporları vardır (Şimşir, 1989, s. 421 ve 464). Yine 1912 yılında yani tehirden kısa bir dönem

önce İstanbul Ticaret Odasına kayıtlı 30 bin tüccarın % 25'i Ermeni, % 45'i Rum ve % 15'i de Türk'tür (Sonyel, 1993, s. 259; Atalar, 2003, s. 6). Bu tablo sosyolojik bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin, asker, bürokrat ve köylü olduğunu azınlıkların ise ticaretle zenginleştiğini siyasi bakımdan ise azınlıkları engelleyici bir ayrımcılık yapılmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Rus Türkolog V. A. Gordlevsky (Perinçek, 2007, s. 45)'e göre, sadece kamusal alanlarda değil evde de Türkçe konuşan Ermenilerin Türk/İslam toplumu ile kaynaştığına dair argümanlardan birisi de bu halkın Bab-ı Âli tarafından "*tebaa-i sadıka*" / "*millet-i sadıka*" kavramı ile nitelenmesidir. Bu kavram 19. yüzyılın başlarında Sırp ve Rum ayaklanmalarının ve sonuçta Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının, Osmanlı siyasi literatürüne kazandırdığı bir kavramdır. Kavram, Osmanlı devlet adamlarının İmparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak, geride kalan unsurları sahiplenmek veya aynı yola girmelerini engellemek için bugün "*Osmanlıcılık*" olarak adlandırılan, "*İttihad-ı Anasır*" politikasına sarıldıkları ve hemen hemen Birinci Dünya Savaşı'na kadar da yürüttükleri politikanın Ermenilerle ilgili yönüne vurgu yapmaktadır. Ama gerçeği de tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü mevcut tarihi belgeler, henüz bağımsızlık veya özerklik peşinde koşmadıklarını kabul ettiğimiz tarihlerde, Ermenilerin 1828–1829 Türk-Rus Savaşı'nda tebaası buldukları Osmanlı Devleti'ne hiç de sadık kalmadıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Buna rağmen Osmanlı idaresinin Ermenileri tebaa-i sadıka olarak değerlendirmeye devam etmeleri hatta "*reaya perver*" yaklaşımları çağının devletlerinde fazla görülmeyen boyutta insancıldır (Beydilli, 1988, s. 403–405).

Zanaat ve ticaretle uğraşarak, devletin esas yükünü taşıyan Türklerin aksine, gün geçtikçe zenginleşen Osmanlı Ermenilerinin hayatında ilk değişiklik 19. yüzyılın birinci çeyreğinde Kafkasların Ruslar tarafından zaptıyla Anadolu'nun doğu sınırına Ermeni kilisesinin yerleşip, Ermeni vali ve generallerinin iller yönetip, ordulara komuta ettiği, bir Rus Ermenistan'ının kurulmasıyla başlar (Lewis, 1996, s. 353). Ermeniler bu gelişmeden önce; çoğu Osmanlı Devleti sınırları içerisinde az bir kısmı ise İran'da bulunmakta ve henüz Avrupalılar tarafından bilinmeden yaşamaktaydılar (Mantran, 1995, s. 192- 197).

Rusların 18. asır başlarından beri devam edip gelen güney siyaseti, Karadeniz'den ve Rumeli'den ilerleyip, boğazları zapt ederek Akdeniz'e çıkmayı, Kafkasya yoluyla da, İskenderun Körfezinden Akdeniz'e, Mezopotamya'ya ve Batı İran'dan yürüyerek Basra üzerinden Hindistan'a kavuşmaktı (Akçora, 1994, s. 49).

Bu uğurda Ruslar ilk zamanlar Osmanlı Devleti'nin batı kısımlarındaki ekalliyetlerle meşgul olduktan sonra doğuda da kendisine yardımcı aramıştır. Rusya aradığını evvela Gürcülerde bulmuş ve onların sayesinde Kafkasya'ya girmeyi başarmıştır. Sonra da Doğu Anadolu'da kendi fütuhatını yaymak isteyince yeni yardımcı unsur olarak da Ermenileri bulmuştur (Emircan ve Gerger, 1992, s. 34; Perinçek, 2006, s. 29–30). Çünkü Rusya diplomasisi için Asya yolu üzerindeki başlıca Hristiyan kavim Ermenilerdi (Akçora, 1994, s. 49; Eryılmaz, 1990, s. 184).

İşte kendi çıkarları doğrultusunda gayr-ı Müslimleri kullanan Ruslar, ilk defa Petro zamanında 1723–1724 yıllarında Gürcü ve Ermenilerle ayrı ayrı dostluk ve ticaret antlaşması imzalamıştır (Summer, 1993, s. 79–80). Fakat bu ticaret antlaşmasının maddeleri önemli ölçüde ticaretle alakası olmayacak şekilde düzenlenmişti. Antlaşmaya göre, bu toprakların İran ve Osmanlı'ya karşı korunacağı ifade edilirken, gençlere Rusya'da eğitim görmeleri hususunda çağrılar yapılarak, asker öğrenci statüsünde eğitim görecekları belirtilmişti (Saray, 1985, s. 127). Esasen Güney Kafkasya'nın Ruslar tarafından zaptı da daha sonraki Doğu Anadolu işgalleri gibi 19. yüzyıl başında Çar'ın hizmetinde yükselen ve genelde İran asıllı Ermeni subaylarının önderliğinde gerçekleşmiştir. Bunlar bir yandan İran'a karşı yapılan savaşlarda oradaki soydaşları ile gönüllü işbirliği sağlarken, öte yandan Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilere başvurarak Rus Çarı için Osmanlılara karşı yardımlarını istemekte gecikmemişlerdir (Shaw and Shaw, 1983, s. 252).

Perinçek (2006, s. 21)'in aktardığı üzere Sovyet devlet adamlarından Boryan'a göre, Çarlık diplomatları ve Avrupalı bilim adamları, Ermeni Sorunu'na sadece “barbar politikaları” çerçevesinde yaklaşmışlardır. Hâlbuki 1802 yılında Türkiye Ermenilerinin Rus Genelkurmayına gönderdiği mektup, bu bilgiyi çürütecek niteliktedir:

Böyle biliniz; biz Türk sultanına öyle bir sadakat duyuyoruz ki, onun düşmanlarını istemiyoruz. Gelişinizin ve ordularınızla ülkemize yerleşmeye çalışmanızın iyi bir tarafı yoktur. Ülkenize geri dönünüz. Eğer

ülkenize gitmezseniz o zaman başınız bizimle belada olacaktır. Tanrı iyi nedir bilir, yoksa bizden günah gider.

Fakat yine de Ruslar, 1828–1829 savaşları esnasında Ermenilere çeteler kurdukları, vur-kaç taktiğini uygulatmışlar ve acımasızca Kafkaslarda hareket etmişlerdi. Tabi ki olanlarda olmuş, sonradan görüleceği gibi Rusların bu davranışı neticesinde Kafkaslarda isyan çıkmasına kimse engel olamamıştır (Allen and Muratof, 1966, s. 28–46; Weems, 2004, s. 28).

1823’de İran’da Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapmalarını tecrübe edinen İran Şahı, aynı halin Osmanlı Devleti içinde geçerli olabileceğini düşünerek, durumu İstanbul’a bildirmişti. Padişah ise, 1828 tarihinde Rusya ile ilişkilerin gerginleşmesi üzerine Ermeni Gregoryen Patriğini çağırıp, cemaatinin sadakatine kefalet edip etmeyeceğini sormuştu. Patrik de cevaben, Gregoryenlere kefil olurum ama diğerlerine olamam demiş ayrıca padişaha yol bile göstermişti. Tedbir olarak da birçok şehirden İstanbul’a gelen diğer mezhepten Ermenilerin esas memleketlerine iade edilmesini söylemişti. Padişah, bunun üzerine bir ferman çıkarmış, görevli olarak da patrik, papaz ve memurları seçmiştir. Fakat patrik kendi ırkından olanlara öyle zulüm yapmıştır ki, Ermeni olan valileri de hiç günahları yokken, başka yerlere sürmüş, bazılarını ise görevden almıştır. İspanya Konsolosu Morengo, bunları fark edip raporunda belirtince, bu sefer patrik kendini ihbar edenleri de Padişaha yaranmak için cezalandırtmıştır (Kop, 2003, s. 557–559; Kocaş, 1967, s. 117).

1828–1829 Osmanlı–Rus savaşında Ermeniler başlarındaki Kategikos, Nerses ve Asdaragis ile Ruslara bilfiil yardım etmişlerdir (Kocaş, 1697, s. 273). Rus kuvvetlerinin başarısı üzerine Türkiye’deki Ermenilerle Rus makamları arasında böylece ilk temas hâsıl olmuştur (Akçora, 1994, s. 113- 114). Fakat Şimşir (2005), konuyu 21 Temmuz 1774 tarihli Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar götürür. Bu antlaşmanın “*Osmanlı Devleti, Osmanlı Hristiyanlarının dinlerini ve kiliselerini koruyacağını Rusya’ya taahhüt eder*” maddesi, Şimşir’in bu yargıya varmasında etkili olmuştur diyebiliriz.

Netice itibarıyla Temmuz 1828’de Kars’ın düşmesine vesile olan Ermeniler, bu tarihten sonra meselenin temelini atmış, dolayısıyla da Ermeni Sorunu’nu ilk kez gündeme getirmişlerdir (Kırzioğlu, 1958, s. 19).

19. yüzyılda Türkiye'ye gelen misyonerlerin, Ermenilerle daha çok ilgilenmeleri ve Ermenilerin durumunu kendi ülkelerine abartarak anlatmaları, Hristiyan Avrupalıların daha 1829 yılından itibaren Ermenilerle ilgilenmeye başlamalarına sebep olmuştur (Aybars, 1994, s. 81).

Bu devletlerden biri olan Rusya'nın Ermenilere müdahale etmesi ve Türklere karşı kışkırtması onun Hristiyanlık aşkından kaynaklanmıyordu. Kendi öz menfaatlerinden ileri geliyordu. Hatta Kafkas Ermenileri ile başı derde girdiği her seferinde, Türkiye'deki Ermenilere daha fazla baskı yapmayı, Osmanlılara tebliğ eden ilk ülke Rusya olmuştu (Kodaman, 1994, s. 5). Burada Rusların Ermenileri gerçekte hiç düşmedikleri ortaya çıkmaktadır. Bunu destekleyen en büyük delil ise Kocaş (1967, s. 263)'ın ifadesiyle Rusların "*Ermenisiz bir Ermenistan*" kurma isteklerini açıkça dile getirmeleridir.

Mora olaylarından sonra Osmanlı Devleti hizmetindeki Rum memurlar, özellikle Divan'a bağlı çalışan Rum tercümanlar, kısmen görevlerinden ayrılmaya başlamışlardı. Bunun üzerine ve bu tarihten itibaren, boşalan memuriyetlere Rumların yerine yabancı himayesinde bulunmayan Ermenilerin tayini tercih edilir olmuştur. Böylece devlet idaresinde sayıları her yıl daha fazla artan Ermeniler, zamanla imparatorluğun resmi dairelerinde güven ve sadakat isteyen yüksek mevkileri ele geçirdiler ve yavaş yavaş Rumların yerini aldılar. İlginç olan ise İngiltere'nin o andan itibaren Ermenilerle yakından ilgilenmeye başlamış olmalarıdır (Kodaman, 1994, s. 19).

Ermeni toplumu; modern okul sisteminin gelişmesi, Ermeni gençlerinin Avrupa'ya gönderilmesi, Ermenice basılan kitap ve gazetelerin çoğalmasıyla, belirgin bir kültürel uyanış yaşamıştır. Bu kültürel uyanış, 1860'da Ermeni ana tüzüğü olan "*Ermeni Millet Nizamnamesi*"nin hazırlanmasına sebep olmuştur (Georgeon, 1995, s. 194).

1860 yılında hazırlanan nizamname, 17 Mart 1863'te Sultan Abdülaziz tarafından kabul edildi. Bu nizamnameye göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler, İstanbul'da faaliyet gösterecek, aynı zamanda 140 üyeden oluşacak bir meclis tarafından alınan kararlara göre yönetilecekti. Üyelerden 20'si İstanbul'daki Ermeni din adamları arasından, 40'ı İstanbul dışından, 80'i yine İstanbul'daki Ermeniler içinden seçilecekti. Evvelce de mevcut olan 14 üyeli dini meclis ile 20 üyelik siyasi meclis kaldı-

rılmıyordu, fakat bunların üyeleri de 140 kişilik millî meclisçe seçilecekti (Vahapoğlu, 1997, s. 25; Göyünç, 1983, s. 11).

Görülüyor ki Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde, bu devleti oluşturan Türklerden bile daha fazla haklara sahiptiler. Osmanlı Devleti'nde Türkler ancak 1876'da bir Kanun-ı Esasi'ye yani anayasaya ve ardından da millî meclise kavuşmuşlar, fakat bu ise kısa süreli olmuştu (Göyünç, 1983, s. 55–56). Üstelik protokol sıralamasında Ermenilerden önce gelen Rumlar bile böyle bir nizamnameden mahrum idi (Kodaman, 1994, s. 23). Bununla beraber, nizamnamenin Türkiye Ermenilerine sağladığı avantajlara rağmen, Bab-i Âli ile Patriklik arasında problemler ve sıkıntılar yaşanmaya devam etti.

1856 Islahat Fermanı'na dayanılarak hazırlanan "*Ermeni Milleti Nizamnamesi*" ile eskiden beri Ermeni patriğinde toplanan dini ve dünyevi yetkilerin çoğu bu meclise verildi. Dolayısıyla patriklerin Ermeni cemaati üzerindeki nüfuzu oldukça azaldı. Bir taraftan Ermeni toplumunun başka kiliselere kayarak Osmanlı Devleti içinde birbirlerine düşman Katolik ve Protestan Ermeni cemaatleri ortaya çıkarken, bir taraftan da Gregoryen Kilisesinin yetkileri azaltılmış oluyordu. Ermeni Gregoryen Kilisesi, dağılan cemaatini toplayabilmek ve kaybolan yetkilerini tekrar elde etmek için, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ona bağlı ve muhtar bir Ermenistan kurulması fikrini ortaya attı. Muhtar Ermenistan için anayasa zaten hazırды. Mesele bir toprak parçasının sınırlandırılmasından ibaretti. Fakat Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölge yoktu. En kalabalık olarak yaşadıkları İstanbul'da bile nüfusun ancak % 10-15'ini teşkil ediyorlardı. O tarihte Osmanlı Devlet otoritesinin en zayıf olduğu doğu bölgesi yurt olarak seçildi. Fakat her şeyden önce böyle bir sonuca ulaşabilmek için bir Ermeni Sorunu'nun varlığını büyük devletlere kabul ettirmek gerekiyordu (Küçük, 2000, s. 19–20).

Anlaşılacağı üzere Ermeni milliyetçiliği üzerinde her dönem etkisi bulunan Ermeni kiliselerinin payını göz ardı etmemek gerekir. Perinçek (2006, s. 37)'in aktardığı kadarıyla dönemin önde gelen devlet adamlarından Boryan'a göre Ermeni kilisesi, toplum hayatında ruhani işlerden çok siyasal işlerle uğraşmış ve siyasal hedeflerin aracı olmuştur. Bunda özellikle Çarlık Hükümetinin Ermeni kilisesiyle ilişkilerindeki sinsi ve saldırgan politikasının rolü önemli olmuştur.

Ruslar, politikaları gereği Osmanlı Ermenilerine altın, göçebe aşiretlere de silah dağıtmışlardır. Bu şekilde davranarak dikkat çekmeyeceklerini düşünmüşlerdi. Daha sonraları Ermeniler bu paralarla aşiretlerin elindeki silahları satın alarak kiliselerde depolamışlardır (Özönder, 1990, s. 174; Mayewski, 2001, s. 14–15). Anarşik olaylarda birer üs vazifesi gören/görecek olan Kilise, Ermeni Sorunu'nda karşımıza bu kez de üstlendiği cephanelik rolüyle çıkmıştır.

Her durumda karşımıza çıkan Ermeni kiliselerinin temelini indiğimizde ana noktada o millete ait üç tane ruhani merkez olduğunu görürüz. Bunlar Eçmiyazin, Ahtamar ve Sis'dir. Ermenilerin en eski ruhani merkezi Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin Kilisesidir. Ermeni ruhani reisi olan kategikoslar burada oturmaktadır. Eçmiyazin aynı zamanda kiliselerin en kıdemlisi, kategikoslarının da seçimle belirlenmesi ve bağlarının çok oluşu nedeni ile en üstün dini merkez durumundadır (Ahmet Cevdet Paşa, 1986, s. 202). Hatta o dönemde İstanbul Ermeni Patriği de ruhani bakımından Eçmiyazin'e bağlı bulunmaktadır.

Devlet, Ermeni toplumu ile olan münasebetlerini, İstanbul Patriği vasıtasıyla yürütür ve onu en büyük idari makam kabul ederdi. Kategikosların, devlet nazarında resmi bir niteliği yoktu. Ancak kategikosluk, ruhani niteliğe haiz en büyük makamdı. Bu ise onların Ermeni toplumu üzerindeki itibarını artıran bir faktördü. Rusya bu bakımdan Eçmiyazin kategikosluğuna önem veriyordu. 1828 Türkmençayı Antlaşmasıyla bu yerler Rusya'nın eline geçince Türkiye Ermenilerinin Eçmiyazin'e bağlılıkları tehlikeli görülmeye başlamıştır (Eryılmaz, 1990, s. 57; Kılıç, 2006, s. 286). Eçmiyazin bölgesinin Rusların eline geçmesinden sonra Bab-ı Ali'de bir ara Sis Kilisesine önem verilen bir politika takip etti. Osmanlı Hükümeti, ruhani merkezi kendi topraklarında olan Ermeni toplumunu daha kolay denetleyebilirdi. Oysa Bab-ı Ali, Sis kategikosluğunu geliştirici yönde bir siyaset takip etmediği gibi, Eçmiyazin'in dini otoritesini kıramamış ve Rusya'nın Osmanlı Ermenileri üzerindeki nüfuzunu da yıkamamıştır. Hâlbuki Sis'teki Ermeniler hep Türkçe konuşmaktaydılar. Hatta Ahmet Cevdet Paşa (1986, s. 209)'ya göre bunlar kendi anadillerini dahi bilmemekteydiler. Fakat ne yazık ki bu durumu Osmanlı Devleti kendi lehine çevirmeyi başaramamıştır.

Bundan başka Osmanlı yönetimi, merkezi Osmanlı toprakları dışında olan Katolik veya diğer mezheplere girmek isteyenlere iyi gözle bakmamaktaydı. Çünkü o dönemde mezhep ile millîyete aynı anlamda bakıldığından tebaadan bazılarının dini bakımından da olsa, yabancı bir hükümetle ilişki kurması, toprak bütünlüğü yönünden zararlı kabul ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin bu tür bir ilişkiye karşı çıkmasındaki sebep, Ermeni toplumu içinde mezhep birliğini sağlayarak Ermeni Patrikliğinin gücünü korumak ve nüfus kayıtlarında kargaşalığa meydan vermemektir. Hatta Ermenilerin, mezhep değiştirmelerine mani olmak için Sultan II. Mahmut, saltanatının son dönemlerinde çeşitli fermanlar yayımlamıştır. Haklı gerekçelere rağmen bu davranışta, devletin temel hukuk sistemine dayanmadığı açıktır. Eryılmaz (1990, s. 59–63)'a göre bu yüzden, böyle bir yasağın devam ettirilmesinin de bir anlamı yoktu. Nitekim devlet, geç de olsa bunun farkına varmış ve Tanzimat'tan sonra gayr-ı Müslimlerin kendi içinde mezhep ya da din değiştirmelerini serbest bırakmıştır.

Verilen bu imtiyazlarla birlikte bütün mahalli idarelerde geniş ölçüde görev almaya başlamalarına rağmen Ermeniler, Avrupa Devletlerinin Anadolu toprakları üzerinde oynadıkları emperyalist oyunlara alet olmaktan kurtulamamışlardır (Büyükkarcı, 1998, s. 38). Osmanlı Devleti'nde Gregoryen Ermenilere, kültürel ve hukuki sahada verilmiş olan geniş haklar, devlet zayıflayınca çeşitli devletlerce kullanılan bir araç haline gelmiştir. Rusya, Ortodoksların, Fransa Katoliklerin hamisi olmuş, Amerikan misyonerlerinin Protestanlığa geçirdikleri Ermeniler sebebiyle Amerikan efkârının ilgisi Türkiye'ye çevrilmiştir (Aybars, 1994, s. 81; Büyükkarcı, 1998, s. 29). Esasında misyonerlik de müthiş bir buluş ve sistem olan yeniçeriliğin Batılılarca keşfedilmesi ve aynı fonksiyonu yerine getirecek sistemi geliştirmeleridir (Vahapoğlu, 1997, s. 24; Tozlu, 1991, s. 23).

Adı geçen sistemi ve faaliyetlerini Osmanlı İmparatorluğunda iki devre halinde ele almak gerekir. Birinci devre 1820–1860 yılları arasını içerir ki bu devrede misyonerler, bölgede yaşayan Protestan Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar arasında tebliğ yapmaya vazifeli idiler ve bunda da çok başarılı oldular. Zira onlara mani olacak kuvvet ve direniş yoktu veya yok denecek kadar azdı. 1860'dan sonra başlayan ikinci devrede ise misyonerler, Yahudi ve Müslümanları Hristiyanlaştırmanın çok çetin olduğunu görünce faaliyetlerini Ermeniler üzerine yöneltmişlerdir. Onlar için maliye yardımı ile önce mektep ve kolejler açıldı. Bunların ekseriyeti, ABD misyonerlerine

ait mektep, kolej ve liseler idi. Buralara daha çok Ermeni milletinden oluşan çocuklar yazdırılırdı. Amaç, gelecekte onlardan istifade etmektir. Aynı amaç doğrultusunda İngiltere, Fransa, Rusya ve hatta Almanya da birçok merkezde kendi gizli oyunları için hareket etmişlerdir (Çaxmaqlı, 2008, s. 23–27).

“Ben Türk dostu Ermeni değil, atalarımın asırlarca bu topraklarda yaşadığı Türk Ermeni’siyim” diyen Dabağyan (2001, s. 269) *“Güçlü devletlerin iğrenç politikaları ve Ermenileri Kafkaslardaki oyunun içine çekebilme gayretleri, Türkiye Ermenilerini tedirgin etmiştir.”* düşüncesiyle kendi geçmişlerindeki bu tür gizli oyunlara bir şekilde ışık tutmuştur.

Aslında Osmanlı Devleti’nde gayr-ı Müslim tebaaya yabancı devletlerin ilgi göstermesi ve bunun İmparatorluk işlerine doğrudan müdahale mekanizmalarına dönüşümünün tarihi oldukça eskidir. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı için için oluşmakta ve yeni, yepyeni bir Batı dünyası doğmak üzeredir. Kendi iç oluşumunu mayalayıp, yavaş yavaş billurlaşan Batı, artık Doğu’ya hamle yapmanın zamanını kollamaktadır. Ne yazık ki İmparatorluk artık bu oluşumları anlamlandıracak kafalardan mahrumdur (Tozlu, 1991, s. 24). Zaten sürekli inceleme alanlarını teşkil eden İmparatorluk, kültürel dokusu, idari sistemi, inanç ve akideleri, sosyal ve iktisadi özellikleri itibariyle misyonerlerce didik didik edilmiştir. Misyonerler bu tür incelemeleri insani açıdan ele alır, doktor, mühendis, seyyah, kâşif veya fotoğrafçı gibi farklı unvan ve sıfatlarla sürdürürlerdi. Daha sonra da incelenen ülkelere dönük amaçlara göre, gereken stratejileri telkin ederlerdi (Tural, 2001, s. 9,15; Tozlu, 1991, s. 24).

Bu açıdan İmparatorlukta çok önemli ve tahrike müsait belli başlı iki nokta üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri devletteki en zayıf ve tahrike müsait kapitülasyonlar hususudur (Tozlu, 1991, s. 25). Bir diğeri ise milletler sistemidir. Başlangıçta İmparatorlukta millet sayısı üçtü. Sonradan yabancılar bu hassas noktayı işlemeleriyle 1914’lere doğru bu sayı 17’ye kadar ulaştı. milliyet fikriyle, dini hürriyet fikri, yani millet sistemi sürekli imparatorluğun aleyhine kullanıldı. Fransız, İngiliz, Rus ve Amerika gibi dış güçler, bu sistemi politik, ekonomik ve dini emperyalizmin güçlü bir aleti olarak amaçlarına ulaşmaya kadar bıkmadan, usanmadan yıllar yılı kullandılar ve hala da kullanılmaktadırlar (Metin, 1997, s. 82–84; Tozlu, 1991, s. 24–25; Kılıç, 2006, s. 86). Böylece bunlar, Batılı devletler tarafından bağımsız bir devletin

hâkimiyet haklarıyla uyuşmayacak şekilde bir suiistimal ve tazyik vasıtası yapıldı (Tozlu, 1991, s. 25).

Bu arada misyonerler etnik ve ırksal açıdan üstün bir ırk oldukları fikrini açtıkları sayısız okulda Ermeni çocuklara telkin etmişlerdi. Bunun sonucunda bağımsızlık peşinde olan Ermeni örgütler kolayca militan kazanmışlar, mücadelelerinde özellikle Protestan misyonerlerden önemli destek bulmuşlardır (Çiçek, 2005, s. 317–318; Gürün, 2001, s. 57–63).

Tarih 1606'yı gösterdiğinde Zitvatoruk Antlaşması ile Osmanlı Devleti duraklamaya başlamış, Avrupa Devletleri Osmanlı'daki Hristiyanları korumaları altına alma ve böylece Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale etmenin yolunu aramaya yeltenmişlerdir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile de Katoliklerle sınırlı olan koruma, Osmanlı'daki tüm Hristiyanlara yayılmıştır. 1856 Paris Antlaşması, Osmanlı'daki Hristiyanların korunmasında yepyeni bir evre açmıştır. O zamana kadar tek devletle ikili antlaşmalarla güvence altına alınan Hristiyanların bundan sonra Avrupa uyumunun kolektif korumasına bırakıldığı en azından zımnen ilan edilmiştir (Özdemir, 2005, s. 97–98). Benzer hükümler aşağıda değinilecek olan Berlin Antlaşması'nda da yinelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman olmayan uyruklar, bu yoldan yabancı devletlerin uyrukluğuna geçerek kapitülasyonlardan yararlanma olanağı bulmuşlar ve elde ettikleri uyrukluk belgesini Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah olarak ileri sürmüşlerdir.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarının kuzeyden çeviren Çarlık Rusya'sının yanı sıra batıdaki güç merkezi olan İngiltere, Ermeni kilisesinin Katolik Mezhebi ve Rum Ortodoks ruhuyla manevi bağının olmasından dolayı, dünyada İngiliz hizmetine ve himayesine kolayca girebilecek unsurları veya insanları Ermeni halkının içinde bulabileceğini düşünmüştür. Netice itibarıyla İngiltere, Ermenileri şarktaki politikalarının önemli bir vasıtası olarak kullanmaya karar vermiştir (Özönder, 1990, s. 173; Kodaman, 1994, s. 17).

1798'den 1878'e kadar Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruyan İngiltere, 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra bu politikasını

değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yı durduramayacağını düşünerek Ege Denizi çevresinde İngiltere'nin himayesinde büyük bir Yunanistan ve Doğu Anadolu'da bu savaş sırasında ortaya çıkan ve Rusya tarafından savaş esnasında kışkırtılan Ermeni konusundan yararlanıp yine kendi himayesinde bir Ermenistan kurulmasını desteklemeye başlamıştır. Ermeniler de bu amaçla din faktörünü, propaganda silahı olarak kullandılar. Bu tarihten sonra da silahlı örgütlenmeye başladılar (Aybars, 1994, s. 80). Hâlbuki Rusya'ya karşı, İngiltere ve Fransa'nın da Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmış olmasının etkisiyle, Kırım Savaşı boyunca Ermenilerin devlete sadık kaldıkları görülmüştür. Bununla birlikte, 1854 Martında Kars'ta Rusya'ya casusluk yaptıkları anlaşılan birkaç Ermeni ajanın tutuklanması gibi bir takım münferit hadiseler de yaşanmıştır. Bunlara rağmen savaş boyunca Ermeniler, ordunun ihtiyaç duyduğu erzak, nakliye hayvanı ve ot gibi malzemelerin tedarikinde bağlı olduğu Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuşlardır (Çetintaş, 2006, s. 63).

Buna benzer bir başka örnek de İstanbul Ermenilerinden gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin altı vilayetini içine alan bir Ermenistan kurulması düşüncesini İstanbul Ermeni Patriği Mıgırdıç Hırimyan (1869–1873) Batılı devletlerin telkiniyle ilk kez gündeme getirdiğinde; ilk tepkiyi Ermeni sarraflar ve Ermeni cemaatinin önde gelenleri göstermiş ve onlar bunu hem Türkler ve hem de Ermeniler açısından patlamaya hazır bir bomba olarak nitelendirmişlerdi (Küçük, 1997, s. 110; Çolak, 2005, s.140).

Ermeni Patriğini ve bazı halk tabakasını, Fransızların, İngilizlerin ve hatta İtalyanların, kendi emperyalist emelleri doğrultusunda kullanmakta çok ileri gittiğini gören Ruslar, duydukları rahatsızlıktan ötürü durup dururken bir kez daha 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Ruslar, güya Slav halkı ve gayr-ı Müslim insanları kurtaracaktı (Tural, 2001, s. 10). Anlaşılan o ki, bu emperyalist devletlerden her biri savaş sonrası *“ben daha çok sahip çıktım, öyle ise daha çok Ermenileri ben kullanırım.”* demek istiyordu.

Elbette ki savaş ilanının temelinde *“özgür”* ya da en azından özerk bir Ermenistan'ın kurulması konusu, Çarlığın gündeminde bulunmamaktaydı. Dışişleri Halk Komiserliğince yayımlanmış olan belgelerin derlemesinde, Çarlık Rusya'nın Ermeni milliyetçilerin hizmetlerinden yararlanarak sırf Türk eyaletlerini ilhak etmeğe çalıştığına dair yeterince malzeme vardır. Fransa ve İngiltere ile Ermeni Sorunu konusunda gö-

rüşmeler yapan Çar diplomatları, ilhak edilecek bölgelerin idari yapısıyla ilgili konuları değil, sadece kendilerine ayrılan toprakların sınırları konusunu tartışıyorlardı. Fakat ne Ermeni milliyetçileri, ne de milliyetçi havadan etkilenen halk kitlesi bunu görebiliyorlardı. Onlar, savaşın özerk bir Ermeni devletinin kurulmasıyla sonuçlanacağından ve Türkiye Ermenilerinin tamamen “*kurtulacağından*” kesinlikle emindiler (Karinyan, 2006, s. 82–84). Fakat 24 Nisan 1877’de verilen harp notasında Rusya, bütün Osmanlı Hristiyanlarının himayesini istediğini bildirdiğinde; buna Osmanlı Mebusan Meclisinde ilk sert tepkiyi gösterenler Ermeni mebuslar olmuştu. Özellikle de Halep Ermeni Mebusu olan Monak Efendi bunlar arasında sayılabilir (Çolak, 2005, s. 143).

Doksanüç Harbi olarak bilinen savaşın Osmanlılar aleyhine sonuçlanmasının ardından Ermeniler ve artık birlikte anılacak sorunlar, 1878 tarihindeki Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile uluslararası diplomatik bir boyut kazanmıştır (Gürün, 2001, s. 107–113; Sonyel, 1993, s. 148–153; Bozkurt, 1989, s. 83–88; Demir, 1980, s. 33–34).

1878 tarihi Ermenilerin siyasî geleceklerini Avrupalı Devletlere ihale ettikleri tarihtir. Ayastefanos Antlaşması’nın 16. maddesi ve Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi Ermenilerin oturdukları bölgelerde ıslahat yapılmasını öngörmektedir (The Armenian issue in nine question and answers, 1982, s. 13; Göyünç, 1983, s. 63). Bundan böyle Ermeniler üzerinde sadece Rus korumasının kabul edildiği an değil, aynı zamanda İngiltere desteği olmaksızın Ermenilerin emellerine ulaşamayacağına ispatı olan bir an başlamıştır.

Çok geçmeden Avrupalı büyük devletler, Ayastefanos Antlaşmasının tamamen Rusya’nın yararına, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa’nın zararına olduğunu görmüşlerdir. Zira antlaşma Karadeniz’i Rusya’nın mutlak hâkimiyeti altına sokuyor, Türkiye’ye ise sadece zahiri bir bağımsızlık tanıyordu (Kodaman, 1994, s. 27; Eryılmaz, 1990, s. 185; Küçük, 1984, s. 3).

İngiltere’nin Doğu Anadolu’da ıslahat istemesi, Ermeni Sorunu’nda Rusya’yı yalnız bırakmamak içindi. Böylece, İngiltere Ermeni Sorunu’nda önemli bir devlet rolünü üstlenmeyi başarmıştı. Ermeni Sorunu, bundan böyle bir İngiliz ve Rus davası haline dönüşecektir (Eryılmaz, 1990, s. 186). Bu amaçla değişen siyasi hava

Ayastefanos'un 16. maddesinde fazla bir değişiklik yapılmadan Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) 61. maddesiyle değiştirilmiştir.

Ermeni Sorunu, 1926 yılında yayımlanan "*Büyük Sovyet Ansiklopedisi*"nin saptadığı gibi "*Büyük devletlerin Türkiye'de merkezkaç kuvvetleri destekleyerek, Türkiye'nin zayıflatılması ve daha kolay sömürgeleştirilmesi*" amacına hizmet etmiştir (Perinçek, 2006, s. 13). Burada belirleyici olan elbette ki siyasal ve ekonomik etkenlerdir; yoksa devamlı olarak söylendiği gibi insan sevgisi ve Hristiyanlık inancı değildir. Bu yüzden Ermenistan ve Ermeniler, haklarını ve özgürlüklerini korumanın bir öznesi değil, pazarlıkların bir nesnesi, özellikle İngiltere ve Rusya gibi büyük emperyalist devletler için bir araç olmuşturlardır. Nitekim Berlin Konferansından sonra Ermeni Sorunu, büyük devletlerin diplomasisi için Türkiye'ye bir baskı aracı haline gelmiştir.

Ermeniler üzerinde İngiltere ve Rusya mücadelesi 1895 yılına kadar II. Abdülhamit'in izlediği denge politikası çerçevesinde bir nevi İngilizlerin aleyhine sonuçlanmıştır. Fakat bu tarihte Almanya'nın güçlenmesi, İngiltere ve Rusya'yı korkutmuş, bu sayede her iki devlet menfaatleri uğruna birbirlerine yaklaşmışlardır. 1897 Teselya Savaşı'nın Türkler lehine sonuçlanmasının ardından İngiltere İstanbul'a yeni elçi olarak Nicolos O'Connor'u görevlendirdi. Bu yeni görevlendirmeden sonra iki ülke arasında yakınlaşma arttığı gibi bu andan itibaren İngiltere, Ermeni Sorunu'nu arka plana atmaya başladı. 1904'te Reval'da Kral VII. Edouard ile İmparator II. Nicolas'ın görüşmesiyle Rusya ile İngiltere arasında meydana gelen yakınlaşma sonunda, İngiltere Ermeni Sorunu'na tamamen sırt çevirdi ve bu konu da Rusya'yı serbest bıraktı (Kodaman, 1994, s. 48). Bu tarihten sonra sadece Ermeni ıslahatları konusunda Osmanlı Devleti'ne yapılan/ yapılacak olan müdahalelerde iki devlet birlikte hareket etmişlerdir/ edeceklerdir (Halaçoğlu, 2005, s. 35- 37; Çaycı, 2000, s. 47).

Osmanlı coğrafyası üzerinde yapılan antlaşma ve ikili görüşmeler, topyekûn coğrafya üzerinde yaşayan farklı ulusların birer birer ayaklanmasına hem yol gösterici olmuş hem de cesaret vermiştir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki halkların ayaklanması ve bu ayaklanmaların başarıya ulaşarak ulus devletlerin kurulması da üç temel öğeye bağlı olmuştur (Yerasimos, 2002, s. 8-9):

- a) Ayaklanmaların entelektüel ve operasyonel alt yapısını hazırlayacak, yani aydınlanma ve örgütlenmeyi yürütecek, zengin ve okumuş bir zümrenin varlığı,

b) Ayaklanmayı gerçekleştirecek ve ilerdeki ulus-devletin nüvesini oluşturacak kitlenin bir yörede yoğun bir biçimde bulunması,

c) Dış destek, yani dönemin büyük güçlerinin desteği.

Ermeni Sorunu'nun temelinde ikinci öge, yani bir yörede yoğun bir Ermeni çoğunluğunun olmaması yatmaktadır. Muhakkak bunun diğer ögelere etkisi olmuştur. Şöyle ki, özellikle İstanbul'da yaşayan zengin ve entelektüel Ermeni kitlesi başarılı olma olasılığı zayıf bu hareketin örgütlenmesini üstlenmemiş, örgütlenme yerel ortamlara bırakılmış ve onun için de radikalleşmiştir. Yerel çoğunluğun olmaması ayaklanmanın başarısını dış desteğe bağlı kılmıştır.

Suni olarak yaratılan “*Ermeni Sorunu*” 1890 yılı olaylarından önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin yıkıcı faaliyetlerine paralel olarak, yurt dışında da Ermeni hareketlerine çeşitli gruplar hâkim olmuştu. Rusya'nın ve Batılı devletlerin kendilerine bağımsız Ermenistan kuramayacaklarını anlayan Ermeniler, çeşitli cemiyetler kurarak emellerini gerçekleştirme faaliyetlerine başlamışlardır. 1870–1880 yılları arasında Kilikya (Adana), Arartlı (Van), Şarklı (Muş) ve Mektepsevenler (Muş) adlı cemiyetler, belirtilen amaç için kurulmuşlardı. Daha sonra bu cemiyetler “*Ermeniler Müttehid Cemiyeti*” adı altında birleşmişlerdir. Aynı yıllarda bir de “*Ermenistan'a Doğru*” cemiyeti kurulmuştur (Çelik, 2005, s. 20).

Ermeniler, yurt içi faaliyetlerini ise büyük ölçüde Doğu Anadolu'da yoğunlaştırmışlardı. Çünkü Ermenilerin dini merkezlerinden olan Ahtamar, bu bölgede; Erivan ise buraya yakındı. Ermenilerin nüfusu, devletin diğer yerlerine göre, Doğu Anadolu'da daha yoğundu. Ayrıca, bu bölge Rusya'ya komşu olduğundan, Ermeni faaliyetleri için uygun bir konuma sahipti (Eryılmaz, 1990, s. 187).

Ermenilerin en çok bilinen beynelmilel, ayrılıkçı ve aynı zaman da terörist cemiyetleri ise Hınçak ile Taşnaksutyun cemiyetleridir. Hınçak örgütü, Fransa ve İsviçre'de tahsil gören Rus Ermeni öğrenciler tarafından 1887 yılında kurulmuştur (Göyünç, 1983, s. 64; Ercan, 2002, s. 61). Taşnaklar ise Rusya'da Çarın, ülkesindeki radikalizmi yok etmek için uyguladığı baskılar sonucu dağılan Ermenileri birleştirmek amacıyla 1890 yılında kurulan Ermeni Devrimci Federasyonudur. Bunların programlarındaki ortak özellikler şöyle sıralanabilir (Türközü, 1985, s. 5–6; Balcı, 2007, s. 204):

1. Osmanlı topraklarına girerek, kendileri için tehlikeli saydıkları hükümete bağlı ve ona yardım eden her Türk ve Ermeni'yi fark gözetmeden yok etmek,
2. Tedhiş ve katliamlar yapacak eylem grupları kurmak,
3. Böylece, büyük devletlerin müdahalesini sağlamak ve Müslümanların kovulacakları veya öldürülecekleri altı Anadolu vilayetinde bağımsız, sosyalist bir Ermeni Cumhuriyetini gerçekleştirmek.

Durum öyle bir hal almıştı ki Ermeni dernekleri ve komiteleri istedikleri her vakit rahatlıkla avlanacak zeminler bulabilmişlerdi. Özellikle I. Meşrutiyet'ten sonra açılan mecliste dokuz tane Ermeni milletvekilinin bulunması ve onların Ermeni ayrılıkçı hareketinin temsilcileri gibi davranmaları, cemiyetlerin/komitelerin işlerini daha da kolaylaştırmaya yetmiştir (Kocaş, 1967, s. 95).

Taşnak Komitesinin ileri gelenlerinden ve zamanın Van Milletvekili olan Vahan Papazyan, Ermenice yayınlanan "*Vem Mecmuası*"nda, isyan hazırlıklarının tehirden çok evvel yapılan bir kongrede karara bağlandığını açıkça itiraf etmiştir (Çelik, 2005, s. 29).

Bundan başka, Rus konsolosu Mayevski, "*Bitlis ve Van vilayetleri istatistiği*" adını taşıyan gizli bir raporda, Ermeni Taşnak ve Hınçak çetelerinin bölgede Müslüman Türklere yaptıkları katliamları şöyle ifade etmektedir (Kürkçüoğlu, 2001, s. 3):

"Ermeniler tarafından Türkiye'de yapılan katliamların sorumlusu, önce ihtilal komiteleri ile birlikte hareket eden Ermeni ihtilalcileri, sonra bunları koruyan ve teşvik eden bazı yabancı hükümetlerdir. Türkiye'de komitecilerin girmediği yerlerde yaşayan Ermenilerin, Türklerle bir sorunu yoktu."

1885 yılına gelindiğinde Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması Ermenileri tamamen harekete geçirmeğe yetmiştir. Sonrasında Avrupa'da yaşayan Ermenilerin kıskırtmasıyla 1888'de Van'da ayaklanma çıktı, fakat hemen bastırıldı.

1889 yılı içerisinde İstanbul Patriği Aşıkyan'ın yaptığı samimi itiraf, o tarihe kadar çıkan isyanların özünü açıklasa da aslında sonrası için de geçerli bir izahat olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir (Kodaman, 1994, s. 36):

Türkiye'nin değişik bölgelerine dağılmış bulunan pek çok Ermeni Protestan misyonerleri, Ermeni halkı içinde yabancı meslektaşlarının görev ve

faaliyetlerini geliştirmeyi ve yaygınlaştırmayı sürdürüyorlardı. Özellikle İngilizlerin gücünü ve insanı duygularını övüyorlar, onların yardımıyla da Ermenileri istiklal ve Ermenistan'ın muhtariyet çanlarını pek yakında çalacağını kiliselerde vaaz ediyorlardı. Bunların çeşitli yerlerde kurdukları eğitim öğretim kuruluşlarının pek çoğu tahrik edici-hayali projelerin yapıldığı yanan, kızgın ve tüten ocaklardan başka bir şey değildiler. Ermeniler safça vatanperverliklerine inanıyorlar ve varlıkları pahasına kalabalık ve silahlı bir Müslüman topluluğun ortasında Osmanlı otoriterlerine karşı düşmanlığı ve savaşı cesaretle göze alıyorlardı.

İşte Ermeni komiteleri bu şekilde teşekkül etti ve bunun kaçınılmaz neticesi olarak 1890 yılında, Kurban Bayramı günü Dolmabahçe Sarayı'ndaki bayramlaşma töreni esnasında Kumkapı olayları olarak adlandırılan ayaklanma meydana geldi. Kumkapı olaylarının amacı, Balkanlar'daki Hristiyan toplulukların bağımsızlıklarını elde etme mücadelelerinde kullanmış oldukları "*Türkler Hristiyanları katlediyor!*" propagandası ile Avrupa Devletlerini meselenin içerisine çekmekti (Öksüz, 2007, s. 35).

Aynı yıl yani 1890'da Erzurum'da yeni bir ayaklanma daha çıktı. Bu arada İstanbul'da bazı Ermeniler kendi örgütleri tarafından casus diye öldürülüyorlardı. İnfaz edilen Ermenilerin tek suçu ise hiçbir şekilde oyuna gelmemekti. Bu olaylar olurken Osmanlı Hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermeni faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak 1890'da bölgedeki Kürt aşiretlerinden "*Hamidiye Alayları*" adıyla "*sivil savunma*" maksatlı askeri bir teşkilat kurmuştur (Kodaman, 2006, s. 14). Ancak Hamidiye Alaylarının kurulması, Avrupa Devletleriyle Rusya'nın pek hoşuna gitmemiştir. Osmanlı Hükümetinin bu tedbirine rağmen, Doğu Anadolu'daki Ermeni hareketlerinde 1890'dan itibaren önemli bir artış görölmektedir. Islahat yerine kurulmuş olan Hamidiye Alaylarının hıncıyla Ermeniler, Avrupa Devletlerinin dikkatini çekmek ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesiyle Bab-i Ali'nin yapmayı kabul ettiği Doğu Anadolu'daki ıslahatın gerçekleştirilmesini sağlamak için bölgede gösteri ve tedhiş hareketlerine başlamışlardır (Eryılmaz, 1990, s. 188).

1890 yılı Erzurum İsyasının ardından, Kürt Musa Bey hadisesi, 1892–1893 Merzifon, Kayseri ve Yozgat hadiseleri, 1894 Maraş-Zeytun İsyanı, 1894 I. Sason İsyanı gibi ses getiren eylemler gerçekleşti (Mayewski, 2001, s. 13; Kılıç, 2007, s. 43; Aybars, 1994, s. 84; Ercan, 2002, s. 61; Çelik, tz, s. 82–85).

1895 yılının sonun da Ermenilerin Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüş yapmaları sırasında askere ateş açmaları ve birkaç askerin şehit olması üzerine, askerin de Ermenilere

karşı ateş açması sonucu çıkan olaylar, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hınıs, Harput, Diyarbakır, Muş, Sivas, Antep ve Maraş'a kadar yayıldı. Avrupa'da Türklerin katliama başladıkları, Hristiyan Ermenilerin Müslüman Türkler tarafından kılıçtan geçirildiği şeklinde propagandalar yapıldı. İngiltere sert bir müdahale amacıyla girişimde bulduysa da Rusya'nın karşı çıkması, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni desteklemesi, Avusturya ve Fransa'nın çekimser kalışı İngiltere'yi yine yalnız bıraktı. Bu sayede Osmanlı Devleti ayaklanmaları bastırabildi. Tarih bu kez 1896'yı gösterdiğinde Ermeniler ellerinde bombalarla Osmanlı Bankasını basınca Osmanlı Devleti'nin olayı bastırmak için önlem alması sırasında çıkan çatışmada birçok Ermeni öldü (Aybars, 1994, s. 84). Bu arada fevkalade dikkat çekici ve manidar olan bir olay olarak şunu belirtmek gerekir; 18 Eylül 1895 olayları sırasında ölen veya yaralanan Ermeniler kendilerini ayaklandırmaya gelenlere "*İngiliz filosu henüz Çanakkale Boğazını geçemedi mi?*" sorusunu sormalarıdır. De Maleville (1998)'nin de ifade ettiği gibi Osmanlı Bankası baskını için söylenebilecek bir diğer farklı durum ise dünyada ilgisiz sivillerin rehin alındığı ilk terör eylemi olması durumudur.

Ermenilerin bankaya yaptıkları baskınla gerçekleştirmek istedikleri bir başka hedef ise Batı sermayesini temsil eden Osmanlı Bankası vasıtasıyla, Avrupa Hükümetlerini ve kamuoyunu etkilemek ve onlardan daha fazla destek elde etmektir (Eryılmaz, 1990, s. 192). Gerçekten de öyle olmuş, adı geçen Avrupalı devletler ıslahatları tekrar gündeme getirmişler Osmanlı Devleti de bunları uygulamak için hızlandırma çalışmalarına girişmiştir. Bir yandan ıslahat çalışmalarına başlanırken diğer yandan Ermenilere devlet kademelerinde çeşitli makam ve mevki verilmeğe/dağıtılmaya devam ediliyordu. Bunlardan biri de şüphesiz dönemin en nirengi noktasını oluşturan Maliye Bakanlığı koltuğunda 10 Aralık 1898 tarihinde Agop Efendinin oturmuş olmasıdır.

1896 yılında I. Van İsyanı ve sonrasında 1904'de II. Sason İsyanı önemli ayaklanmalar arasında karşımıza çıkmaktadır. Sason'daki isyancıları kışkırtanlar arasında, İngiliz ve Rus memurlarının bulunduğu ortaya çıkması ve yakalanan çetecilerin ellerindeki silahların Rusya ve İngiltere tarafından verilmiş olması, bu iki devleti telaşa düşürmüştür (Küçük, 1984, s. 118–120).

Günümüzde Yıldız Sarayında sergilenen 16 Kasım 1896 tarihli rapora göre; Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde Ermenilerin isyan çıkardıklarının tespit edildiği yazmaktadır. Beyoğlu Sorgu Hâkimi Zirak Ohannes Torosyan'ın başında bulunduğu komisyon raporunda şu ifadeler yer vermektedir (Milliyet, 17 Mart 2006): “ *Ermeni İhtilal Komiteleri isyanlar çıkardı ve bu yaptıklarını Müslümanlara affettiler.*”

Bu olayların sıcaklığı daha geçmeden 21 Temmuz 1905'te II. Abdülhamit'e suikast girişimi yapıldı (Çaycı, 2000, s. 47). II. Abdülhamit, kendisine suikast düzenleyen ve yargılanarak idama mahkûm olan Jorris'i affetmiş üstelik hafiye olarak çalıştırmıştır (Metin, 1997, s. 188). Bu durum kimilerine göre bir iyi davranış örneği, kimilerine göre de padişahın Ermenilere verdiği ödün(ler)e bir örnek olarak tarihteki yerini almıştır.

Ermeniler, 1839'dan beri dinî, askerî, siyasî hazırlıklarına ve Avrupalı devletlerin para ve silah yardımına rağmen 1890–1908 yılları arasında muhtariyet ve istiklal için yaptıkları isyanlardan netice alamadılar. Uluslararası atmosfer buna imkân tanımadı. Mevcut rekabet ortamından cesaret alan Ermeniler, devlet kurma amacıyla oluşturdukları terör örgütleriyle sadece 1882'den 1897'ye kadar yaklaşık kırk civarında isyan gerçekleştirmişlerdi (Süslü, 1990, s. 58- 59; Uras, 1987, s. 469–476; Gürün, 2001, s. 149- 153; McCarty, 1998, s. 130–134).

1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince, İmparatorluk dâhilinde genel bir rahatlama hissedilir oldu. Buna rağmen 14 Nisan 1909 tarihinde Ermeni Piskoposu Muşeg'in emriyle Ermeniler tarafından başlatılan tecavüzler, Adana olaylarını ortaya çıkardı (Sonyel, 1988, s. 1270). Ancak Ermeniler yine başarısız oldular. Adana olayları Osmanlı Devleti'nde “*31 Mart Vakası*” olarak bilinen 13 Nisan 1909 hadisenin, hemen ertesi günü başlamıştır. Ermeniler, diğer olaylarda olduğu gibi, bu defa da Osmanlı yönetiminin en güçsüz olduğu zamanda hadise çıkartıp bağımsız bir Ermenistan'ın bir an önce kurulmasını amaçlamışlardır (Halaçoğlu, 2005, s. 40; Eryılmaz, 1990, s. 194).

Cemal Paşa (1977, s. 430) bu olaylarda ortalama 15 bin Ermeni ve yaklaşık 2 bin Müslüman'ın hayatını kaybettiğini bildirir. Adana olayları nedeniyle, Bahçe Kazası müftüsü de dâhil olmak üzere toplam 47 Türk idam edilmiştir. Cemal Paşa (1977, s.

432)'nın olayları Ermenilerin başlattığını söylemesine rağmen, Ermenilerden yalnız bir kişinin idam edilmesi ise ilginç karşılanması gereken bir durumdur.

Ermeniler, Adana olaylarından 1914 yılına kadar açık bir isyan hareketine kalkışmadan beklediler. Bu süreçte II. Balkan Savaşı'nın patlak vermesinin Ermenilere, dileklerini öne sürmek ve başarılar sağlamak için çok uygun bir durum oluşturduğunu da unutmamak gerekir. Ermeni komite, aydın ve dinsel başkanları bu fırsatı kaçırmak istememişlerdir. Balkan Savaşı'nı hazırlamış ve düzenlemiş olan Rus Hükümeti de doğal olarak onlarla birliktir ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmıştır (Bayur, 1991, s. 22; Kodaman, 2006, s. 15). Keza, 28 Haziran 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Kasım ayında Türklerin savaşa girmesi, Ermenileri bağımsızlık yolunda tekrardan umutlandırmaya yetmiştir.

Hâlbuki 1908–1915 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde çıkarılmaya başlanılan Ermenice gazeteler, açılan okullar, kiliseler ve hastaneler bir nevi Ermenileri dizginlemek için fiiliyata geçirilmişti. Fakat II. Meşrutiyet Döneminin Ermenilerin çalışmalarına daha özgür bir ortam sağlamış olması onların bağımsızlık hedeflerine ulaşmalarına engel teşkil etmemişti. Ermeni isyanları için durağan bir ara olarak kabul edilen devrede açılan gazetelerden bazıları (Selvi, 2006, s. 110–112; (1)): “*Kohan*”, “*Ponik*”, “*Karon*”, “*Hakkayan*”, “*Hokkabaz*”, “*La Jön*”, “*Dacar*”, “*Kanar*”, “*Papağan*”, “*Pastaypan/Pasdayan*”, “*Mamol*”, “*Jamanak*”, “*Araks*”, “*Veliklia*”, “*Baykar*”, “*Arodor*”, “*Hirabet*”, “*Çayn Hayrinac*”, “*Şirah*”, “*Oj*”, “*Tirahat*”, “*Habastan/Hayasdan*”, “*Hay Asek*”, “*Kigo*”, “*Berkeri Sayet*”, “*Çayet Gartutyanyan*”, “*Kuş Kızıh*”, “*Kiraki*” ve “*Amorya de Gakado*”dur. Ermeniler gerek kendi dillerinde gerekse Türkçe ve bazen de Fransızca yayımlanan bu gazetelerde çok fazla cüretkâr davranmaktaydılar. Örneğin, İstanbul'da yayımlanan bu gazetelerin içeriklerinden dolayı Mamuratülaziz [Elazığ] Valisi Mehmet Âli Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 21 Mart 1910 tarihli şifre telgraf da açıkça rahatsız olduğunu ve yazıların taşra Ermenilerini ihtilale sevk edecek nitelikte olduğunu bildiriyordu.

Yine aynı tarihler arasında açılan Ermeni okul ve kiliseler ise (Selvi, 2006, s. 112–113; (1)): İstanbul'da üç mektep, Ankara'da iki mektep ve bir kilise, Bolu'da bir mektep, İzmit'te iki mektep ve bir kilise, Edirne'de bir mektep, Muş'ta bir mektep ve bir kilise, Erzurum'da bir mektep ve bir kilise, Geyve kazası Kurtbelen karyesinde

bir kilise, Divriği’de bir mektep, Adana’da bir kilise, Yozgat’ta bir kilise, Nevşehir’de bir mektep, Kayseri’de bir mektep, Burhaniye’de bir mektep, Trabzon’da bir mektep ve bir kilise, Bayezid’de bir kilise, Mardin’de bir kilise, Osmaniye’de bir kilise, Aydın’da bir mektep ve bir kilise, Konya’da bir mektep, Diyarbakır’da bir mektep ve Giresun’da bir mektep şeklindedir. Tüm bunların açılmasına, yeniden inşasına veya onarımına Osmanlı Devleti’nce müsaade edilmiş olmasına rağmen gerek Taşnakların kışkırtmasıyla ve/veya diğer anlatılan sebepler neticesinde Osmanlı’nın tüm bu iyi niyet çalışmaları boşa gitmiş, üstelik Ermenilere ve destekçilerine yaranılmamış ve ne yazık ki isyanlar devam etmiştir.

Taşnaksutyun’un yayın organı *Orizon* gazetesinde 1912 yılında yayımlanan makalede (Perinçek, 2007, s. 49), “*Ne bir Türk ne de Türk devleti bundan böyle hiçbir Ermeni için değer taşımamaktadır.*” ifadelerine yer verilmiştir.

Ama yine de Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması’ndan sonra ülkedeki azınlıklara yönelik kapsamlı bir reform faaliyetine girişmiştir. Ermenilere yönelik reform faaliyetleri yapılırken Ermeni Patriği Ormanyan’ın da görüşleri alınmıştır. Bu tasarı ilk olarak Nisan 1913’te İngiltere’ye sunulmuştur. Fakat İngiltere, Rusya ile karşı karşıya gelmemek için reform taslağının Rusya tarafından onaylanmasını istemiştir. Rusya da kendisi bir tasarı hazırlayarak Doğu Anadolu’da altı ilde bir eyalet kurulmasını ve Osmanlıya bağlı Hristiyan bir vali tarafından yönetilmesini istemiştir. Bu tasarıda özerk bir Ermenistan’ın temellerinin atıldığını gören Almanya, şiddetle bu teklifi reddetmiş, Fransa da tasarıyı istememiştir. Böylece uzun süren müzakerelerden sonra 1 Temmuz 1914 tarihinde bir anlaşmaya varılmıştır. Fakat anlaşma uygulamaya geçmeden Birinci Dünya Savaşı çıktığı için bu ıslahat planı uygulanma imkânı bulamadan rafa kaldırılmıştır (Demirel, 1996, s. 11–27).

Talat Paşa (2003, s. 59–60), kaleme aldığı anılarında, Ermenilerin zaten ıslahat istemediklerini, Rusya’nın müdahalesi ile önce özerklik, sonra da bağımsızlıklarını sağlamak istediklerini bildiğini söylemektedir. Talat Paşa ayrıca Hınçak örgütünün 1913 yılında Köstence’de toplanan kongresinde alınan kararlar arasında yer alan “*gelecekte yasadışı yollara yönelmenin ve yeni siyasi ve iktisadi şartlar elde edilinceye kadar örgüt savaşlarına daha büyük bir hız verilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir.*” cümlesine dikkat çekmektedir.

1.1.3. Tehcir

1.1.3.1. Tehcirin Sebepleri

Bugün Türk Ermeni ilişkilerinde en büyük sorun, sık sık Batı âleminde bazen Amerika Birleşik Devletleri'nde bazen de Fransa'da gündeme gelen Ermeni tehciri ve Ermeni soykırımı iddialarıdır. Öyle ki Türkler için bazen Birinci Dünya Savaşı içerisinde 1915'te Ermenileri buldukları İstanbul, Doğu ve Güney Doğu Anadolu; hatta Orta Anadolu şehirlerinden sürmüşler, mallarına el koymuşlar, sürgün sırasında da bir buçuk milyon Ermeni'yi katletmiştir denilmektedir. Bazen de bu rakam iki kat fazlaştırılarak üç milyona kadar çıkartılmıştır (Süslü, 1990, s. 140–145; Gürün, 2001, s. 275–282).

Hâlbuki olaylar hiç de anlatıldığı gibi cereyan etmemiş; aksine Ermenilerin devlet kurma hayalleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri faaliyetler neticesinde sevke tabi tutulmaları zorunlu hal almıştır. Bu zorunluluğun nedenleri Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Nisan 1915'de Sadarete sunduğu arzda şöyle dile getirilmiştir (Gürün, 2001, s. 274–275; Süslü, 1990, s. 142–143; De Maleville, 1998, s. 93–95):

1. Savaş alanlarına yakın yerlerde bulunan Ermenilerin bir bölümü, harp halinde olan Osmanlı ordusunun hareketini güçleştirmektedirler.
2. Ermeniler takındıkları tavır neticesinde erzak ve askerî malzemenin sevkıyatını zorlaştırmaktadırlar.
3. Düşman ile Ermeniler arasında emel ve işbirliği mevcuttur.
4. Hatta Ermeniler düşman saflarına katılmaktadırlar.
5. Memleketimizin çeşitli yerlerinde askerî birliklere ve masum Müslüman ahaliye silahla saldırmaktadırlar.
6. Bu yetmezmiş gibi Osmanlı şehir ve kasabalarına katliam ve yağmacılık amacıyla tecavüz de bulunmaktadır.
7. Ermeniler, tüm bunlarla yetinmeyip düşman deniz kuvvetine erzak temin etmekte, ayrıca önem arz eden mevkiekimizi düşmana göstermeye cesaret etmektedirler.

Talat Paşa, yukarıda belirtilen gerekçeli kararı açıklamadan önce Osmanlı yöneticileri ile Taşnak liderleri arasında Ağustos 1914'te bir toplantı yapılmıştı. Osmanlı Devleti, bu toplantıda Ermenilerden, savaşta sadık Osmanlı vatandaşları olarak hareket edeceklerine dair söz almıştı. Ancak iki ay önce Erzurum'da yapılan gizli bir Taşnak toplantısında, savaştan bilistifade, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı geniş bir ayaklanma yapması kararlaştırılmıştı. Kafkasya'dan gelen Taşnak delegelerinin de katıldığı toplantıda alınan kararlar şunlardı (Arşiv Belgeleri İle Ermeni Faaliyetleri, 2005, s. V):

1. Savaşın ilanına kadar sessiz kalmaya ve boyun eğmeye devam etmek, fakat bu zaman zarfında Rusya'dan gelecek ve içeriden tedarik edilecek silahlarla donatılmış bir duruma gelmek,
2. Savaş ilan edilirse, Türk ordusundaki Ermeni askerlerin silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılmak,
3. Türk ordusunun ilerlemesi durumunda sessizliği korumak,
4. Türk ordusu ricat eder yahut ilerleyemeyecek duruma gelirse, çetelerin derhal ellerindeki programa uygun olarak ordu gerisinde faaliyete geçmek.

Bu kararlar aynen uygulanmıştır. 4. maddedeki durum 1914'ün sonundan itibaren çok belirgin bir şekilde gelince Ermeni faaliyetleri çığırından çıkmış ve artık cephede savaşan Türk ordusunun gerisinde emniyet kalmamıştır.

Talat Paşa (2003, s. 65)'nin aktardığına göre;

Bakü'de yayımlanan 14 Eylül 1914 tarihli makalede; XIX. yüzyıl Ermenileri, Van'dan İstanbul'a, Zeytun'dan Samsun'a, Erivan'dan Karabağ'a kadar tüm güçlükleri yenecek yeni bir Ermenistan yaratmaya çalışmışlardır. Bize düşen kahraman atalarımızın ruhlarını daha tehlikeli şartlar altında olsa da ideallerini gerçekleştirerek onları kavramış olduğumuzu ispatlamaktır.

denilmekteydi. Bu da şüphesiz Ermeni ihtilalcilerinin Osmanlı askerinin güvenliğini sarstığına argüman oluşturmaktadır.

Makaleye ilaveten Erzurum'da gerçekleştirilen toplantının ardından 1915 Şubatında Tiflis'teki bütün Ermenistan Millî Kongresinde, Taşnaksutyun Partisinin askeri kanat temsilcisinin yaptığı konuşmada (Perinçek, 2007, s. 77) "*Türkiye, Ermenilerine verilen iki görev vardır. Bunlar; gönüllü birliklerimiz Türk Ordusunun savunma hattını yırtıp ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak bununla*

birlikte Rus ordularının geçişine ve Türk Ermenistan'ını ele geçirmesini sağlamak zorundadır” diye kararlar çıkmıştı.

Büyük devletlerden bağımsızlık vaadi alan Ermeniler, Anadolu’da büyük bir silahlanma hareketine girişmişlerdi. Bu silahlanma hareketine girerken parolaları da şöyleydi: “[...] *Artık Türkiye Ermenileri adını taşıyan o kanlı tarihe son vermek zamanı gelmiştir.*” (Uras, 1987, s. 594), “*Her Ermeni vatani vazifesini yapmak ve Türklerin başını ezmek için görevde olmalıdır.*” (Kurat, 1985, s. 233). Dahası 29 Ocak 1915 tarihli bir Rus belgesinde Albay Yakovlev, himayelerindeki Ermeniler için “*her türlü melaneti işliyorlar*” demektedir (2).

Ermeniler bu komitecilik ve silah konusunda en büyük yardımı Rusya’dan almışlardı. Rusya ile Ermeniler arasında yapılan müzakereler sonucunda Ermeni gönüllü alaylarının kurulması kararlaştırılmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 200 bin Ermeni, gönüllü olarak Rusya’nın yanında Osmanlıya karşı savaşmıştı.

Çar Nikola, Ermenilerin Türklere karşı savaşmalarından ötürü memnuniyetini her fırsatta dile getirmiştir. Aram Türabyan ise Çar’a verdiği cevapta “*Ne mutlu bize ki bütün Rusların Çarı ve Ermenilerin kralı Çar, 200 bin silahlı Ermeni’den müteşekkil bir ordunun görevini kahramanca yerine getirmesini övüyor. Bu övgü bizim için bir lütuftur. Bu arada Ermeniler, davalarını daima desteklediği için Fransa’yı da minnetle anmak isterler.*” diyordu (Kevorkyan, 1985, s. 300).

Rusların 1 Kasım 1914 tarihinde sınırı geçerek Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına saldırılarına üzerine, Enver Paşa’nın komutasındaki 3. Ordu, 21 Aralık 1914’te, karşı saldırıya geçmişse de, Osmanlı ordusu savaşta yenik düşerek geri çekilmek zorunda kalmış ve Rus orduları da 6 Mayıs 1915 tarihinde Van’ı işgal etmiştir. Doğu Anadolu vilayetleri içinde, Ermenilerin en yoğun olarak bulunduğu Van’da, Ermeniler, 13 Nisan 1915 tarihinden beri zaten isyan halindeydiler (Gürün, 2001, s. 210–212). 21 Nisan günü Çar II. Nikola, Van Ermeni Devrimci Komitesine bir telgraf çekerek, “*Ruslara hizmetlerinden dolayı*” teşekkür etti. Ayrıca Rusya, 20 Nisan 1915 tarihinde toprakları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde, Osmanlı sınırından içeriye göndermişti (Eryılmaz, 1990, s.196). O sırada Amerika’da yayınlanan Ermeni gazetesi *Gochnak*, 24 Mayıs tarihli sayısında, Van’da sadece 1500 Türk kaldığını bildirmiştir (Ortaylı, 2003, s. 60).

Rus kuvvetleri saflarındaki Ermeni gönüllü alaylarının yaptıkları zulüm o kadar ağır olmuştur ki, Rus komutanlığı bazı Ermeni birliklerin cepheden uzaklaştırarak, geri hatlara sevk etmek zorunluluğunu hissetmiştir. O dönemde Rus ordusunda görev yapan bazı subayların hatıratları da bu zulme bütün açıklığıyla tanıklık etmektedir (The Armenian issue in nine question and answers,1982, s. 23).

Anılarında Ermeni zulmünü kaleme alan yalnız Rus subaylar değil, birçok misyonerde mevcuttur. Bunlardan birisi de Özgürel (Radikal, 26 Nisan 2009)'in bildirdiğine göre Protestan misyoneri Käthe Ehrhold'dur. Käthe Ehrhold, 1915'te tanık olduğu olayları 1937 yılında "*Geç de olsa yaşadıklarımı gördüklerimi Tanrı katında artık kendime saklama hakkını görmüyorum*" diyerek yayımlamıştır (13). Ona göre; "*Osmanlı döneminde, Van'da meydana gelen Ermeni ayaklanmasında, Ruslardan destek alan Taşnaksiyun çeteleri görülmemiş zulümler uygulamıştı. Her şey olup bittikten sonra geriye yetimler kalmıştır.*"

Ermeni komitelerinin amacı, Anadolu coğrafyası üzerinde yaşayan Ermeniler dışındaki bütün unsurları yok etmek ya da göçe zorlamak ve böylece kurulması hayal edilen Ermeni Devletinde Ermenilerin çoğunlukta olmalarını sağlamak olduğu için katliamlarında yalnızca Türkler hedef alınmamış, Trabzon dolaylarındaki Rumlar ve Hakkâri dolaylarındaki Museviler de Ermeni çetelerince katledilmişlerdir. Rus kuvvetleriyle birlikte sınırı ilk geçen Ermeni birliklerinin başında Armen Garo lakabıyla bilinen eski Osmanlı mebusu Karakin Pastırmacıyan'ın olması, keza eski mebuslardan Murad mahlası ile bilinen Hamparsum Boyacıyan'ın, Ermeni çetelerinin başında cephe gerisinde ki Türk kasaba ve köylerine saldırması çok daha manidardır (Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, 1983, s. 22–23).

Van İsyanının yanı sıra 30 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Zeytun'da tekrar bir ayaklanma çıkmış ve Şubat 1915 tarihine kadar sürmüştür. Üstelik Ermeni isyancılar bölgeden geçen haberleşme ağını da kullanılmaz hale getirmişlerdir. Bölgede adı geçen kanununun çıkarılmasına kadar askere alınanların tamamının firar etmiş olması da işin başka bir boyutudur (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 276).

Bu esnada 18 Mart 1915'de Çanakkale'de mağlup olan İtilaf Devletleri geri çekilmek zorunda kalınca, tekrardan 25 Nisan 1915 sabahı karaya çıkarma yapmakla Çanakkale Kara Savaşları başlamıştı. Aynı tarihlerde 13 Nisan'da Van, 17 Nisan'da Sason, 18

Nisan'da Bitlis'te Ermeni ayaklanmalarının ortaya çıkması (Karal, 1996, s. 452; Eyicil, 1999, s. 38), bundan başka Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Kayseri, Bitlis, Muş, Erzurum, Erzincan, Elazığ/Harput, Yozgat, Sivas, Trabzon ve II. Adana olaylarının patlak vermesi (Metin, 1997, s. 134–143) ise üzerinde özenle durulması gereken bir konudur.

Osmanlı Devleti, ilk etapta ardı ardına çıkan savaş dönemi isyanları için kısa zamanda yatışacağını umup kesin bir tedbir almamıştır. Sadece 6 Eylül 1914 tarihinde Ermenilerin kalabalık olduğu vilayetlere bir şifre tamim göndererek Ermeni elebaşlarının kontrol altında tutulmasını istemiştir (Oktay, 2003). Osmanlı Hükümeti, olayların yatışmaması üzerine Ermeni askerlerinin silahtan arındırılıp geri hizmette kullanılmasını emretmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere geri hizmette bulunanlar dahi Rus safına geçerek hem çete oluşturmuş ve hem de ulaşım ve haberleşme düzeneklerini sabote etmişlerdir.

Bunun üzerine başkumandanlık tarafından 25 Şubat 1915 tarihinde bütün birliklere, Ermenilerin kesinlikle seyyar ve sabit ordu ve jandarmada kullanılmayacakları emri verilmiştir (Gürün, 2001, s. 276–277).

Zaten Sovyet Ermenistan'ın önemli liderlerinden Karinyan (2006, s. 8–9)'ın, Bolşevik partisinin resmi yayın organında yayımlanan bir yazısında isyanlarla ve arkasındaki güçlerle ilgili özellikle şu noktalara vurgu yapması, başkomutanlık birimlerinin Ermenilere karşı tedbir(ler)e başvurmasında haklı olduğunu göstermektedir:

1. Türkiye Ermenileri, Rusya Ermenilerine göre çok daha iyi şartlarda yaşamışlardır.
2. Ermeni milliyetçiliğinin saldırganlığının nedeni, Ermeni burjuvazisinin doğuşundan itibaren işbirlikçi karakterde olmasıdır.
3. “*Taşnakizm*”, saldırgan Ermeni milliyetçiliğinin bir devamıdır.
4. Taşnaklar, her dönemde Batı Emperyalizminin ve Çarlık Rusya'nın aleti olmuşlardır.
5. Taşnaklar, bu temelde Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce Türkiye karşıtı şövanist bir kampanya başlattılar. Sadece Güney Kafkasya Cephesinde değil, Ça-

nakkale Cephesi içinde gönüllü birlikler oluşturarak emperyalist orduların komutasında savaştılar.

6. Büyük Ermenistan'ın önündeki en büyük engel, bölgede Ermenilerin Müslüman nüfusa oranla tartışmasız azınlık olmasıydı. Bu yüzden Ermeni Gönüllü Birlikleri, Türk ve Kürt nüfusu sistemli olarak imha etti. Bu katliamlar, Taşnakları kullanan Çarlık komutanlarını bile çileden çıkartacak düzeydeydi.
7. Taşnak Hükümetinin toprak politikası, Müslüman köyleri talana dayanıyordu.

Ermenilerin 1908'de ilan edilen Meşrutiyet rejimini benimsememeleri ve içtenlikle inanmamalarına, İtilaf Devletlerinin kendilerini kışkırtma ve yönlendirmeleri de eklenince Osmanlı yönetimine karşı isyanlar peşi sıra çıkmıştı. İsyanların ve saldırıların sürmesi üzerine hükümet orduyu korumak için harekete geçti. II. Meşrutiyet sonrası Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgali, Doğu Rumeli Vilayeti Valisi Ferdinand'ın Bulgar Çarı olarak kral olması, Arnavutluk'un ayaklanması, İtalyanların Trablusgarp'a asker çıkarması ile başlayan Türk-İtalyan Harbi, Balkan Devletlerinin birleşerek Balkan Harbini başlatmaları, Osmanlı Devleti'ni sarsmış ve büyük sıkıntılara sokmuştur. İçinde bulunduğu savaş esnasında aynı duruma düşmek istemeyen Osmanlı Devleti de hala serbestçe çalışmakta olan komite merkezlerini kapatma yoluna gitti (Sakarya, 1989, s. 253–254). Bu girişimin prototipinde Osmanlı Hükümeti 18 Nisan 1915 tarihinde şu kararları aldı (Ercan, 2002, s. 62):

1. Ermenilerden 16–55 yaş arasında olanlar yurtdışına çıkamayacak, yurtdışında ise ülkeye giremeyecek,
2. Ermeniler haberleşmelerini Türkçe yapacak,
3. Yeni okullar açılmayacak ve Ermeni çocukları devletin resmi okullarında okuyacak,
4. Değişik illerde çıkan Ermenice gazeteler kapatılacak.

Elde edilen istihbarat çalışmaları Ermeni örgütlerinin topyekûn bir isyan hazırlığı içinde olduklarının anlaşılmasına vesile olunca, Osmanlı Hükümeti Ermeni Patrikhanesine, komite ve Ermeni milletvekillerine bu hareketlerinden vazgeçmedikleri takdirde, şiddetli tedbirlere başvuracaklarını ihtar etti ise de bu ihtarlara aldırın pek olmadı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 14 vilayet ile 10 mutasarrıflığa 24 Nisan

1915 tarihinde meşhur genelgesini yayımladı. Genelgede, Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, zararlı faaliyette bulunanların tutuklanması, talimatı verilmişti (Sarınay, 2006, s. 25). Ermenilerin her yıl dünyanın birçok ülkesinde soykırım günü olarak andığı 24 Nisan günü, bu genelgenin yayımlandığı tarihtir. Bu kapatılmada 235 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklanmıştır. Bunlardan 215'i 77,735 Ermeni'nin yaşadığı İstanbul'dandır (Akçora, 1994, s. 133–137). Diğerleri huzur ve rahat içinde iş ve güçleriyle meşgul olmaya devam etmişlerdir. Sonrasında İstanbul dışından 321 kişi daha tutuklanmıştır. Toplamda tutuklanan Ermeni komiteci sayısı 556'yı bulmuştur. Tutuklananların sıradan Ermeni vatandaşları olmadığı birer örgüt mensubu Ermeniler olduğu, İngiltere istihbaratı tarafından da vurgulanmış, hatta bunlardan “*müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler ve Müslüman katliamı sorumluları*” diye bahsedildiği kayıt altına alınmıştır (Sarınay, 2006, s. 25; Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 62). Gerçekte 24 Nisan 1915 tarihi İstanbul'daki Ermeni komitecilerinin devlete ihanet nedeni ile tutuklandıkları tarihtir.

İstanbul'dan Anadolu'ya sevk olunan Ermeni İhtilal Örgütü olan Taşnak mensuplarının tutuklanmalarının nedenini Alman Büyükelçisi Wangenheim'in başbakanına yol aldığı raporda şöyle belirtmiştir (Göyünç, 2001, s. 297; Soy, 2006, s. 86; Göyünç, 1983, s. 12): “*Birçok Ermeni ev ve kilisesinde patlayıcı maddeler, bombalar ve silah bulunmuştur. V. Mehmet'in tahta çıkışının yıldönümü olan 27 Nisan 1915'te Bab-ı Ali'ye ve bir kısım resmi binalara bombalı saldırılarda bulunulacaktır.*”

ABD'li tarihçi Power (2002) ise 25 Nisan 1915'te Talat Paşa'nın 250 Ermeni aydınını İstanbul'dan sürdürdüğünü belirtmekte, ancak bu kişilerin yasadışı örgüt mensubu olduklarından ve Ermeni halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıklarından hiç bahsetmemektedir. Bu konuda sağlam ve güvenilir kaynaklar yerine propaganda amaçlı hazırlanmış Ermeni kaynaklarını kullandığı yapılan incelemelerde anlaşılmıştır.

Böyle bir durumda Boryan'ın dediği gibi (Perinçek, 2006) devletin ayaklanmaları bastırması ve önüne geçmesi onun tarihi ve hukuki hakkıdır. Ya da başka bir ifade ile Atalar (2003, s. 317)'in şu sözüne katılmamak neredeyse imkânsızdır; “*davalar tarihe bırakılmaz/bırakılmaz, yerinde ve zamanında savunma ister.*”

Yerasimos (2002, s. 8)'a göre de Ermeni tarafı 24 Nisan öncesine ancak “*kasıt*” aramak amacıyla bakar ve 24 Nisan'ı getiren olaylardan özellikle de 1912–1914

özerklik girişimlerinden söz etmez. Aynı zamanda 24 Nisan sonrası tüm trajik ayrıntılarıyla göz önüne serer. Hâlbuki kanaatimizce, Ermenilerin 24 Nisan tutuklamalarını, sayıları daha fazla olan ve iki yıl gibi bir zaman süren göç olayının başlangıç tarihine göre daha ehemmiyetli görmeleri kendilerinin dahi aslında tehcire önem vermediklerinin bir göstergesi olarak algılanmasına sebep olabilir.

1.1.3.2. Tehcirin Uygulanması

24 Nisan 1915 tutuklamalarının ardından Başkomutan Vekili Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderdiği 2 Mayıs 1915 tarihli gizli bir telgrafta “*Van Gölü etrafında ve Van vilayetinde isyan ve ihtilal için bir ocak halinde olan Ermenilerin o bölgeden kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması fikrinde*” olduğunu, Rusların 20 Nisan 1915'te kendi sınırları içinde bulunan Müslüman halkı cephelere sürdükleri gibi, buna “*misilleme olarak ya söz konusu Ermenileri ve ailelerini Rusya hududuna sürmek yahut söz konusu Ermenileri veya ailelerini Anadolu içlerinde muhtelif yerlere dağıtmak fikrinde*” olduğunu ve bu iki yoldan birinin seçilmesini gerektiğini bildirir (Taşkıran, 2001, s. 212). Bir askeri yazışma ve resmi rapor olan bu telgraf, tarihi bir bilgi vermek amacıyla değil, bir olayı aydınlatmak veya kesin çözüme kavuşturmak için gönderilmiş bir belgedir.

Bu durumda izlenmesi gereken iki yol mevcuttur. Ya sorun çıkarıcı ahaliyi savaş alanının dışında sevk ve iskân etmek ya da tamamen ülke sınırları dışına atmak gerekir. Üstelik 24 Nisan tutuklamalarının da önlem olarak bir işe yaramadığı/yaramayacağı da göz önünde bulundurulursa Osmanlı Devleti'nin yaptığı da birinci yolu seçmek olmuştur. Zaten bu duruma da yerli-yabancı hiçbir kaynak aksi fikir ileri sürmemiştir. Aslında bu bile tehcir olayına gerekli mesajı vermekte başlı başına yeterlidir.

De Maleville (1998, s. 43), Enver Paşa'nın bu telgrafı için, “...*bu mektup son derece önemlidir. Biz, Türklerin bunu şimdiye kadar gündeme getirmediğine şaşırıyoruz.*” yorumunu yapmaktadır. Gerçekten de Enver Paşa'nın bu telgrafı incelendiğinde; öncelikle yöre halkının yer değiştirme fikrine Rusların sebebiyet verdiği, önceden planlanmadığı ve alınması tavsiye edilen tedbirlerin Doğu Anadolu'da isyan eden kesimle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

Hatırlanacak olursa 1893 yılında Zeytun'da çıkan Ermeni isyanını Osmanlı Devleti bastıramamıştı. Bastırmaya teşebbüs ettiği anlarda ise Batı, hemen ayağa kalkmıştır. Osmanlı sarayına sürekli olarak baskı yapılmış, çok küçük bir olay da bile Osmanlı sarayı hemen uyarılmıştır. Zeytun küçücük bir yer olmasına rağmen Osmanlı Devleti orayı dahi tehcir edememiştir (Yerasimos, 2002, s. 34). Oysa Türkler katliam peşinde olsalar bunu 16. yüzyılın ortasında güçlerinin doruğunda iken Hristiyan devletlerin Osmanlı'nın himayesini istedikleri dönemde yaparlardı. Kara Schemsi (1994, s. 4)'nin de belirttiği gibi hatta Avrupalılar ağızını açmaya bile cesaret edemezlerdi.

De Maleville (1998, s. 51–53) ve Kara Schemsi (1994, s. 6)'nin söyledikleri üzere 1915 Nisan ayında, aynı anda iki cephede savaşı yürütmek zorunda kalan Osmanlı Hükümeti, Doğu Cephesinin gerisinde kendisine düşman, hatta yakın zamanda ayaklanmış bir halkın varlığını hoş göremezdi ve bu nedenle tepki göstermesi gerekirdi.

Kısaca ifade edilmeye çalışılan sebeplerle Ermeniler zorunlu sevk ve iskâna tabi tutmuşlardır. Amaç düşmanla işbirliği yapan Ermenileri harp sahasından uzaklaştırmaktır. Bu konu 16 Aralık 2004 tarihinde CNN Türk'ün 14.00 haberlerinde Türkiye Ermenileri Patriği II. Mesrob'un ifade ettiği gibi istismar edilmemesi gereken bir konudur ve askerî nedenlerle yapılan bir nevi nefis-i müdafaadır.

Gelişen olaylar neticesinde Dâhiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği Ermenilerin iskânı ili ilgili tezkere, Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek kabul edilmiş (27 Mayıs 1915) ve “*tehcir*” yapılması ile ilgili hüküm 31 Mayıs 1915'de yürürlüğe girmiştir (Gürün, 2001, s. 223–227, Çaycı, 2000, s. 65–68).

Kanunun orijinal ismi şöyledir. “*Vakt-i Seferde İcraat-i Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-i Muvakkat*”dır (Takvim-i Vekayi, 18 Receb 1333/ 19 Mayıs 1331). Bu yasanın anlamı; seferberlik yani savaş süresince hükümetin uygulamalarına karşı gelenler için, askeri makamlarca (savaş hali olduğundan) uygulanacak/ tedbirler hakkında geçici kanundur (Köse, 2003: 132). Üç maddeden oluşan kanun aşağıdaki şekildedir (Takvim-i Vekayi, 18 Receb 1333/ 19 Mayıs 1331; Uras, 1987, s. 613):

1. Seferde ordu, kolordu, fırka kumandanları, bunların yardımcıları ve bağımsız bölge komutanları halk tarafından herhangi bir surette hükümetin emirlerine ve ülkenin savunmasına, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koymak, si-

lahla saldırı ve direnme görülürse hemen askeri kuvvetle şiddetli biçimde cezalandırmaya ve saldırıyı bütünüyle yok etmeye yetkili ve zorunludur.

2. Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka kumandanları askeri kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.
3. Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

Dikkat edilecek olursa bu yasanın adında ve içeriğinde ne Ermeni ve ne de herhangi bir başka azınlık ismi geçmemektedir. Yasa genel anlamdadır, devlete ve orduya ihanet eden herkes için geçerlidir. Bu kanun çok popüler olarak bilindiği şekilde sadece Ermenilere değil, Hristiyanlardan Rumlara, Süryani ve Keldanilere, Müslümanlardan da Arap, Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz ve hatta Türklerle ve ayrıca Yahudilere de uygulanmıştır. Beyoğlu (2004a, s. 33)'nin da belirttiği gibi savaş koşulları sebebi ile Suriye ve Medine'den çıkarılarak Anadolu ve Rumeili'ye geçici olarak iskân edilen Arapların varlığı da unutulmamalıdır.

Ayrıca Bardakçı'nın elinde bulunan ve Talat Paşa'nın kara kaplı defteri olduğu düşünülen (2005), 1915 ve 1916 yıllarının Anadolu'sunda başta Ermeniler olmak üzere sadece gayr-ı Müslimler değil, yüz binlerce Türk de bir bölgeden diğerine nakledilmiştir. 4 Aralık 1916 tarihli askeri arşiv belgeleriyle de teyit edilen bu rakamlar, doğudaki bazı vilayetlerin Rus işgaline uğraması üzerine işgal bölgelerinde yaşayan 800 bin kadar Türk'ün "*muhacir*" olarak yollara düştüğünü ve 702,905 kişinin İzmit'ten Halep'e uzanan uzun hat üzerindeki şehirlere iskân ettirildiğini göstermektedir. *Arşiv Belgeleri ile Ermeni Faaliyetleri I* (2005, s. 439 vd.) de, en kalabalık iskân bölgesi 150 bin kişi ile Musul, en az göç alan yer ise 426 kişi ile İçel olduğu kayıtlıdır. Göç eden Türk nüfusun genel hatlarıyla dört iskân bölgesine yerleştirildiği, bu bölgelerin ise Samsun-Kastamonu-Ordu, Ankara, Adana-Maraş ve Diyarbakır olduğu sabittir.

Genel anlamda Ermeniler, başta Musul'un güneyi olmak üzere, Urfa, Halep, Şam, Lübnan, Suruç, Rakka, Harran, Deyr-i Zor (Ceylanpınar) ve Müslime gibi yerlere sevk edilmişlerdir. Bu şehirler, bazılarının iddia ettiği gibi çöl vs. değil, o zamanlar Osmanlı topraklarının en sakin, savaşız ve hoş görülü Türkmenlerle meskûn olan yerleridir (Kılıç, 2007, s. 44; Çaycı, 2000, s. 65–68).

Dolayısıyla bu kanunla Doğu Anadolu, Karadeniz ve Orta Anadolu Bölgelerinde yaşayan Ermeni vatandaşlar, devlet korumasında, o döneme göre her türlü yaşam şartları ve standartları düşünülerek savaş atmosferine henüz girmemiş olan güney vilayetlerine iskân edilmişlerdir. Bu tasarruf, bir bakıma Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarının can güvenliğini sağlama projesidir (Öksüz, 2007, s. 35).

Bunlara ilaveten Ermeni çetecilerinin Anadolu'da yaptıkları katliam sırasında birçok Ermeni aile, bu işlere karışmak istemedikleri için, daha güvenli yerlere gitmek istemişlerdir. Bu türden insanların vilayetlere müracaatları üzerine, göç etmek isteyenlere yardım ve kolaylık gösterilmesi için zamanın hükümeti tarafından Haziran 1915'den itibaren çeşitli genelgeler yayımlanmıştır (Tural, 2001, s. 46).

Ermenilere gösterilen bir başka kolaylık da Ermeni nüfusun büyük kısmının Suriye tarafına nakledilmesi sebebiyle, İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesinin lağvedilerek Kudüs'e nakledilmesidir (28 Temmuz 1332/10 Ağustos 1916). Bu arada Sis ve Akdamar'daki kategikoslar da birleştirilerek Kudüs'e kaydırılmıştır (Halaçoğlu, 2005, s. 103).

Yapılan/yapılmaya çalışılan tüm kolaylıklara rağmen tehciri kasıtlı bir fiiliyatın başlangıcı olarak görenlere karşı verilmesi gereken belki de tek cümlelik cevap, zorunlu göçü içeren bir kanunun çıkarılmasının, savaş içinde bulunan devletler için normal karşılanması gerekliliğidir. Kodaman (1993, s. 181)'ın da dediği gibi, Sevk ve İskân Kanununun çıkarılmasının sebebi, hiç şüphe yok ki isyana ve katliamlara girişen Ermenilerin tutumudur. Bilinmelidir ki komiteciler ve hamileri, Osmanlı ordularının savaş alanının da faaliyetlerini gerçekleştirmelerine engel teşkil etmeselerdi, devletin tehcire tabi tuttuğu bölge sayısı da az olurdu.

Aslında Ermenilerin göçe maruz kalmaları, hem geçmişlerinden getirdikleri kültürün bir parçası hem de hâkimiyeti altında yaşadıkları devletlere ihanetlerinden dolayı hiç de yabancılaşma duymadıkları bir macera olarak nitelendirilebilir. Çünkü McCarty (2006, s. 124–125)'nin de belirttiği üzere onların kitlesel göç hareketleri Türklerin 11. yüzyılda Anadolu'da sahneye çıkmalarından çok önce başlamıştı. Bazıları Doğu Anadolu'dan toplumsal hayatta görülen istikrarsızlıklar yüzünden kaçarken bazıları da Doğu'nun soğuk havası ve kasvetli ortamından uzaklaşmak istiyordu. O bölgede toprağı işlemek zor, hava şartları ise pek müsait değildi. Dolayısıyla Doğu Anadolu,

burada yaşayanların doğal nedenlerle göç etmek isteyecekleri bir bölge idi. Bu şartlar, göçün bir nevi Ermenilerin benliğine işlemesine sebep olmuştu.

Bir diğeri ise bir zamanlar hâkimiyeti altında yaşadıkları devletlere ihanetlerinden dolayı birçok kez benzer göç hareketlerine tabi tutulmalarıdır. Sasaniler, 379'larda 70 bin Ermeni'yi İran'a, Bizans, 1025'lerde Doğu Anadolu'dan 40 bin Ermeni'yi Sivas ve Kayseri'ye, Memluklar, 1250'lerde 10 bin kadar Ermeni'yi Mısır'a, İranlılar, 1743'de 24 bin Ermeni'yi İran içlerine ve 1777'de Kırım'ı işgal eden Ruslar, bölgedeki binlerce Ermeni'yi Sibiryaya steplerine sürmüşlerdir (Uzundere, 2002, s. 56). Bundan başka yine Ruslar 1903 ve 1906'da Erivan başta olmak üzere Ermenistan'daki asi ve isyancı Ermenileri sürmüş, kurşuna dizmiş, bütün kilise ve okullarını kapatmış ve mallarına el koymuş yani kendisine karşı yapılan yanlış hoş görü ile karşılamamıştır (Sert, 2005, s. 612). Tarih boyunca sayısız göç/sürgün olayına maruz kalan Ermeniler, sadece Türk göçünü ağızlarına almakta, bunda ise kendilerince haklı gerekçeler ileri sürmekte ve bunu tamamen sürgüne tabi oldukları için bir soykırım olarak nitelendirmektedirler.

Aksine tehcir kararı bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Memleket dâhilinde yerleri değiştirilenler sadece Ortodoks Hristiyan işgalcilerle işbirliğinde bulunan Gregoryen Ermenilerdir. Fakat iddia edildiği gibi Gregoryen Ermenilerinin tamamı da sürülmemiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1994, s. 289). Yerleri değiştirilecek Ermenilerden; asker, subay ve askeri doktor aileleri, demiryollarında vazifeli memurlarla, amele ve müstahdem hizmetlerine ait beraberinde belge bulunanlar ve bunların aileleri, yerlerinde bırakılmalarında mahalli idarecilerle mahzur görülmeyen sanatkârlar, halkın ihtiyaçlarını imal eden fabrikalarda çalışan işçiler, güçsüz kadınlarla askeri imalathanede çalışanlar, Düyun-ı Umumiye'deki Ermeni memurları, Ermeni mebus ve aileleri, yetimhanedeki öğretmenler ve çocuklar, hasta ve âmâ olanlarla bunların aileleri sevk ve iskâna tabi tutulmamışlardır (Köymen, 1990, s. 5; Kılıç, 2003, s. 112-114; Halaçoğlu, 2001, s. 63; Kılıç, 2003, s. 111-112; Gürün, 2001, s. 312-313; Çiçek, 2005, s. 77-87; Beyoğlu, 2004b; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1994, s. 47, 55, 78, 83 ve 91).

Kapitülasyonlar gereği, Osmanlı Devleti ile savaşta olmayan Amerikan misyonerlerinin himayesindeki Protestanlar ile Avusturya ve İtalya'nın koruması altındaki Kato-

likler de zorunlu göç kanunu kapsamına sokulmamıştır. Ancak İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesi, sonrada Katoliklerinde sürgün edilmesine sebep olmuştur. Fakat Avusturya bu mezhep mensuplarının sevkini olabildiğince ertletmiştir (Çiçek, 2005, s. 319).

Antalya, Urfa, Kastamonu, Balıkesir, Kütahya, İstanbul ve Aydın Ermenilerinin de göç ettirilmediği bilinmektedir (Dabağyan, 2001, s. 118–119 ve 158). Bunlardan sadece İstanbul, Bursa, Kütahya ve Aydın vilâyetlerinde sevk edilmeyen Ermeni nüfusu, 167,778 olarak kesinlik kazanmıştır (Süslü, 1990, s. 140–142; Halaçoğlu, 2005, s. 94–99; Foreign Policy Institute, 1982, s. 22–23). Öte yandan bu illere Trakya ve İzmir'de eklenince yaklaşık 300 bin Ermeni vatandaşın zorunlu göç uygulaması kapsamına girmediği görülecektir (Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 94). Gerçi Alman Konsolos Rössler'in raporuna göre, göçe tabi tutulmayan Ermenilerin toplamı 500 bin olarak gösterilmiştir (Özdemir ve diğerleri, 2004, s.106). Batıda olup da göçe maruz kalanlar ise düşmanla işbirliği içerisine girdiklerinden, bir tehdit unsuru oluşturmaya başlayınca ihanet içinde olmayan Ermenilerden ayıklanarak sürgüne tabi tutulmuşlardır. Üstelik batıdaki zorunlu göç, Temmuz 1915'den sonra başlamıştır.

Bunlardan başka bazı özel şahıslarında sevk edilmemelerine dair yollanan emirler mevcuttur. Fotoğrafçı Papazyan, İstanbul Bulgar Hastanesi doktorlarından Nikola, Konya'da Tekfurdağlı Bogos, Adana'da Simkiyan, Sarrafyan ve Gagayan bunlardan sadece bazılarıdır (Kılıç, 2003, s. 112–113).

Kısaca düşmanla işbirliği yapan, masum halkı katleden ve isyan çıkaranlar adı geçen kanunun çıkarılmasına sebep olmuş, bunun haricinde hiçbir Ermeni, Gregoryen mezhebinden olsa dahi göçe tabi tutulmamıştır. Hatta Kevorkyan (1985, s. 302–303)'ın ifadesiyle dile getirilen 1915 olaylarının müsebbibi, doğrudan doğruya İtilaf Devletleri olup bugün şikâyetçi oldukları gelişmelerin kökeninde tertipleyip yürüttükleri Ermeni isyan harekâtı yatmaktadır. Şüphesiz komitacılar ve koruyucuları, İmparatorluk ordularının savaş bölgesi dışında faaliyetlerini yumuşatabilselerdi, devletin tehçire tabi tuttuğu bölge sayısı da muhakkak azalardı.

1.1.3.3. Tehcir Sırasında Alınan Tedbirler ve Ermenilerin Verdiği Kayıplar

Bakanlar kurulu kararı çerçevesinde zorunlu göç kararı alınmasından yaklaşık on gün sonra, yani 10 Haziran 1915 tarihinde çıkarılan bir talimatname ile “*Emlâk-ı Metruke Komisyonu*” (Terkedilmiş Mallar Komisyonu) kurulmuştur (Çiçek, 2005, s. 57–65; Süslü, 1990, s. 117–121).

Ermenilere ait sözü edilen mülk ve arazilerin idare şekli hakkında yönetmelik şöyledir (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1994, s. 323–421):

Koruma altına alınan eşyanın cinsi, miktarı, değerleri, sahiplerinin isimleri uzun uzun belirtilerek deftere yazıldıktan sonra kilise, okul ve ev gibi depoya elverişli olabilecek yerlere gönderilecek, sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı konularak korunmasına özen gösterilecek ve eşyanın özelliği, miktarı ile sahibinin ismi, alındığı yer ve korunduğu yeri bildirir bir tutanak düzenlenerek, aslı yerel hükümete ve onaylı bir sureti terk edilmiş Mallar Komisyonu’na verilecektir. Mevcut taşınabilir mallar arasında durmakla bozulabilecek olan eşya ile hayvanlar, komisyonun uygun bulacağı bir kurul tarafından ileride açık olarak satılacak, karşılığı sahibi biliniyorsa onun adına, sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy veya ilçe adına emanete alınması için mal sandıklarına teslim edilecektir. Satılan eşyanın cinsi, miktarı, kıymeti ve kime ait olduğu, alıcısı ve satış bedeli etraflıca bu özel deftere işlenecek açık artırma suretiyle satan kurul tarafından onaylanacak ve açıklayıcı bir tutanak düzenlenerek, aslı yerel hükümete ve onaylı sureti bırakılmış mallar idare komisyonuna verilecektir. Kiliselerde bulunan eşya ve resimlerle kutsal kitaplar iyice belirtilerek deftere yazılacak ve tutanağa bağlanarak yerlerinde saklanmalarına özen gösterilecektir.

Bundan başka, boşaltılan binaları işgal etmek isteyen Müslümanlar, buralarda ancak kiracı olarak bulunacaklar, kiralarını kurulan fona ödeyecekler ve sahipleri dönünce evleri terk edeceklerdi (Shaw and Shaw, 1983, s. 378).

Terk edilen mallar hakkında yukarıdaki tedbirlere rağmen ortaya atılan çeşitli iddialar varsa da Amerika’nın Trabzon Konsolosluğu tarafından tutulan raporlar incelendiğinde, eşyaların gelişi güzel depolanması dışında hiç bir suçlama doğru değildir/yoktur (Çiçek, 2005, s. 65). Mallara el koymaların ve yağmalamaların söz konusu bile olmadığı, bunların sadece bir sistem dairesinde gerçekleşen göç ettirme olayını baltalamak olduğu bilinmelidir. Çünkü yine Çiçek (2005, s. 69)’in Amerikan Arşivlerinde yaptığı araştırmalarda 22 kutu fıstık hatta 70 paket mendilin dahi Ermenilere ulaştırıldığı kayıtlıdır.

Osmanlı Devleti, Mayıs 1915 sonlarında başlamış ve Ekim 1916'da son bulmuş olan zorunlu göç ettirme sırasında kabilelerinin yolculuklarını kolaylaştırmak için de gerekli bütün önlemleri almaya çalışmış ve yola çıkmadan önce Ermenilere ortalama 15 gün süre vermiştir. Ayrıca Talat Paşa 28 Ağustos 1915 tarihli bir talimatname yayınlarak; yaya olarak yola çıkan Ermenilerin en yakın demiryoluna götürülmeleri, bakacak kimsesi olmayan kadın ve yetimlerin istasyona yakın yerleşim yerlerine yerleştirilmeleri, yolda yiyecek sağlanması ve bunların fakirlere ücretsiz dağıtılması, yeni doğan bebeklerin ihtiyaçlarının karşılanması, yol güvenliğinin sağlanması, bir saldırı durumunda buna tevessül edenlerin tutuklanması ve yargılanması, göç edenlerden rüşvet kabul edenlerin ve kabiledeki kadınlara tecavüze yeltenenlerin derhal mahkemeye çıkarılmalarını emretmiştir (Metin, 1997, s. 153–156; Göyünç, 1983, s. 18–19; Atnur, 2001, s. 429–434).

Bütün yokluklara rağmen Ermenilerin zorunlu göçü için milyonlarca kuruş harcanmaktan da çekinilmemiş (Bakar, 2004) ve yolculuk sırasında Ermenilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Konya, Halep, Diyarbakır, Birecik, Cizre gibi yerlerde kamplar kurulmuş, Sivas, Merzifon, Harput gibi yerlere de ara dinlenme istasyonları açılmıştır. Buralarda fırınlar, ambarlar, aşevleri, hastane ve yetimhaneler kurulmuştur. Misyonerlerin sevkıyat sırasında ve adı geçen merkezlere Ermenilere her türlü yardımı yapmalarına izin verilmiştir. Demiryolları ve suyollarının kullanılması özendirilmiştir. Kamplarda hayatı kolaylaştırmak için çadır kentler kurulması, zanaat faaliyetlerinin başlaması için tezgâhlar yapılması, kamp yerlerinin verimli ve sulak yerlerden seçilmesi gibi pek çok önlem alınmıştır. Ayrıca hükümetin kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda kamplarda Amerikan yardım kuruluşu "*American Committee For Armenian and Syrian Relief*"in doğrudan faaliyette bulunmasına da izin verilmiştir (Aydoğan, 2003, s. 233–240).

Öyle ki, göç öncesinde ve esnasında çıkarılan bütün kötü niyetli isyanlara rağmen alınan tüm kararlar Ermenilerin lehine olmuştur. Örneğin, 22 Temmuz 1915 tarihli telgrafta "*Durum gereği yerleri değiştirilen Ermenilerin, mahsul, hayvan ve emlak vergi borçlarının şimdilik ertelenmesi*", 28 Temmuz 1915'de: "*Başka bölgelere nakil olunan Ermeni halkının müessesese ve şahıslara olan borçlarının ödeme şekilleri hakkında beyanname düzenlenmesi*", 30 Temmuz 1915'de ise özetle "*Ermeni mallarının çok ucuza tekellilere satıldığı ve mal sahiplerinin büyük haksızlığa uğradığı*

öğrenilmiştir. Bunun anında düzeltilmesi için azami tedbir alınmıştır.” (Akçora, 1994, s. 140; Demirel, 2001, s. 404–401) gibi kararlarla bir takım düzenlemelere gidilmiştir.

Üstelik Genaral Prof. Dr. N. G. Korsun’un SSCB Savunma Halk Komiserliği Devlet Askeri Yayınevi tarafından basılan “*Alaşkan ve Hamada Harekâtları/ 1915 Yılında Dünya Savaşının Kafkasya Cephesi*” adlı eserine göre (Perinçek, 2007, s. 56), “*Askeri iktidar ve Türk nüfus, tehcir edilenlere karşı nazik bir tutum almıştır*” denilmektedir.

Osmanlı Devleti tehcir esnasında Ermenilerin rahat etmeleri için elinden gelen tüm tedbirleri almıştır/almaya çalışmıştır. Bu tedbirlerin başında emniyeti sağlamak yer alır. Almanlar Yahudileri doldurdukları trenlerde, insanlar kaçmasın diye başlarına nöbetçiler koyarken, Osmanlı Devleti, Ermenilerin yolda herhangi bir saldırıya uğramalarına engel olmak için yanlarına nöbetçiler dikmiştir.

Tehcir sırasında alınan diğer tedbirlerden ve gerçekleştirilenlerden bazıları ise özetlenecek olursa (Köymen, 1990, s. 4–5; Halaçoğlu, 2005, s. 87–88; Çaycı, 2000, s. 66–67; Karabıyık, 1984, s. 126; Akçora, 1994, s. 144):

1. Yolculukları sırasında rahat ve emniyetleri sağlandı.
2. Yerleşebilmeleri için krediler verildi.
3. İhtiyaçlarına göre mal ve toprak dağıtıldı.
4. Sağlık durumları devamlı kontrol edildi.
5. Yollarda yardım maksadıyla iaşe merkezleri açıldı.
6. Mahalli yöneticiler her türlü durumda sorumlu tutuldu, ihmalleri olanlara müsaade edilmedi.
7. Tehcir mıntıklarına devamlı müfettişler gönderildi.
8. Çeşitli devletlerden komisyonlar oluşturuldu. Örneğin, İngiltere ve Osmanlı memurlarından kurulu kurullar tarafından araştırmalar yapılmasını sağlayarak durumun kontrolü sağlandı.
9. Gittikleri yerlerde kesin yerleştirilmelerine kadar, kendilerine göçmen ödeneğinden geçimlerini sağlamaları için yardım yapıldı.

10. Çiftçilere tohumluk, evvelce sanatkâr olanlara da meslekleriyle ilgili aletler dağıtıldı.

Devlet, bekasının bahis konusu olduğu bir dönemde acil bir durum ve kısıtlı bir zaman içinde, sapı samandan ayırma imkânı olmadan bu değiştirmelerin gene de savaş şartlarının imkânları nispetinde iyi bir şekilde yapılmasına hassasiyet göstermekten geri kalmamıştır. Özellikle ilk sevkıyatlar, muntazam bir şekilde icra edilmiştir.

Bununla birlikte, göç esnasında hiçbir aksaklığın olmadığını söylemek gerçeklerle bağdaşmayacağı gibi bütün alınan önlemlere rağmen Ermenilerin yolculuğunun sorunsuz ve kolay olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. 90 yıl önceki Anadolu'nun yol koşullarında bunu beklemek de zaten doğru olamaz. Ancak şu denilebilir, aksaklıklar hükümetin aldığı önlemlere rağmen yaşanmıştır. Göç esnasında en büyük aksaklık emniyet alanında olmuştur. Bilahare Kevorkyan (1985, s. 300)'a göre Ermeni çeteler, yol boyunca kendi ırkdaşlarını tehcirden kurtarmak için kabilelere hücum etmişler ve jandarmaları öldürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Ermeni göçmenlerin jandarma kordonunda gitmesine rağmen, sık sık Kürt aşiretlerinin saldırısına uğramaları ve bu yüzden kayıp vermeleri de hükümet yetkililerini büyük üzüntüye ve telaşa sevk etmiştir. Bu göç kabilelerine hücum edilişine jandarma kuvvetlerinin mani olamayışı, Osmanlı Hükümetini bazı zorlama tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu alınan tedbirlerin emniyetle ilgili iki maddesi şunlardır (Saray, 2005, s. 75–76):

Madde 21: Göç edenlerin gerek kamplarda, gerek yolculuk esnasında bir saldırıya uğramaları halinde saldırganlar derhal tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edileceklerdir.

Madde 22: Göç edenlerden rüşvet veya hediye alanlar veya vaat yahut tehdit ile kadınları iğfal edenler yahut onlarla meşru olmayan ilişki kuranlar derhal görevden alınıp Divan-ı Harbe sevk edilerek ağır şekilde cezalandırılacaktır.

Nitekim talimatlara aykırı hareket edenler ve Ermeni kabilelerine saldırıda bulunanlardan görevlerini iyi yapamadılar diye toplam 1397 asker, idam (67 kişi) da dâhil olmak üzere çeşitli şekilde cezalandırmıştır (Göğünç, 1983, s. 20; Köymen, 1990, s. 6; Süslü, 1990, s. 148–153; Çaycı, 2000, s. 68; Halaçoğlu, 2005, s. 81; Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 337–339).

Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Osmanlı hükümetinin Ermenilere kötü muamele yapan görevli ve halk hakkında yürüttüğü şiddetli takiptir. Bu durum zorunlu

göç esnasında öldürülen Ermenilerin varlığını kabul etmekle beraber, öldürülen Osmanlı vatandaşı Ermenilerin devlet tarafından öldürülmediği, buna karşın öldürenlerin bizzat devlet tarafından öldürüldüğünü/idam edildiğini göstermektedir.

Ermenilerin göçü esnasında aksayan ikinci husus ise sağlık ve gıda alanlarında olmuştur. Bu konularda alınan tedbirler yetersiz kalmış, göçmenlerden hastalık ve açlık yüzünden hayatını kaybedenler olmuştur. Fakat aynı durum Türk askerleri için de geçerli olan bir gerçektir (Özdemir, 2005, s. 338–345; Aktar, 2001, s. 270).

Ama yine de göç esnasında göçmenlerin uğradıkları kayıplar, Osmanlı Devleti’ni zor durumda bıraktığı için bazı illerde sevkini durdurulması emredilmiştir. Kışın yaklaşılması üzerine 25 Kasım 1915 tarihinden itibaren bazı vilayetlere (Hüdavendigar, Ankara, Halep, Adana vilayetleri ile Maraş, Karahisarısahib, Eskişehir, Kütahya, İzmit ve Niğde mutasarrıflıkları) talimat verilerek sevkıyatın geçici olarak durdurulması bildirilmiş; bundan böyle sevkıyatın yapılmaması ve isteyenlerin yerlerine dönebilecekleri duyurulmuştur (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1994, s. 117; Saray, 2005, s. 78).

Savaş sırasında, Türkiye’deki Alman askeri misyoner şefi General Liman Von Sanders, Gelibolu Seferinden sonra şöyle demiştir (De Maleville, 1998, s. 100–101);

Sadece benim ordumda, binlerce asker yeterince beslenemedikleri için açlıktan ölmüştür. Bu duruma göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşaması için önemli olan bir savaş alanında, başkentten 200 kilometre uzaklıkta, denizden olduğu kadar karadan da erzak sağlanabilecek bir yerde, İstanbul’u savunan Türk Ordusunun, yiyecek olmaması nedeni ile açlıktan ölmesine izin veriliyordu. Bu koşullar altında Suriye’nin kuzeyine nakledilen sivil Ermeni nüfusun başına da buna benzeyen şeyler gelmiştir. Şunu da bilmek gerekir ki, orada yalnız Ermeniler değil, aynı zamanda da bakım noksanlığı, hastalık ve düzenleme eksikliği nedeni ile çok sayıda Türk askeri de kırılıp gitmiştir.

Göç esnasında aksayan son husus ise hükümetin, göçmenlerin yerleştirileceği arazilerin parasını ödeyerek Arap ahalinden satın almasına rağmen, oraya yerleşen Ermenilere bazı Arap çetelerinin baskın yapmaları sonucunda da pek çoğunun hayatını kaybetmesidir (Özdemir, 2005, s. 346–355).

Her ne olursa olsun kabilelerin hangi güzergâhtan gideceği, toplanma mahallerinin önceden tespiti ve nakil esnasında tren istasyonlarının merkez olarak seçilmesi gibi bütün özellikleriyle Ermenilerin sevke tabi tutulması Halaçoğlu (2005)’nin da ifade

ettiği gibi asrın en sistemli yer değiştirme hareketidir. Keza tehcir kararının ayaklanmalardan yaklaşık yedi ay sonra alındığı hesap edilirse bunun bir soykırım değil de savaş içerisinde bir savunma olduğu anlaşılacaktır.

Üstelik tehcir esnasında halen daha Ermenilerden Osmanlı yönetiminde devlet adına çalışanlar bile vardır. Bunların başında da “*postacılar*” gelmektedir. Şayet Ermeniler aleyhine gizli belgelerle talimat gönderilmiş olsa ve Halaçoğlu’nun yukarıda da ifade ettiği gibi en sistemli yer değiştirme hareketine aykırı bir durum teşkil edilmeye çalışılsa, bu bilgileri Ermeni postacılar taşımasını mantık almamaktadır.

Yaklaşık iki yıl süren göç esnasında, her ne sebeple olursa olsun hayatını kaybeden Ermenilere gelince, onların daima bu süreçteki kayıplarını fazla gösterdiklerini fark etmek imkânsızdır. Bunu yapmaktaki gayeleri; dile getirdikleri rakamlarla tazminat talebinde bulunmaktır. Ne kadar çok kayıp gösterirler ise Türkiye’den o kadar çok tazminat alacaklardır. Yani rakamların sürekli artmasında/artırılmasında tazminat büyük bir rol oynamaktadır. Başta Rusya ve Fransa olmak üzere İtilaf Devletlerinin ordularında ölenler, tehcir/göç esnasında soğuktan, sıcaktan, açlıktan ve hastalıktan gerçekleşen tüm ölümler dahi Türklere mal edilmiş, hatta bu iddialar da yeterli görülmeyerek ilk yıllarda yazılan ve söylenen rakamlar ikiye ve üçe katlanmıştır. Voltaire’in şöyle bir lafı vardır: “*yalan söyleyin, yalan söyleyin. Geriye her zaman bir şeyler kalacaktır.*” Ermeni olayında da aslında uygulanan budur (De Mavella, 1998, s. 70). Bu maksatla konuyu daha iyi açıklamak için istatistiklerin verildiği tablo 1 oluşturulmuş ve bunun haricinde ise şu teknik bilginin verilmesinde yarar görülmüştür. Osmanlı Tahrir Defterlerindeki veriler, dini topluluklara göre düzenlenir ve defterlerde yer alan hane kelimesi ise beş kişilik bir aileye karşılık geldiği varsayılır (Göyünç, 1983, s. 27).

Ayrıca 1915 olayları nüfus istatistikleri hesaplanmadan önce gerek o ana kadar ki savaşlar esnasında gerek çıkan isyanlar sırasında Müslüman-Türk kayıplarının yanında Osmanlı Ermenilerinden de ölenler olmuştur. Bu ölümlerden başka, Doğu Anadolu vilayetlerindeki askerlik çağına gelen erkek Ermeni nüfusunun yüksek sayılarda Rusya, ABD ve diğer ülkelere göç ettiği gözlenmektedir. Erzurum’daki Rus konsolosluğunun istatistiklerine göre; askerlik hizmetinden kaçmak için 1913 yılı Mart-Ağustos döneminde Harput’tan 1000 Ermeni, yalnızca bir ay içinde Erzu-

rum'dan 1276 Ermeni, Malatya'dan 16–20 yaşları arasında 400 Ermeni, Rusya tabiiyetine geçmişler ve Türk topraklarından ayrılmışlardır (Özdemir, 2005, s. 103).

Tablo 1

1915 Olayları Dönemi Osmanlı Devleti Ermeni Nüfus İstatistikleri

Devlet, Kurum ve Kuruluş	Belirtilen Ermeni Nüfusu
Ermeni Patrikhanesini esas alan Ermeni asıllı Marcel Leart'a göre	2.560.000
Ermeni tarihçi Basmacıyan'a göre	2.380.000
Paris Barış Konferansına katılan Ermeni heyetine göre	2.250.000
Ermeni tarihçi Kework Aslan'a göre	1.800.000
Fransız Sarı Kitabı'na göre	1.555.000
Encycloepedia Britanica ya göre	1.500.000
Ludoviv de Constensom'a göre	1.400.000
H.F.B.Lynch'e göre	1.325.246
Revue de Paris'e göre	1.300.000
Osmanlı istatistiklerine göre	1.295.000
İngiliz Salnamesine göre	1.056.000
M.Zarrecki (Van Fransız Konsolosu) Revu de Paris'e göre	1.300.000

((3); Yıldırım, 1990, s. 77–78; Özçelik, 2001, s. 44; geniş bilgi için bkz. Özdemir ve diğerleri, 2004: s. 51–52).

Yukarıdaki tablo 1'de Brittanica Ansiklopedisinin 1910 baskısı verilmiştir. Bu baskıda Ermeni nüfusu 1,500,000 olarak yazılıdır. Fakat aynı ansiklopedinin 1953 baskısında ise dönemin Ermeni nüfusu 2,500,550 kişi olarak belirtilmektedir. İlginç olan ansiklopedinin 1910 baskısında ilgili maddeyi yazanın bir İngiliz, 1953'te aynı maddeyi yazanın ise bir Ermeni olmasıdır (Uzundere, 2002, s. 320).

Yine tablo 1'den farklı fakat burada verilenlerle fazla çelişmeyen istatistikî bir veri de Göyünç (1983, s. 40–41)'ün Karpat'tan naklettiği bilgidir. Buna göre, 1893 Osmanlı Devleti nüfus istatistiğinde 676,013 Ermeni, Türk topraklarında yaşamaktadır. Bu sayı Karpat'ın çalışmasına göre 1914 de 1,161,169'a yükselmiştir. Fakat genel olarak bu tutar diğer tüm çalışmalarda tablo 1'de verildiği gibi 1,295,000 kabul edilmektedir.

Tablo 1'deki yabancı istatistikler ve Osmanlı Tahrir Defterlerindeki veriler dışında, 16. 17. ve 18. yüzyıllarda Anadolu'dan geçen seyyahlar da şehir ve köy nüfusları hakkında tahminlerde bulunmaktadırlar. Ama Göyünç, (1983, s. 38)'ün ifade ettiği gibi, bu gibi kişilerin temasta buldukları kimselerin tesirinde kalmaları sonucu, verdikleri rakamların pek güvenilir olmayacağı/olmadığı bilinmelidir.

Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım 25 yıl önce Bardakçı (2008) ile yaptığı bir röportaj'da Talat Paşa'nın notlarına ilişkin görüşlerini şöyle dile getirmiştir; defterde sevk

olunan Ermeni miktarı 924,158 olarak gösterilmiş, tehcir öncesi toplam nüfus ise 1,256,403 kişi olarak kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra tehcir sonrası kalan Ermeni sayısı da 284,157 olarak belirtilmiştir. Ancak bu rakama dünyaya yayılan çok sayıda Ermeni ile tehcir sonrası yurtlarına geri dönenler dâhil edilmemiştir. Abartılı olduğu anlaşılan ve bir zamanlar kasıtlı olarak saklandığı söylenen Talat Paşa'ya ait olan bu defterin Halaçoğlu (2007, s. 65)'na göre ATESE arşivlerindeki Paşanın el yazısıyla çelişmektedir ve bu durum Bardakçı tarafından da teyid edilmiştir.

Ermeni kaynaklı ve abartılı olduğu aşikâr diğer rakamları bir kenara bırakırsak, Batı kaynaklı rakamların 1,056 bin ile 1,555 bin arasında değiştiğini ve bunun ortalaması olan 1,300 bin fiili Ermeni nüfusunun, Osmanlı istatistikleriyle hemen hemen aynı olduğunu görürüz. Bu nedenle Osmanlı Ermeni nüfusunun aşağı-yukarı 1,300 bin olduğunu söyleyebiliriz. Buradan çıkacak sonuç mevcut nüfus oranından daha fazla Ermeni'nin öldürülmesinin imkânsız olduğudur. Yani iddia edildiği gibi 1,500 bin Ermeni'nin göç esnasında hayatını kaybetmesi mümkün değildir. Paris Barış Konferansı'na katılan Ermeni heyeti başkanı Boghos Nubar bile, o sırada Türkiye'de 280 bin Ermeni'nin bulunduğunu, 700 bin Ermeni'nin ise başka ülkelere göç ettiğini söylemiştir. Boghos Nubar'ın bu hesabı doğru ise toplam Ermeni nüfusu 1,300 bin olduğuna göre, Ermeni kaybı en fazla 300 bin dolayındadır (Seki, 2004, s. 19–21; Taşkırır, 2001, s. 224; Ercan, 2002, s. 65).

Aktan (2001, s. 22)'a göre tehcire tabi olmayan 180 bin ve Kafkaslara giden 400 bine yakın Ermeni ile birlikte toplam Ermeni nüfusu 1,300 bindir. Bu durumda göç esnasında Ermenilerin 600 bin veya daha fazla bir miktarda değil de en fazla 200 bin civarında hayatını kaybettiği söylenebilir.

Halaçoğlu (2001, s. 203–204)'na göre ise Ermenilerden sevk ve iskân edilen 438,700 kişidir. Göç olayında saldırılar sonucunda sadece 8,500 kişi hayatını kaybetmiştir. Göç ve sevkıyat sırasındaki hastalık vs. sebeplerden dolayı toplam Ermeni kaybı ise yaklaşık olarak 60 bindir. Yine Halaçoğlu (2007, s. 77)'na göre, asıl ölen Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi ve Millî Mücadele dönemi içerisinde yer almaktadır. Rusya tarafına geçen Ermenilerin, çoğusu hastalıktan olmak kaydıyla kayıpları 230 bindir. Ayrıca Fransız ordusunda Türklere karşı savaşan ve Kafkasya'da Ermenistan kurmak için çalışan Ermenilerden de Türklere çatışmalarında ölenler olmuştur. Bun-

ların hepsinin toplamı 300–350 bin arasındadır. Bu ölümlerin tümünün Osmanlılarla bir alakası olmamasına rağmen Türkler tarafından soykırıma uğradıklarının devamlı surette dile getirilmesi bilimsel çalışmalarla örtüşmemektedir.

Çiçek (2005: 313)'in Amerikan Arşivlerine dayandırdığı bilgilere göre ise tüm yabancı raporlar ve kaynaklarda ki bütün katliam haberlerinin doğru olduğu varsayılsa bile, çatışmalarda veya baskınlarda öldürülen Ermeni sayısı 20 bin kişiyi geçmemektedir.

Dadrian (2004)'in Osmanlı İçişleri Bakanı, öldürülen Ermeni sayısını yaklaşık 800 bin olarak açıkladı demesini yine Çiçek (2005, s. 313–314) Dadrian'ın bu izahını belgelerin tahrip edilmesine güzel bir örnek olarak göstermektedir. Çünkü bahsi geçen bilginin asıl kaynağı olan Larcher'in kendi eserinde böyle bir cümleye rastlanmamaktadır.

Aynı zamanda Fransız avukat De Maleville (1998, s. 54)'nin de belirttiği gibi sevk sırasında ölenlerin büyük bir kısmı kasten değil açlık, hastalık ve yorgunluktan ölmüşlerdir. Başka sorumlu aramak doğru olamaz. Hele ki o yıllarda Avrupa'da sadece gripten ölenlerin sayısı incelendiğinde bile 1915 olaylarına yansız bir gözle bakmak daha mümkün olacaktır.

1918–1920 yılları arasında İngiltere'de yaklaşık 167 bin, Almanya'da 248 bin, Fransa'da 136 bin, İtalya'da ise 330 bin civarında gripten ölenler mevcuttur ki bunlara toplamda 244 bin dolayında bir sayıya ulaşan İspanya, Hollanda ve İsveç de eklenince hastalıkların o dönem için insan sağlığını ne derece tehdit ettiği ortaya çıkmış olacaktır (Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 98).

Öte yandan Anadolu'daki 300 bin Ermeni'de zorunlu göç uygulaması kapsamına girmemiştir. Bu rakamlar göstermektedir ki, Anadolu'daki Ermeni sayısının azalmasını kayıp olarak yorumlamak doğru değildir. Ayrıca salgın hastalıklardan kaynaklanan kayıplar sadece yollara dökülen Ermenileri değil Müslüman halkı da vurmuştur. Hastalıklardan en az etkilenmesi beklenen Osmanlı ordusunun kayıpları bile savaş boyunca 401,859 kişidir (Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 94).

Bu verilerden başka Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sayımı yabancıların yaptığı ve 17 Mart 1919'da İstiklal Gazetesinde yayımlanan nüfus verileri ise şöyledir: Türk nüfus; 11.349.293, Rum nüfus; 1,367,600, Ermeni nüfus;

1,258,325'dir. Özdemir ve diğerlerine (2004, s. 27)'ne göre bu nüfus bilgilerinin verilmesi 1918 sonrası halen yaşayan Ermenileri göstermesi bakımından çok önemlidir ki bu istatistik aynı zaman da 1,500 bin Ermeni'nin öldürülmediğinin de bir kanıtı durumundadır.

Yukarıdaki bilgilere ilaveten Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği 1914–1918 yılları arasında yaklaşık olarak 250 bin Ermeni Rusya'ya, 40 bin Ermeni de Fransa'ya göç etmiştir. Bununla birlikte savaştan sonra bazı vilayetlerde Ermeni nüfusun artmış olduğunu, Türk nüfusun ise azalmış olduğunu görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 586 bin Ermeni tekrar Anadolu'ya geri dönmüştür. Bazı verilere göre ise 600 bin civarında geri dönüş olmuştur. Sevk ve iskân edilen Ermeni sayısı, Fransız Arşivlerine göre 500 bin civarındadır. Amerika'nın Halep Konsoloslğunun rakamları ise 486 bini göstermektedir. Ermeni Patrikhanesinin raporuna göre ise bu rakam 450 bin kişidir (Kılıç, 2007, s. 46; Süslü, 1990, s. 141; Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 91–93). Bu veriler Halaçoğlu'nun çalışmalarıyla da denklik arz etmektedir.

Başlangıçta devletin bütçe imkânlarıyla Ermeni kabilelerinin beslenme, giyinme, çadır ve sağlık ihtiyaçlarını giderme yöntemi benimsenmiş, ancak yeterli kaynak olmadığı için yabancı yardım kuruluşlarının doğrudan yardım yapmalarına izin verilmiştir. Bu amaçla Morgenthau'nun desteği ile kurulan ACASR, başta Halep, Bakuba ve Deyr-i Zor gibi yerlerde kurduğu kamplarda 500 bin civarında Ermeni'ye yardım etmiştir. Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nin göçe tabi tuttuğu Ermeni sayısıyla da örtüşmektedir.

İddia edildiği gibi 1915 olayları esnasında 1,500 bin Ermeni'nin ölmediğine en büyük kanıtlardan biri de McCarty (2006, s. 208)'nin çalışmasından çıkmıştır. Ona göre, 1920 itibarıyla SSCB'de 400 bin, İran'da 50 bin Ermeni sığınmacı vardır. Geri kalanlar Kuzey Amerika'ya ve Avrupa ülkelerine sığınmışlardı. Tehcirle hayatta kalan 811 bin civarındaki Ermeni'den 225 bini de Arap vilayetlerine varmıştır. McCarty'nin tehcirden geri kalan rakam olarak verdiği 811 bin tehcire tabi tutulma-yan ve tabi tutulup da hayatta kalanların toplamıdır.

1915–1916 yılları arasındaki zorunlu göç esnasında, Ermenilerin kayıpları hakkında bir fikir edinmemize yardımcı olan başka dökümanlar da 1918 sonrasında geri dönen Ermeniler ile ilgilidir. Bilindiği gibi 4 Ocak 1919 günü çıkarılan dönüş kararname

ile Ermenilerin evlerine dönmelerine izin verilmiştir (Halaçoğlu, 2005, s. 104). Talat Paşa'nın geri dönüşü kolaylaştırmak için 2 milyon liralık tahsisat ayırdığı da bilinenler arasındadır. 1918 Aralık ayından itibaren dönüşlerin hızlanmasıyla tahsisat miktarı da artmış, Şubat 1919 tarihinde harcanan para 120 milyon liraya kadar yükselmiştir. Böylece 1919 Eylül ayında tahsisat belgelerine göre 210–220 bin Ermeni yurtlarına dönmüştür (Bakar, 2004, s. 153–179). 1921 yılı başında Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve Ermenilerin Türkiye'de yaşadığı yerleri gösteren bir tabloya göre, dönenlerle beraber Ermeni nüfusu 644,900 olarak verilmiştir (Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 121–126). Kuşkusuz bu rakamlara halen Suriye'de bulunanlar, Kafkasya'dan dönmeyi bekleyenler ve Batı ülkelerine iltica edenler dâhil değildir. Bu yüzdendir ki geri dönüş kararnamesiyle ne kadar Ermeni'nin eski yerlerine döndüğü hakkında, değişik kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Ama kapsam bakımından ABD Millî Arşivinin Osmanlı Arşivleriyle örtüştüğü belgelere göre, İtilaf Devletlerinin askerleri olarak ölenlerin sayısı 1914–1918 yılları arasında 200 bin, diğer ülkelere göçenler 648 bin, 1918 yılında Osmanlı sınırlarında yaşayan ve geri dönenler 644,900, kişi olmak üzere toplam 1,492,900 ile tehcir öncesi verilen rakamlara denk gelmektedir (Halaçoğlu, 2005, s. 106–108).

Bu durum bir soykırım tezini tamamen ortadan kaldırmaktadır. Zira nüfusun tamamen nakledilmemesi ve yerlerinde bırakılması, böyle bir iddianın tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca nakledilen nüfusun büyük kısmının geri dönmeleri de, tehcir sırasında büyük çapta Ermeni kaybı olduğu iddialarını çürütmektedir. Dolayısıyla Ermeni kayıplarının büyük ölçüde öldürülmek yerine başka ülkelere göçten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tüm bunların yanında ilginç olan başka bir istatistikte şudur: Anadolu'da kalan Ermenilerin 1920'den 1950'li yıllara kadar zaman içinde, yine başka ülkelere gitmiş olmalarıdır. Örneğin 1922'de İzmir'in Türk ordusu tarafından geri alınmasından hemen sonra yaklaşık 120 bin Ermeni, Yunanistan'a göç etmiştir (Halaçoğlu, 2005, s. 110).

Tehcir sırasında karşımıza çıkan karışık ve itilafli konulardan birisi de yetimhanelere yerleştirilen ve bunun yanı sıra evlatlık verilen Ermeni çocukların durumudur. 1919'da İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'a yerleşmeleri sonrası Ermenilerin “*evlatlıkla-*

rı” geri alma girişimlerinden dolayı karışıklık meydana gelmiştir. Evlatlık verilenlerin sayısı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 60 bin civarındadır. Ermenilerin başlattığı yetimleri evlatlık verildiği evlerden geri toplama kampanyası, sadece İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Ermeni çocuklar ve dul kadınları Müslüman ailelerin yanından geri alma çalışması neticesinde, 1919–1922 arasında 22,883 kişi geri toplanmıştır. 1915’ten 1922’ye kadar Türk kültürü alan ve yaşları 12’den küçük olan bu çocuklar, yetiştirildikleri ailelerin yanından ayrılmak istememişlerdir (Başyurt, 2006, s. 44–45). Bu durum, evlatlık edinilen veya besleme olarak anılan kimsesiz Ermeni çocukların, gittikleri evlerde kötü muamele görmediklerini, onları kendilerine bağlayacak bir sevgi ortamı oluşturmayı başardıklarını göstermektedir.

Bundan başka Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi tarafından 20 Şubat 1919’da bütün vilayet ve mutasarrıflıklara geçilen şifreli ve özel telgrafta şu uyarıda bulunulmaktaydı: “*Akrabalarına veya cemaatlerine teslim edilmekte olan gayr-ı Müslim çocuklardan başka Müslüman yetim çocuklarında gayr-ı Müslim zannedilerek Hıristiyanların eline geçmesine meydan verilmesi*” istenmekteydi (Başyurt, 2006, s. 46).

İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesinin 28 Nisan 1919’da Dâhiliye Nezaretine “*mühim ve acil*” kaydıyla gönderdiği bir raporda ise; Türk çocuklarının kaçırılması politikasının Ermeni Patrikhanesi tarafından desteklendiği ve Ermeni nüfusunu arttırmayı hedeflediği kaydedilmişti (Türkmen, 2000, s. 263–269). Bu esnada Kazım [Karabekir] Paşa, Kars’ta misyonerlerin elinde bulunan yetimhanede 100 kadar çocuğun Müslüman olduğunu tespit etmiş ve onları derhal oradan aldırıp eski yerlerine yani Müslüman yetim hanelerine göndermişti (Atnur, 2005, s. 172).

Beyoğlu (2004b)’na göre, mütareke sonrası değişen koşullar karşısında eski dinlerine dönmek isteyen Ermenilere gereken kolaylıklar gösterilmiştir. İhtidalar konusunda İtilaf Devletleri ve patrikhanenin bütün talep ve şikâyetleri titizlikle incelenerek, gerekenler yapılmıştır. Yine Müslümanlarla evlenen Ermeni kadınlara da, şayet din değiştirdilerse asıl dinlerine dönme imkânı ve boşanma hakkı verilmiştir. Bu dönemde hükümet yerel yöneticilere talimatlar vererek zorla alıkonanlar varsa, kolluk kuvvetleri vasıtasıyla kurtarılmasını bildirmiştir.

Evlatlık alınanlar ve bunların haricinde Türkiye’de tehcir ve sonrasında kaç kişinin tam olarak Müslümanlığı seçtiği bilinmemekle beraber bu rakam 100 bin olarak tahmin edilmektedir ki bu rakamlar Amerikan Ulusal Arşivince de teyit edilir şekildedir (Başyurt, 2006, s. 59). Halaçoğlu (2007, s. 27)’nun bildirdiğine göre de İngilizler tarafından 1921 Kasım’ında Milletler Cemiyeti’ne sunulan bir raporda Müslümalığa geçen Ermenilerin sayısı 95 bin olarak ifade edilmiştir. Dink, Kaplan (2005, s. 80)’ın kendisiyle yaptığı röportajda, “*tehcir esnasında göç etmemek için 500 bin civarında Ermeni’nin Müslüman olduğunu düşünüyoruz. Zaten onları da ölen bir buçuk milyon Ermeni’nin içinde sayıyoruz.*” demektedir. Diğerleri ile çelişen bu görüşlere rağmen, sözü geçen Ermeniler arasında Müslümanlığı tam anlamıyla benimseyenler olduğu gibi, aralarında Müslümanlığı göçten kurtulmak için bir araç olarak kullananlar da kesinlikle mevcuttur, demek yerinde olacaktır.

Anlatılanların yanı sıra Türkiye’de 1916’dan günümüze kadar 2 bin kişi din değiştirip Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçmiştir. Bu din değiştirenlerin tamamına yakını eski dinlerine dönenlerden oluşmaktadır. 1340 kişiyle, asıllarına dönenlerin % 60’tan fazlasını ise Ermeniler oluşturmaktadır (Aksiyon Dergisi, 2005; Başyurt, 2006, s. 64). Bu alt başlık için söylenebilecek belki de en kısa fakat aynı zamanda en anlamlı cümle McCarty (1998)’nin “*Eğer tehcir denilen bu göç ettirme bir soykırımsa, kurbanlardan daha çok, katillerin öldüğü ilginç bir soykırımdır.*”

McCarty’nin fikrini destekleyen bilimsel örnek, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’da ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi* (1995, 1997 ve 1998) adlı eserdir. Buna göre 1914–1921 yılları arasında Ermeni katliamı sonucunda 517,955 Türk öldürülmüştür. Rus kolordu komutanlığının kurmay başkanı Lev Karganoviç’in 1931 yılında Paris’te yayınlanan kitabında ise aynen şunlar yazılıdır: “*Eğer zamanında yetişmeseydim, Ermenilerin Büyük Ermeni İmparatorluğu içine alınan bölgede, tek bir Türk hayatta kalmayacaktı!*” (Çolak, 2005, s. 151).

1.1.3.4. Tehcir Sonrasında Gelişen Olaylar

Tehcir kararını öğrenen Ermeni militanları, kontrollerini iyice kaybederek etrafa saldırmaya başladılar. Ülke içerisinde özellikle 23 Temmuz 1915 ile 9 Nisan 1916 tarihleri arasında Boğazlıyan, Maraş, Urfa, Antakya, Islahiye, Akdağmadeni ve Tosya’da isyanlar çıkaran Ermeniler, yöre halkına ve devlet binalarına büyük zararlar verdiler.

Ermenilerin Ruslarla omuz omuza Türklere karşı savaştıkları Şarkıkaraağaç'ta asker kaçaklarıyla birlik olan 500 Ermeni, kasabaya saldırarak birçok Müslüman'ı katlettiler. Ermeni çeteleri, İzmit ve Bursa'nın körfez sahillerine yakın yerlerinde Müslüman köylere baskınlar yaptılar. Fakat esas katliamları, Rus ordusunda oluşturulan gönüllü Ermeni taburları ile Rus işgal kuvvetlerine yardım eden Ermeni çeteleri yapmıştır. Ne yazık ki Rus işgali altında bulunan Trabzon, Erzincan, Bitlis ve Van hattının doğusunda kalan Türk yerleşim bölgelerinde on binlerce Türk öldürülmüştür (Saray, 2005, s. 74;(1)). Özellikle Kars, Iğdır, Ardahan, Bayburt ve Erzurum illerinin ilçe ve köyleri de dâhil olmak üzere tüm yerleşim yerlerinde Ermeni katliamlarına rastlanmak mümkündür (Demirel, 1996; Solmaz, 1995).

McCarty (1998)'nin de dediği gibi herhangi bir savaşta sadece tek tarafın ölümlerini sayarsanız bu bir soykırım gibi görünecektir. Hâlbuki iddia edilenlerin aksine Birinci Dünya Savaşı sırasında öldürülen üç milyondan fazla Müslüman-Türk mevcuttur (Taşkiran, 2001, s. 221–222; Balcı, 2007, s. 206).

Şuana kadar Anadolu'da Ermeniler tarafından katledilen Türklere ait 200'e yakın toplu mezar tespit edilebilmiştir. Bunlardan kazı yapılan sekiz toplu mezar, 1915'deki tehcir kararına nasıl gelindiğini en iyi şekilde açıklamaktadır. Çünkü kazı yapılan yerlerden biri olan Erzurum'un Alaca Köyünde Mayıs-Temmuz 1986 ve 7 Ekim 1988'de yapılan üç toplu mezar kazısında 378 Müslüman-Türk'ün iskeleti ile karşılaşmış ve katliamı yapanın Erzurum eski milletvekili Karokin Pastırmacıyan olduğu anlaşılmıştır (AA, 15 Mayıs 2005). Pastırmacıyan'ın olaydan sorumlu olmasının yanı sıra Mecliste temsil ettiği yöre halkına karşı bu katliamı gerçekleştirmiş olması 1915 olaylarının gerçek yüzünü göstermesi bakımından önemlidir.

Tehcir kararı alınmasına rağmen, Ermeni yıkıcı faaliyetlerinin hız kesmeden devam etmesinin açıklanabilir yanı Ermeni ihtilalci komitelerinin aldıkları sözlerin uygulanmasındaki kararlılıktır. Üstelik kısa bir süre sonra bu karara Rusların Doğu Anadolu'yu işgal etmesi de eklenince Ermeni katliamlarını anlamamak imkânsız bir hale gelmiştir. 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa, Harbiye Nezaretine yazdığı 19 Haziran 1915 tarihli şifrede durumu çıplaklığı ile ortaya koymaktadır (Arşiv Belgeleri İle Ermeni Faaliyetleri, 2005, s. VI-VII):

Doğu'da Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illeri savaş alanıdır. Erzurum, Van, Bitlis illerindeki Ermeniler düşman tarafına firar ederek çeteler halinde yolları kesip halkı katlederek, ambarları yağmalıyorlar. Sivas, Diyarbakır ve Elazığ illerinde de aynı gayeyi güttükleri, ele geçirilen silah, bomba ve açığa çıkan teşkilatlarıyla meydana çıkmaktadır. Karahisar'da aynı şekilde ortaya çıkan olay, durumu kesinleştiriyor. Ordunun iâşesi ve emniyeti bakımından bölgenin ve menzil sınırlarının geçtiği yerler düşmanca emeller taşıyan bu unsurlarla dolu dış düşmanın yanı sıra iç düşmana da kuvvet ayırmak zorunda kalınması tehlikelidir.

Savaşta canı yanan Osmanlı'nın Ermenilerin ihanet ve isyanlarına karşılık alabileceği en yumuşak karar, hiç şüphe yok ki onları cephenin selameti için hareket bölgesinin dışına çıkarmaktır. Yukarıda açıklandığı gibi bu tedbir alınmadan önce bütün ikaz ve iyi niyetli uyarılar yapılmış ancak yapılan ikazlar devletin zafiyetine yorumlanmıştır. Başka çare kalmayınca Osmanlı Hükümeti'nin devlet olmaktan doğan en tabii haklarını kullanmaya kalkması derhal Ermeni hamilerini harekete geçirmeye yetmiştir (Seki, 2004, s. 82–83).

Ermenilerin harekât bölgesinin dışına çıkarılması kararı üzerine İtilaf Devletleri 6 Haziran 1915'te Osmanlı Hükümetini bir bildiri ile protesto ettiler. Hâlbuki protesto eden devletlerden biri olan Büyük Britanya'nın adına savaşan İngilizlerin, kendi sınırlarından kilometrelerce uzakta bulunan Çanakkale'deki mezar taşlarında “*demokrasi için öldüler*” yazmaktayken Osmanlı Devleti'nin aldığı kararı protesto etmeleri anlaşılacak gibi değildir.

İtilaf Devletlerinin birlikte hareket ederek Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri ortak bildirinin özeti şöyledir (Uras, 1987, s. 614);

Fransa, İngiltere ve Rusya devletleri, bu bildirinin yayını hususunda birleşmektedir. Hemen bir aydan beri Türk ve Kürt halkı, Osmanlı yönetimi memurları ile birlikte ve çok zaman bunların yardımıyla Ermenileri yok etmektedirler. Söz konusu katliamlar özellikle Nisan'ın 15'ine yakın günlerde, Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş, Samsun, Zeytun ve bütün Kilikya bölgesinde yapılmıştı. Van yöresinde 100'e yakın köy halkı tamamen öldürüldüğü gibi aynı zaman da Osmanlı Hükümeti İstanbul'daki sakin ve zararsız Ermenilere musallat oldu. Türkiye'nin insanlık ve medeniyete karşı işlediği bu cinayetlerden dolayı gerek Osmanlı Hükümeti üyelerinin ve gerek bu soykırımlara katılmış ve katılacak olanların şahsen sorumlu tutulacaklarını açıkça bildiririz.

Osmanlı Hükümeti bu iddialara aşağıda özeti çıkarılan bildiriyle yanıt vermiştir (Akçam, 1986, s. 143–149; Uras, 1987, s. 614; Metin, 1997, s. 148–149);

Osmanlı Hükümeti, sözü geçen bildirin kapsadığı ifade ve maddeleri kesinlikle reddeder. Osmanlı ülkesinde Ermenilere karşı katliam yapıldığı yalandır. Olayların iç yüzünü anlamak için şu açıklamaya bakmak kâfidir: Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş, Samsun, Zeytun ve bütün Kilikya Ermenileri, rahatlık ve güvenliğini bozacak hiçbir harekette bulunmadıklarından Osmanlı memurları tarafından bunlar hakkında bir takım tedbirler alınmasına ihtiyaç görülmemiştir. Doğu'ya ait işleri ve hususları izleyenler pekâlâ bilirler ki, Ermeni halkı her fırsattan yararlanarak, Osmanlı Hükümeti aleyhinde isyana kışkırtanlar, üçlü itilaf ve özellikle Rusya ve İngiltere'nin memurlarıdır.

Öte taraftan Anadolu'da kurulmasına girişilen ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden birisinin Erzurumlular tarafından 1919 senesinin hemen başlarında Erzurum'da değil de İstanbul'da meydana getirilişi, Ermenilerin bu bölge halkına karşı işledikleri cinayetlerin korkusundandır. Burada bir Ermeni devleti kurulması istenmesi, onların tüylerini ürpertmeye kâfi gelmiştir (Göyünç, 1983, s. 79). Korkunun bile böyle bir şekilde dile getirilmiş olması, İtilaf Devletlerine verilmiş olan bildiri cevabının bir devamı niteliğindedir.

İtilaf Devletlerinin protestosundan başka ABD vatandaşlarının, tehcir sonrasında Halep Konsoloslughuna yazdıkları mektuplarda, yakınları hakkında bilgi istedikleri ve konsoloslughun yaptığı araştırmaların ardından mektuplara yanıt verdiğini anlatan Çiçek (2006) "*Yanıtların büyük bölümünde Ermenilerin sağlıklı oldukları, ancak paraya ihtiyaç duydukları yönünde ifadelerin yer aldığını*" vurgulamaktadır. Sonrasında ise Çiçek (2006) sözlerine şöyle devam etmektedir: "*Tehcir başarılı olmuştur ama devlet çöküş sürecine girdiği için sonuç değişmiş bugünkü halini almıştır.*"

Halep'ten gelen mektuplar haricinde yine ABD hükümetine bu sefer de Bursa'dan şikâyetler gitmiştir. Tehcir edilen Ermenilere, mezalim yapıldığını iddia eden şikâyetler üzerine, Amerikan Hükümeti, Gragoy Vis başkanlığında bir heyeti görevlendirmiştir. Heyet, Bursa'da yaptığı incelemeler sonucunda, durumun hiç de Ermenilerin iddia ettiği gibi olmadığını, aksine Ermenilerin hatta Ruamların hayatlarından memnun bir şekilde yaşadıklarını rapor etmiştir (1).

Diğer bir Amerikalı olan General Harbord tarafından 10 Ekim 1919 tarihinde kaleme alınan raporda (Ulubelen, 1982, s. 194) ise "...üç ay önce Ermenilerin tek bir adam kalmayınca kadar kesildiğini duymuştuk, hâlbuki duyduklarımızın hiç biri doğru değildi. Zaten ben bu katliamı her zaman şüphyle karşılamıştım. Fransızlar Türkleri

mandaları altına almak istiyorlardı, bunun için de dünyanın şüphesini Türklerin üstüne çekmek gerekirdi.” yazılıydı.

İtilaf Devletlerinin Osmanlı Hükümetini 1915 olayları için protesto etmesine rağmen henüz Birinci Dünya Savaşı çıktığı zaman, Ruslar Kars’a bağlı olan Karacaören ve Paşaçayırı köylerindeki Alman kökenli Nemis’leri, tekrar buralardan kaldırıp Gürcistan’a sürmelerini kimse protesto etmemişti. Ruslar bu sürgün olayına sebep olarak, Batı’da Almanlarla savaş halinde olduklarından bunlar Doğu’da Türklerle savaşan Rus ordusunu, arkadan vurabilirler düşüncesini ileri sürmekteydi. Oysaki adı geçen her iki köyde yaşayan Nemis’lerin varlığı 20 aileyi geçmemekteydi. Ayrıca bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı çıkınca Batı’da Fransızlar, Maginot Hattı yakınındaki halkı, Alman kökenli olan köyleri boşaltıp kendi iç bölgelerine nakletmişlerdi. Çünkü bunlar Alman kökenlidir, arkadan “*vururlar*” diye bu tedbiri almakta gecikmemişlerdi (Köse, 2003, s. 128; Taşkiran, 2001, s. 215).

Weems (2004, s. 37–38)’e göre de, savaş esnasında kendisini saldırgan düşmanın hücumundan ve de Ermenilerin terörist hamlelerinden korumak isteyen bir milletin Ermenileri savaş bölgesinden göç ettirmekten başka çaresi olamazdı. Weems, bu olayla ve Türklerin bu yerinde girişimi ile ilgili ABD’nin ülkenin batı kıyılarında yaşayan ve Japonlara yardım etmeleri ihtimali sezilen Japonları, göç ettirmekteki benzer girişimini örnek vererek şu izahta bulunmaktadır: “*Japonya’nın ABD’ye 7 Aralık 1941’deki saldırısından sonra, ABD’nin batı eyaletlerinde yaşayan Japonlar, bu türlü eylemlerin son örneği olarak geçici transferle karşı karşıya kaldılar. 19 Şubat 1942’de Franklin Rouswelt özel 9006 fermanını imzalayarak Japonların göç ettirilmesine emir verdi.*” Bu anlamdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bilinmelidir ki bunların hiç birisinin Osmanlı Devleti’nin hazırladığı “*Sevk ve İskân Kanunu*”n uygulanmasından bir farkı yoktur. Var olan bir fark varsa o da Osmanlı Devleti ve bünyesindeki Ermenilerin lehine olandır. Vereceğimiz şu örnek bile bu durumu açıklamaya yetecektir. Osmanlı Ermenilerinden olup dil bilmeleri sebebiyle tercüman olarak görevlendirilenlerin isimleri ile görev yerlerini gösteren listenin tarihi 24 Temmuz 1917’dir. Tehcir sonrası bile devletin vatandaşına hele ki Ermeni’lere bakış açısını göstermesi bakımından bu taksimat çok önemlidir (Arşiv Belgeleri ile Ermeni faaliyetleri, 2005, s. 65–72).

Ermenileri isyan ettirmekle yetinmeyip savaştığı devleti politik entrikalarla da yıkmaya çalışan Rusya'nın, Cemal Paşa'yı yeni başlattığı kendi ileri harekâtının karşısında bir engel olarak görmesi Ermenilerin göç ettirilmesinde sonra ortaya atılan konuya dair farklı bir boyuttur. Rusya, Cemal Paşa'yı, hem Osmanlı nezdinde küçük düşürmek hem de kendi müttefikleri arasında itibar kazanmak amacıyla planına dâhil etmişti. Cemal Paşa, 4. ordunun başında Suriye'deki kuvvetleriyle Van'ı ele geçiren Rusya'nın güneye inmesine bir engel teşkil ediyordu. Şayet Rusya, Cemal Paşa'yı Osmanlı Hükümetine karşı ayaklandırabilirse veya Türkiye'de bir iç kargaşalık çıkarttırabilirse bunun kendi menfaatine olacağına emindi (Yıldırım, 1990, s. 89–91). Olay Rusya'nın Bükreş elçisi Poklevsky'in 28 Kasım/11 Aralık 1915'de Rus Dışişleri Bakanlığına çektiği telgraf ile diplomasi sahnesine çıkmıştır. Telgrafta, Cemal Paşa ile Türk Hükümeti arasında anlaşmazlık çıktığı, İtilaf Devletleri tarafından Cemal Paşa'ya Asya Türklerini yönetmek vaat edildiği, belirtmekteydi.

Güya Cemal Paşa, müttefik ordularının yardımıyla İstanbul'a yürüyecek, Enver Paşa'yı devirip kendisi Fransız hayranı olduğu için Enver Paşa'nın Alman danışmanlarını tutuklayacak ve "*Ermeni kıyımını*" durdurup Türkiye'yi savaştan çekecekti. Buna karşılık olarak da mükâfat olarak Yeni Türkiye'nin sultanı olarak yeni başkentte yani Şam'da tahta çıkacak/çıkarılacaktı (Güler, 1998, s. 15–21).

Rusların desteğindeki Ermenilerin planından Cemal Paşa'nın haberi bile yoktu. Paşa, gerçekten vatanına ve milletine ihanet edecek kadar zayıf bir kişiliğe sahip değildi. Ermenilerin asıl amacı, Rusya'nın önüne İstanbul ve Boğazları sürerek kuracakları bağımsız devlete Kilikya'yı da eklemektir. Ama tüm bu planlar İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına ters düştüğü için uygulama alanı bulamadı ve sadece kâğıt üzerinde kaldı.

Elbette ki Ermeniler de Cemal Paşa'yı kendilerine yakın görmedikleri için Ermeni tehcirinden onu da sorumlu tutup, Tiflis'te 1922 yılında bir komitecinin kurşunuyla şehit etmişlerdi. Zaten Cemal Paşa anılarında Ermenilere ve asıl kabahatli olarak gördüğü Ruslara karşı tavrını açıkça belirtmektedir (Gazigiray, 1983, s. 344–347).

Sinsi politikaların uygulanmaya devam ettiği bir dönemde İtilaf Devletlerinden olan Rusya'da Bolşevik İhtilali çıktı. Bu sebepten ötürü Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine imza edilen 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak aynı

gün imzalanan Türk-Rus Antlaşmasınının 7. maddesinde; “*Ermeni çeteleri silahsızlandırılacak, 6–8 hafta içerisinde Rus askeri Türkiye Ermenistan’ından çekilecek...*” yani vilayet-i sitte de Ermeni çeteler güvenlik için silahsızlandırılacaktır (Yıldırım, 1990, s. 108; Perinçek, 2006, s. 75). Böylece güvenliği tehdit eden ve katliam yapan unsurun Ermeni çeteleri olduğu bir uluslararası antlaşmaya girmiştir. Bu uluslararası antlaşma Türkiye’nin yanında olduğu için çok önemle üzerinde durulmalı ve sık sık dile getirilmelidir ki Türkiye üzerinde gerçekleşmesi mümkün olmayan politikalar hayata geçirilemeden bir son bulsun.

Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusların işgal ettiği Doğu’dan çekilmesi üzerine hayal kırıklığına uğrayan Ermeniler, ümitlerini Mondros Ateşkes Anlaşması’nın 24. maddesine bağlamışlardı. Kendileri Doğu bölgesinde çoğunlukta olduklarını iddia etmekte ve geri dönen muhacir ve mültecilerin yani o bölgeden olmayanların 24. maddede zikredilen altı vilayete yerleştirilmelerini ve doğal olarak nüfus üstünlüğünü ele geçirmeği beklediklerini söylemekteydiler. Bunun için hem basında propaganda yaptılar hem de konuyu Sivas Mebusu Dikran Barsamyan ve Muş Mebusu Keygam Efendi ile 5 Kasım 1918’de Meclis-i Mebusan gündemine getirdiler. Görülmektedir ki tehcir öncesinde çok fazla nüfus kaybettiklerini söyleyen Ermenilerin, tehcirden üç yıl sonra hem vekilleri hem de doğuda halen nüfus olarak üstün olduklarını iddia edecek kadar çokça sayıları bulunmaktadır. Kaya (2007, s. 117–118)’nın da sorduğu gibi, dedikleri gibi bir soykırım olsa halen daha hem vekilleri hem de çok miktarda nüfusları olabilir miydi?

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile Ermenilerin ortaya attıkları soykırıma uğradık iddialarının hiçbir temele dayanmadığı ve müttefikleri ile nedenli bir işbirliğinde olduklarını yine kendileri açıklamışlar ve bu maksatla 1919’da Paris Konferansı’nda iftiharla şunları söylemişlerdir: “*Ermeniler bir gönüllü ordusu kurup, giderlerini kendileri ödeyerek Rusya’nın saflarında savaşa katılmışlardır.*” (Akçora, 1994, s. 147; Karal, 1971, s. 5–6; İltar, 2001, s. 302). Ermeniler ihanetlerini ve Rus saflarına katılmalarını bu cümle ile net bir şekilde açıklarken, aslında sürgünlerin tek sorumlusunun kendileri olduğunu da kabullenmiş oluyorlardı.

İtilaf Devletleri 1915 yılında Ermeni katliamından dolayı Osmanlı Hükümeti üyelerini ve bu olaya katılmış ve katılacak olanları sorumlu tutacağını çektiği protesto

bildiride belirtmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesinin yapılmasıyla birlikte artık Ermeni konusuna dair tüm belge ve bilgi ellerinde bulunan müttefik güçlerden İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Webb, Paris'teki Barış Konferansına gönderdiği 3 Nisan 1918 tarihli bir telgrafta; “*Ermeni vahşetinden suçlu olan bütün kişileri cezalandırmak Türklerin toptan cezalandırılmasının gerektirir.*” demektedir. Yani onlara göre Türkler bu konuda tam ve tek suçluydu. Bu yüzden de cezalar ağır olmalıydı (Kantarıcı ve diğerleri, 2002, s. 62–63).

Artık işgal gerçekleştiğine göre hem bu rahat tutumdan ve hem de Osmanlı iç muhalefetinin işgal güçlerine yaranma çabasından ötürü 1918–1919 yıllarında İstanbul'da işgalcilerin emriyle sıkıyönetim mahkemeleri (Divan-ı Harb-i Örfi) kurulabilirdi ve nihayetinde de kuruldu (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 383–384). Bunlar içerisinde en meşhuru Nemrut Mustafa başkanlığındaki mahkeme idi. Sadrazam Damat Ferit Paşa zamanında kurulan bu mahkeme, aslında bir iç politika hesaplaşmasının ürünü olarak da değerlendirilmelidir. Çünkü o sırada iktidarda olan Hürriyet ve İtilaf Partisinin, İttihat ve Terakki Partisi üyelerini mahkûm ettirme gayeleri asla gözden kaçmamalı/kaçırılmamalıdır. Cemal, Talat ve Enver Paşalar, Kasım 1918'de ülkeyi terk ettiklerinden, bu mahkeme yalnızca İttihat Terakkinin önde gelenlerini muhakeme etti. Sorgulamalar 9 Kasım 1918'de başladı ve ilk olarak da Said Halim Paşa sorgulandı. Ocak 1919 sonlarına doğru ise İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin geriye kalan diğer önemli şahsiyetleri, memleket asayişinin icap ettirdiği sebeplerden dolayı tutuklandılar.

Bunlardan biri olan ve suçsuz bulunarak serbest kalan Ziya Gökalp'ın görüşleri şu şekildedir: Gökalp (Tural, 2001, s. 48); “*Kim katletmiş, Kimi katletmiş, biz kimi katletmişiz? Ben size bir şeyin altını çizerek, biraz okumanızı ve meseleyi öğrenmenizi isteyeceğim*” diyordu.

Osmanlı Devleti, kurulan mahkemelerin dışında bu kez 7 Mart 1920 tarihli telgrafla İtilaf Devletleri ve Amiral Bristol'dan bu konunun araştırılmasını, gerçeklerin tespit edilerek Türk ve dünya kamuoyunun aydınlatılmasını istedi. Bu başvuru aynı tarihlerde bütün gazetelerde de duyuru şeklinde yayımlandı (Kuran, 2000, s. 106). Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ise Ahmet Refik başkanlığında bir grup yabancı gazeteci, inceleme yapmak üzere Doğu Anadolu Bölgesine gönderildi. Bütün bu

araştırmalar sonucunda Ermeni soykırımı yapılmadığı ve aslında Ermenilerin bu tür söylentileri, bağımsız bir devlet kurmak için yaptıkları ortaya ıktı. Zaten Yılmaz (2004, s. 28)'in da dediği gibi Ermenilerin amacı bu tür söylentiler vasıtasıyla Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmelerini gerçekleştirmek ve Türkleri kısıktarak dünya kamuoyunda onların yanlış tanınmasını sağlamaktı.

Tarih 16 Mart 1920'yi gösterdiğinde İhtilaf Devletleri, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ni basarak 144 mebus ve devlet adamını Malta'ya sürgün ettiler. Fakat bu baskın ve sürgünler yeterli görülmemiş, tutuklamalar Ekim 1920'ye kadar sürmüştür. İstanbul, İngiltere ve Fransa'nın işgali altında olmasına ve Osmanlı Arşivleri de tamamen İngiliz ve Fransız ilim adamlarının eline geçmesine rağmen, Osmanlı Hkmetini soykırımla suçlayacak hukukî değerde hiçbir belge bulunamamıştır. Üstelik İngilizler, araştırmalarını ABD Senato Arşivinde de gerçekleştirmişler fakat yine de Osmanlı Devleti aleyhine bir belgeye ulaşamamışlardır. Senatonun 13 Temmuz 1921'de yayınladığı bir raporda; *“maalesef, senato arşivindeki 33 bin belge arasında soykırımı doğrulayacak hiçbir belge yoktur. Mevcutlar ise Ermeniler tarafından ifade edilen fakat ikinci elden hiçbir hukuki değer olmayan belgelerdir.”* (Lewy, 2005, s. 47–51; Kürkçüoğlu, 2001, s. 5; aycı, 2000, s. 70; Sonyel, 2002, s. 430–431) denmekteydi. şimşir (2005)'e göre, Malta sürgünleri, sorgulanmadan ve mahkeme önüne dahi çıkarılmadan 25 Ekim 1921 günü toptan serbest bırakıldılar. Bu olay Türklerin daha 1921 yılında Ermeni katliamı suçlamasından aklandıkları anlamına gelmektedir. Aklanan fakat canıyla bunu ödeyen kişiler de ne yazık ki olmuştur. Hiç şüphesiz bunların başında Bakanlar Kurulu kararıyla 14 Ekim 1922'de *“Millî şehit”* ilan edilen Kaymakam Kemal Bey gelmektedir. Tehcir uygulamasında hatalı olduğu iddiasıyla yargılanmış ve bu davadan aklanmış olmasına rağmen işgalci glerin baskısıyla Kaymakam Kemal Bey, Osmanlı Hükümetince 10 Nisan 1919 tarihinde idam edilmiştir (Uras, 1987; AA, 10 Nisan 2008).

Malta sürgünlerinin olduğu ve tutuklanmaların devam ettiği bir dönemde, Osmanlı Devleti'nin tasviyesi için hazırlanmış olan Sevr Antlaşması'nın imzalanması gündeme gelmişti. İtilaf Devletlerinin savaş devam ederken gizli paylaşma planları Mondros Ateşkes Anlaşması ile yürürlüğe konmuş, fakat kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından dolayı tam anlamıyla bir birliktelik sağlanamamıştı. Bu arada savaşın galip tarafları, mağlup devletlerle diledikleri şartlarda barış antlaşmaları imzalamışlar ama

henüz Osmanlı Devleti ile böyle bir barış antlaşması yapmamışlardı. Neticede 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile de Sevr Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşma, Ermenileri bir kez daha umutlandırmıştı. Ermeni heyetinin başında aynı zamanda yazar olan Agaronyan isminde bir diplomat vardı. Antlaşmanın doğrudan Ermenilerle ilgili maddeleri 88. ve 89. maddeler idi. Bu iki madde kadar Ermenilerle doğrudan alakalı olmayan maddeler de mevcuttur. Bunlar ise 90 ile 94 arası maddeler ve 144 ila 230. maddeleridir. Bu maddeler ile hem Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Ermenilere veriliyor hem de Osmanlı Hükümeti, kurulan Ermeni Devletini tanımayı taahhüt ediyordu (Erim, 1993, s. 559; Aybars, 1994, s. 88–89; Kantarcı ve diğerleri, 2002, s. 64–65). Sözü edilen Ermenistan; Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis, Muş ve Kars vilayetlerini içine alıyordu ki bu vilayetler o günün idarî dağılımında bütün Doğu Anadolu ile birlikte Karadeniz Bölgesi'nin de bir kısmını içermekteydi. Bu antlaşma, Yunanistan hariç hiçbir taraf devlet tarafından onaylanmadığı için hukuksal bakımdan geçerliliği bulunmamaktadır. Ayrıca Sevr Antlaşması, İstanbul Hükümetiyle yapıldığından Millî Mücadele açısından da bir anlam ifade etmemektedir. Antlaşmanın bu özelliği haricinde bir diğer önemi de Osmanlı Ermenilerinin, Osmanlı Devleti'ne karşı savaştıklarını Sevr Antlaşması müzakerelerine savaştan taraf olarak katılma talebinde bulunarak, resmen kabul etmeleridir.

Birbiri ardına kendi lehlerine gelişen antlaşmaların sonrasında Batılı devletlerden cesaret alarak, Türklere yönelik saldırılara yeniden başlayan Ermeniler, bunun sonucu olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde çeşitli olaylara sebep oldular. Öyle ki mütarekeden sonra Bitlis'e vali tayin edilen Mazhar Müfit (Kansu), şehre gittiğinde orada sadece 200 civarında insan kaldığını görünce hayretini ve üzüntüsünü gizleyememiştir (Çelik, 2005, s. 38).

Durumun vahameti üzerine 24 Eylül 1920'de verilen emir gereğince, Doğu Anadolu'da Kazım [Karabekir] Paşa komutasındaki Türk ordusu, birçok cephede saldırıya geçti ve sırasıyla Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü geri almayı başardı. Doğu harekâtı boyunca Kazım [Karabekir] Paşa'nın yanında bulunan yabancı gözlemciler, Türk ordusunun son derece medenî ve insanî davrandığını, Ermenilere karşı olumsuz bir hareket içinde olmadıklarını ve intikam duygusuyla asla hareket etmediklerini belirtmişlerdir (Öke, 1996, s. 263–264).

Kazım [Karabekir] Paşa'nın başarısı üzerine daha fazla karşı koyamayacağını anlayan Ermeni birlikleri, barış yapmaya yanaşmış ve iki taraf arasında 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır (Soysal, 1983, s. 16–23; Aybars, 1994, s. 88–89). Bu antlaşma, TBMM Hükümetince imzalanan ilk antlaşma ve ilk siyasî başarı olması açısından önem taşımaktadır.

Gümrü Antlaşmasına göre, Sevr Antlaşması ile Ermenilere bırakılan Doğu illeri ve 1878 Berlin Antlaşması ile Rusya'ya bırakılan Kars ve çevresi Türkiye'ye bırakılıyordu. Ayrıca Ermeni Hükümeti de Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu bu antlaşma ile kabul etmiş oluyordu (Süslü ve diğerleri, 2001, s. 23). Gerçi Yılmaz (2008)'in Ermenistan'da okutulan 10. sınıf tarih ders kitaplarından aktardığı bilgiye göre, “*Milletler Cemiyeti farklı konularla meşgulken Türkiye vakit geçirmemek adına hiç de eşit olmayan Gümrü Antlaşmasını Ermenistan'a imza etmeğe zorlamıştır.*” denmektedir.

Buna ilaveten Alman Başbakanı Graf Hertling'in Alman Parlamenterlerden M. Erzberg'e gönderdiği bir telgrafta “*Ermeni ve Gürcü çetelerinin Türklere yaptıkları zulüm ve baskılar hakkında basından bilgi edinilmiştir. Bu nedenle Almanya ve Avusturya-Macaristan, Ruslar tarafından boşaltılan Osmanlı topraklarının yeniden Türklerin eline geçmesine göz yummuşlardır.*” (Kılıç, 2003, s. 62) yazılıdır.

Taşnakların son Başbakanı Vratsyan'ın, kendi yayın organları olan *Araç*'ın 3 Aralık 1920 tarihli sayısında yayımlanan makalesinde (Perinçek, 2007, s. 188) “*İtilaf Devletlerinin çıkarları için Ermenistan'ı komşularımızla bitmeyen savaşların arenasına çevirdik.*” diyerek Gümrü Antlaşması'nın öncesini açık bir ifadeyle özetlemiştir.

Bunu takiben SSCB Milliyetler Komiseri Stalin ise, 14 Aralık 1920'de yayınladığı bildiride Ermeni meselesinin çözümlendiğini şu şekilde belirtmiştir (Süslü ve diğerleri, 2001, s. 21): “*Bilmesi gerekenler bilmeli ki, sömürgeci diplomasinin yaşlı kurtlarının boş yere kafa yordukları sözde Ermeni meselesini çözme gücünü sadece Sovyet iktidarı göstermiştir.*”

Gümrü Antlaşmasının bir sonraki evresi olarak gösterilen 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşmasından sonra ise Sakarya Savaşı'nı izleyen 13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleriyle Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla adı ge-

çen devletler daha önce Moskova Antlaşmasıyla da belirlenen sınırları onaylamışlardır. Böylece Türkiye'nin Doğu sınırı, bugünkü şeklini almış ve dostluk bağı kurulmuştur (Süslü ve diğerleri, 2001, s. 23; Dumoulin, 2000, s. 39). Fakat zamanla Ermeniler, Türkiye'nin doğusunu Batı Ermenistan diye adlandırmışlar ve sınırı belli eden 1921 Kars Antlaşmasını ise feshettiklerini açıklamışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk, Kars Antlaşması'nın önemine Mecliste yaptığı şu konuşmayla vurgu yapmıştır (Atatürk'ün bütün eserleri, 2003, s. 285):

Bu Antlaşma, Sevr Antlaşması'nın tatbik edilemez olduğunu gösteren vakalardan birisidir. Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin hakiki menfaatlerinden ziyade cihan kapitalistlerinin iktisadi menfaatlerine göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması'yla en doğru hal suretini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri, memnuniyet vericidir ve bu tekrardan teessüs etti.

Hınçak Partisinin Paris Seksiyonu sorumlularından hukuk doktoru Gurgen Tahmazian'ın, Kars Antlaşmasından sonra Sovyet Ermenistan'ına gönderdiği 1 Aralık 1921 tarihli mektup ise tarihi açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Tahmazian mektupta (Perinçek, 2007, s. 213); "*Avrupa, bizim kanımızı petrol ve maden politikaları için kullanıyor, bu barış ortamını iyi değerlendirmemiz lazım*" demek suretiyle yaşanan olaylara farklı bir bakış açısı getirmiştir.

1.1.4. Lozan Antlaşmasından Günümüze Kadar Ortaya Çıkan Gelişmeler

1920 yılı sonlarında Doğu Anadolu Cephesi'ndeki Türk ileri harekâtının başarıya ulaşması neticesinde, Milletler Cemiyeti İngiliz Temsilcisi Lord Robert, Ermenilerin durumunu düzeltmek ve onlardan geriye kalanları, karşılaşmaları muhtemel görülen tehlike(ler)den kurtarmak amacıyla gereken önlemleri almak için toplantı yapılması için bir öneride bulunmuştur. Lord Robert'ın teklifinin kabulü üzerine genel kurul toplantıya çağırılmıştır. Bu toplantıda, ilgili hükümetlerle anlaşarak Ermeni sorununu acele bir çözüm bulmak ve Ermenilerle Türkler arasındaki çatışmayı sona erdirmek için bir devletin görevlendirilmesi ve bu konuda rapor hazırlanması amacıyla bir komisyon kurulması kararı çıkmıştır. Bu amaçla 27 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmıştır. Adı geçen konferansta Ermeni delegelerinden Boghos Nubar ve Aharunyan da dinlenmiştir. Her iki Ermeni delegesi de, Sevr Antlaşması'nın yürürlükte kalması için direnmişler ve bunun için kendilerince pek çok neden göstermişlerdir. Ermeni delegeleri ayrıca Kilikya için özerklik istemişler-

dir. Fransız delegesi, Kilikya'daki durumu değiştirmenin güç olacağını, ancak Fransız Hükümetinin buradaki azınlıklara önem vereceğini söylemiştir. Konferansın önemli sonuçlarından biri Türkiye topraklarında "*bağımsız bir Ermenistan*" kurulması yerine, Ermeniler için Doğu Anadolu'da bir "*ocak kurulması*" kararının çıkmasıdır (Çaycı, 2000, s. 86–87; Saray, 2005; Gürün, 2001, s. 392–394). Böylece Londra Konferansı'nda, Sevr Antlaşması'ndaki hür ve bağımsız bir Ermeni devleti yerine, ortaya ne olduğu belirsiz bir "*ocak*" sözcüğü çıkmıştır. Bu farklı sözcük, Türklerin yönetimi altındaki Ermenilere özerklik sağlamak amacıyla Amerikalı misyonerler tarafından bir uzlaşma şekli olarak ortaya atılmıştır. Milletler Cemiyeti de 21 Eylül 1921'de bu ocağın Türkiye'den ayrı ve bağımsız olmasına karar vermiştir. Fakat Ermeni delegeleri, ocak kararına karşı çıkmışlar; bağımsız, birleşik ve bütün bir Ermenistan kurulması fikrini yinelemişlerdir. Bu şekliyle yol alan Ermeni meselesi, Lozan'da "*Azınlıklar Sorunu*" arasında görüşülmüştür. Lozan'da azınlıklar için ileri sürülen maddelerin özeti şöyledir (Erim, 1953, s. 698–708):

- a) Türkiye'de azınlıklara dil, din ve benzeri konularda bazı haklar sağlanmalı ve bu haklar Milletler Cemiyeti tarafından denetlenmeli,
- b) Hristiyanlar askerlik yapmamalı, bunun yerine para olarak bedel vermeli,
- c) Din ve mezhep ayrıcalıkları aynen kalmalı,
- d) Azınlıklar için genel af çıkartılmalı,
- e) Seyrüsefer serbestliği tanınmalı,
- f) Yerlerinden göç etmiş olan Ermenilerin eski yerlerine tekrar dönmelerine müsaade edilmeli,
- g) Ermenilere Doğu Anadolu'da ve Kilikya'da bir yurt verilmelidir.

İleri sürülen görüşlere cevaben Türkiye Büyük Millet Meclisi delegeleri, şu düşünce de olduklarını belirtmişlerdir (Taşkıran, 2002, s. 10; Çaycı, 2000, s. 87):

- a) Lord Robert Türkiye'deki azınlıkların durumunun düzeltilmesi her şeyden evvel her nevi yabancı karışmasıyla gelecek kışkırtmaların giderilmesine bağlıdır.
- b) Bu amaca ulaşmak için her şeyden evvel Türk ve Rum halkının karşılıklı değiştirilmesi gerekir.

- c) Karşılıklı değiştirme önlemlerinin uygulanmasından hariç tutulacak olan azınlıkların güvenlikleri ve ilerlemeleri için en iyi güvence; gerek kanunlardan ve gerekse Türk vatandaşlığından ayrılmış olan bütün cemaatler hakkında Türkiye'nin vereceği garanti olacaktır.

Karşılıklı bu öneriler üzerine İngiliz baş delegesi Lord Curzon, 13 Aralık 1922 tarihli Lozan'daki ikinci oturumda; Bütün dünyanın Türkler aleyhinde olacağı tehdidini savurarak, “*Bu koca memlekette Ermeniler için bir parça yer yok mu?*” demiştir (Karacan, 1971, s. 196). Anlaşılan odur ki, savaşta beli bükülemeyen Türkler, antlaşma masasında köşeye sıkıştırılmak istenmekteydi. İsmet Paşa ise komisyonda yaptığı konuşmada Curzon'un sorusuna şöyle yanıt vermişti (Eryılmaz, 1990, s. 208):

Memleketleri Türkiye'den çok büyük devletler vardır. Hem de bizden yeni ayrılan yerlerde, çok geniş alanlar vardır. Türk olarak geriye kalan ülke, hiç parçalanma kabul etmez bir küldür. şark vilayetlerinde ve Kilikya'da Türk ahali, yurtlarını yabancı istilasına karşı hesapsız fedakârlıklarla müdafaa etmiştir. Yerlerini hiç kimseye veremezler.

Restleşmelerin birbiri ardına yaşandığı barış görüşmeleri, nihayetinde bir karara bağlanıp imzalandığında azınlıklarla ilgili maddeler üçüncü bölüm ile azınlıkların korunması başlığı altında toplanmış ve 37'den 45. maddeye kadar yer alan dokuz maddeden oluşmuştur. Bu bölüm kapsamına giren ve Türkiye'de kendilerine Lozan Antlaşması ile azınlık hakları tanınanlar az sayıdaki Rum grubu olarak tanımlanmıştır (Soysal, 1983, s. 96; Vahapoğlu, 1997, s. 193). Ancak Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde yer alan “*Türk Hükümeti söz konusu azınlıkların kiliseleri, havraları, mezarlıkları ve öteki dini kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yüklenir.*” hükmü nedeni ile Türkiye Cumhuriyeti bu tanıma uygun olarak antlaşma haklarını Rumların yanı sıra Ermeni ve Yahudi toplulukları için de uygulamaya koymuştur. Bu tutum devletin tamamen hoş görüsüne dayanmaktadır. Vahapoğlu (1997, s. 193–194)'nın da dediği gibi, Lozan Antlaşmasında Ermeni kelimesinin dahi geçmemesi o dönemde Hınçak teşkilatının arkasında yer alan SSCB ile Taşnak teşkilatının arkasındaki ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin belirli bir süre Ermenileri kendi haline bırakmış olmalarının sonucu olarak yorumlanabilir.

Kaplan (2005, s. 46–47)'ın Gündüz Aktan ile yaptığı röportajda da Aktan, “*Lozan'da Ermenilerin adının dahi geçmemesiyle bu konu orada tamamen halledilmiştir.*” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili tüm maddelerine baktığımızda özet olarak şunları görürüz: Türk vatandaşı olan gayr-ı Müslim azınlıklar, medenî ve siya-sî haklardan Müslümanlarla eşit olarak istifade edecekler; Türkçe'den başka bir dili, hususi veya ticarî ilişkilerinde, dinî işlerinde, gazete ve her türlü neşriyat faaliyetle-riyle ve mahkemelerde kullanabilecekler; masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü hayır, din ve eğitim müessesleri ihdas, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanma hakkına sahip olacaklardır. Zaten Eryılmaz (1990, s. 212)'ın da ifade ettiği gibi bu hakları Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasa ile de olsa değiştiremez, çünkü bunların uluslararası bir niteliği vardır.

Tüm bu yaşananların ardından Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Başkanı A. Aharonyan, 9 Ağustos 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Lozan Barış Antlaşma-sı'nda Ermenilerin varlıklarının kabul edilmediğini söyleyerek, Ermeni Sorunu'nun Milletler Cemiyeti'nin gündemine alınmasını rica etmiştir (Uras, 1987, s. 735–738).

Yine aynı gün Lozan Barış Antlaşması'nda Ermeni sorunlarına değinilmemiş ol-duğundan hayal kırıklığına uğrayan Ermeni delegeleri de tutulacak yol hakkındaki gerekli konuşmaları yaptıktan sonra, İtilaf Devletleri'nin Lozan'da Ermeniler için gösterdikleri gayretlerin kendi lehlerine bir sonuç vermediğini anlamışlarsa da bu girişimlerin uygun bir zamanda tekrarlanması için politik ilkelerin sürdürülme-sine karar vermişlerdir. Bununla birlikte Ermeni delegeleri, Lozan'dan ayrılırken konferansa katılan devletlere bir bildiri sunmuşlardır. Bildiride özetle şu görüşler yer almıştır (Metin, 1997, s. 179–180):

Ermeni delegeleri, Lozan Konferansı komisyonlarının açıklamalarından ve basında yayınlanan barış antlaşması projesinden İtilaf Devletlerinin Ermeni sorunlarını yüzüstü bırakmış olduğunu anlamıştır. Ermeni soru-nunun çözümlenmemiş olarak kalmasının Ermenilerin durumunu daha kötü bir hale getirmiş olduğunu göz önüne koymak isteriz. Versay Antlaşması, Sevr Antlaşması, 1921'de yapılan Londra Konferansı ve 1922'deki Paris Toplantılarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bazı azın-lıkları kurtarmak ve Ermenilere bir yurt sağlamak için kararlar alınmış-tır. Savaş içinde, müttefikler tarafından savaşı bir unsur; savaştan son-ra da, müttefik olarak tanınan Ermenilere Lozan'da verilen sözlerin, ya-pılan vaatlerin yerine getirilmesini sağlayacak bir şey kararlaştırılama-mıştır. Bu koşullar altında Ermeni delegeleri olarak, Ermeniler namına, devletlerden bir defa daha hak ve adalet yolundaki acılarına bir çare bu-lunması için bir karar verilmesini rica ederiz. Böyle bir barışın doğuda devamlı olmayacağını belirtiriz.

Bununla birlikte Türkiye’de yaşayan Ermeniler, Lozan’da kendilerini ilgilendiren konular müzakere edilirken Ermenilerin genel tutumuna karşı Türk Ermenileri olarak tavır koymuşlardır. “*Türk Ermeni Teali Cemiyeti*” adı altında bir cemiyet kuran Ermeniler, Atatürk’e bir telgraf çekerek “*Türk vatandaşlığına en samimi hislerle her ne olursa olsun sadık olduklarını* ” bildirmişlerdir (Ulu, 2003b, s. 69).

Ermeni Sorunu’nu tamamen ortadan kaldıran Lozan Anlaşması’nda İtilaf Devletleri tarafından yüzüstü bırakılan ve Türkiye’deki taleplerini gerçekleştirme şanslarını kaybettiklerini anlayan Ermeniler, bir süre sonra yeniden Rusya ile yakın temas kurmaya başlamışlardır. Türklerle tarihi düşman saydıkları Rusya’nın sıcak denizlere inne politikasını hesaba katan Ermeniler, bu ülkenin her ne şart altında olursa olsun Ermenileri koruyacağını sanmışlardır. Bu düşünce üzerine bir program yapan Ermeniler, şu ilkeler üzerine çalışılmasını kararlaştırmışlardır (Saray, 2005):

- a) Sovyet Ermeni Cumhuriyeti’nin içerideki rejimden ayrı olarak, ekonomi ve kültürünü pekleştirmek,
- b) Bütün dünyaya dağılmış bulunan Ermenilerin millî duygu, dil, din, kültür ve amaçlarını yaşatmak ve korumak,
- c) Avrupa devletlerinde ve Milletler Cemiyeti’nde Ermeni istek ve iddialarını sürdürmek ve bunun için fırsat kollamak,
- d) Ermeni halkı ve göçmenleri için hayır kurumlarının yardımlarını sağlamak; anasız ve babasız çocukları yetiştirmek, muhtaç ve hasta olanlara gereken yardımı yapmaktır.

Bu programı uygulamak ve Avrupa’da yaşayan Ermenilerin katkılarını sağlayabilmek için bir örgüt kurulması düşünülmüş; ancak bazı çevreler, komitelerin yeniden işe karışmalarından çekindiklerini dile getirmeği gizlememişlerdir.

Eşzamanlı olarak, ABD’deki Ermeni diasporasının bazı güçlü isimleri bu ülkenin başkanı Harry S. Truman’a bir dilekçe vermişlerdir. Taşnak komitecilerinin vermediği ve eski hesapların karıştırılmaya çalışıldığı dilekçede; dönemin ABD Başkanı Wilson’un 1920’de sınırlarını çizdiği Ermenistan haritasının yeniden kabul edilmesi için ABD’nin Birleşmiş Milletlere öneri götürmesi talep edilmiştir. Fakat ABD

Başkanı, Ermenilerin bu isteğini geri çevirmiştir; fakat Ermeni propagandalarının ülkesinde güçlü bir şekilde yapılmasına da göz yummuştur.

Ermenilere yönelik propaganda da gerek Avrupa'nın ve gerekse ABD'nin taban tabana zıt iki temayı işledikleri hususu da gözden kaçırılmamalıdır. Başlangıç yıllarından İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Ermenilerin “*Hristiyanlığın öncü savaşıları*”, “*Hristiyanlığın şanlı şehitleri*”, “*kahraman bir Hristiyan milleti*” oldukları temaları işlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonlarında bu temalar değişmiş, mazlum Ermenilerin, Müslüman Türkler tarafından soykırıma uğratıldıkları teması işlenmeye başlamıştır (Özönder, 1990, s. 174; Süslü ve diğerleri, 1995, s. 300–301).

Bu arada gelişmeler karşısında sessiz kalmak istemeyen Sovyet Rusya da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenilerle ilgili yeni bir politika izleme yoluna gitmiştir. Rus politikasına göre; Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde toplanmak üzere bütün dünyadaki Ermeniler ayaklandırılacak, Türk düşmanlığı düşüncesi yeniden alevlendirilecek ve böylece Doğu Anadolu, Rusların eline geçecekti. Bu amaçla yoğun bir propaganda çalışmasına girişilmiş, Sovyet Rusya rejiminin hep olumlu yanları vurgulanmış ve Sovyet Ermenistan'ındaki Ermenilerin mutluluğu abartılarak yayılmıştır. Yine aynı amaca yönelik olarak, diaspora Ermenilerini kullanmak için buldukları ülkelere ajanlar gönderilmiş ve Ermeni derneklerinin kurulması sağlanmıştır. Kurulan bu derneklerde, Ermeni davasının bir insanlık ve adalet sorunu olduğu fikri dünya kamuoyuna yayılmaya çalışılmıştır (Kantarcı ve diğerleri, 2002).

Sovyetler Birliği, izlediği Ermeni politikası sayesinde Ermenistan'da, milliyetçilik akımlarının güçlenmesine neden olmuştur. Sovyet devlet başkanlığına kadar yükselen Polit büro üyesi Anastas Nikoyan, Ermeni milliyetçiliğinin canlanmasında etkin rol oynayanların başında gelmekteydi. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği'nin ellili yılların sonunda, o zamana kadar yasaklanmış olan Taşnakların icraatlarına bir ölçüde müsamaha etmiş olması da milliyetçi akımları güçlendirmişti. Ayrıca diasporada ki Ermeni kiliselerinin, siyasi partilerin ve derneklerin faaliyetleri de milliyetçilik konusunda uyarıcı etkilere sahipti (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 434–436).

Uygulanan bu politikaların sonucu olarak soğuk savaş döneminde küllenmiş gibi görünen “*Ermeni Sorunu*” 1965 yılında aniden alevlenmeye başladı. 1965 yılı Er-

meni tehcirinin 50. yılı dönümü idi. Ermeniler buldukları ülkelerde kiliseleri, eğitim ve öğretim kurumları, siyasi ve sivil bütün kuruluşları ile harekete geçerek 50. yıl dönümünde 24 Nisan 1915'i "*Ermeni Soykırımı Günü*" olarak ilan ettiler (Yinanç, 2001, s. 267). Bu girişim Beyrut'taki Antilyas Kilisesi Katogikosu Patrik I. Horen ile Kıbrıs Kilisesinden arkadaşı olan Başpiskopoz Afakaryos tarafından başlatılmıştı (Kantaracı, 2002, s. 44).

20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'yi bilgilendiren ikinci bir olay da Ermeni teröristler tarafından Türk diplomatlarının hedef alınmasıdır. 1973'de Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'in 78 yaşındaki Geourgen Yanikian tarafından öldürülmesi, hem ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Örgütü)'nin terör estirmeğe başlayacağı yeni bir döneme hem de Türk-Ermeni münasebetlerinin bozulmasına ve eski düşmanlık ortamının geri dönmesine sebep olmuştur (Şehirli, 2003, s. 645-646).

1973'den 1985'e kadar süren ve Ermeni iddialarının yeni görünümü olan terör boyutunda elbette ki, Lozan'dan 60 yıl sonra eski düşmanlıkların gündeme getirilmesi boşuna değildir. Sovyet Rusya, 1965'ten beri Ermenistan Cumhuriyeti'ni kullanarak Türkiye üzerinde bazı iddialarda bulunmayı planlamakta, buna karşılık ABD de diaspora Ermenilerine sahip çıkarak ve onların bazı iddialarına destek vererek en azından siyasî ve psikolojik bir denge kurmaya çalışmaktaydı.

İşin terör boyutunu gerçekleştiren ASALA, resmi anlamda 20 Ocak 1975 tarihinde Hınçak yanlısı olarak Beyrut'ta kurulan ve siyasi görüşü Marksist, Leninist olan Bedros Honanissian liderliğindeki bir terör örgütüdür. Amacı Doğu ve Güney Doğu Anadolu'yu Türklerden almak, Ermeni devleti kurmak, kurtarılmış bölgeyi Ermeni Cumhuriyeti ile birleştirmek, Türkiye'yi soykırımı tanımaya zorlamak ve silahlı propaganda ile dünyanın dikkatini çekmek, bunun yanı sıra Türkiye'den para ve toprak talebinde bulunmaktır (2).

Bu hedef ve icraatlarla yetinmeyen Ermeni terör örgütleri, kendi aralarında bile kanlı olaylar gerçekleştirmişler ve bunların sorumluluğunu dahi Türkiye'ye yüklemişlerdir. Şüphesiz Ermeni teröristler, bu patlama ve öldürmelerle iki amaca ulaşmak istemektedirler (Türközü, 1985, s. 9):

1. Ermeni toplumunu tahrik ederek Türkiye aleyhtarını yeni gösteriler için zemin hazırlamak,
2. Türkiye'nin, hür dünya ile ilişkilerinin giderek yok olmasını sağlamak.

Terör örgütlerinin eylemlerinin çoğalmasından dolayı, Ermeni asıllı Türk vatandaşı Artin Penik, 10 Ağustos 1982 günü, terörist eylemleri protesto etmek amacıyla kendini yakarak intihar etmiştir. Artin Penik bıraktığı mektupta terörist faaliyetleri şiddetle protesto ettikten sonra, Ermeni teröristlere şöyle seslenmiştir (Çaycı, 2000, s. 90–91):

(...)siz emperyalistlerin oyununa geliyorsunuz. O zaman da emperyalistlerin oyunu ile yüz binlerce insan kayboldu. Kendinize gelin. Sizi kandırıyorlar. Şurada birkaç bin Ermeni kaldı. Bunları da mı yok etmek istiyorsunuz? Fakat buna asla muvaffak olamayacaksınız. Bugün nasıl kardeşçe geçiniyorsa, bundan sonra aynen devam edecek.

Ermeni Patrik Şınark Kolustyan'ın dediği gibi (Çaycı, 2000, s. 91), *"Bu olay Türkiye'de yaşayan her Türk Ermeni'sinin vatanını ne kadar sevdiğinin en güzel yanıtıdır."* Kolustyan ise 1 Kasım 1981'de İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesinde şehit Türk diplomatları için düzenlenen dini ayini yöneten patrik olarak tarihteki yerini alan kişidir (The Armenian issue in nine question and answers, 1982, s. 34).

Bugün de Türkiye'de yaşayan Ermeni kökenli vatandaşlar, tıpkı Penik ve Kolustyan gibi, diğer Türk orijinli vatandaşlardan ayrı bir muameleye tabi tutulmadıklarını, huzur ve güvenlik içinde yaşadıklarını dile getirmekte ve her vesile ile terör faaliyetlerinin tamamına karşı olduklarını belirtmektedirler. Örneğin, Türkiye'de Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının yaşadığı tek köy konumunda olan Hatay'ın Samandağı İlçesine bağlı Vakıflı Köyünün Muhtarı Berç Kartum (2006) *"Fransa ve Avrupa'nın sözde Ermeni soykırımını sürekli gündeme getirmelerini kınadıklarını"* söyleyerek, Anadolu'da iki millet arasında var olan barış ortamına vurgu yapmaktadır.

Yine AA (27 Nisan 2009)'nın bir haberine göre Kastamonu'nun Taşköprü İlçesi Kapaklı Köyü Tütenli Mahallesi'nde 300 yıldır Türklerle kardeşçe yaşayan Ermeni kökenli vatandaşları temsilen, Ahmet Kazeroğlu (53) ve Karabet Çam (61) *"soykırım"* iddialarına tepki göstererek atalarından *"soykırım olduğuna"* dair herhangi bir hatıra duymadıklarını ifade etmişlerdir.

Türk milletini olduğu kadar aynı topraklarda barış ve huzur içinde yaşayan Ermeni kökenli vatandaşları da üzüntüye sevk eden Ermeni terörü, 1986 yılı sonuna doğru

nihayet bulmuştur. Bunun birinci nedeni, teröristlerin Türk olmayanlara da zarar veren eylemlere girişmeleridir. Bu eylemlerin en büyüğü Paris'in Orly Hava Meydanında 15 Temmuz 1983 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda 8 kişi ölmüş, 60 civarında da yaralanan olmuştur. Ölenlerden sadece ikisinin Türk olması, Ermeni terörizminin sona eriş sürecini başlatmıştır.

Ermeni terörizminin sona ermesinin ikinci nedeni, Fransa dâhil bazı ülkelerin resmi makamlarının terörist metotları kabul etmeyeceklerini açıkça ifade etmeleridir. Bu izah, özellikle terörizmi finanse edenler için caydırıcı olmuştur. Ayrıca Ermenilerin nihai amacı olan 1915 olaylarının hâlihazırda dünya kamuoyuna duyurulmuş olması da bu terör olaylarının artık durmasına sebep olmuştur (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 438–439).

Terör olayları neticesinde 42 Türk diplomat ve devlet görevlisi şehit olmuştur. Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türk diplomatlarına karşı işlemiş olduğu cinayetlerin, özellikle Alman medyasında Ermeni terörünü değil de Ermeni soykırımı iddiasını gündeme getirmiş olması Türkiye'yi bir kez daha derinden etkilemiştir (Kılıç, 2003, s. 227).

Taşnak Partisi sözcüsü Manuyan (Hürriyet, 3 Ekim 2005), “1975’lerdeki ASALA örgütünün terör olaylarını onaylamıyoruz amma kınamıyoruz da” derken kadim düşman olarak bilinen İngiltere’de yayınlanan siyaset dergisi *The Spectator* de ise Manuyan’ın zıttı bir izahatla “Batı’daki Ermeni soykırımı tartışmalarının asıl amacı Türkiye’yi Avrupa’dan uzak tutmaktır, bunlar iyi analiz edilmelidir.” (Kılıç, 2007, s. 47) şeklinde bir yazı kaleme alınmıştır.

ASALA'nın eylemleri için “insan öldürme çılgınlığının egemenliği”dir diyen De Maleville (1998, s. 106)’ye göre,

Kendilerinin tanık olmadığı olaylardan 70 yıl sonra, günün birinde tarihin aydınlatacağı nedenlerle, “belleklerine tekrar kavuşmuş” olduklarını iddia eden “Ermeni intikamının” gecikmiş destekleyicileri, daha barışçı, fakat hedefi hep bugünkü Türkiye’ye karşı kamuoyu yaratmak olarak kalan başka bir taktik seçmişler ve Türkiye’yi bir “mahkeme” karşısına çıkarmaya çağırmışlardır.

Oysaki Türkiye’ye karşı kamuoyu oluşturan güç(ler) Ermeni Sorunu’nun tüm boyutlarını iyi çözümleyebilmelidirler. Bunlar; tarihin alanına giren “ilmi boyutu” iç hukuku ve uluslararası hukuku ilgilendiren “hukuki boyutu” ilmi siyaseti alakadar eden

“siyasi boyutu” ve “silahlı mücadele boyutu” dur. Bu dört açıdan bakılınca, 1878–1922 yılları arasında Ermeniler tarihen, hukuken, siyaseten ve silahlı mücadelede başarısız olmuşlardır. Bu başarısızlıklarını başarıya dönüştürmek için Hristiyan dünyasını etkilemek için çeşitli propagandalar yapmaktadırlar. Gerçekleştirdikleri terör olayları da bunlardan birisidir. Bu duruma Kodaman (2006, s. 17)’ın da ifade ettiği gibi tarihe aykırılık anlamına gelen “anakronizm” denir.

Mango, Sarı Gelin Belgeseli (2) için verdiği demeçte, “*Ermeni iddialarının yerel amacı siyasetidir ve bu açıkça bellidir. Diğer amaçları ise dünyaya yayılıp Ermenileri bir arada tutmak ve Ermeni milliyetçiliğinin kabahatini unutturmaktır. Bilmek gerekir ki Ermenilerin başına ne gelmişse yanlış planlarından gelmiştir.*” demektedir.

Mango’nun belirttiği yanlış planlara en güzel örnek, diasporanın büyük çoğunluğu tarafından da benimsenen büyük Ermenistan için öngörülen bir takım aşamaların varlığıdır. Ermenilerin, soykırım iddialarıyla ulaşmak istedikleri emeller, “4 T stratejisi” olarak nitelendirilmektedir. Bunlar; “*Tekrar canlanma/Tanıma, Tanınma, Tazminat ve Toprak Talebi*” (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 436; Çolak, 2005, s. 175) olarak sıralanabilir. Özellikle toprak talepleri kendilerinin imza attığı Kars Antlaşmasının 12. maddesine aykırıdır. Lakin Maraşlıyan (2000) bu isteği “*Ermeni devletinin anayasası istemektedir.*” demek kaydıyla Ermenistan’ın bu konudaki tezlerinin resmiyette yer aldığını vurgulamış olmaktadır.

Siyaset bilimci Agasi Yerokyan Ermeni Anayasasının bu kararına rağmen Türkiye’den toprak talebi ya da tazminat gerekçesi mümkün talepler olarak görülüyor diyor ve ekliyor (Doğan, 2006, s. 27), “*Biz ekonomik sosyal ve dış politik sorunları olan bir toplumda, soykırım politikası yürütüyoruz. Bu politika başarıya ulaşsa bile, halkın bundan kazancı yok. Öyleyse bu politikayı niye yürütüyoruz. Ulusal gurur mu? Olabilir ama o da Ermenistan’ın sorunlarına çare olmuyor.*”

Günümüzde Ermeniler ilk hedeflerine ulaşarak Ermeni sorununu dünya çapında terör örgütleri vasıtası ile tanıtmışlardır. Sırada olan hedef ise tanınma ile dünya kamuoyundan onay almaktır. Bunun için mümkün olduğu kadar fazla sayıda ve özellikle büyük devletlerin Ermeni soykırımını kabul etmesi gerekmektedir. Diasporanın gayretleri sonucunda 1985 yılından şimdiye kadar on sekiz ülke parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar almıştır (bkz. EK 6). Bu ülkelerin sayısında

son yıllarda büyük bir artış vardır. Söz konusu on sekiz parlamentonun bu kararları kabul ediş nedenleri arasında (Lütem, 2007, s. 436–446); Türkiye karşıtlığı ve düşmanlığı, Türkiye'nin AB üyeliğı karşıtlığı, yabancı karşıtlığı, soykırım suçu için Almanya'nın Yahudilere uyguladığı soykırımdan ötürü kendine ortak araması ve dini nedenler sayılabilir.

Pek tabi ki ABD'de faaliyet gösteren Ermeni lobisinin varlığının da alınan kararlar üzerindeki etkisini göz ardı etmemek gerekir. Diğer devletler bünyesinde de ABD'deki kadar önem arz etmemekle beraber siyasi baskı yapacak kudrette bir Ermeni lobisi mevcuttur.

Aslında, Ermeni tarihçi ve aynı zamanda uluslararası ilişkiler uzmanı olan Libaridian (1999), günümüzde Ermenilerin zulme uğramış olduğunu savunan ve bunun üzerinden siyaset yapan devletlerin asıl amacının kendi menfaatleri olduğunu dile getirmesi, 1915 olaylarının tarihi seyri için önemli olacağı düşünülmektedir.

Maraşlıyan (2000)'ın ABD'deki temsilciler meclisindeki Ermeni soykırım oylamasına bakışı, Libaridian'ın görüşüyle paralellik arz etmektedir. Maraşlıyan (2000)'a göre de *“Sürekli olarak kutsanan tüm demokratik ilkelere ve beraberinde tüm insan hakları ilkelerine karşın ABD dış politikasında son tahlilde belirleyici olan, ne yazık ki ilkeler değil uluslararası ekonomik çıkar rekabetidir.”*

Batı Avrupa ve Amerika'da Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı sürdürülmekte olan soykırım kampanyalarının ardında bir takım gizli nedenler de yatmaktadır. Aynı görüşte olan Sonyel (2005, s. 79–80)'e göre de bugünkü Ermenistan'da açlık, sefalet ve mafya tipi yolsuzluklardan bıkmış olan Ermeni halkının dikkatini ülke dışına ve sözde *“tarihi sızlanmaya”* çekmek yatmaktadır. Halkının dörtte üçü işsiz olan, enerji bunalımı yaşanan ve her yanda ağaçların kesilerek kömür yerine kullanıldığı Ermenistan'da, gıdasız ve hasta olarak, genellikle tek kişilik odalarda yaşayan kişilerin dikkatinin dışarıya çekilmesi pek de zorlanılacak bir durum değildir. Bu durumda Ermeni halkı içinden bir isyanın çıkmasından kaygılanan Ermeni Hükümeti de dikkatleri iddia ettikleri Ermeni soykırımına çekerek onların tarihi nefret ve intikam duygularını kamçulamakta ve ülkede bir iç patlamayı önlemeye çalışmaktadır.

Son dönemdeki Ermeni eylem ve girişimlerinin bir başka nedeni de özellikle Yahudi soykırımı konusuna ilişkin olarak kurulmuş olan birçok örgüt ve fonlardan yararlan-

maktır. Keza Amerika, Kanada ve diğer birçok ülkede Ermeni Sorunu'nun parlamen-
tolarda dile getirilmesinin en önde gelen sebeplerinden birisi de benlik tazelemedir.
Çünkü üçüncü kuşak Ermenileri asimile olmakla karşı karşıyadır. Bu sayede benlik-
lerini veya başka bir ifade ile kimliklerini kaybetmeden bu yola başvurmak Ermeni-
ler açısından en akıl karı iştir. Zaten bu konuda bilimsel bir veri de Azarian (2007)
tarafından Kaliforniya Üniversitesinde hazırlanmış olan "*Hatıraların kökeni: Ermeni
soykırımının nesilden nesile aktarımı*" adlı doktora tezidir. Azarian, kimliklerini
kaybetnekle burun buruna gelen Ermenilerin tekrar şuurlu hale getirilmesinde, 1915
olaylarının her şekilde gündemde tutulması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Lütem (2007, s. 455–456)'in de belirttiği gibi, bu durumda herhangi parlamentonun
veya diğer bir kuruluşun ya da resmi unvanı bile olsa bir kişinin, belirli bir olayın
soykırım oluşu ya da olmadığı hakkındaki kararı veya beyanı hukuksal değildir. Bu
kuruluş ve kişiler bu konuda sadece fikir beyan etmiş olmaktadır. Ancak hukuksal
değeri bulunmadığı için bu kararların önemli olmadığını düşünmek de yanlıştır. Bu
kararlar Türkiye'yi en ağır suç olan soykırım fiilini işlemiş olmakla itham etmekte-
dir.

Parlamentolar içerisinde icraatlarından dolayı Fransa'ya ayrı bir paragraf açmak ge-
rekmektedir. 2001'de Fransa Parlamentosunun Ermeni soykırımını kabul etmesinin
ardından, Paris'te 2003 yılında Komitas'ın heykeli dikildi ve üzerine "*1,5 milyon
insanın anısına 20. yüzyılın ilk soykırımı*" diye yazıldı.

Fransa UDF Milletvekili olan François Rochebloine, 18 Ocak 2001 tarihli parlamen-
to kararında Fransa'nın haklı olarak bunu kabul ettiğini belirtmektedir.
Rochebloine'e göre, "*Ermenilerin toprak ve tazminat istemesi aslında Batılı güçleri
utandırmaktadır. Çünkü kendi adlarına onları kullanıp asker olarak saflarına Birinci
Dünya Savaşı'nda kattıkları için verdikleri bağımsızlık sözünü tut(a)mamışlardır.*"
Rochebloine'in yorumundan da anlaşılacağı üzere, Fransa Parlamentosu Ermeni soy-
kırım kararını almakla söz konusu mahcubiyetini gidermeğe çalışmaktadır.

Hâlbuki Lozan'a ek olarak ilave edilen bir maddeye göre, "*Ağustos 1914 ila Aralık
1922 tarihleri arasında kim ne yapmışsa genel affa uğrayacaktır.*" (Halaçoğlu,
2005) hükmüne imza atanlardan biri de Fransa'nın kendisidir.

Bunlardan başka İsviçre ve yine Fransa’da Ermeni soykırımını inkâr etmek, cezai kovuşturmaya tabi tutulmaya başlanmıştır. Buna göre, Türk milletinin soykırım ve insanlığa karşı suçları işlemediği hususunda aleni iddiada bulunan kişi, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (Hürriyet, 13 Mayıs 2005) şeklinde karar alınmıştır. Sazak (2006)’ın dile getirdiği gibi soykırım yok diyenleri hapse atarsanız, zaten Ermeni meselesi diye bir şey kalmayacaktır. McCarthy (2000, s. 88) ise bu konuda “*Kendileriyle aynı fikirde olmayanları suçlamak, profesörlerin evlerini bombalamak, diplomatları öldürmek, bilim insanlarını tehdit etmek ve adil olmayan Fransız yasalarından yararlanarak konuşmaya cesaret eden profesörlere dava açmak Ermeni milîyetçilerinin izlediği bir yoldur.*” demektedir.

TGRT haber kanalının 20 Mayıs 2006 tarihinde, gün boyunca verilen haber kuşağında iddia edilen “Ermeni soykırım” tasarısına karşı Fransa Parlamentosu’nun gösterdiği tepkiyle ilgili olarak *La Figaro* adlı Fransız gazetesinden yapılan bir yorumda “*Fransa, Ermeni tasarısını kabul etmek ya da reddetmek için değil, kendi maddi çıkarları için gündemde tutmaktadır. Bu politika sayesinde Türkiye ile yapılan ticari ilişkilerde 2000 yılından beri Fransa’nın yararına % 32 artış kaydedilmiştir* (Karaca, 2006, s. 61). *La Figaro*’da çıkan bu makale ile Fransa’nın Ermeni Sorunu’na hangi amaçla yaklaştığı açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Tüm bunların ardından yapılması gereken şey, Ermeni soykırımını parlamentolarında kabul eden devletlere; bunu hangi belgeye, hangi mahkeme kararına dayanarak kabul ettiklerini sormaktır. Eğer demokrasi varsa ve demokrasiye inanıyorlarsa bunu ispatlamak zorundadırlar. Çünkü demokrasilerde parlamentoların yargı hükmü veremeyeceğine dair değişmez bir kural vardır.

Fransa’daki Ermenilerin, Ermeni soykırım iddialarını çürüten ünlü tarihçi Bernard Lewis hakkında açtıkları dava 8 Kasım 1994’te yapılan duruşmada reddedilmiş ve Hitler’in Musevilere yaptığı soykırım ile ilgili olarak, 1990 yılında Fransa’da çıkarılan ve “*Gayssot Yasası*” olarak bilenen yasanın, Ermeniler için uygulanmasının sözkonusu olamayacağını bildirmişti (AA, 16 Mayıs 1995). İşte bu bir yargı hükmüdür. Türkiye Cumhuriyeti de dünya kamuoyundan ve parlamentolarından bunu emsal kabul etmelerini bir şekilde istemelidir.

Kamuoyunu yanlarına almaya çalışan Ermeni Lobisi, sadece parlamento atağıyla yetinmeyip Washington'da Yahudi soykırımına ilişkin bir müze bulunmasından esinlenerek, 1990'ların ikinci yarısından sonra burada bir "*Ermeni soykırım anıtı*" açmak için girişimde bulunmuş ve çeşitli ülkelerde soykırım anıtları açmayı başarmıştır. Ermeniler Türk düşmanlığını körüklemek için bugüne kadar, dünyanın 16 yerinde anıt dikmişlerdir. Bu 16 anıtın 3'ü ABD'nin Newjersey, Fresno ve Montebella şehirlerindedir. 3'ü Beyrut'ta, 4'ü ise Ermenistan'dadır. Ötekiler de Şam, İskenderiye, Filibe, Venedik ve Marsilya'da bulunmaktadır (Anadol, 2002, s. 383).

Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin dünya kamuoyunda Ermeniler gibi lobi oluşturmamasının zayıflığı ile önemli bir girişimde bulunmamış olması ve aleyhinde tezahür eden propagandalara karşı sınırlı tepkiler göstermesi, 1980'lerde Ermeni meselesini, öncelikle halledilmesi gereken gündem maddeleri arasında görmeğen dış politikanın, sonraki yıllarda da aynı mantıkla devam etmekte olduğuna yorumlanmıştır.

Parlamento kararlarının yanı sıra tanınma stratejisinin devamı niteliğinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne alınma şartnamesine Ermeni soykırımını kabul etme hükmünün getirilmesi planlanmaktadır. Oysaki bir köprünün iki ucu vardır. De Maleville (1998, s. 117)'nin dediği gibi eğer Türkiye, Avrupa'da reddedilirse, çok doğal olarak Doğu ve Güney komşularına dayanma eğilimi gösterecektir. Böyle bir politika ise Avrupa'nın geleceği için uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Bu durumu göz ardı ettiği düşünülen Avrupa Parlamentosu, 1980'li yıllardan beri 1915–1917 olaylarını Birleşmiş Milletlerin 9 Aralık 1948 tarihli kararındaki soykırım tanımına uygun görerek soykırım olarak ilan etmiş ve Türk Hükümetinin bunu kabul etmesini istemiştir. Üstelik Parlamento, Türkiye'nin bu olguyu reddetmesini Avrupa Birliği'ne girmenin önündeki bir engel olduğunu açıklamıştır (TÜRK-İŞ, 2001, s. 321).

Aslında alınan parlamento kararları da Türkiye'yi karalamak ve soykırımının kabulünü Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliğinin koşulu haline getirerek Anadolu coğrafyasını Avrupa'dan dışlamak isteyen siyasetçilerin bir siyasal manevrasından başka bir şey değildir (Tacar, 2005, s. 60).

Sonyel (2005, s. 76)'e göre, AB üyeliği sürecinin son aşamasında olan Türkiye, alınan parlamento kararlarının ardından yalnız Ermeni soykırımını kabullenmeye zor-

lanmakla kalmayacak aynı zamanda hiçbir karşılık olmadan Ermenilere para ve toprak tazminatı ödemeye zorlanacak ve bunu çorap söküğü gibi, öteki taliplerin istemleri izleyecektir. Zaten öyle de olmuş, Hollandalı Hristiyan demokratlardan Camiel Eurlings tarafından bu doğrultuda bir rapor hazırlanmıştır. Eurlings raporunda (Die Presse, 2006); *“Türkiye’nin AB üyeliğinin ön koşulu olarak 1915–1916 yılları arasında Ermenilere yönelik soykırımın tanınmasını hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında Pontus’lu Rumlara ve Süryanilere yapılan soykırımın da kabul edilmesini”* istemiştir. Eleftheros Tipos Gazetesi (13 Eylül 2006)’nin haberine göre de Türk Hükümetinin, AB yolunun bu soykırımları tanınmasından geçtiğini gayet iyi bildiği kaydedilmiştir. Yine Hollanda’da Ermeni Soykırımı iddialarını reddeden üç Türk kökenli milletvekili adayı, 22 Kasım 2006’da yapılacak olan seçim listelerinden bile çıkarılmıştır (AA, 28 Eylül 2006). Keza Fransa’da Lyon Belediyesinde çalışan Türk kökenli Fransız vatandaş Sırma Oran, Yeşiller Partisinden Belediye Encümeni olmak için adaylığını koyduğunda, soykırımı kabul edip etmediği merak konusu olmuştur. Soykırımı tanımadığı halde listelerde yer alamayacağı açıkça kendisine iletilmiştir. Oran ise *“Kınadığınız 301. maddeden farkı olmayan bir uygulama yüzünden adaylıktan çekiliyorum.”* (AA, 5 Şubat 2008) demiş ve siyasete atılmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Bu kez Fransa’nın Lyon kentinde yaz üniversitesi etkinliği çerçevesinde bir araya gelen 300 kişilik Hristiyan demokrat, siyasi ve ekonomik karar alıcının Türkiye’yi tartıştığı toplantıda, Türkiye’ye AB kapılarının sessiz bir şekilde kapatılması görüşünün ağırlık kazandığı belirtilmiştir. Ermeni konusu olmak üzere birçok konunun Türkiye’nin önüne konarak onları yıldırma ve kendiliğinden masadan kalkmasını sağlamak olduğu ifade edilmiştir (Hürriyet-ANKA, 27 Eylül 2006).

Bu tartışmaların geçtiği anlarda Türkiye’de Şişli Belediyesi tarafından Feriköy Surp Vartanants Ermeni Kilisesinin açılışı yapılmıştır (AA, 1 Eylül 2006). Bir tarafta demokrasi adına demokratik olmayan uygulamalar görülürken, diğer tarafta demokratik olmamakla suçlanan Türkiye’de demokrasi ve insan hakları için sergilenen örnek uygulamalara şahit olunmuştur.

Konuya belgeler ışığında bakıldığında Türkiye’nin soykırım iddiaları karşısında duyarlılığı ve Avrupa Birliğine tam üyelik için yerine getirilecek hususlar arasında

“soykırımı” tanınmasının bulunmaması, Avrupa Parlamentosu Dışişleri Komisyonun 23 Ocak 2002 tarihinde Garhton raporunun görüşmesi sırasında itirazlara neden olmuş ve uzun süren müzakerelerden sonra “1915 Ermeni soykırımını tanıyan 18 Haziran 1987 tarihli Karar” ibaresi korunurken Türkiye’nin “soykırımı”nı tanınmasını isteyen ibare çıkartılmış; bunun yerine Türkiye’den Ermenistan ile “barışmak için bir temel oluşturmasını” isteyen ifadeler konmuştur (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 445). Fakat yukarıda verilen örneklerle bu ifadelerin pek fazla dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

Ortaylı (2006, s. 200)’ya göre ise yukarıda değinildiği gibi parlamentoların Ermeni soykırımını kabul etmeleri, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne alınmasını önlemek için değildir. Toplumlar ruhsal temizlenme ihtiyacındadır ve Shakespeare’nin “Hamlet”indeki katil kralın değişiyiyle “ [bazı Avrupa ülkeleri] kokusu göğü kapsayan leş gibi suçlarını yükleyecek başka ortamlar aramaktadırlar.” Yine Akyol (2002, s. 47–50)’un kendisiyle yaptığı röportajda Ortaylı, özellikle Almanların bu bağlamda bir politika yürüttüğünden bahsetmektedir.

Sonuç olarak, Sevr Antlaşması ile üç denize açılan Büyük Ermenistan kurmayı sağlamaya çalışan fakat Lozan Barış Konferansı sonunda kendi çıkarlarını kurtarma telaşına düşüp adeta Ermenileri unutan Büyük Güçlerin varislerinin günümüzde de bu halkı kendi çıkarları için kullandıkları söylenebilir.

1.1.5. Soykırım İddiaları

1.1.5.1. Soykırım ve Tehcir Kavramları

Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilendirmede kullanılan kavramlar da büyük bir önem taşımaktadır. Bu konu için akla ilk gelen kavramlar da pek tabii ki “tehcir” ve “soykırım” kavramlarıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki karar ve uygulamaya ilişkin belgelerde tehcir terimi hiç kullanılmamıştır. Bunun yerine “sevk ve iskân” ifadesi en yaygın terim olarak belgelerdeki yerini almıştır. Doğru olanı da budur. Fakat 1915 olayları, daha o yıllardan itibaren hep tehcir olarak algılanmaya ve kullanılmaya başlamıştır.

Tehcir köken itibarıyla Arapça asıllı bir terimdir ve “hecera” fiilinden türeyen bir mastar isimdir. Yer değiştirilme, bir yerden bir başka bir yere zorunlu olarak göç ettirilme (immigration, emigration) manasına gelmektedir. Tehcir kelimesinin İngi-

lizce’de kullanılan “*deportation, exile, banishment ve proscription*” gibi sürgün anlamındaki kelimelerle hiç bir alâkası olmadığı gibi aralarında anlam birliği de bulunmamaktadır (Süslü, 1990, s. 99). Çünkü sürgün edilen kişinin gittiği yerde serbest olması mümkün değildir. Dolayısıyla sürgüne tabi tutulanlar, belirli bir mekân içinde hapisanede veya kamplarda dış dünya ile irtibatı kesik olarak yaşamak zorundadırlar (Akçora, 1994, s. 131). Hâlbuki sevke tabi tutulan Ermeniler için böyle bir durum ne Osmanlı kaynaklarına ne de yurt dışı kaynaklı herhangi bir belgeye göre gerçekleşmemiştir. Üstelik kelimenin bu anlamlarda çarptırılarak kullanılması tarihi açıdan olduğu kadar filolojik açıdan da bir hatadır. Yine de yer değiştirme uygulaması Ermeni çevreleri ve Türkiye’ye hasım devletlerce “*Ermeni katliamı ve soykırımı*” olarak adlandırılmış ve Osmanlılara karşı büyük bir propaganda kampanyası başlatılmıştır.

Bu suç, ancak direkt olarak bir hükümet tarafından veya onun rıza göstermesi ile işlenebilir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, dünyada soykırım suçunu önlemek ve cezalandırmak için 9 Aralık 1948 tarihinde “*Soykırım Sözleşmesi*”ni kabul etmiş ve Türkiye de bu sözleşmeye 12 Ocak 1951’de yürürlüğe girmesiyle taraf olmuştur (Kılıç, 2007, s. 44; (3); Kaya, 2003, s. 257–258). Buna göre 2. madde de; bir millî, etnik, ırkî veya dinî grubu, grup niteliği ile kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri soykırım suçunu oluşturur;

- a) Grubun mensuplarını katletmek,
- b) Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zararlar vermek,
- c) Grubun maddi varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,
- d) Grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak,
- e) Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.

Bu tanım, uluslararası Ceza Mahkemesini oluşturan 1998 Roma Sözleşmesiyle de olduğu gibi kabul edilmiştir (5).

Sözleşmenin 2. maddesinde yapılan tanımın geçerli olabilmesi için Aktan (2003, s. 62–64)’ın ifade ettiği gibi, hem zihnî ve hem de maddî tarafının olması gerekir. Fakat bu tanımdan yola çıkılacak olursa 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanmasına

imkân yoktur. Çünkü Ermeni sevkine önceden karar verilmesi; bu kararı uygulamak amacıyla planlar yapılması; gerekli teşkilatlanmanın oluşturulması ve nihayet hazırlıklar tamamlanarak tehcir adı altında yok etme faaliyetine başlanması söz konusu olmamıştır. Aksine Rus işgal ordularıyla işbirliğine girmiş olan; bu çerçevede kılavuzluk ve casusluk yapan, isyanlar çıkaran, birlikleriyle Osmanlı ordusuna saldıran lojistik ve haberleşme hatlarını kesen komitacı çeteleriyle Müslüman-Türk yerleşim birimlerine saldırıp katliamlara girişen Ermenileri, Doğu Cephesinden ülkenin güneyine, dolayısıyla savaş dışında kalan bir bölgeye taşımak amacıyla mecburen yapılmıştır.

Birleşmiş Milletlerin en üst düzey yargı organı olan ve Hollanda'nın Lahey (Den Haag) kentinde faaliyetlerini sürdüren Uluslararası Adalet Divanı, günümüzde Ermeni olayına benzer bir konuda soykırım sözleşmesini tekrar gündemine almıştır. Adalet Divanının Bosna'daki "*soykırım ve kitle katliamı*" ile ilgili olarak verdiği karara göre; soykırımı gerçekleştirenlerin Sırp olmalarına, suçu Bosna Sırp Ordusunun işlemesine ve Sırbistan'ın bu ordunun maaş ve primlerini ödemesine rağmen soykırımdan Sırbistan suçlu bulunmamış ve sorumlu tutulmamıştır. Buna gerekçe olarak da olayın devlet organlarınca işlenmemiş olduğu, devletin emir vermediği, operasyonlarda etkin denetiminin olmadığı ve gönderdiği yardımın bütünüyle soykırımda kullanılacağı bilincinde bulunmadığı ileri sürülmüştür (Radikal, 27 Şubat 2007).

Yukarıda sunulan örneğin aksine, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin, refah ve güvenlik içinde zamanın şartlarına ve devletin olanaklarının el verdiği ölçüde sevkیات esnasında önlemler alınmaya çalışıldığı halde üstelik belgelerin de bu durumu işaret etmesine rağmen soykırım olarak nitelendirilmesi bilimle pek bağdaşmamaktadır. Ortaylı (2003, s. 58–59)'nın belirttiği gibi, Türkiye böyle bir suçu kabul ederse geleceğin Türk nesillerine de haksız bir yafa yapıştırmış olacaktır. Aksine, soykırımcı bir kültürel alt yapı olsaydı Anadolu'da bir tek Ermeni nüfusun dahi bırakılmaması gerekirdi. Zaten soykırım, hukuki olaylarda muhakeme alışkanlığı olmayan ve tarih bilmeyenlerin vereceği hükümle kesinlik kazanmaz. Türkiye'de okuryazar olanlar bile soykırım fiilini, herhangi bir katliamla karıştırmaktadırlar. Üstelik "*soykırıma karşı çıkmak milliyetçi olmak da değildir.*" diyen Ortaylı (2006, s. 201)'ya göre;

Bu suç zaman aşımına tabi değildir ve böyle bir fiilde var olması gereken kültürel örgü dolayısıyla dedelerimize teşmil edilir. Yani sadece Enver ve Talat Paşaları değil Fatih Sultan Mehmet'i de kapsar ve sadece bugünkü kuşağı değil, torunlarını da bağlar. Böyle ağır bir suç, farazi hükümlerle olsa olsalarla benimsetilemez. Maddi ve bilhassa manevi sonuçları itibarıyla Türk kimliği ve pasaportu taşıyan her bireyi kapsar. Soykırım suçlamaları karşısında hiç de milliyetçi bir örgütlenme ve yaşam biçimi göstermeyen Avrupa'daki ve özellikle ABD'deki Türk grupların galeyana gelmeleri ve birlikte hareket etmeye başlamaları onların gurbette bu gerçeği daha iyi görmeleri ve kavramalarıyla ilgilidir.

Son olarak şu kavramlara da değinmek yerinde olacaktır. Soykırım manasını ifade etmek üzere uluslararası hukuk da üç önemli kavram daha kullanılmaktadır. Bunlar “*holocaust, genocide ve massacre*” dir.

Genosit kelimesi ilk kez 1944 yılında Polonya'dan ABD'ye göç etmiş olan Raphael Lemkin (1900–1959) tarafından kullanılmıştır. Bu kelime, Yunanca ırk anlamına gelen “*genos*” ile Latince “*coedere*” öldürmek kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Genosit, bir halkı ortadan kaldırma çabası anlamındadır. Wieviorka (1999, s. 28–29)'nın bildirdiği üzere, Amerika'da genosit kelimesinin yerine holocaust kullanılmaktadır. Holocaust ise “*ateşe kurban etmek*” anlamına gelmektedir. Buradan Yahudilerin Tanrı'ya kurban edildikleri anlamını çıkartmak mümkündür. Zaten uluslararası hukukta 1942 yılından itibaren Hitler'in Almanya'da Yahudilere karşı uyguladığı soykırım için holocaust kullanılır olmuştur. Holocaust kavramı daha sonra ki yıllarda yalnızca Nazi soykırımını kastetmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.

Massacre kelimesi ise özellikle savunmasız çocuklar, hastalar ve kadınlara karşı girilen toplu katliamlar için kullanılır (Akgündüz ve diğerleri, 2008, s. 277–288). İranlı olan yazar Rain (1973) de diğerlerinden farklı olarak, 1915 olayları için “*massacre*” ifadesini kullanmıştır.

1.1.5.2. 1915 Olaylarına Ermeni Gözüyle Bakmak: Propagandalar/İddialar ve Gerçeklik Oranları

1915 olaylarının üzerinden neredeyse yüzyıl geçmiş olmasına rağmen iki ulus arasında cereyan etmiş olan olaylar için hala farklı adlandırmalar yapılmakta ve kesin bir ad koymada dahi karar verme olasılığı belirmemektedir. Bunun yanı sıra Ermenistan ve Türkiye'nin resmi tezleri de taban tabana zıttır. Böylesi ihtilafli durumlarda nasıl bir yöntemin gerekli olduğu hep tartışma konusu olmuştur.

Her iki taraf da iddialarını ispatlamak için birçok kanıt göstermektedirler. Türkiye'nin bu iddialarının açıklığa kavuşması ve gerçeklerin ortaya çıkması amacıyla her iki ülkenin devlet arşivlerinin karşılıklı açılması ve tarihçilerin incelemesi isteğine, Ermenistan olumlu yanıt vermemiştir. Bu durumda suçlu buldukları ülkenin arşivlerine girmemeyi yeğlemişlerdir. Zaten Halaçoğlu (2005)'nin derlediği bir istatistikî bilgiye göre, 1 Ocak 1998 ile 2001 yılı başına kadar Osmanlı Arşivlerinde araştırma yapan yabancı kökenli araştırmacılar 52 farklı ülkeden olup toplam 549 araştırma yapmışlardır. Bunların içerisinde Ermenilerle ve özellikle 1915 olaylarıyla ilgili hiçbir araştırmaya rastlanılmadığı gibi konu hakkında izin talebinde de bulunan olmamıştır. Bu durumda Osmanlı Arşivinin kapalı olduğu iddiasının da doğru olmadığı ve kendi isteklerinden ötürü girmedikleri anlaşılmaktadır.

İnsan psikolojisi açısından, icat ve inşa edilmiş bir soykırımın suçlanan hedefi olmak, faili olmaktan daha sancılı bir durumdur. Hele ki çeşitli ülke parlamentolarında Türkiye aleyhine alınan soykırım yasa tasarıları tam da bu kurgusallığın algısı durumundayken sancı da o oranda artmaktadır.

Bu suçlamanın temelini Bilgin (2005, s. 264–265) şu şekilde izah etmektedir:

Günümüzdeki Batı dünyasının büyük bir kısmında geçen yüzyıllardan bugüne aktarılan ve zaman zaman alevlenen bir Türk fobisi yatmaktadır. Asıl önemlisi yüzyıllar boyunca Avrupa'nın kendini tanımlayışında önce Osmanlı'yı ve ardından Türk figürünü öteki olarak kullanmış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte öteki olarak Türk, Batının büyük devletleri açısından önemli ölçüde işlevselliğini yitirmekte ve Ermeni soykırım iddialarıyla zirve noktalarına yükselmektedir. Osmanlı döneminde, Türk imajının koyu çizgileri, kılıç zoruyla fetih ve barbarlık olarak çizilirken, yakın yıllarda soykırımcı ve işgalci figürler etrafında örülmeğe çalışılmaktadır. Söz konusu Türk düşmanlığında kaba ırkçılıktan farklı bir yan vardır, yani ırk teorisinden ziyade, eski dönemlerden günümüze uzanan olumsuz Türklük temsillerine dayanan bir yan var gibi görünmektedir. Bu da Osmanlı Devleti döneminde olan bitenler konusunda hem Batı'nın emperyalist güçlerinin ve hem de Ermenilerin payını ve sorumluluğunu unutturmaktadır. Aslında Batı toplumlarının suç ortaklığı ile bir Türkofobi ve Ermeniofili yayılmaya çalışılmaktadır

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Ermeni milleti ile Müslüman halklar arasında yaşanan çatışmalardan oluşan tarihsel olaylarla birlikte başlayan pek çok tartışma yukarıda değinilen nedenlerle ne yazık ki günümüze kadar taşınarak gelmiştir. Geçmişte mezalim, mukatele ve kıyım/kırım gibi adlarla anılan olayların hemen ertesin-

den itibaren Ermeni Sorunu uluslararası alana, hem politik hem de hukuksal olarak yansımıştır. Ermeni tezleri, tarihte ilk soykırıma uğrayan topluluğun kendileri olduğu ve Hitler'in bile soykırımı Türklerden öğrendiği iddiaları üzerine yükselmeye başlamıştır. Ermenilere göre tek bir tip Türk ulusu yaratma projesinin bir sonucu olarak bilinçli bir soykırıma tabi tutulmuşlar ve bir buçuk milyon Ermeni de bu bilinçli ve planlı girişimler sonucunda yok edilmişlerdir (Göka, 2003, s. 39).

Bu düşüncelerden hareketle Ermeniler;

1. Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet göstermedik,
2. Özellikle doğu vilayetlerinde Ermeni nüfusu, Türk ve Müslüman halka oranla çok fazladır. Buna rağmen bir soykırım uygulanmıştır (Uzundere, 2002, s. 305) tarzında her alanda propaganda yapmaya başladılar.

Bundan dolayıdır ki Ermeni iddialarının diğer uluslara katkısı da kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan birisi de 19 Mayıs 1994'den beri Pontus Rumları tarafından kutlanan bir soykırım gününün varlığıdır (Milliyet, 17 Mayıs 2006).

Ermeni Sorunu'nun ve onun temelini oluşturan soykırım iddialarının katlanarak büyümesinde ve bir çözümsüzlüğe doğru sürüklenmesinde bugüne kadar pek de göz önünde bulundurulmayan psikolojik bir boyut vardır. Psikolojik boyut iki biçimde kendisini göstermektedir. Bunlardan birincisi, soykırım iddiaları için çok müsait bir psikolojik atmosferin bulunması, ikincisi ise doğrudan avantaj sağlanacak bir mağduriyet psikolojisinin yaratılmasıdır. Mağduriyet uluslararası kamuoyu nezdinde olumlu bir olgu haline gelince bazılarının da kendilerini bu elverişli psikolojik ortamdan yaralanmak için mağdurmuş gibi göstermeleri ne yazık ki gündeme gelmekte zorlanmamıştır. Göka (2003, s. 41–43)'ya göre belki de suçlulukla dolu Hristiyan bilinç, kendi içlerinden bir mağdur bulup çıkarabilirse tarihin bu ağır vebalinden kurtulma şansı yakalamış olabilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada bir mağduriyet psikolojisi egemen olmuştur. Lakin mağdurun kim olduğuna kim(ler) karar verecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından hiç sorumlu olmadıkları halde bugün kendilerini başrol konumunda sahnede görenler, adı geçen savaşın en çok acı çeken halkı konumundaki Türkler ve Ermenilerdi. Onların birbirlerine düşmanlık etmesine sebep olanlar ise şimdi tabiri caizse hâkim cüppelerini giyenlerdir.

Tüm bu olanlara baktığımızda günümüz dünyasında yürütülen Ermeni propagandalarının başlıca amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür (Kılıç, 2007, s. 40);

1. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ermenilerin, tarih, dil, din ve kültür unsurlarını canlı tutmak Ermeni kimliğini oluşturmak, korumak ve geliştirmek,
2. Özellikle Hristiyanlar arasında Türkiye Cumhuriyeti'ni, "ırkçı" olarak gördükleri için insan hak ve özgürlüklerine saldıran bir devlet olarak tanıtarak, uluslararası ilişkilerinde pasif konuma getirerek, yalnız kalmasını sağlamak,
3. Tarihi gerçekleri saptırmak suretiyle "*Şark meselesini*" tekrardan gündeme getirmek, "*Bağımsız ve Büyük Ermenistan*" emeline belge hazırlamaktır.

Günümüzde Ermeniler, önceden de belirttiğimiz gibi tanınma, toprak ve tazminat isteklerinin yanı sıra Türkiye-Ermenistan kapısının açılması, Azerbaycan-Ermenistan meselesinde Türkiye'nin tarafsız kalması ve Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargonun kaldırılmasını talep etmektedirler.

Kelime manası bir mesele hakkında halkın genel kanısı olan kamuoyu (Alçıtepe, 2006, s. 96), yayın yapılan her yerde mevcut durumdadır. Bu önemli gerçeğin farkına varan Ermeniler, özellikle 1965 yılından itibaren haklılıklarını ispat etmek için harekete geçmişlerdir. Bunun için birçok yol deneyen ve bu gaye ile Türkiye'de yayınevi de kuran Ermeniler, sözde Ermeni trajedisini konu alan kitaplar da yayınlamaktadırlar. Kitaplar hakkında geniş bilginin verildiği Alçıtepe (2006, s. 96-97)'nin makalesinde de görüleceği gibi her biri öznel ve dahası şoven ifadelerle dolu olan bu kitaplar, Türkiye'de de serbest bir halde basılmakta ve dahası çoğu yerde bulunabilmektedir. Bundan başka dünya çapında tanınan tarihçi, din ve devlet adamlarına ait bir provokatif rol üstlenen kitapların varlığı da söz konusudur.

İşte bu bölümde, Ermenilerin çoğu propagandaya yönelik malzemeye dayanarak neşrettikleri kitapları, ilmi tenkide tabi tutulmak suretiyle gerçekler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Batılı tarihçiler nedense gerçekleri yansıtmaktan ziyade genellikle Ermeniler lehine çalışmalar yapmaya gayret etmişlerdir. Hâlbuki olanları ve yapılanları topluca değerlendirmek ve konu hakkında ölçülü davranmak gerekmektedir. Kılıç'ın Guse'den aktardığı bilgiye göre (2003, s. 58), "*Aslına bakılırsa asıl acınacak Türklerdi çünkü*

onların acılarını dindirecek ve uğradıkları büyük haksızlığı Batı kamuoyuna duyuracak ne Alman ne de Amerikan misyonerleri bulunmamaktaydı.”

Malum kitaplar arasında akla ilk geleni “*Mavi Kitap*” olarak bilinen “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere yapılan muamele 1915–1916*” isimli eserdir. Birinci Dünya Savaşı çıkınca dönemin İngiliz Başkani Lloyd George, Wellington House (Savunma Bakanlığına bağılı Savaş Senaryoları Bölümü) bünyesinde Savaş Propaganda Dairesinin kurulmasının emretmişti. 2 Eylül 1914’de kurulan dairenin amacı, yalan haberlerle Almanlar ve Osmanlıları köşeye sıkıştırmaktı. Bu gaye ile Almanların Belçika’da, Osmanlılarında Doğu Anadolu’da Ermenilere soykırım yaptığına dair sahte belgeler hazırlandı. Belgeler tüm dünyaya yayıldı ve en azından bir soykırım imajı yaratıldı. Almanlar ile alakalı olan kitap hemen bir kenara itilmişti. Dönemin başbakanı L. George, 1916 yılına gelindiğinde Savaş Propaganda Dairesi’nin kapatılmasını istemişti. Ancak daire kapatıldıktan sonra, Wellington House’da çalışan Viscount Bryce ve Arnold Toynbee belgeleri bir kitap da toplayarak adına “*Blue Book*” yani “*Mavi Kitap*” demişlerdi.

Ermenilerin maruz kaldığı iddia edilen vahşet üzerine yazılan ve İngiliz Hükümeti ile bağlantının gizlenmemiş olduğu kitap, Bryce’ın tarihçiler tarafından şüphe ile karşılanan Belçika’da Alman vahşeti konulu ilk raporunun bir devamı niteliğindediydi ve o da Toynbee tarafından edite edilmişti. İşte bu Ermeni raporunda görülen tüm teknikler daha önce Belçika’daki Alman vahşetini anlatan raporda kullanılanların aynıydı. Güvenilir olmayan kaynaklardan toplanmış anonim raporlara göre hazırlanmıştı ve bu kişilerin gerçekten bunları yazdıkları ya da söylediklerine dair hiçbir kayıt yoktu. Her iki raporda da kaynak olarak ifadelerine başvuru olanların çok azının ismi verilmişti ve kanıtlar daha çok anonim ifadeler üzerine kurulmuştu. Bilgi veren kişilerden harflerle ya da tanımlamalarla bahsediliyordu. Ancak, İngilizler gerçek kaynakların dokümantasyonlarını tutuyorlardı ve bakanlıkta nereye konulduğu unutulduğu için, diğer propaganda kayıtları yok edilirken bu belgelere el bile sürülmemişti. Şans eseri bu belgeler, konuyla ilgisi olmayan dokümanların arasında bulundu. Eğer bu kanıtlar raporun yayınladığı dönemde yayımlansalardı, Bryce Raporu, tarafsız kişilerin gözlemleri olarak değil daha ziyade salt bir propaganda malzemesi olarak hemen görülecekti/görülebilecekti (McCarty, 2001, s. 29; Milliyet, 17 Mart 2006).

McCarty (2001, s. 31–33)’nin tespitlerine göre, Bryce’nin raporundaki 150 olayın 59 tanesi misyonerler tarafından yazılmıştır. 52’si ise bizzat Ermeni militanlarca yazdıkları olayları anlatır ya da Ermeni gazetelerin alıntılarında oluşur. 7 belge ve rapor da Taşnak Partisi tarafından yazılmıştır. 32 belge de geçen kod adları ise tamamen uydurmadır.

Kitabın hazırlanmasında Tiflis’te çıkan *Horizon*, Marsilya’da yayınlanan *Armenia*, Londra’da çıkarılan *Ararat* ve New York’da *Gotchang* gazetelerinde yer almış haberler ile yine New York’taki Ermeni komitelerinden sağlanan bilgilerden yararlanılmıştı. Hepsi kulaktan dolma bilgi olan bu haberlerde yaklaşık 40 mektup yayımlanmıştı. Bunların ortak noktası ise “*Osmanlı bizi kesti*” ifadesinde birleşmeleri idi. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu belgeleri resmi tez olarak yayımlamamıştı, ama bu derlemelere, bir kapak yazısı ilave ederek Foreign Office’e göndermiş, orası da kapağın üstündeki bilgilerin doğruluğunu üstlenmeden basılmasını kararlaştırmıştı (Gürün, 2003, s. 56). İş üstlenen Foreign Office’in aksine Akçam, günümüzde yeni baskısı yapılan *Mavi Kitap* (2005)’in önsözünde “*hepsi doğrudur.*” cümlesini kurarak bir şekilde yazarlardan daha çok kitaba sahip çıkmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi Propaganda Dairesi 1916 yılında kapatılmış ve çalışmaları da yok edilmişti. Ancak Wellington House yetkilileri, bir not defterini yok etmeyi unutmuştu. Bu defterde, soykırımla ilgili sahte belgelerin nasıl hazırlandığı yazıyordu. Defter, 1936’da bulundu. Defterdeki bilgileri inceleyen McCarty, “*Blue Book*”un nasıl yazıldığını keşfetmekte zorlanmamış ve kitapta geçenlerin gerçek olmadığını bilim dünyasına kazandırmıştır. Üç kez basımı yapılan kitap şunları savunmaktadır (Bryce and Toynbee, 2005; Sabah, 1 Şubat 2001):

1. Dönemin Suriye Meclisinde görevli olan Faruk Kuiz isimli milletvekili Osmanlı’nın Ermenilere yaptığı “*soykırıma*” tanık olduğunu yazmaktadır. Hâlbuki dönemin Suriye Meclisinde Faruk Kuiz isminde bir milletvekili yoktur. Böyle bir adam o coğrafyada hiç yaşamamıştır, yaşamış olsa bile Suriye’den yüzlerce km. uzaklıktaki birinin olaylara tanık olması oldukça zor görünmektedir.
2. Amerikalı misyonerlerden bahseden *Mavi Kitap*, onların gördüklerinin raporlar halinde kayıt altına alındığı bir doküman deposu görünümündedir. McCarty ise

ABD’li misyonerlerin ağzından verilen bilgilerin kendi içerisinde çeliştiğinden bahsetmektedir. Kitabın çoğu bölümünde, ABD’li misyonerler bir anda Ermeni olup kardeşlerinin nasıl katledildiğini anlatmaya başlamaktadırlar.

3. Kitapta uluslararası misyonerlerin “*bölgede yapılan soykırımı*” nasıl tanık olduklarına onların ağzından yer verilmektedir. McCarty’nin yaptığı çalışmada ise, ABD’li bir misyonerin, Ermenilerin Van’da bir köyü basıp köydekileri öldürdüğünü açıklayan belgeler vardır. McCarty’e göre, bu belge Amerikan büyükelçiliği arşivinde olmasına rağmen, sözü geçen kitapta yer almaması, bilimsel etiğe aykırı bir durumdur.
4. Kitap da sürekli olarak, bahsedilen bilgiler dokümanlarla kanıtlanmıştır, belgelerle onaylanmıştır gibi ifadeler kullanılmakta, ama bunlara hiç yer verilmemektedir. Yine McCarty, önemli iddiaları ortaya atanların isimlerinin kitapta olmamasını bilimsel olarak eleştirmektedir. Benzer soykırım iddiaları Almanların Belçika’da Yahudi katliamı yaptığına dair yazılan raporda geçmektedir. Savaş sonrası Belçika, adı geçen raporları inceletmiş ve “*dayanaksız*” bulmuştur (Sabah, 1 Şubat 2001).

Yine McCarty (2001) *Mavi Kitap*’ta kişilerin rumuzlarla ifade edildiğini ve kişilerin üç ayrı insanmış gibi gösterildiğini belirtmektedir. Ayrıca rumuz kullanılmasının sebebini de kaynak koruma bahanesi çerçevesinde yapıldığını vurgulamaktadır. Üstelik Toynbee’nin bile yazıların en az % 23’ünü bilmediğini ifade etmektedir.

Peki, böyle bir kitaba ve bu kadar uğraşa ne gerek vardı? Aslında sebep/sebepler belliydi. Gürün (2003, s. 56)’ün “*The Armenians*” adlı kitabın yazarı olan Dixon Johnson’dan yaptığı alıntıda;

Bu topyekûn katliam haberlerinin çıkarılmasının, nihai hesaplaşmada Türkiye’nin zararına olarak, İngiliz Hükümeti politikasının istikametlendirilmesi sarîh hedefi ile olduğunu tekrarda tereddüt etmiyoruz. Bu sebeple, yıllarca sıkı ittifakla bağlarımız bulunan ve milyonlarca kendi tebaamızla aynı dinden olan bir millet, tamamen uydurma değilse, büyük ölçüde ve utanılmadan mübalağa edilmiş delillere istinaden, insanlığa karşı korkunç suçlar işlemiş olmakla suçlandırılmıştır.

Bu yüzden olsa gerek, bir milletin katli olarak nitelendirilen *Mavi Kitap*’ın (1916) yaz(dır)ılmasındaki amaç, dış ülkeleri Osmanlı’ya karşı savaşa sokmaktı (TRT 2, Ermeni iddiaları, 18 Nisan 2005). Aynı görüşe paralel şekilde yaklaşan Gürün (2003,

s. 54–55)’e göre de Mavi Kitap’ın yazılmasının sebebi farklı değildir. 1914 Kasımında Osmanlı Devleti Almanya’nın yanında savaşa girince, Hindistan Müslümanları içerisinde ortaya çıkan Türkler lehindeki sempati havası, İngiltere nezdinde çok ciddi tehlikeler oluşturmuştu. Türkleri, onların nazarında aşağılayacak ve besledikleri sempatiyi ortadan kaldıracak bir yol bulunması gerekiyordu. O yolun başında da *Mavi Kitap* fikri belirgin bir hal almıştı. Çünkü İngiltere gibi Rusya ve Fransa’da göç kararından hiç memnun olmamışlar üstelik bu durumun kendileri için daha zor durumlar meydana getireceğini düşünmeye başlamışlardı. Bu nedenle de Ermenilerin topyekûn olarak katledildikleri fikri ortaya atıldı ve duyurulmasına hız verildi.

Çolak (2005)’a göre de *Mavi Kitap*’ın yazılmasında ki bir başka amaç, Amerikalıları savaşın içine, ama kendi yanlarına çekmektir. Dahası İngiltere ile tüm müttefiklerinde ve kısmen de tarafsız ülkelerde “*Türkler gitmeli*” kampanyası düzenlenirse ve akabinde eğer Osmanlı Devleti yıkılırsa Almanya’nın savaşa girmesindeki ana hedefi olan “*Doğuya hamle*” başarısızlıkla sonuçlanır ve Almanya’nın savaşa girmesindeki temel nedenlerinden biri de böylece ortadan kalkmış olurdu (McCarty, 2001, s. 26). Zaten kitabın gayesi için bir yerlerde bir şeyler aramanın anlamı yoktur. Çünkü Çiçek (2006)’in kaydettiği gibi, kitabın yazıldığı dönemde, propaganda işini askerlik görevi olarak değerlendiren ve Türkleri karalamak için eseri vücuda getirdiğini söyleyen Toynbee’nin bizzat kendisidir. Toynbee, “*kitapların propaganda için hazırlanıldığını bilseydik yapmazdık.*” (De Maleville,1998, s. 59; Çolak, 2005; Hürriyet, 19 Mart 2005) demek suretiyle bu duruma açıklık getirmiştir. Muhakkak Toynbee’nin bu fikrini değiştirmesinde kitap yazdığı dönemde gelmediği Türkiye’ye, çok sonra gelmiş olmasının büyük etkisi vardır. Bu ziyareti, aynı zamanda Türk tarihini yerinde analiz etmesine de olanak tanımıştır.

Türkiye’ye ilki 1912 ve sonuncusu 1968 olmak üzere yedi kere gelen Toynbee, daha ikinci ziyaretinde iken Türklere karşı ön yargılı davrandığının farkına varmıştır. Mucanya’da Yunan katliamından kurtulanları görmeyi yanı sıra Türklerin nasıl katledildiklerine tanıklık etmiş ve Türklerin de insan olduğunu keşfettiğini *Manchester Guardian* adlı haftalık gazete de dile getirmiştir (Özdemir, 2006, s. 22–23). Ölümünden 9 yıl önce yani 1966 yılında kaleme aldığı hatıralarında itiraf ettiği gerçekler ancak 2005 yılında Klasik Yayınları tarafından Türkçe’ye çevrilebilmiştir. Özdemir (2006)’in bildirdiğine göre Toynbee’nin anıları 1967 ve 1969 yıllarında olmak üzere

iki ayrı kitap olarak yayınlanmıştır. Toynbee yaptığı itiraflarda ana hatlarıyla şunları dile getirmiştir (Hürriyet, 19 Mart 2005):

Yunanlıların ve Ermenilerin siyasi amaçlarının meşruiyeti yoktu. Çünkü iki grup da azınlıktaydı. İmparatorluğu bölmeyi amaçlıyorlardı. Onların bu amacı, Türklere ciddi haksızlık yapılmadan gerçekleşemezdi. Türkler, yerli Ermenilerin Ruslar için “*beşinci kol*” olarak çalışabileceğini keşfetmişti. Türkler bu nedenle de Ermenileri savaş bölgesinden çıkarma kararı aldılar. Bu da bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilebilir. Benzer koşullarda başka hükümetlerde benzer kararlar aldılar. Mesela Pearl Harbor’da Japonlar ABD’ye saldırınca ABD, Japon asıllıları göç ettirdi.

İngiliz Hükümeti Ermeniler hakkında bir kitap yazılmasını istediğinde Lord Bryce bu siyasi ilişkileri fark etmiş olsaydı sanırım teklifi reddederdi. Dürüstlüğü ile tanınan bir insandı. Amerika kaynaklarına ulaşabiliyordu ve Amerika’da kendisine büyük bir saygı duyuluyordu. Eminim ki söz konusu kitabın yazılmasının gündeme geldiği dönemde bu işin arkasındaki politik güdünün farkına varmış olsaydım Lord Bryce’nin dairesine yürürken çok rahatsızlık hissederdim.

Aslında Toynbee resmi olarak itirafta bulunmadan önce bilinçsiz bir şekilde gerçekleri açıklamıştı. Özdemir (2006)’in İngiliz Arşivinde yaptığı çalışmadan öğrendiğimiz kadarıyla, Toynbee’nin Mavi Kitap’ı yazarken tamamı 600 adet olan yazışmaları saklanmaktadır. Bunlardan 20 Haziran 1916 tarihli olan ve Boston’da Dr. Rockwell’e yazılan mektupta “...*bazı vakalarda isimleri bilmediğimi kabul etmek zorunda kalırsam, bu, delillerin tümünü zayıflatacak bir etki yaratacaktır.*” kısmı ilgi çeken bölümdür.

Zira Özdemir ve diğerleri (2004, s. 175–176)’nin bildirdiği üzere Robert Farrer Zeidner, 1957 Haziran ayında, Beyrut’ta Arnold Toynbee’ye kendi imzasıyla yayınlanan 1915, 1916 ve 1917 tarihli kitaplardaki Osmanlı aleyhine olan bilgilerin doğruluğunu sorduğunda Toynbee, büyük bir mahcubiyetle bu erken dönem çalışmaların tümüyle birer savaş propagandası olduğunu ifade ettiğini ve bundan büyük üzüntü duyduğunu bildirmektedir.

Asıl vicdani hesaplaşma olarak nitelendirilebilecek ilk net itiraf yine Özdemir (2006, s. 38)’in belirttiği kadarıyla, 23 Haziran 1916 tarihinde Oxford Üniversitesinden Prof. Margoliouth’a hitaben yazılan mektubudur. Toynbee mektubunda; “...*benim konu hakkındaki bilgimin büyük bir bölümü pek sağlam değil ve ikinci ağızdan edinilmiş bilgilerden oluşuyor.*” demiş olmasına rağmen bugün halen akademik yazılarda konu hakkında çalışma yapanların Toynbee’nin *Mavi Kitap*’ını kaynak göstermesi

oldukça düşündürücüdür. Bu arada Malta yargılamalarında ise *Mavi Kitap* kaynak olarak kullanılmamıştı.

Özdemir (2006, s. 22)'in özet bir cümle ile ifade ettiği gibi, Arnold Toynbee, ne Bernard Russell ne Jean Paul Sartre ne de başka bir kuramcı değildir. Çünkü Toynbee, kendisini temsil eden bir aydın değil, sadece İngiliz devletinin sözcüsüdür. Tek başına aydın olmayan Toynbee, sadece yetenekleri olan bir savaş propagandistidir. Buradan da anlaşılacağı üzere *Mavi Kitap*'ın 1915 olayları için kaynak olarak kullanılması bilimle bağdaşmayan bir durum meydana getirecektir.

Başka bir Ermeni başvuru kaynağı, Amerikan Büyükelçisi olarak 1913–1916 yıllarında İstanbul'da 26 ay görev yapmış olan banker Henry Morgenthau'nun 1918 yılında basılan hatıratıdır. ABD başkanı Wilson, ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'dan bir bahane bulmasını ister. Bahanenin amacı ABD'nin savaşa girmesini meşrulaştıracak olayların bildirilmesidir. Wilson'un bu arzusu Morgenthau'ya yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır (Özdemir ve diğerleri, 2004, s. 68; Sazak, 2005). Türklere yönelik etik dışı bir şekilde Ermeniler lehinde yazılar kaleme almakla yetinmeyen büyükelçi de “*İsterseniz Ermenilerin katledildiğini yazarım, hatta film de çekeriz*” şeklinde Wilson'a cevap yazmıştı. Bunun üzerine Wilson, “*film gereksiz, kitap yeterli*” yanıtını kendisine göndermiştir. Morgenthau'nun kaynak olarak sadece Ermenilerin çeşitli yollarla kendisine gönderdiği bilgileri kullandığı ve kitapta verdiği belgelerle resmi raporlarda ABD'ye gönderdikleri arasında bir benzerlik dahi olmadığı hatta Anadolu'ya ayak dahi basmadığı ispatlananlar arasındadır (TRT 2, Ermeni İddiaları, 22 Nisan 2005).

Morgenthau o dönem İstanbul'unda konuşulan dillerin hiç birisini bilmemektedir. Buna Türkçe, Ermenice ve Rumca da dâhildir. Kendisine çevirmenlik konusunda yardımcı olanlar Agop Andhonian ve Arsak Schmavonian adlı Ermenilerdir. Dahası kitabın çoğu bölümlerini bu zatlar tarafından yazıldığı da iddia edilenler arasındadır. Kitapta Morgenthau'nun Ermeni lehine olan yazılarının altında kaynak güvencesi olarak Amerikan büyükelçisi ibaresini kullanılırken başka bir Amerikan büyükelçisi olan Amiral Bristol raporunu hiç kaale alınmaması oldukça dikkat çekicidir.

Lowry (1990) *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story* adlı çalışmasıyla Morgenthau'nun günlüğünü mektuplarını ve raporlarını incelemiş ve kitaptaki çeliş-

kileri açığa çıkarmıştır (Gürün, 2003, s. 53; Büyükkarcı, 1998, s. 36). Yazar kitabında (1990: 14–15), Talat Paşa ile Morgenthau arasında geçtiği iddia edilen New York Life Insurance ve Equitable Life of New York sigorta şirketlerindeki Ermenilere ait hisselerin Türkiye'ye verilmesini, çünkü sahipleri ve mirasçılarının öldüğünü içeren bir diyalogu belirtmektedir. Ancak Lowry böyle bir konuşmanın geçmediğini, Morgenthau'nun bu sigorta şirketleri ile ilgili olarak Talat Paşa ile sadece 3 Nisan 1915'te görüştüğünü; bu görüşmede de sigorta şirketlerinin devletçe el konan paraları üzerine konuşulduğunu belirtmiştir. Zaten görüşmenin tarihi de soykırım iddialarının başlangıç tarihi olarak gösterilen tarihten çok öncedir. Henüz ortada ne tehcir ne de böyle bir plan vardır. Yine Lowry, iddia edilen görüşmenin büyükelçinin ABD'ye gönderdiği raporlarda hiç bahsedilmediğini söylemektedir. Çünkü Lowry (1990, s. 90)'ye göre Morgenthau'nun iddialarının arkasında savaş karşıtı olan ABD kamuoyunu etkilemek yatmaktadır.

Lowry'den başka Henry Morgenthau'nun kitabı için derlenen dokümanların asıllarına NARA (Amerikan Arşivi)'da ulaşan Çiçek (2005) de büyükelçinin belgelerini, topladığı vesikalarla çürütmüştür.

Gerçeği aydınlatan belgelerden biri, Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Natan'ın 30 Ağustos 1915'te Büyükelçi Morgenthau'a gönderdiği rapordur. Raporda (Çolak, 2005, s. 154);

Tarsus'tan Adana'ya kadar bütün hat güzergâhı Ermenilerle doludur. Adana'dan itibaren bilet alarak trenle seyahat etmektedirler. Kalabalık yüzünden çektikleri sefalet ve zahmete rağmen hükümet bu işi, son derece intizamlı bir şekilde idare etmekte; şiddete ve intizamsızlığa yer vermemekte, göçmenlere yeteri kadar bilet sağlamakta ve muhtaç olanlara yardımda bulunmaktadır.

Fakat bu rapor kitapta yer almamıştır. Bu ise büyükelçinin kitabına yanıt olarak verilmiş çok önemli bir örnektir. Özünde Morgenthau da tıpkı Papaz Lepsius gibi görmeden duyduklarıyla yetinenlerdendir. Morgenthau, Enver ve Talat Paşa'lar nezdinde girişimde bulunmadan önce kaynak olarak en başta Amerikalı misyonerleri tercih etmiş, paşalarla arasında geçenleri objektif bir dille aksettirmemiştir (De Maleville, 1998, s. 62). Tüm bunlar Morgenthau'nun kitabına objektif gözle bakılmayacağını göstermektedir.

“Soykırım” iddiasını bir Osmanlı politikasına bağlamaya heveslenen Ermeni propagandası, bu kez de Talat Paşa’ya atfedilen ve General Allenby komutasındaki kuvvetlerce Halep’te ele geçirildiği ileri sürülen bir takım telgraf örneklerini ortaya atmıştır. Bu telgrafların Naim Bey adlı bir Osmanlı memurunda bulunduğu ve İngiliz işgalinin öngörülenden daha kısa sürede gerçekleşmesi nedeniyle Osmanlılarca imha edilemediği iddia olunmaktadır.

Aram Andonian adlı bir Ermeni yazar, bu telgrafların örneklerini 1920’de *Naim Bey’in Anıları; Ermeni Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri* adıyla İngilizce, Fransızca ve Ermenice olarak yayımlamıştır. Yazarın amacı sahte belgelerle Talat Paşa’ya ait telgraf/telgraflar meydana getirmek suretiyle bir soykırım suçu uydurmaktır (Orel ve Yüce, 1983; Orel, 1985, s. 305–322; Çolak, 2005, s. 170). Andonian bu belgeleri Talat Paşa’yı Berlin’de katleden Soghomon Tehlirian’ı yargılayan mahkemeye de vermiştir. Mahkemede bunlardan beşi söz konusu edilmiş, ancak delil olarak kabul edilmedikleri gibi, otantik olup olmadıkları da herhangi bir karara bağlanmamıştır.

Talat Paşa’nın Ermenilerin katledilmesini emrettiği ileri sürülen telgrafı ile aynı tarihlerde gönderdiği başka gizli telgraflar da bulunmaktadır. Bu telgraflar tehcir sırasında suç işleyecek görevlilerin cezalandırılmasına yöneliktir. Bir yandan Ermenilerin katli istenirken, diğer yandan da bu katliamı yapacak görevlilerin cezalandırılmaları talimatının verilmesi, mantığa ters gelmektedir. Ayrıca Nearest Relief Society adlı Amerikan yardım kuruluşunun tehcir sırasında Ermenilere yardım etmek üzere Anadolu’da görev yapmasına Osmanlı Hükümetince izin verilmiştir. Bu durumda, eğer katliam emri verilmişse, adı geçen Amerikan kuruluşunun faaliyet göstermesine ve bu olaylara tanık olmasına ne Talat Paşa’nın ne de başka bir kimsenin müsaade etmemesi gerekirdi (The Armenian issue in nine question and answers, 1982, s. 26–27). Lewy de aynı görüşü paylaşmak adına verdiği bir demeçte; “*Osmanlı Hükümetinin soykırım yapma niyeti olsaydı Ermenilerin Türkiye’yi terk etmesine izin bile vermezdi.*” (Bakü Haber, 22 Nisan 2008) demektedir.

Andonian’ın kitabının mahiyetindekiler 1983 yılında Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından hem İngilizce ve hem de Türkçe baskısı yapılan *Telgrafların Gerçek Yüzü* isimli kitapla aydınlatılmıştır (Gürün, 2003, s. 54). Orel ve Yuca (1983)’nin çalış-

ması neticesinde; dönemin Halep valisinin, Bekir Sami Bey olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla vali olarak gösterilen Mustafa Abdülhalik (Renda)'ın imzası ve tarih uydurmadır. Belge üzerindeki besmele de yanlıştır. Andonian'ın Rumi ve Miladi takvim farkını bilmediğinden olsa gerek, belgeye koydukları tarih ve sayılar onları ele vermektedir. Kitabın İngilizce basımında “*resmi belge*” olduğu ileri sürülen metin sayısı 48 adettir. Üstelik İttihat ve Terakki Komitesine atfedilen iki mektup dışında geri kalan 46 tanesinin telgraf metinleri olduğu iddia edilmektedir. Fakat gerek Talat Paşa'ya, gerek Halep İskân ve Muhacirin Dairesi Müdürüne ve gerekse Halep Valisine atfedilen telgrafların en bariz ve basit hatası ya tarihi ya sayısı ya da hem tarih ve hem de sayısının eksik olmasıdır. Bunlardan sadece dört tanesinin resmi mevcuttur. Düzenlenen belgelere gerçek süsü vermek için kullanılan şifrelerin de arşivlerde yer alan ve Osmanlı şifreleme yönteminden çok uzak olduğu hemen anlaşılacaktır. Üstelik doğru diye ortaya attıkları belgeler dil ve gramer yapısı bakımından da Osmanlı Türkçesinden oldukça farklıdır ve bozuk bir Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Dahası Andonian 1920 yılında Halep'de görevli memur olan Naim Bey'den bu belgeleri aldığını söylemekte onun da çok dürüst ve vicdan sahibi, iyiliksever ve tok gözlü biri olduğunu ifade etmektedir. Hatta kimse şüphelenmesin diye Andonian kitabına, Naim Bey'in adını bile koymuştu.

Hâlbuki Andonian 26 Temmuz 1937 tarihli bir mektubunda aynı kişiyi “*ahlaksız, kumarbaz ve alkolik*” biri olarak tanıtmakta ve belgeleri parayla aldığını söylemektedir (Orel, 1985, s. 309; Köse, 2003, s. 141). Aslında bu tezat bile Andonian belgelerinin objektifliği konusunda fikir edinmeğe yetecek gibidir. Bu arada Andonian'ın belgeleri aldığını ileri sürdüğü Osmanlı memuru Naim Bey'in atanmasına ilişkin hiçbir evraka, Osmanlı kayıtlarında rastlanılmamıştır (De Maleville, 1998, s. 57; Lewy, 2005, s. 55–58).

İstanbul Ermenilerinden olan Andonian, her ne kadar bu kitabı yazma amacının (Orel, 1985, s. 308–309) “*tarih için verileni toplamak*” istediğini belirtse de kitabın yazılmasının arkasında Boghos Nubar Paşa'nın bulunduğunu adı geçen Paşa'nın bu provakatif olayı “*Ermeni Ulusal Birliği*”nin aktiviteri içerisinde kaleme aldıklarını 10 Haziran 1921 tarihli mektubunda kendisi açıklamaktadır.

Bu telgraflar 1922’de İngiltere’de *Daily Telegraph* gazetesinde de yayımlanmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bunun üzerine durumu işgal komutanlığından soruşturmuş ve sonunda bu belgelerin Allenby kuvvetlerince bulunmadığı, Paris’teki bir Ermeni grubunca icat edildiği anlaşılmıştır (Gürün, 2001, s. 327–333; The Armenian issue in nine question and answers, 1982, s. 26–27).

İngilizlere göre Talat Paşa’nın gizli bir şekilde Ermenilerin öldürülme emrini verdiği telgraf sayısı tam 819 tanedir. Bu cümle analiz edildiğinde çıkan anlam şudur ki; öldürülme emri bir ya da ortalama on tane telgrafta halledilememiş de Osmanlı karar mekanizması çok zayıf olduğu için bu kadar mübalağalı bir şekilde ve sayıda telgraf çekilmeğe gereksinim duyulmuştur. Bu ise akla pek yatkın gelmemektedir.

Kaplan (2005, s. 86)’ın Elekdağ ile yaptığı söyleşide Elekdağ kendisine şöyle demiştir;

12 Temmuz 1915 tarihinde Talat Paşa’nın Diyarbakır valiliğine gönderdiği telgrafla Ermenilerin katledildiği söylenmekte, hâlbuki bu telgrafta Talat Paşa, Hristiyanların hayatını tehdit edecek olaylara derhal son verilmesi talimatını vermektedir. Bu telgraf, Ermeni çetecilerin katliamlarına Müslüman ahalinin misilleme de bulunmasından duyulan endişeyi ve Ermeniler de dâhil tüm Hristiyan ahalinin hayatlarının korunması hususundaki duyarlılığı yansıtmaktadır.

Aslında sadece bu telgrafa bile bakıldığı zaman Osmanlı Devleti’nin Ermenilere soykırım yapmak gibi bir kastının olmadığı şüphesiz anlaşılacaktır.

Talat Bey, 1 Kasım 1918 tarihinde Almanya’ya gideceği gecenin gündüzünde yapılan son İttihat ve Terakki Kongresindeki kendini savunan sözleri sadeleştirilmiş şekliyle şöyledir (Babacan, 2001, s. 163–164):

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu konu haddinden fazla abartılmıştır. Çünkü Ermeni ve Rum neşriyat Türkleri ya hiç tanımadıklarından ya da kötü tanıdıklarından dolayı bu durumdan istifade Avrupa kamuoyuna ters etmeği düşünmektedirler. Elbette ki olayı inkâr edecek değilim. Fakat Bab-ı Ali bu olayı önceden planlamış değildir. Şüphesiz devletin, büyük bir savaş esnasında ordularının hareketini ihlal eden, arkada isyanlar çıkararak memleketin selametini ve ordunun emniyetini tehlikeye düşüren hareketlere izin vermemesi gayet doğaldır. Buna rağmen tehcirin yapıldığı her yerde işlem gayet muntazam bir şekilde yapılmıştır. Şiddet ve zulüm gösterisinde bulunan memurlar olmuştur. Bunu da itiraf ederim.

Talat Paşa bu son kongreden sonra Berlin’de kaleme aldığı anılarında (Kabacalı, 2003, s. 67–68); “*Her şeye rağmen tehcire karşıydım ve geciktirmeyi de başardım.*

Çünkü Hristiyanların, Müslümanlara karşı zulümleri görmezlikten gelirken, Müslümanların en küçük hareketi çok büyütülüyordu. Bu yüzden kararı uyguladım. Lakin [yine de] beni vatana bağlı olmamakla suçladılar.” demek kaydıyla üzüntüsünü dile getirmektedir.

Talat Paşa, 1918’in Kasım ayında Ermenilere “*tehcir*” uyguladığı şekilde suçlamalardan ötürü Divan-ı Harbi Örfinin kendisi hakkında verdiği gıyabi idam cezasını kendine reva görmediğinden ya da bu suçlamaları kabul etmediğinden dolayı Berlin’e kaçmış orada ise 15 Mart 1921 tarihinde, Sogoman Tehlerian adında bir Ermeni tarafından vurulmuştur. Talat Paşa, Sert (2005, s. 466–467)’in de dikkat çektiği üzere, çok anlamlı bir yerde ve anlamlı bir şekilde adeta Almanya Gizli Servislerinin de yardımıyla, kendilerine sığındığı yerde vurulmuştu. Büyük ihtimalle Talat Paşa’nın ileriki zamanlarda 1915’deki *tehcir* olayında Almanların oynadığı rolü ispatlaması istenmemiş olabilirdi.

Osmanlı Hükümetini yıpratmak isteyen kişiler tarafından ileri sürülen bir başka kanıt da kendileri hiçbir şey görmemiş olan kişileri kapsamaktadır. Dolayısıyla bunların sadece duymuş oldukları olaylar mevcuttur. Bunlardan biri de Alman olduğu için Osmanlı’dan yana olduğunu bazı zamanlarda ileri süren Papaz Lepsius’dur.

Lepsius, Alman Doğu Misyonunun yöneticiliğini yapmış bir zattır. Bu misyonun amacı, İncili yaymak olarak belirtilmiş olmasına rağmen asıl gayesi; Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermenilere hele ki Protestan olanlarına maddi ve manevi destek sağlamaktır (Kılıç, 2003, s. 50). Özellikle 1860’dan sonra Ermenilerle Osmanlılar arasındaki ilişkilerin evrimini incelemek suretiyle, Protestan misyoner takımlarının Ermenilerin yanında, Müslüman Türklere ve Osmanlı Hükümetine olduğu kadar Osmanlı himayesi altındaki Ermenilerin büyük bir çoğunluğunu ruhsal olarak yöneten Gürcü Ermeni Patrikliğine de düşman bir merkezkaç eğilim geliştirmekten geri kalmamıştır. Papazın asıl amacı, Ermeniler arasında etkin olan Hristiyan güçlerin nüfuzunu kırmak, pastadan Almanya’ya da pay kopartmaktır. Çünkü Lepsius’a göre Türkiye Almanya’nın menfaat alanıdır (Kılıç, 2003, s. 102).

Ermeni dostu gibi görünmesine rağmen Ermenileri fazla sevmeyen Protestan Papaz Lepsius, 1915’te Ermeni toplumu tarafından haberdar edildiğinde Osmanlı’da yasaklanan Taşnak devrimci ve özgürlükçü Ermeni partisinin nezdinde, Sofya’da çok sa-

yıda belge topladıktan sonra o zamana kadar gitmediği Osmanlı İmparatorluğu'na ayak basmak için ısrar etmiştir. Bu ısrar üzerine Enver Paşa'da Lepsius'un sadece başkente konaklamasına müsaade etmiştir. Papaz Berlin'e dönüşünde Osmanlı İmparatorluğundaki Ermenilerin durumu hakkında intikam alıcı bir rapor yazmış; fakat raporun dağıtımı Alman polisi tarafından yasaklanmıştır (Çalık ve Atar, 2006, s. 97).

Lepsius'un düşünce dünyasını ve olaylara bakış açısını Çalık ve Atar (2006, s. 91)'ın Alman yazar Barth'dan naklettiği şu sözler net bir şekilde açıklamaktadır: *“Türk olan her şeye karşı, vahşi, körü körüne insafsızca bir kin ama aynı zamanda Ermenilere ise tam tersi bir psikolojiyle yaklaşan birisiydi.”* Lepsius'un en fazla kullandığı söylem ise *“Müslümanlar, Hristiyan kardeşlerimizi katlediyor”* ifadesidir.

Başta Amerika ve İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin yayın organlarında Ermeni göçünden dolayı Almanların aleyhine yayımlanan haber ve yazıların çoğalması üzerine Almanların Ermeni politikası değişmeye başlamış, Ermenilerin lehinde subjektifliğe doğru yol almıştır. Bu yüzden Temmuz 1915 tarihinden itibaren bir *“Beyaz Kitap”* yayımlanması gündeme gelmiştir. Kitapta *“göç gerekliydi ama çok ağır sonuçlar vermektedir”* ifadeleri ana fikri oluşturmaktaydı.

Oysaki güvenilirliği ve tarafsız olduğu tartışılan ve kışkırtıcı propagandalar yapmakta büyük rol sahibi olan Amerikan büyükelçisi Morgenthau konuyla ilgi olarak, *“Ermenilerin tehcir edilmesini, Türklere Almanların önerdiğini Alman Amirali Uedom'un kendisine söylediğini”* (Çalık ve Atar, 2006, s. 94) ifade etmiş üstelik Türklerin, modern tehcir yöntemlerini de Almanlardan öğrendiğini (Kılıç, 2003, s. 68) dile getirmiştir.

Her ne şekilde olursa olsun Ermeni tehcirindeki Alman sorumluluğu atlanılmayacak konulardan birisini oluşturmaktadır. Zaten Almanya'nın karar üzerindeki etkisi, yukarıda verilen örneklerin haricinde 1916 başlarında Fransız resmi görüşlerini yansıtan bir dergide açık bir biçimde işlenmişti. *“Alman metodu, Türk işçiliği”* başlığını taşıyan bu makalede, *“Ermenilerin yok edilmesi”* Pangermanizm ve Alman çıkarları bağlamında değerlendirilmekteydi. Makaleye göre, Bağdat demiryolunu bir kolonizasyon ve nüfuz alanı yapan Almanların, Ermeni tehcirinde siyasî çıkarları söz konusuydu (Timur, 2001, s. 48–50; Beydilli, 2005, s. 98; Çelik, tz, s. 79).

Amerikalı tarihçi ve misyoner H. A. Gibbons tarafından da yukarıdaki görüş savunulmakta idi. Gibbons (Kılıç, 2003, s. 69)'a göre, Ermenilerin yok edilmesinden Almanlar, sadece Almanlar karlı çıkacaktı. Çünkü Doğu Anadolu'nun stratejik açıdan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın doğu politikalarında vazgeçilmez öneme sahip bir yer olmasından kaynaklanıyordu. Söz konusu dağlık bölgeye sahip olan hem Doğu Anadolu'ya hem de doğal olarak Yukarı Mezopotamya'ya hâkim olacaktı. Dolayısıyla bölgenin Türk kalması, bir başka ifade ile müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunması gerekiyordu.

Hatta Talat Paşa'ya atfedilen “*Ermeni Sorunu’nu halletmek için Ermenileri ortadan kaldırmak gerekir.*” sözünün bile Alman coğrafya uzmanı Ewald Banse'ye ait olduğu ortaya çıkmıştır (Bacinoğlu ve Bacinoğlu, 2001, s. 201). Keza İttihat ve Terakki Komitesi de bu düşüncenin faili olarak Almanları gösteriyordu. Tüm bu suçlamaların yanı sıra, Alman-Ermeni Cemiyeti adına Doktor Paul Rohrbach'ın Alman Başbakanı Graf Hertling'e gönderdiği yazıda; Alman Hükümetinin Hristiyan Ermeni halkına yardım etmesi istenmekte ve suçlanan Almanya'nın “*Ermeni politikasını*” gözden geçirerek, suçlamalara karşı durabilmek için bir takım acil önlemler alması gerektiği belirtilmekteydi (Kılıç, 2003, s. 74–75):

Savaş sırasında Ermeniler, Osmanlı Hükümeti tarafından tehcir edilmiştir. Ermeni halkının bir kısmı Rus Ermeni sınırına kaçarak tehirden kurtulmuşlardır. Daha sonra, Rusların ilerleyişi karşısında bu defa Müslümanlar, Batıya ve Güneye doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Göçürülen Ermenilerin ise çoğu geri dönmüşlerdir.

Almanların Ermeni konusunda değişen bu politikaları gereğince Lepsius bir kez daha sahne almış ve politik çıkarlarına uygun kitaplar yazmış, raporlar hazırlamıştır. Bu anlamda Lepsius'un birinci elden kaynak muamelesi gören kitaplarından ilki 1897 tarihli *Hristiyan Almanya'ya Çağrı* başlığını taşımaktadır. Bu kitapta Kılıç'ın Barth'dan yaptığı alıntıya (2003, s. 103) göre, sayfa başına 50 ölü içerecek tarzda sipariş üzerine kaleme alınmış bir roman olduğu farkedilmektedir. Yazarın 1916 yılında yazdığı ikinci kitabı olan *Türkiye’de Ermeni Halkının Durumuna Dair Rapor*'da matbaanın adı ve basım tarihi bulunmamaktadır. On binlerce dağıtılan kitabın üzerinde “*kopya edilmesi ve basında kullanılması yasaktır.*” ibaresinin olması da oldukça düşündürücüdür. Ayrıca “*çok gizli*” damgasını içeren mühür de fazlasıyla dikkat çekmektedir. Papaz Lepsius'un üçüncü ve son kitabı, 1919 tarihli *Almanya ve*

Ermenistan 1914–1918 isminde Ermenilerle ilgili diplomatik yazışmaların bir derlemesidir. Kılıç (2003, s. 103)’ın ifade ettiği üzere Lepsius, bu kitabı Alman Dışişleri Bakanlığının siparişi üzerine hazırlamış olup “*kitaba alınacak belgelerin seçimi tamamen bana bırakıldı*” diye kendisi itirafta bulunmuştur.

Lepsius hakkında dikkat çekici bir nokta da; kitabındaki bazı belgeler ile bu belgelerin asıllarının birbirine uymamasıdır. Her hangi bir işaret konmadan veya bir açıklama getirilmeden, bazen belgede geçen bir kelime atılarak yerine farklı bir anlama gelen başka kelime kullanılmış bazen de cümleler ve paragraflar belgeden çıkarılmış, dolayısıyla mevcut olmayan paragraflar belgeye eklenmiştir (Çalık ve Atar, 2006, s. 96). Özellikle Osmanlı lehline olan bazı belgelere yer vermeyen Lepsius, Kılıç (2003, s. 83)’ın Trumpener’den aktardığı bilgiye göre, lehte olan bu belgeler ya birisi tarafından değiştirilmiş ya da silinmiştir. Dahası Ermeni milliyetçilerin etkisinde kalmamaya özen gösteren bazı Alman yetkililerinin raporları, Lepsius tarafından yayımlanmaya değer bulunmamıştır (Çalık ve Atar, 2006, s. 95).

Bacinoğlu ve Bacinoğlu (2001, s. 205)’nin da belirttiği üzere Lepsius kitabında kullandığı diplomatik belgelerle, Ermeni katliamlarının vuku bulduğunu, fakat bunun yalnızca Türkler tarafından işlendiğini, Alman subaylarının ise zavallı Ermenileri kurtarmak için ellerinden geleni yaptıklarını ispatlamaya çalışmaktadır.

Aslında De Maleville (1998, s. 61–62)’nin dediği gibi, kendisinin hiçbir şey gözlemediği, inancı önceden oluşmuş ve kaynaklarının Osmanlı Devleti dışından sağlanmış olan Ermeni devrimcilere kadar indiği bir yazar tarafından çıkarılan bu belgelere pek fazla itibar etmemek gerekir. Zaten Papaz Johannes Lepsius’un yazdığı eser büyük ölçüde Morgenthau’ya dayandığı için birinci derece bir kaynak olamaz. Lowry (1990) de Lepsius’un kitapları için Morgenthau’nun ana kaynak olduğunu söylemiştir. Ayrıca *Mavi Kitap* ile de Lepsius’un kitabında ki kaynakların büyük oranda ortak olması, *Mavi Kitap*’ın yazarı Toynebee’nin itirafları doğrultusunda Lepsius’un verilerinin de hayal ürünü olduğunu ortaya koymaktadır.

Almanların soykırım suçu işlemekte yalnız kalmak istemedikleri için bu yola başvurdukları dolayısıyla Lepsius’a çeşitli rol veya roller verdikleri bilinmelidir. Fakat tarih, gerçekleri hiç de böyle açıklamamaktadır.

Wieviorka (1999, s. 11–27 ve 39–40, 52) da konuya dair verdiği bilgilerde şöyle denmektedir;

Almanlar, yorgun olanları, yaşlıları, çocukları ve hamile kadınları kamyonlara bindirildiler. Amaç kandırmanın ilk planını gerçekleştirmek idi. Daha sonra kadın ve erkekleri de birbirinden ayırdılar. Tamamen soyarak en mahrem yerlerine kadar aradılar. Onların yerine leş kokan paçavralar giydirdiler. Daha sonra derilerinin üzerine bir tür metal kalem ve mavi mürekkeple silinmeyen birer numara kazıdılar. Amaç adlarını unutturmaktı. Bundan sonra sadece kollarındaki numara ile çağrılacaklardı. Daha önceki yaşamlarından hiçbir şeyleri kalmamıştı. Amaç da zaten buydu. Kandırmanın ikinci planında güçlü olanların yaşayacağı söyleniyordu. Peronda, “*çalışmaya uygun*” olanlar ile doğrudan doğruya “*gaz*”a gideceklerin seçilmesi işine tutuklular “*seçim*” diyordu. Madem içlerinde işe yarayacaklar vardı. Neden öldürülüyorlardı? “*Yapmak zorunda bırakıldıklarını ve gördüklerini kimseye anlatmasınlar diye.*” Naziler, trenlerle binlerce kadın, erkek ve çocuk yaklaşık 2.700 bin insanı sadece gaz odalarında öldürmüşlerdi. Burada sadece 600 bin kişi açlıktan ölmüştü. İnsanların, sadece üstleri emrettiği için herhangi birini katletmeyecekleri kesindi. Bu yüzden çoğunlukla sarhoş oluyorlardı ve katliam boyunca da içmeye devam ediyorlardı. Artık öldürenlerin hepsi birer robot olmuştu. Hitler’e göre hastalar toplum için yükü. Hitler, “*yaşamaya değer*” bulmadığı akıl hastalarının da öldürülmesini emretmişti. Toplam da 6 milyon insan çeşitli öldürme teknikleri ile dünyalarını değiştirmişlerdi. Anlaşılan o ki Naziler için Yahudileri yok etmek yetmiyordu. Bütün izlerin silinmesi de gerekiyordu.

Hâlbuki Osmanlı Devleti’nde böyle bir durum olmadığını Lepsius gibi diğer Almanlar da iyi biliyorlardı. Yine Osmanlı Devleti’nde Batılı güçler, Malta’ya sürülenleri yargılamak için kurulan mahkemelere bir delil bulamazken burada 100 bin Alman’ın aktif olarak soykırıma katıldığı ispatlanmıştır. Asıl çarpıcı olan ise Alman toplumunun büyük çoğunluğunun olaylara karşı kayıtsız kalmamış olmalarıydı (Wieviorka, 1999, s. 57).

Bu iddiaların yanı sıra Richard G. Hovannisian tarafından ortaya atılan ve yine bir Alman olan Hitler’e ait olduğu öne sürülen bir cümle söz konusudur. Güya; Almanya Polonya’ya saldırmadan önce Hitler, 22 Ağustos 1939 tarihinde Obersalzberg’te generalleriyle yaptığı gizli bir toplantıda ölüm kıtalarına, Polonyalıları çoluk çocuk, genç ihtiyar ayırt etmeden ortadan kaldırmak emri vermiş ve cümlesini “*zaten Türklerin Ermenileri yok ettiğini kim hatırlıyor ki*” diye bitirmiştir (Gürün, 2003, s. 53). 24 Kasım 1945 tarihli *London Times* gazetesinde yayımlanan “Nazi Almanya’sının Savaş Yolu” başlıklı bir makalede de bu söz tekrarlanmıştır.

Hovannisian'ın bu iddiası, Nürnberg Mahkemesine USA 28 koduyla kaydedilmiştir. Mahkemece yapılan uzun araştırmalar sonucu, Hitlerin hiçbir yerde bu tür bir konuşma yapmamış olduğu tespit edilmiştir. Hitler'e atfedilen sözlerin profesyonelce uydurulduğunu da yine Lowry tarafından yapılan çalışma neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Lowry 1985 yılında *Political Communication and Persuasion* adlı derginin üçüncü cildinin ikinci sayısında "The U.S. Congress and Adolf Hitler on the Armenians" başlığı ile Hitler'e ait böyle bir sözün olmadığını ispatlamıştır (Gürün, 2003, s. 54). Dolayısıyla Hovannisian'ın bu iddiası reddedilmiş ve bu da USA 29 koduyla kayıtlara geçmiştir. Kantarcı (2001, s. 863)'nın da belirttiği üzere ama ne yazık ki yapılan bu ispata rağmen, Türkleri karalayan bu itham, 2000 yılı ABD Parlamentosunda ki değerlendirmelerde olduğu gibi halen daha birçok yerde kullanılmaktadır.

Bu kez de Yahudi asıllı Avusturyalı Franz Werfel tarafından *Musa Dağı'nda 40 Gün* adında bir roman yazılmış ve 1933 yılında basılmıştır. Romanda Antakya bölgesindeki bu dağa 1915 Temmuz ve Ağustos aylarında bir avuç olarak nitelendirilen 5000 kadar Ermeni'nin sığınması anlatılmaktadır. Yazar romanında Almanların Avrupa'yı titretmesi yerine, Jön Türkleri koymuştur. Çünkü Avrupa Nazi postalları altında eziliyordu. Bunun başka bir yöne çekilmesi gerekmektedir. Werfel, Ermenileri bir nevi Yahudilerin yerini tutan, koltuk değneği yerine koymaya çalışmıştır.

Halaçoğlu'nun Kaplan (2005, s. 90)'a aktardığı bilgiye göre olayın aslı hiç de Werfel'in anlattığı gibi değildir:

Önceden temin ettikleri modern silahlarla üst olarak kullandıkları söz konusu yerde üç ay boyunca direnen Ermeniler, 700-800 civarında kayıp vermişler, İskenderun çıkarmasından vazgeçilince de Fransızlar bir yolu nu bulup bu Ermenileri alarak gizlice İskenderiye'ye götürmüşlerdir. Fransızlar sonrada, Kıbrıs'taki askeri kampta Ermeni erkekleri eğiterek, asker olarak tekrar Çukurova bölgesine çıkarmışlardır.

Halaçoğlu'nun verdiği bilgidenden de anlaşılacağı üzere durduk yere sıkıştırılan ve hunharca katledilen kimseler yoktur.

Kayıtlara geçtiği şekliyle 15 Aralık 1934 tarihinde Pangaltı Ermeni Kilisesi'nde toplanan bir grup Ermeni, Franz Werfel'in *Musa Dağı'nda Kırk Gün* adlı eserini "*Türk milleti hakkında iftiralarla dolu*" olduğu gerekçesiyle yakmıştır (4). Yine Atılhan (1937), *Musa Dağı* adında bir kitap yazarak, Franz Werfel'in eserinin gerçekleri

yansıtmadığını anlatmıştır.

Devamlı surette dünya kamuoyu ile paylaşılan bir başka iddia da 1871–1872 tarihli Alman-Rus Savaşını konu alan kuru kafalarla dolu resimdir. Tablodaki çizimler 1915 yılında öldürülen Ermenilermiş gibi gösterilmekte ve bu haliyle Erivan Soykırım Müzesinde sergilenmektedir (2). Hâlbuki kurukafalarından oluşan piramit şeklindeki bu resmin 1871 yılında ünlü Rus ressam Vassili Vereshchagin’in (1842–1904) yaptığı bir yağlı boya resmi olduğu 1985 yılında Ataöv (1985, s. 3–4) tarafından kanıtlanmıştır. Bu tablo günümüzde orijinal ismiyle Moskova Tridigog Kalesi Müzesinde “*Savaşın Kötülükleri*” [The Apotheosis of War] adıyla ziyaretçilere sunulmaktadır.

Uluslararası arenada kendine yer bulan bu iddia, itham veya kanıt olarak ileri sürülenlerden başka Türkiye içinde ve dışında pek revaçta olmayan ve herkesçe rağbet görmeyen eser ve görüşler de mevcuttur. Bunlardan birisi de Taner Akçam’ın çalışmalarıdır.

Akçam tamamen önyargılı ve problemin cereyan ettiği 1915–1918 arası dönem belgelerini göz ardı ettiği ancak metodoloji ve üslup açısından övgüye değer bir şekilde hazırlanmış olan eserinde (1999), Malta sürgünü sonucunda Batılı devletler Osmanlı Devleti’ni suçlu bulamadığı halde kendisi ciddi bir şekilde Osmanlı Devleti’nin suçlu olduğunu iddia etmektedir ki bu oldukça manidardır.

Tıpkı Mevlanazade Rıfat (1993, s. 101) veya Çelik (tz, s. 68–69) gibi ağzından İttihat ve Terakki yöneticilerini düşürmeyip Teşkilatı Mahsusa’yı olayın cellâtları olarak nitelmesi de ayrı bir konudur (bkz. Akçam, 1999, s. 34, 167–168). Üstelik bunu yaparken de yukarıda delillerle çürütülen kaynakları kullanması da oldukça anlamlıdır. Zira Ermenilere karşı işlenen suçlarda Teşkilat-ı Mahsusa’nın rolü vardır iddiasına yönelik en küçük bir delil bile bulunamadığından (Lewy, 2005, s. 51–55; Çiçek, 2005, s. 314) Akçam ve diğerlerinin bu davadan aklanmış Teşkilat-ı Mahsusa için halen daha mesnetsiz düşünceler ortaya atmaları anlaşılır gibi değildir.

“*Ermeni Kırımı, Anadolu’nun tümör sayılan Hristiyan unsurlardan temizlenmesi ve Türkleştirilmesi yolunda yapılan planlar çerçevesinde değerlendirilmelidir.*” fikrinde olan Akçam (1999, s. 189)’a göre bu planların yanı sıra;

Bir yenilgi halinde daha nelerin yapılacağını çok defa toplanılan askeri planlarda görmekteyiz. Bu planlar etrafında bazı komutanlarla tartışmalar

ve iç yazışmalar olduğunu anlıyoruz. Bu Ermeni kırımına ilişkin son derece önemli ipuçları verecek bir bilgi gibi gözükmektedir. Burada söz konusu olan sadece yukarıda sözü edilen Anadolu'nun Türkleştirilmesi genel planı değildir. Planda tüm Anadolu'da yenilgi durumunda uzun bir direniş savaşından söz edilmektedir.

Akçam (1999, s. 215–216)'ın bu paragraftan Türkler için bu yönde bir anlamı çıkarılması oldukça şaşırtıcıdır. Ayrıca Akçam (1992, s. 76), Osmanlıların saldırgan olmasının nedenleri arasında yeni kurulan devletlerden kaçan Müslümanların kin duygusunun ve toprak kayıplarının da çok önemli bir yer tuttuğunu ileri sürmektedir.

Tehcir önceden planlanmış bir soykırımdır diyen Akçam (Kaplan, 2005, s. 38–39)'ın verdiği bazı bilgilerde kendisiyle çelişmektedir. Örneğin tehcirin hemen öncesi 20–45 yaş grubu arasındaki Ermenilerin askere alındığını söylemekte ama yine kendisi planlı bir şekilde toptan imha edildiler demektedir (Akçam, 1999, s. 240). Dahası Akçam (1992, s. 105) da Türklerin tüm Ermeni ulusunu yok etme düşüncesinde olmadığını ve sadece Batı Ermenistan sorununa çözüm getirmek istediklerini söylemektedir. Sonra tekrar kendisi ile çelişerek Panturanizm'in gerçekleşebilmesi için Ermeni engelini ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Sarıkamış yenilgisinin de Panturanizm hayalinin yıkılmasına yol açtığını, yenilgide suçun Ermenilere yüklenildiğini belirtmektedir (bkz. Akçam, 1999, s. 242). Keza bunları ifade etmesine rağmen soykırım olduğunu bunda ise bir ırk olarak yok etmenin hedeflenmediğini böyle bir politikanın güdülmediğini tüm Ermenilerin sürülmemesiyle ve zorla Müslüman yapılmasıyla, sürgün sırasında belli bir kısmı da olsa yaşayan Ermenilerin sayısı ile açıklamaya çalışmaktadır (Akçam, 1992, s. 115). Aslında Akçam'ın ortaya koyduğu bu tez, Türkler Anadolu'dan tüm Ermenileri sürdüler ve/veya tamamını öldürdüler iddiasında bulunanlara da bir cevap niteliği taşımaktadır. Aynı çalışmanın (1992, s. 119) ilerleyen kısmında ise Jön Türkler, katliam konusunda deneyimli olduklarından soykırımın hükümette nasıl kararlaştırıldığına dair belgelerin bulunmamasını onların sadece tecrübelerine dayandırması da anlaşılabilir. Bu sıra dışı hükmün haricinde Akçam (1992, s. 138) başka bir enteresan yorumda daha bulunarak Ermeni soykırımını devletin kabul etmediğini ancak halkın bu durumu soykırım olarak kabullendiğini söylemektedir. Hiçbir bilimsel veriye (anket vb.) dayanmadan bu iddialarda bulunması kafalarda kitabın soru işaretleri ile dolmasına vesile olmuştur. Bununla yetinmeyip Türkiye'de toplumun unutmaya hastalığına da değinen

Akçam (1992, s. 148–149) halkı bu ve benzeri önemli olaylarda hafıza kaybına uğradığı/uğramakta olduğunu söylemekte, fakat ASALA terör örgütünün Türk diplomatlarını katlettiği yıllardan ve olaylardan hiç bahsetmemektedir. Daha da ileri giden Akçam (1992, s. 155–156), Türk Millî Mücadelesinin de Kemalistlerce emperyalizme karşı değil Rum, Ermeni ve Kürtlere karşı verildiğini dile getirmektedir. Yine Türk ulusalcılığındaki ırkçılığın Darwinist teoriye denk düştüğünü beyan eden Akçam (1992, s. 42) ulusalcılıktaki amacın, aşağılanan ve hor görülen Türk ırkının aslında üstün bir ırk olduğu şeklinde ispat edilmeğe çalışılması olarak izah etmektedir.

Akçam (1992: 94) haklı olma tezinin bazı eylemleri yapma hakkını vermediğini, Türklerin Ermeni olayında haklıydık diyerek şiddetle barbarlıklarını gizlemek istediklerini ve bu mantığın ulusal bir özellik olduğunu belirtmektedir.

Kalman (1994, s. 200)'da

Ermenilere yapılan haksızlıklar 20. yüzyılın bu son yıllarında hala gidilmiş değildir. Elbette ki atalarımızın yaptıkları olumsuzlukları yeni nesillere mal etmek ve olumlu bir şeymiş gibi aksettirmek olması gereken doğru değildir. Yapılan haksızlıkların ortadan kaldırılacak yönleri varsa onları yapmak yerinde olacaktır.

demekte ama bunları söylerken de Akçam'ın yolundan giderek tek taraflı okumaya ve anlamaya/anlatmaya devam etmektedir.

ABD'li tarihçi Ferro (1984, s. 161) da Akçam gibi iddialarda bulunarak şöyle demektedir:

Birinci Dünya Savaşı sırasında Genç Türkler, büyük bir katliam düzenlemişlerdir. Bu katliam Ermeni nüfusunu yok etmek için düzenlenmiştir. Yapılan katliam Talat Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Erkekler önce askere alınmış ve sonrasında dağlar ve vadilere çıkarılmış, orada ise öldürülmüşlerdir. Nüfusun geri kalanı, evlerinden, arazilerinden çıkarılmış ve eşyalarına el konulmuştur. İnsanların her şeyleri yağma edilmiş, çocuklar annelerinin gözleri önünde öldürülmüş, genç kızları taciz edilmiş geri kalanlar ise Deyr-i Zor Çölü'ne sürülmüş, açlıktan ve susuzluktan ölüme terk edilmişlerdir. Bunlara rağmen yol boyunca hayatta kalanların hepsi de öldürülmüştür. Bu surette eşi görülmemiş bir ırk katliamı gerçekleştirilmiştir.

Ferro kitabının önsözünde, tüm dünya çapında tarihin kullanımı ve istismarı üzerine araştırma yaptığını iddia etmiş, üstelik çalışmasını çocuklar ve yetişkinlere öğretilen (kitaplar, filmler, çizgi filmler, tarihi romanlar vb.) tarihin detaylı araştırılmasına dayandırdığını belirtmiştir. Fakat bu açıklamasına rağmen yukarıdaki paragrafta

Türkler aleyhine yazdığı bilgileri sadece yanlı yayınlarıyla tanınan Ermeni tarihçilere dayanarak kaleme almıştır. Üstelik önceden Türk Ermenilerinde olan Anı'nın (bkz. Ferro, 1984, s. 166) soykırımdan beri Türklerin eline geçtiğini ve burada hiçbir Ermeni bulunmadığını iddia etmiştir. Hâlbuki bilindiği üzere Anı, 1064 tarihinde yani Alpaslan'ın gerçekleştirdiği Malazgirt Savaşı'ndan bile önce fethedilmiş bir yerdir. Burası zaman zaman el değiştirmiş olsa dahi Yavuz Sultan Selim devrinde tekrar Osmanlı topraklarına bağlandığı, bilinen tarihi gerçekler arasındadır. Ayrıca yazarın “*ancak hiç Ermeni bulunmamaktadır*” dediği yer zaten metruk bir haldedir. Günümüzde tarihin ışığında arkeolojik araştırmalar için kullanılan ve Türk İslam eserlerinin yanı sıra Hristiyan devri yapıtlarının da büyük bir titizlikle korunduğu insansız bir alan görünümündedir. Dolayısıyla burada hiçbir Türk veya Müslüman da yaşamamaktadır.

Ferro'nun kitabının başında iddia ettiği detaylı tarih araştırmaları ve tarihin istismar edilmediğine dair iddialı bir çalışma anonsu, yazdıkları ile anlaşılacağı üzere pek bağdaşmamaktadır.

Burada Almanya'nın Munhen kentinde bulunan Ermeni Sorunları Araştırma Enstitüsü Başkanı olan Eduard Oganisyan'ın 1991 yılında yazdığı *Yüzyıllık Mücadele* adlı eserinden de söz etmek gerekmektedir (Cabbarlı, 2003, s. 145). Kendisini açıkça Türk düşmanı olarak niteleyen ve aynı zamanda Taşnak Partisinin de bir üyesi olan Oganisyan, 700 sayfa ve sekiz bölümden oluşan kitapta amacını, insanlık açısından çok üzücü sonuçlar doğuran terörün, Ermeni meselesinin gündemde kalmasına yardımcı olduğunu belirterek bu fikri savunduğunu duyurmak olarak ifade etmiştir. Üstelik yazar, “*herkes oyunda oynasta iken bir Ermeni çocuğunun hafta sonlarını da değerlendirip 9–10 yaşından itibaren Türklerden nefret etmeği öğrendiğini*” izaha çalışmaktadır (Cabbarlı, 2003, s. 150–153). Maalesef ki böylesi bir çalışma iki ulusun her türlü ilişkileri açısından tamir dahi edilemeyecek yaraların açılmasına imkân sunmaktadır.

1915 yılındaki Ermeni soykırımında yaşananları tarihi bir bakış açısıyla ele almak amacıyla Pelosky (2005) tarafından *Birleşik Devletler'de Lisans Düzeyinde ve Liselerde Yer Alan Ermeni Soykırımı Dersi'nin İçeriği ve İçerik Analizi* adlı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışma, 1915 öncesinde ve bu süreçte Türki-

ye'nin içerisinde bulunduğu toplumsal, kültürel ve siyasî koşullar; farklı uzmanların, tarihçilerin ve soykırımda hayatta kalmış olan kişilerden bazılarının ifadelerine dayanılarak ortaya konulmaktadır. Pelosky (2005)'e göre, "*Son 20 yıl içerisinde Dadrian, Balakian, Adalian, Hovannisian, Miller & Miller ve Türk tarihçi Akçam tarafından da ortaya konulmuş olduğu gibi Türk yönetiminin Ermenileri yok etmeye yönelik sistematik bir girişim içerisinde oldukları bilinmektedir.*" Türk hükümetinin soykırımı reddetmesi de araştırma içerisinde tartışılmaktadır. Çalışma, yükseköğretim de öğrencilere Ermeni soykırımının öğretilip öğretilmediğini ortaya çıkarması açısından önem taşımaktadır. Yine Pelosky (2005)'e göre, "*Türkiye'nin soykırımı reddetmeye devam etmesi ve ABD'nin resmi olarak soykırımı tanımamasını engelleme çabaları da tezi daha da önemli kılmaktadır.*" Yazar diğer kaynaklara dayanarak "*Türk yönetimi, bu olaya dair bilgi veren belgeleri yok etmeye çalışmakta, ABD üzerinde de baskı yaparak tarihi gerçekleri halktan gizlemekte.*" demektedir. Ayrıca "*Katliamlarda çoğunlukla erkekleri hedef aldığını ve bu soykırımın halkın gözleri önünde gerçekleştirildiğini, böylece Ermeniler'deki milliyetçilik bilincinin Osmanlı Devleti tarafından yok edilmesinin amaçlandığını*" dile getirmektedir. Pelosky (2005)'nin kaydettiği bir başka dikkat çekici cümle de

Ermenilerin kurdukları partilerle haklarını arayışları ve bu süreçte Avrupalı güçlerden de yardım istemeleri, padişahı daha da tedirgin etmiştir. Ermeniler bu isteklerinde yalnız değildir, Sırp ve Bulgarlar da aynı taleptedirler. Ancak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun günah keçisi, Ermeniler olmuştur.

ifadesinin yer almasıdır. 1914'te ve sonrasında üç yılda, İttihat ve Terakki'nin Ermeniler'i demiryolu yapımında Almanlar'a yardımcı olmaya zorlayıp işçi olarak çalıştırdıklarını da belirten yazar, bunlardan birçoğu ölümüne çalıştırılırken, "*zaten hayatta kalanlar da sonradan öldürülmüştür*" diye sözlerine devam etmiştir. Pelosky tarafından hazırlanan doktora tezinde kaynak olarak gösterdiği tarihçilerin hemen hemen hepsinin Morgenthau'nun tanık olduğu belgeleri kullanmış olmaları, özelde doktora tezinin genel de ise kaynak kullandığı ve yukarıda da ismi geçen birçok tarihçinin bilimselliğini tartışmaya açmaktadır. Üstelik Pelosky'nin sadece Ermeni tezini savunan veya buna inanan kaynaklara müracaat etmesi, olaya Türk tarafından hiç bakmaması da bilimselliğine gölge düşürecek ikinci bir boyuttur. Daha da ileri giden Pelosky (2005), Staub (1989)'a dayandırdığı malumata göre, "*gücünü yitiren*

ve Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelendirilmeye başlanılan Osmanlı Devleti'nin kendini iyi hissetmek adına böyle bir girişimde bulunduğunu" iddia etmektedir.

Pelosky'nin doktora tezinde başvuru eseri olarak kullandıklarından biri olarak işaret ettiği Dadrian (2004, s. 237–238) da konu hakkında görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

Ermeniler Osmanlı Devleti'nde dillerini, dinlerini ve kültürleri koruyabilmek için, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye ve eşit haklardan yararlanmamaya tahammül etmişlerdir. Askere alınmamaları da ikinci sınıf vatandaş konumunda olduklarını göstermektedir. Avrupalı güçler bile Türklerle Ermeniler arasına girmemiş ve bu Hıristiyan ırkı koruyamamıştır. Avrupalı güçlerin Türklere yönelik herhangi bir baskısı ise bu zulümleri azaltmak bir yana daha da artmasına neden olmuştur. Ekonomisi iflas eden ve 1877'de Ruslar'a yenilen Osmanlı Devleti, Ermeniler'in toplumda giderek yükselmelerine tahammül edemeyerek baskılarını daha da artırmıştır. İdari, ekonomik ve askeri alanlarda başarısız olan Osmanlı yönetimi, Ermeniler üzerindeki hoşgörüsüzlüğünü ve yok etme politikasını artırarak devam ettirmiştir.

Ermeni soykırımının Birinci Dünya Savaşı'ndan önceye dayandığını bu işin mimarlarının İttihat ve Terakki partisinin liderleri olduğunu hatta soykırımın icracılarının da bunlar olduğuna inanmaktayım. Bu olayın hızlı gerçekleşmesi için "kurban nüfus" silahsızlandırılmış bir araya toplanarak tehcirin amacı ve göçürülen nüfusun gerçekten gidecekleri yer hakkında yalan söylenerek savunmasız bırakılmışlardır. Böylelikle bütün bir halkın ortadan kaldırılmasına yönelik serbestlik ilkesi gündeme getirilmiştir.

Dadrian, Ermenilerin askere alınmamakla ikinci sınıf vatandaşmış gibi muamele gördüklerini söylerken, Türkler de askere sadece kendilerinin alınmasını, Ermeni ve diğer azınlıkların ticaret ve zanaatla uğraşmasına zemin hazırlanmasından dolayı kendi aleyhlerine yormakta yani ikinci sınıf muamele gördüklerini düşünmektedirler.

De Maleville (1998), olaya daha nesnel bir gözle bakıldığında tarihsel gerçeğin göz ardı edilemeyeceğini, Osmanlı vatandaşı Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Çarlık Rusya'sına karşı savaştan Osmanlı ordusunun arkadan vurduklarını ve bu yüzden bölgedeki Ermenilerin Osmanlı sınırları içinde güneye yani Suriye'ye göç ettirilmelerinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmekle bir nevi Dadrian'a, karşı tez sunmuştur.

Pelosky'nin kaynak olarak kullandığı tarihçilerden olan Ermeni yazar Hovannisian (tz)'in, tutuklanan kişilerin Anadolu'ya sürülüp öldürüldüklerini söylemesine yine

De Maleville (1998, s. 41) “*Bu tür söylemlerin kanıtı olmadığı için doğru olmayacağı*” ifade etmesi de ayrı bir gerçekliktir.

Bir başka çarptırılan belge de 1918–1922 yılları arasında Kazaryan’ın Osmanlı Arşivinden çıkardığı bazı belge kopyalarını, Ermeni iddialarının kanıtı olarak göstermiş olmasıdır. Hatta bu belgelerden 20 tanesi ABD Boston’da “*TAR*” da dahi yayımlanmıştır. Adı geçen belgelerde Türklerin Ermenilerin mallarına el koyup yok ettiği anlatılmaktadır. Ne var ki söz konusu belge kopyaları Osmanlı Türkçesinden İngilizce’ye çevrilirken kelime oyunlarına başvurulmuştur. Aslı Osmanlı Arşivinde kayıtlı olan Ermenilerin taşınmaz malları ile alakalı belge de (Uzundere, 2002, s. 391) “*Ermeni mal ve mülklerinin koruma altında olduğu*” yazılı olduğu halde bunun İngilizce’ye aktarımı “*el konulma*” biçiminde yapılmıştır.

Ermeni iddialarının temel dayanaklarından biri de Sir Edwin Pears’ın yazmış olduğu *Turkey and its People* ve *Forty Years in Constantinople* adlı kitaplardır (Karaca, 2003, s. 520–522). Onun gazeteci ve hukukçu kimliği ile yazdıkları bütün Avrupa’da yankı uyandırmayı başarmıştır. Aynı zamanda *Abdülhamit’in Hayatı* adlı eserin de yazarı olan Pears’ın, Türklerin Hristiyanları katlettikleri ve Anadolu’nun kan gölüne döndüğü gibi haberleri Avrupa’da büyük infiallere yol açmıştır. Nitekim bu infialden faydalanan İngiltere Başbakanı Gladstone, Pears’ın yazdıklarına dayanarak Türklere karşı büyük bir kampanya başlatmış, *Katliam Dersleri* adıyla yazdığı risale ile de Avrupa kamuoyunu Türklere karşı kinle doldurmaya çalışmıştır.

Hiç şüphesiz ki Pears, 1873–1914 arasındaki 40 yıllık sürede Türkiye’de gelişen olayların tanığıdır. Fakat yazdığı eserlerinde Türklere karşı yalnızca aşağılayıcı ifadeler kullanarak saldırması bu tanığın ne derece tarafsız olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Kitaplarında anlattığı olayların hiçbir belgeye dayanılmadan zikredilmesi ve çok hayati anlamdaki iddiaların belirsiz kişiler ağzı ile anlatılması, onun kendi ifadesi ile İstanbul’dan sürüldüğünde bütün hatıra defterlerini ve beraberinde notlarını geride bırakmış olmasındandır. Tabi ki böyle bir durum tüm milletin karalanması için geçerli bir sebep kesinlikle olamaz. Zaten kitabının önsözünde olayları anlatmakta yalnızca hafızasına bağlı kalmak zorunda olduğunu ifade eden bizzat kendisidir.

1915 ile 1916 yılları arasında Ermenilerin zorunlu göçleriyle alakalı başta İngiliz, Fransız ve Rus basını olmak üzere pek çok ülkede Osmanlı aleyhine ve Ermeniler lehine yönelik yazılar, yukarıda da ifade edildiği gibi kaleme alınmıştır. Ermeniler ise özellikle tarafsız kalan ülkeleri etkilemek için yazılı basın yoluyla propagandaya girişmişlerdir. Engin (2007, s. 224–226)’e göre bu propagandayı yapanlardan biri de Arschak Safrastian adlı bir Ermeni’dir. Kendisi Türkler ve Kürtlerin bir olarak acımasızca Ermenileri katlettiğini ajitasyon yaparak yazılarına aktarmaktadır. Dönemin Ermeniler lehinde yayın yapan gazetelerinde genel olarak, Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermeni nüfusunun bir milyon iki yüz bin olduğundan bahsedilmekte, bu nüfusun ise yazarına göre değişmek kaydıyla 200 ile bir milyon arasında öldürüldüğünden söz edilmektedir. Örneğin İsveç’deki *Morgenbladet* adlı gazetenin 7 Ekim 1915 tarihli nüshasında 1.200 bin Ermeni nüfustan 800 bininin öldürüldüğü yazılmışken, yine aynı ülkede yayımlanan 15 Ağustos 1915 tarihli *Dagens Nyheter*’de 500 bin Ermeni’nin katledildiğinden bahsedilmektedir.

O dönemin belki de en ses getiren gazete haberi 11 Ekim 1915 tarihli İsveç *Goteborgs Morgonpost* gazetesinde yer alan İngiltere, Rusya ve hatta Amerika’nın olayı Osmanlı aleyhine çarpıtarak anlattıklarından ve dünya kamuoyunu yalan yere kandırdıklarından bahseden makaledir.

Çolak’ın Bardakçı’dan aktardığı bilgeye (2005, s. 151) göre, E. Alexander Powell, “Amerika’ya veya herhangi başka bir ülkeye sadece Türk aleyhtarlığı haberler gönderbildiğini çünkü para getirenin bu olduğunu” söylemektedir. Bu itiraf, aynı zamanda yukarıdaki paragraflarda verilen gazete haberlerinin güvenilirliğini de ortaya koyması bakımından önemlidir.

“Binlerce yetim çocuğumuz ve sahipsiz kadınıımız zorla Müslüman yapıldı” şeklinde Türklere yönelik bir Ermeni iddiası da Atnur (2005)’un detaylı çalışmasıyla çürütülmüştür. Atnur, ABD’nin Mersin Konsolosu Edward Nathan’ın Büyükelçi Morgenthau’ya gönderdiği 25 Eylül 1915 tarihli raporunda, “Güç şartlar, yoksulluk, açlık kadınların kaçırılması, çocukların zorla satılması, muhafızların zulümleri hakkında muhtelif hikâyeler duymak mümkün, ancak şahsen ben ortalıktaki bu kötü hikâyelere inanmıyorum ve birçoğunun abartılı olduğuna inanıyorum.” ifadesini kullanması bu yöndeki Ermeni iddialarına bir cevap niteliği taşımaktadır. Zaten bu konuya

“Tehcir Sırasında Alınan Tedbirler ve Ermenilerin Verdiği Kayıplar” başlığı altında yeterince değinilmiştir.

ABD’li ve Avrupalı tarihçi ve yazarların haricinde Müslüman olan bazı uluslarda Osmanlı Devleti’nin hâkim unsuru olan Türkleri 1915 olaylarında suçlu görmekte-dir. Örneğin, Akgündüz ve diğerleri (2008, s. 441)’nin bildirdiği üzere Şerif Hüseyin’in vesilesiyle Arapların Türklere karşı bir kini bulunmaktadır. Şerif Hüseyin, Birinci Dünya Savaşı esnasında verdiği fermanla Araplar arasında Türklere karşı kin oluşmasına temel oluşturmuştur. Fermanında; *“Ermeni erkekler kadınlar ve çocuklarının katliamı, bu iddiaların onda biri bile doğruysa Hz. Peygamberin şu hadisine aykırıdır: ‘Kim bir zımkiye eziyet ederse, ben onun hasmıyım.’ Zımmilere düşmanlık eden devlet bizim de düşmanımızdır. Türklere karşı Ermenilere destek olunuz.”* denmekteydi.

Bunların dışında, asılsız soykırım konusu edebiyat alanında; çok sayıda romana, şiir kitabına, piyese ve sergiye de konu olmuştur. Ayrıca yaklaşık olarak 400 civarında belgesel film çekildiği de bilinenler arasındadır. Bu filmlerden en dikkat çekenleri ise Ermeni asıllı Fransız yönetmen Henry Vernuil [Aşot Malakyan] tarafından 1991 yılında çekilen ve 1915 tehcirinden sonra Fransa’ya göçmüş bir ailenin yaşam mücadelesini konu etmekte olan *“Mayrig”* [Anne] adlı filmidir. Bir diğeri ise Ermeni asıllı Kanadalı yönetmen Egoyan’ın çektiği, 2002 tarihli *“Ararat”* [Ağrı Dağı] filmidir. Filmin en önemli yönlerinden birisi de Ermenilerin 1915 olaylarını ne kadar ciddiye aldıklarını gösteren 15 milyon dolarlık bütçeye sahip olmasıdır (Çolak, 2005, s. 171).

2002 Kanada yapımı olan *“Ararat”* filmi aslında sanatın dış politikada nasıl bir propaganda aracı olarak kullanıldığı hakkında iyi bir örnektir. Filmde millî bilinci canlı tutmak amacıyla nasıl soykırım efsanesine sarıldıkları ve bunun Türkiye’ye yönelik Ermeni propagandası içerisindeki yeri vurgulanmaktadır. Filmde Egoyan’ın amacının tüm dünyanın Ermenilere soykırım yapıldığını görmesi dahası Türkiye’nin bunu tanınması olduğu söylenebilir. Türkiye’nin son derece akıllı, organize ve ısrarcı bir güçle karşı karşıya bulunduğu ortadadır (Laçiner ve Kantarcı, 2002). Gerek Ararat ve gerekse benzer filmler bile Türkiye’ye zararlı olabilecek niteliktedir. Ortaya çıkan sonuç bu filmin iddia edildiği gibi tarihi bir gerçeği açığa çıkartmak için değil, aksine ABD ve Avrupa’daki Ermenilerin tamamen çıkarları doğrultusunda hazırlandığıdır.

Gabudikyan (2006)'ın ifade tarzına göre, filme ismini veren “*o dağ [Ağrı] sizin için [Türkler] bir yükseklik, bizim için [Ermeniler] bir derinliktir.*” Gabudikyan'ın bu cümlesi, Ermenilerin konuyu ne denli ciddiye aldıklarını Türkiye Cumhuriyeti'nin ise var olan bu ciddiyeti henüz kavrayamadığı şeklinde yorumlanabilir.

Ermeni Sorunu konusunda herhangi bir şey görmeden hareket eden ve sadece kulaktan duyduklarıyla kaleme sarılanların yanı sıra birde görgü tanıkları söz konusudur. De Maleville (1998, s. 65–66)'nin naklettiğine göre bunlardan; Erzurum'da görevli Alman Konsolosu Scheubner-Richter'in raporunu, alınan emirlerin uygulayanların iyi niyetleri üzerine, ağır kuşkuların her birini enine boyuna inceleyen Halep'te yerleşmiş olan meslektaşısı Rösler'in raporlarını, Halep Alman Lisesi öğretmenlerinin 8 Ekim 1915 tarihli mektubunu, 1915 Ekim'inde Sonnenaufgang'da yayınlanan Alman hasta bakıcı Möhring'in raporunu, Kuzey Suriye'deki kamplarda bulunan Amerikalı Bernau'nun raporunu okumak yeterlidir. Bunlar farklı anlatım tarzında olsalar da sonuçları hep aynı yani Osmanlı aleyhinedir. Hâlbuki birçok kaynakta olduğu gibi De Maleville (1998, s. 66–70)'nin de belirttiği üzere sürgün edilenlerin yazgısını düzeltmek için Osmanlı Devleti elinden geleni yapmıştır.

Ermeni konusunda sıcağı sıcağına iki kitap okuyan Binbaşı Pravitz, Osmanlı Devleti aleyhine olan hatıratların aksine kaleme aldığı anılarında özetle şöyle söylemektedir (1918, s. 216–220);

Okuduğum birinci kitabı doğrudan çöpe attım. Sven Hedin'e karşı kötü, gizli manalı ifadeler beni, Dagens Nyheter Gazetesindeki bir baş makale kadar bile ilgilendirmede. İkinci kitapta Stjernstedt tarafından verilmek istenen ise, Ermenilerin çektikleri acıların abartılı olarak ifade edilmesi idi. Bu kitabı sonuna kadar bir solukta okudum. İşte benim şimdi yapmak istediğim, olayları anlatmak ve bu iki kitaptaki yanlış ve çarpıklıkları ortaya çıkarmaktadır.

Ermenilerin sefaletini, benim kadar yakından başka hiç bir İsveçlinin görme ve inceleme fırsatı olmadığını söyleme cesaretini gösteriyorum. Bir aylık bir süre için bu zavallı göçmenlerin arasında yolculuk ettim ve bu yolculuk, her iki yazara göre iddia edilen katliamın gerçekleştiği 1915 yılının sonbaharının sonunda gerçekleşti.

Ben, Osmanlı Devletinde çıkan ve bir Türk gazetesi olan “*Tanin*”in deyimiyile bu “*zavallı göçmenleri - muhacirleri*” çok yakından gördüm. Onları Anadolu'da trende, Konya'da ve başka yerlerde öküz arabalarında ve Toros Dağlarında sayısız kabileler halinde yürürken, Tarsus ve Adana'da çadır kamplarında, ayrıca Halep'te, Deyr-i Zor ve Ana'da gördüm.

On dört gün boyunca Fırat Nehri üzerinde yolculuk yaptım. Bu süre boyunca Bayan Stjernstedt' in verdiği bilgilere göre en azından bir kez Ermenilere karşı yapılmış bir saldırı görmeliydim. Bu durumda birçoğu Fırat Nehri'nin üzerinde ölü olarak yüzüyor olmalıydı. Bu nehir yolculuğunu Alman Hekim Binbaşı Dr. Roland Schacht ile birlikte yaptık. Daha sonra kendisiyle Bağdat'ta yine buluştuk, konuştuk. Bana hiç böyle şeyler anlatmadı.

(...) Nefret ettikleri bölge yetkililerine karşı istila ordusu ile birlikte ortak bir saldırı yapmak için sadece Rusların gelmesini bekleyen tüm bu Ermeni yerleşim birimlerini, Erzurum bölgesinden çıkarmak önemli ve gerekliydi. Erzurum, Şubat 1916'da düştüğünde, Rusya'da esir kaldığım sırada tutsaklığı paylaştığım bir Ermeni, bana şunları dedi: "*Biz sürülmeyip Erzurum'da bırakılsaydık, Erzurum çok daha önceden düşerdi.*" Eğer güçlü dış düşmanlar tarafından tehdit edilen ve saldırıya uğrayan Türkiye gibi bir ülke, sinsi iç düşmanlara karşı kendini korumaya çalışıyorsa buna kimse karşı çıkamaz.

(...) Her zaman sefilliğe şahit oldum. Ancak önceden planlanmış bir katliama hiç bir yerde şahit olmadım. Savaşın başında, güvenilir Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey kısmından sürülmelerinin sebebini kavramak ve Osmanlı'nın zorunlu nedenlerle bu işi yaptığını anlamak gerekiyordu. Ermenilerin bir çeşit Türk esareti altında yaşadıklarını ve sürekli baskı gördüklerini söyleyen ve yazanların yalan söylediklerini söylüyorum. Öte yandan söz konusu büyük Ermeni göçü hakkında, Türk yetkili kuruluşlarının göçmenlerin sıkıntılarını azaltmak için yaptıkları çabaların eksik ve yetersiz olduğunu itiraf etmek zorundayım. Ama hiç bir zaman bu talihsiz insanlara karşı bir Türk saldırısı görmedim. Bir görgü şahidi olarak, göçmenleri gözeten Türk jandarma birliklerinin Ermenilere katliam yaptığı iddialarına kesinlikle karşı çıkıyorum. Bir keresinde bir Türk jandarmanın geride kalan bir kaç kişiyi kamçısıyla dövdüğünü gördüm. Ancak aynı davranışlara kendim Rusya'da da maruz kaldım ve bunun için ne o zaman ne de sonradan tepki gösterdim.

(...) Konuyu özetleyecek olursak, Bayan Stjernstedt'in, hiç bir yönden eleştiri yapmadan, güvenilir olmayan kaynakların anlattıkları uydurma hikâyeleri olduğu gibi kabul ettiğini ve bu saç baş yaran korkunç hikâyeleri ve söylentileri, yazdıklarına dayanak olarak aldığını düşünüyorum. Ancak, bir görgü şahidi olarak, göçmenleri gözeten düzenli Türk jandarma birliklerinin Ermenilere katliam yaptığı iddialarına kesinlikle karşı çıkıyorum.

Benzeri haberlerin etkisinde kalan Fred Burnaby adlı İngiliz subayı da bahsedilen mezalimi yerinde görmek için Türkiye'ye gelmiş ve gerçekte kendilerine anlatılanların büyük bir yalandan ibaret olduğunu, "*kendilerini Hristiyan sayan yazarların birçok konuda Anadolu Türklerinden ders almaları gerektiğini*" (Burnaby, 1999, s.115; Karaca, 2003, s. 528) yazmıştır.

Görgü tanıklarından olan Gureghian (2004, s. 21, 27–30) ise Sivas'tan kendilerinin de sürgüne tabi tutulduğu göç esnasında katliam ve benzeri bir zulme şahit olmadığını belirtmiştir. Hatta Kürt eşkıyaların kendilerine saldırdığını bu duruma ise onları korumakla görevli Türk jandarmalarının karşılık vermek suretiyle bertaraf ettiğini kaydetmektedir.

Benzer bir örneği, Samsun'dan göç eden Viktorya'nın şahitliğinde torunu tarafından kaleme alınan eserde bulmak mümkündür. Hatırate göre göç esnasında yolda jandarmaların herhangi bir kötü davranışının olmadığı, benzeri bir olumsuzluğun yaşanmadığı, üstelik Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çok sayıda Ermeni ailesinin mahalli yetkililerce koruma altına alındığı ve dahası oldukları yerde kalmalarına göz yumulduğu görülmektedir (Demirel, 2006, s. 258–260).

100 yaşındaki Ovsanna Kaloustiyan ise yaşadıklarının bir kısmını şöyle anlatılmaktadır: “*sekiz yaşına kadar Adapazarı'nda rahat ve mutlu bir yaşam sürdürdüm.*” Yine 1905 doğumlu Papken İnjarabyan da Amasya'dan göç etmeğe zorlandığında “*Osmanlı Devleti'nin sadece eli ayağı sağlam erkeklerin uzaklaştırılarak her türlü isyanı bastırmaya çalışmaktaydı*” (Jankowiak, 2008) demektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere şahitler dahi bunları söylediğine göre, kesin bir dille planlı bir hareketin olduğundan bahsetmek söz konusu olamaz.

Bununla birlikte Ermeni öykülerinden olup da Türkçe yayınlananlar üzerine Kankal (2003) tarafından bir çalışma yapılmıştır. Bu öykülerin yazar veya kahramanlarından bir kısmı tehcir öncesinde Anadolu'da doğan, tehciri bizzat gören ve yaşayan kişilerdir. Öykülerin geçtiği mekânlar; İstanbul, İzmir, Erzincan, Sivas, Tokat, Malatya, Harput, Diyarbakır, Adıyaman ve Urfa ile adı geçen yerlere bağlı kasaba ve köylerdir. Türkçeye çevrilen öykü sayısı toplamda yaklaşık 3500 sayfa civarında olan yirmi kitaptır [bir yazarın bir den fazla eseri toplamın dışında tutulmuştur]. Gerek Osmanlı ve gerekse Türkiye ve Türkler hakkında olumsuz olarak anlatılan beyanatlar ve pek çok olay bu öykülerle adeta çürütülmüştür. Dolayısıyla Ermenilere zulüm yapıldı ve soykırıma tabi tutuldu tezi, yine Ermeni yazarların kaleme aldığı roman ve öykü kitaplarınca yalanlanmaktadır. Kankal (2003, s. 225)'in ifadesiyle;

Türkçe yayınlanan Ermeni öykü ve romanlarına bakıldığında yalnız sıkıntılı günleri geçirenler Ermeniler olmamış, bunun yanında, özellikle de Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Müslüman Türk vatandaşlar, korkunç

katliamlara maruz kalmışlardır. Eserler okunduktan sonra her iki toplumun birbirinden ne kadar etkilendiği, aynı atasözlerini kullandıkları, hatta inançları açısından ne kadar benzerlikler bulunduğu, hastaları için karşı tarafın din adamından yardım bekledikleri vb. gibi konularda bizlere ilginç gelebilecek hadiselerle bile şahit olunmuştur.

1915 olayının şahitleri bunları söylerken ve bir başka Ermeni olan fakat *Bir Ermeni Teröristin İtirafı* ismiyle basılan anılarına paralel olarak terörist diye tanınan Şiracıyan (1997, s. 44) ise “1915 yılı başlarında İtilaf Devletleri Çanakkale’yi bombalayarak bazı kesimlerini işgal ettiler. Onlar bizim için medeniyeti ve Batı Avrupa değerlerini temsil etmekteydiler. O zamanlar ne güzel günlerdi!” demek kaydıyla niyet(ler)ini ortaya koymaktaydı.

Günümüzde soykırım veya etnik temizlik yapıldığını ileri sürenler, yukarıda bahsedilen/bahsedilemeyen başroldeki görgü tanıklarını bir tarafa bırakıp bazı misyoner ve diplomatların hatta Şiracıyan gibi teröristlerin raporlarında sıklıkla yer verdikleri bilimsel değeri olmayan belgelere rağbet göstermektedirler. Şaşırtıcı olan ise çağımız tarihçilerinin, bu bilgileri doğru kabul etmeleridir. Fakat kendilerinden beklenen, duyum olmaktan ziyade kanıt değeri taşıyan belge ve itiraflara da itibar etmeleridir. Aşağıda bu açıdan bakıldığında önem arz ettiği düşünülen bazı örneklere yer verilmiştir.

Mesela Maraşlıyan (2000, s. 17–18)’ın belirttiğine göre Amiral Bristol, “İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından tehcirle ilgili olarak verilen yazılı emirlere bakmak gerekmekte” demiştir. Bristol’u bu düşünceye sevk eden iddianın temelinde şu prensip yatmaktadır; “Bulunamadıklarını söylemeyin, çünkü dünyada sonuna kadar gizli kalmış hiç bir vesika yoktur. (...) Her halükarda, şimdi üzerinizdeki lekeyi silmeniz lazımdır.” Bu cümleyi söylediği öne sürülen Bristol’le alakalı bilginin doğruluğu için aslında Amiralin, Dr. Barton’a gönderdiği mektuba bakmak bile kâfi gelecektir. Mektupta (Uzundere, 2002, s. 306–307);

Türklerin Kafkasya’da binlerce Ermeni’yi katlettiğine dair raporların ABD’de serbestçe yayınlandığını görmekteyim. Bu raporlar o kadar çok tekrarlanıyor ki beni çok öfkeliyor. Yakın Doğu Yardım Teşkilatı, raporları Yarrow ve kendi ABD halkımızdan alıyor. Ve bunlar kesin olarak Ermeni raporların tamamıyla yanlış olduğunu gösteriyor. Bu raporların araştırılmadan ABD’de yayınlanması çok yanlış ve çok zarar vermektedir.

Taşnaklar iktidardayken Türklere ve Kürtlere saldırarak, Müslümanlara katliam uygulayarak, Kafkasya'da önemli bir nüfusa sahip Malakanlara kendilerini temsil hakkı vermeyerek, evlerini soyup yakarak ve son olarak Türkler tarafından mukabil saldırıyla karşılanan Ermenilerin kadın ve çocuklarını bile koruyamadan kaçmalarıyla sonuçlanan bir saldırı düzenleyerek, ortamı daima gergin tutmuşlardır. Ermeni ordusunun Kars'taki uygulamaları, Yarrow dâhil Amerikanlıları iğrendirmiştir.

Ben Ermenilerden nefret etmiyorum, hatta onlara acıyorum. Ancak Ermenilerin nüfusun % 25'ini bile oluşturmadıkları ülkede bağımsız Ermenistan oluşturması fikrine katılmam mümkün değildir. Ermenilerin kendilerini idare edebileceklerine inanmamaktayım. Özellikle başkalarını yönetmelerine imkân verilmemesi gerekmektedir.

K. Bristol Tümamiral, ABD Deniz Kuvvetleri Birleşik Devletler Yüksek Komiseri

Maraşlıyan'ın ileri sürdüğü bilginin doğruluğu için şu gerçeği de göz ardı etmemek yerinde olacaktır. Amerika, Ağustos 1919 tarihinde Ermeni mandasının kendilerine ne kadara mal olacağını yerinde görülmesi için Harbord ve beraberinde bir heyeti Anadolu'ya göndermişti. Heyet, Anadolu'nun hiçbir yerinde Ermenilerin çoğunlukta olmadığını ve manda altında tutulmalarıyla kendilerine çok ağır maddi külfet doğuracaklarını kaydetmişti. Zaten Amiral Bristol'de Amerika'nın Ermeni mandasını yüklenmesini maddi açıdan zarar olarak nitelendirdiği için bu duruma karşıydı. Kendisi 23 Aralık 1920 tarihli harp günlüğüne (Kuran, 2001, s. 192), Türklerin işgal ettikleri yerlerde katliam yapmadıklarını sadece daha önce suç işlemiş ve suçu sabit görülmüş bazı Ermenileri öldürdüğünü yazmıştı. Bu bilgilerin çoğunu da gerçekleri yazdığı için Amerikan Yardım Derneğinin, Ermeniler tarafından yağmalanmasına sebep olan misyoner Mr. Fox'dan almıştı. Amiralin bu görüşüyle üstte verilenler bir araya getirildiğinde Maraşlıyan'ın bilgileri çarpıttığı ve muteber bir kaynak kullanmadan ortaya attığı görülecektir.

Keza Öke (1987, s. 9–10)'nin aktardığı bilgiye göre de Ermenilerin 1895 yılında Osmanlı topraklarından olan Sason'da isyan çıkardıklarının ertesi gününde New York'da 35 sayfalık *The Armenian Troubles and Where the Responsibility Lies* adlı bir kitapçık yayımlanmıştır. Kitapta uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında bulunan Cyrus Hamlin'in Hınçak komitesi üyesiyle ilgili bir konuşmasına yer verilmiştir. Komite üyesi; “*Amaçlarının Rusya'nın Doğu Anadolu'yu işgal edebilmesi yolunu açmak olduğunu, bu yüzden tüm Müslümanları kılıçtan geçireceklerini bunun üzerine de muhakkak Osmanlı yönetimi harekete geçecek olduğundan Avrupa'nın Türki-*

ye'ye müdahalesinin kaçınılmaz olacağından” bahsetmektedir. Yine kitap da İngilizler açısından Ermeni meselesi Osmanlı Devleti'ni bölüp aralarında taksim etme projelerini içeren “Şark Meselesi”nin ayrılmaz bir parçası olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla adı geçen kitaptan anlaşıldığı üzere Ermeni patırtıları, Ermeni'nin Ermeni'ye zulmünden başka bir şekilde izah edilemeyecek olaylardır.

Öke'nin yukarıda değinilen belgesine paralel olarak Ercan (2001, s. 523–577) tarafından verilen bilgiler dâhilinde, üzerinde tarih olmamasına karşın içerikten dolayı (İstanbul ve Sason Olayları) 1895'li yıllarda yazıldığı düşünülen Captain C. B. Norman'ın *The Armenians Unmasked/Ermenilerin Maskesi Düşüyor* isimli raporundan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu rapor Öke'nin bahsettiği kitapçıkla konu ve zaman bakımından aynı olup anlam bakımından bahsi geçen kitapçıktan ayrılmaktadır. Çünkü burada Ermeni iddialarını çürütecek nitelikte yazılar vardır. Rapordan anlaşıldığı üzere yüzbaşı olan Norman, kaleme aldığı metinde anlattığı şeyleri ya bizzat görmüş veya birçok kaynaktan öğrenerek emin olmuştur. Şimdiye kadar olayları sadece Ermenilerin anlattığı ve İngiliz dostlarının heyecan çığlıklarıyla süslediği şekilleriyle duyduk diyen yazar, henüz Osmanlıların savunmasını dinlemediklerini belirtmiştir. Ona göre, “Osmanlı aleyhinde anlatılanların hiçbiri bir tek Avrupalı görgü tanığı tarafından doğrulanmadığı gibi İngiltere'de Anadolu'daki olayların farkında olmadan, desteklediği yaygın bir anarşist hareketin doğrudan sonucu olduğunu henüz fark etmiş değildir.” Norman, bundan sonraki sayfalarda sözüne ettiği gerçeklerin, Doğu'da yaşanmakta olan tehlikeli olayların sorumluluğunu, Anadolu'daki ayaklanmayı asıl başlatanların omuzlarına yükleyeceğini hedeflediğini yazmaktadır.

Ermeni iddialarını çürüten bir başka kitap da Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivinde yer alan 1920 tarihli *Kızıl Kitap* isimli eserdir. Adı geçen eserde, İngiltere tarafından Türkiye'ye karşı psikolojik savaş malzemesi olarak tertiplenip piyasaya sürülen *Mavi Kitap*'a karşı hazırlandığı anlaşılan bilgiler mevcuttur. Sovyetlerin *Kızıl Kitap*'ı aynı zamanda Taşnakların 1919 yılında Rostov'da Rusça bastıkları *Kırmızı Kitap*'a da bir yanıt niteliği taşımaktadır. *Kızıl Kitap* (2006) Taşnakların Avrupa'yı etkilemek amacıyla yazdıkları *Kırmızı Kitap*'ın tersine, belgelere dayalı olarak Ermeni Taşnak çetelerinin Müslüman halka karşı giriştiği kırım ve yağmaları tüm çıplaklığı ile sergilemektedir.

Bunun yanı sıra bir de Gürcülerin *Kırmızı Kitap*'ı vardır. Gürcistan'da dönemin Toprak Bakanlığını yapmış olan ve gerçek adı P.P. Goleşvili olan Karibi tarafından kaleme alınan ve 1920 yılında Tiflis'te basılan *Kırmızı Kitap*, Ermeni iddialarına Gürcüler tarafından verilen bir cevaptır. Bu kitap Çarlık Rusya'sının askeri arşivlerinin de azami surette yararlanıldığı bir çalışmadır. Olayları birebir yaşadığını belirten Bakan Karibi (2007), kitabında özetle şunlara değinmiştir;

Osmanlı topraklarında Ermenilerle Müslüman halk tam bir uyum içerisinde yaşamıştır. 19. yüzyıl sonlarına kadar bir Ermeni meselesinden söz etmek neredeyse imkânsızdır. Batılı devletler, meseleyi Türkiye ile Rusya'nın arasını açmak dahası Türkiye'nin içişlerine karışmak için uygun bir ortam meydana getirmek amacıyla oluşturmuşlardır.

Batı emperyalizmi Ermeni kitle önderlerine kan dökmeği öğütlemiş ve geniş halk kitlelerine Türkiye'ye karşı kışkırtmıştır. Ermeni gönüllü birlikleri de kışkırtma sonucunda Müslüman halk üzerin de katliam ve yağmaya girişmekten geri durmamıştır.

Bunlara karşı Türkiye'nin aldığı tedbirler kesinlikle doğaldır ve bir meşru müdafaadır. Taşnakların yaptıkları ise Batı kamuoyunu kazanmak için siyasetlerini her zaman yalan üzerine kurmuş olmalarıdır.

Yine Karibi (2007);

Türkiye'nin yerine Hristiyan Rusya'yı veya yüksek kültüre sahip Almanya'yı koyun, eğer Rus Lehleri Avrupa'da yaşayan bütün Lehleri bir devlet örgütünde birleştirmek adına Avusturya Lehlerine katılsaydı ve bağlı buldukları Rusya'ya karşı savaşıysaydı Rusya ne yapardı? Eğer Alsace-Lorraine'de ki Fransızlar, Almanya'ya karşı savaş için gönüllü birlikler oluştursalardı Almanlar ne yapardı? Doğal olarak bu iki büyük uygar devlette Türkiye Ermenilere ne yaptıysa onu yapardı.

Keza 17 Haziran 1923 tarihinde ilk Ermeni Başbakanı olan Ovanes Kaçaznuni (2005)'nin Taşnaksutyun Partisinin Bükreş'de yapılan yurtdışı konferansına sunulmuş bir raporu vardır. Kaçaznuni'nin raporda kısaca, 1915–1923 yılları arasındaki olaylardan ötürü “*Evet intiharı öneriyorum, parti kendisini feshetmelidir*” demesi aslında 1915 olaylarını daha o tarihte açıklığa kavuşturması bakımından dile getirmeğe değerdir. Başbakan, bu raporunu kitaplaştırdığında da benzer bir ifade ile bu sefer kitap başlığına şu cümleyi koymuştur *Taşnaksutyun'un artık yapacağı bir şey yok*. Bu tarihi aydınlatıcı görevi üstelenen kişi ve onun kitabı, Taşnaklar tarafından Avrupa'daki kütüphanelerden toplatılmış sadece kataloglarda adı kalmış ve bir daha raflarda kendisine rastlanılmamıştır. Kitap da özetle şu bilgilere yer verilmiştir;

1914 sonbaharında Türkiye henüz savaşan taraflardan birine katılmadığı dönemde, Güney Kafkasya’da büyük bir gürültü ve enerji içinde Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlandı. Sadece birkaç hafta içerisinde Ermeni devrimci Taşnak Partisi, hem bu birliklerin kurulmasına hem de Türkiye’ye karşı gerçekleştirdikleri askeri operasyonlara aktif biçimde katıldı. Artık hepimiz Türklerin düşmanı olan İtilaf Devletlerinin kampındaydık. Türkiye’den “denizden denize Ermenistan” talep etmekteydik.

Bu yüzden hep askeri operasyonlara katıldık, kandırıldık ve Rusya’ya bağlandık. Tehcir doğrudu ve gerekliydi. Gerçekleri göremedik, olayların sebebi biziz. Türklerin millî mücadelesi haklıydı. Barışı reddetmemiz ve silahlanmamız büyük bir hataydı. İsyanımızın temelinde İtilaf Devletlerinin bize vaat ettiği Büyük Ermenistan hayali vardı. Sadakatimiz çalışmalarımız ve yardımlarımız karşılığında Çar Hükümetinin Ermenistan Bağımsızlığını bize armağan edeceğinden emindik. Doğrusu resmen aklımız dumanlaşmıştı.

1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu bir tehcire tabi tutuldu. Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duygularını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır. Bu yöntem en kesin ve uygun olanıydı. Kızgınlık ve korku içinde bulunan biz Ermeniler, “suçlu arıyorduk” ve bu suçluyu Rus Hükümeti olarak belirledik. Rus Hükümetine karşı çünkü inancımız ne denli körü körüne ve temelsizse, bugünkü suçlamamız da o denli ve körü körüne temelsizdir. Dolayısıyla kaderden şikâyet etmek ve felaketlerimizin sebeplerini kendi dışımızda aramak tam bir dramdır. Bu bizim millî psikolojimizin karakteristik bir özelliğidir. Taşnak Partisi de bu durumdan kaçmamıştır. Sanki uzak görüşlü olmamız bir kahramanlıktı. Çünkü isteyen herkes, kısaca bütün dünya, bizi kolayca aldattı ve ihanet etti. Oysa bizler safça bu savaşın Ermeniler için yapıldığına inanmıştık.

Kaçaznuni’nin söyledikleri kadar etkili bulunmasa da Büyük Sovyet Ansiklopedisinin 1926 baskısında “*Ermeni Meselesi*” maddesinin (Perinçek, 2007, s. 25); “*Türkiye’nin zayıflatılması ve sömürgeleştirilmesi*” şeklinde yazılması da Türkiye lehine kullanılabilecek çok çarpıcı bir kanıttır.

Ermeni aydını Stephan Danielyan soykırımı desteklediğini söylemekle beraber “*Bu meselenin ulusal kimliğinin bir parçası haline gelmesinde Rusya’nın geçmişten gelen politikası yatıyor, çünkü Ermenistan siyasetinde soykırımın temel sorun olmasının nedeni, Ermenilerden çok Rusya’nın beklentisidir.*” (Doğan, 2006, s. 26) tarzında eklentisiyle aslında bir yandan Kaçaznuni’nin itirafına ortak olmakta bir yandan da ansiklopedi de yer alan tanımın uygulayıcısı olarak bizzat Rusya’yı ele vermektedir.

Kaçaznuni’nin itiraflarından kısa bir müddet sonra neşredilen başka bir kaynak eser daha olmuştur. Bu, Sovyet-Ermeni devlet adamlarından ve parti yöneticilerinden biri

olan Bagrat Artemoviç Boryan'ın *Ermenistan'ın Uluslararası Diplomasi ve SSCB* adlı çalışmasıdır. Kitap 1928–1929 yıllarında Devlet Yayınevi tarafından Moskova ve Leningrad'da iki cilt halinde yayımlanmıştır. Perinçek (2000)'in 1000 sayfadan özetlediği bu kitap yüzünden Boryan, Ermeni milliyetçiler tarafından hain ilan edilmiştir. Çünkü bu alandaki temel eserlerden birisi olarak kabul gören kitap, 19. yüzyıl Ermeni kaynaklarına dayanan önemli bir yere sahiptir. Boryan da tıpkı Kaçaznuni ve Karinyan ve daha birçok Ermeni devlet adamı gibi “soykırım” tartışmalarına aslında daha o zamanlar son noktayı koymuş kişilerden biridir. Meseleyi Ermeni tarihinin derinliklerine inerek kaleme almaya başlayan yazar, bugünkü süreci oluşturan koşulları tespit ederek günümüzde gelinen noktayı da net bir şekilde izah etmektedir. Gerek ilk başta İmparatorluk içerisindeki Ermenilerin refah durumuna, gerek Batılı büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerine Ermenileri kullanarak oynadıkları oyunlara ve gerekse Ermeni milliyetçileri ve kilisenin 1915 olaylarına giden yolda ki sorumluluklarına çok geniş bir şekilde yer vererek onlara uygulanan sevk ve iskânın gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Rus Devlet Arşivindeki belgelerin ortak özelliği, Türkiye'nin tezlerini esas olarak doğrulaması ve Ermeni soykırımının uluslararası bir yanılgıdan ibaret olduğunu tartışmasız bir biçimde gözler önüne sermesidir. Perinçek (2007)'in Rus arşivlerinde yaptığı çalışmalar neticesinde belgelerde karşımıza çıkan en dikkat çekici unsurlar şöyle tespit edilmiştir: Ermeni çetelerinin yabancı devletlerle işbirliğine girişmeleriyle Osmanlı Devleti ile Ermeni çeteler arasında meydana gelen çatışmalarda karşılıklı olarak kayıplar verilmiştir. Bu durum cephe gerisinde de cereyan etmiştir. Ayrıca gerek Kafkasya'da gerek Doğu Anadolu ile Adana ve Maraş yöresinde hem Türklere ve hem de Azeri Türklerine üstelik Kürtler de olmak üzere Ermeniler tarafından sistematik bir yok etme politikası güdülmüştür. Ayrıca Rus Arşiv belgelerinin ortaya koyduğu dikkat çekici sonuçlarından birisi de Müslüman/Türkler-Ermeni olaylarının baş sorumlusunun Batı emperyalist ülkeler ve Çarlık Rusya'sının olduğunun vurgulanmış olmasıdır.

Tarihçi Quataert (2005) de gerek Karibi, gerek Kaçaznuni, gerek Boryan ve gerekse benzeri devlet adamlarının görüşlerine katılmaktadır. Osmanlı sınırları içerisinde Ermenilerin öldürmesi hakkındaki görüşlerinde Ermeni ölümlerinin ırkçı gerekçelerle olmadığını ifade eden Quataert, kontrolden çıkmış, fiili ve potansiyel isyancılar

olarak gördüğü Ermenilerden çekindiğinden dolayı Osmanlı Devleti'nin onları göç ettirdiğini belirtmiş ve bunun Alman Nazizm'inde olduğu gibi bir milleti topyekûn yok etmeye yönelik olmadığını da altını çizmiştir. Hatta Doğu Anadolu'da savaş içerisinde bulunan Ermenilerin sıkıntılar içerisindeyken; Batı Anadolu'da, Güney Balkanlarda, İzmir ve İstanbul'da Ermenilerin işlerine devam etmekte olduğunu ve sağlıklı bir şekilde yaşadıklarını dile getirmiştir.

Ermeni tarihçi Astaryan da yazdığı *Ermeni Milleti Tarihi* adlı kitapta, Ermenilerin Türklere karşı giriştikleri haince eylemleri anlatmıştır. Astaryan kitabında, Rusya'dan gelen silahlarla Müslüman köy ve kasabalarının yakılıp yıkıldığı, Taşnak Partisi kurucularından Kristopar Mihailyan, Rostom Zoryan ve arkadaşlarının Türkiye'ye gelip Ermeni gençlere silahlı eğitim yaptıklarını kaydetmiştir. Kitabına "*Ermeni okul ve kiliselerinde ihtilal konulu piyesler oynanıyordu*" diye yazan yazar, sözlerini "*Ermenilerin amacı devlet içinde devlet kurmaktır*" diye tamamlamıştır (Uzundere, 2002, s. 313).

Astaryan'ın yanı sıra Yahudi asıllı Türkolog Arminius Vambery'nin İngiliz Hariciyesine gönderdiği raporlara (Çolak, 2005, s. 162) bakıldığında Ermenilerin zulme uğradığı konusunda söylenenlerin aslının kesinlikle gerçekleşmediği ve söz konusu iddiaların da düşmanca iftiralardan başka bir şey olmadığı görülecektir.

Yukarıda bahsi geçen iftira niteliğindeki iddialar arasında dikkati çekenlerden birisi de 1912 yılında Ermeni Patriğinin Van'da meydana gelen meşhur yangınların Müslümanlarca çıkarılıp Ermenileri yakıp yok ettiklerini Avrupa'ya şikâyet etme işini Belediye Reisi olan Kapamacıyan Efendiye havale etmesi olayıdır. Belediye Reisi, görevi üstlenip akabinde meselenin böyle olmadığını, yangınları Ermeni Taşnak Komitesinin çıkardığını rapor edince durumlar değişmiş ve Belediye Reisi doğru kararı uygulamakla aslında kendi ölüm fermanını da imzalamıştır. Tıpkı daha önce 19. yüzyılın sonlarına doğru, Ermeni ileri gelenlerinden Osmanlı Devleti'ne destek vererek halkın üzerindeki kendi hâkimiyetlerini yok edenlere karşı suikastlar düzenlendiği gibi. Bunlardan birisi de Oktay (2000, s. 33)'in belirttiği üzere Gevaş Kaymakamı Armarak Boyacıyan'dır. Kapamacıyan da aynen Boyacıyan gibi kafasına sıkılan iki kurşunla 10 Aralık 1912'de öldürülmüştür. Katillerinden birisi kaçmayı

başarıırken Karakin isimli Ermeni şahıs ise yakalanıp cezaevine konmuştur (Oktay, 2000, s. 35–36).

Yiğiter (2003, s. 64–67)’in Anne Fremantle’nin *Loyal Enemy* adlı kitabından yaptığı alıntılarda kitabın yazarının; “*Şu Türkler Halim selim oldukları kadar biraz da propagandacı insanlar olsalardı ya*” diye hayıflandığını bildirmektedir. Yazara göre Van’daki Ermeniler düşmanlarından kanlı öçler aldılar. Hatta bu ifade tarzıyla Rus Duma’sında ilan dahi edildi. Üstelik *The Times* muhabirine müsaade edildiği halde hiçbir İngiliz gazetesinde bu durum hakkında herhangi bir yazı çıkmadı. Fremantle, bazı yerlerde Türk kadınlarının duvara çivilendiğini, canlı canlı kalbinin çıkarıldığını bu uygulamaların çoluk çocuk demeden çok sayıda kişiye uygulandığını da sözlerine eklemiştir. İşte Türklerin propagandacı ol(a)mayan özelliklerinden kaynaklansa gerek ki bu olaylar ters yüz edilmiş ve yazara göre Ermeniler yaptıklarını Türkler yapmış gibi tüm dünyaya ilan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti Fremantle’yi onaylarcasına 1890’lı yıllar boyunca, Ermeni nüfusunun Rusya’ya göçmesini önlemek için caydırma politikası bile izlemiş fakat tüm çabalar nafile sonuç doğurmuştur. Dahası Rusya’dan gelen Müslüman nüfusla bir nevi değiş tokuş yapılmak zorunda kalınmıştır. Rusya’da Ermenilere, ülkeden ayrılan ve ölen Müslümanların topraklarını vermiştir (McCarty 1998, s. 134). Nasıl olur da Ermeni nüfusun kendi topraklarının dışına çıkmasını istemeyen ve engel olmaya çalışan bir devlet, bahsi geçen birçok yazar veya kitabın dediği gibi kısa bir zaman sonra planlı bir şekilde soykırıma tabi tutar.

Ermeni yazar Hovannisian (tz., s. 37) bile “*Ermeni lezyonları, Türkleri bütün Van bölgesinden defetmek için örgütlenmişti. Amaç, Rus ordusunun Bitlis’e girmesini sağlamaktı. Bu durumda yapılacak iş, Ermenileri sınırdan uzak yerlere defetmekti.*” demektedir. Üstelik “*Ermenilerin kendi tarihi anavatanlarında çoğunluğu teşkil etmediklerini*” isteksizce de olsa kabullenmektedir.

Yine Hovannisian 1982 yılında Münih’de yapılmış olan Dünya Ermenilerinin Problemleri Kongresinde iddiaların geçersizliğini kendi ifadesiyle şöyle belirtmiştir (Süslü, 1990, s. 142): “*Ermeni Sorunu ispatlanamamıştır. Soykırım hukuken geçersizdir ve zaten zaman aşımına da uğramıştır.*”

Bu maksatla Şükrü Elekdağ, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi olduğu sırada Ermeni soykırımını tartışmak üzere büyük çabalarla 69 tarihçi ve bilim adamını bir araya getirmiştir. Bunlardan birisi de dünyaca tanınan Türk tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık'tır. Bildirinin ilk hedefi ABD Temsilciler Meclisini Ermeni soykırım iddialarına karşı korumaktır. Mayıs 1985 tarihinde *New York Times* ve *Washington Post* gazetelerinde de yayımlanan bildiri (Köse, 2003, s. 140); "*Ermeni soyundan bir buçuk milyon kişinin 1915–1923 yılları arasında Türkiye'de uygulanan soykırım kurbanları ifadesine karşıyız. Türklerin bu tarihler arasında böyle bir katliam yaptığına dair, hiçbir kanıt yoktur.*" ifadesi yer almıştır.

Aslında başlangıçta da aynı yol izlenmiş fakat başarıya ulaşamamıştır. 1 Aralık 1915 tarihinde Refet [Bele] Bey, "*İngiltere'nin Ermeni iddialarını belgelerle yalayanların makalelerine dahi izin verilmiyordu.*" (Osmanlı belgelerinde Ermeni-İngiliz ilişkileri (1896–1922), 2006, s. 107) demekle bu durumu kastetmiştir. Hatta kendisinin bir İngiliz tarafından tehdit edici mektuplar aldığını belirterek korkusunu dile getirmiştir. Tehdit mektubunda;

(...) Mahalli gazetelerde Ermeniler hakkında yayınlattıracağın makalelerine son vermediğin takdirde, o cehennemlik kafana bir kuşun sıkacağıım.
(...) Siz Türklerin ne zalim ve haramzade olduğunu tüm dünya bilir. Kendinizi masum kuzu gibi halka tanıtmaya gerek yoktur. (...) Ermenilerin sizden intikam alacağı vakit geldiğinde yazık ki kâfir ve tutucu bir millet olan sizler, cesur Ermenilerin öfkesi karşısında havalara sıçrayacaksınız (...)

yazılıdır. Arşivde yer alan bu mektup, ASALA başta olmak üzere benzeri terör örgütlerinin gerçekleştirdikleri olayların daha iyi anlaşılması gerektiğini ortaya koymasından önemlidir.

Bunlardan başka konu içerisine dâhil edilen ve sık sık gündeme getirilen önemli bir şahsiyet de Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kendisi olmuştur.

Atatürk'ün Ermenilere karşı politikalarında zaman zaman farklılıklar görülmüştür. Bu politikaları iki kısımda ele almak mümkündür. Bunlardan ilki; Atatürk'ün Mütareke yıllarından Lozan'a kadar ki dönemde Ermenilere bakışı, bir diğeri ise Lozan sonrası Türkiye Cumhuriyeti yıllarında Ermenilere yaklaşımıdır. Atatürk temelde aynı olan bu farklı dönemlere ait görüşlerini, *Nutuk* (2000)'ta otuz dokuz yerde belgeler sunarak dile getirmiştir. Bu görüşlerinin genel olarak özetini ise yine kendisi

söylev ve demeçleri (ASD, 1961, s. 233)'nde “*Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menfaatinden ziyade dünya kapitalistlerinin menfaatine göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması ile en doğru surette çözülmüştür. Tekrardan eskisi gibi iki çalışkan halkın dostluğu kurulmuştur.*” demek suretiyle özetlemiştir.

Fakat Atatürk'ün ismi büyük olunca onun üzerinden yapılacak kampanya, iddia veya karalama da o kadar çok ses getirecektir. İşte bundan dolayı Atatürk hakkında peşi sıra birçok iddia ortaya atılmıştır.

Onlardan biri ve belki de en önemlisi 1 Ağustos 1926 tarihinde Los Angeles'deki *Examiner* gazetesinde İsviçreli Hilderbant'ın Mustafa Kemal ile yapmış olduğu söylenen röportajdır. İddia bazen de Atatürk'ün yazıyı kendisinin gönderdiği yönündedir. Yani başlangıcı bile net olmayan bir konudur. Ermenilerin bu tezine göre Atatürk, “*Biz katliam yaptık, sorumlusu ise dönemin Osmanlı idaresidir.*” demiştir. Hâlbuki Kantarcı (2003, s. 102)'nin ifade ettiği gibi bu iddia Ataöv tarafından şüpheye yere bırakılmadan çürütülmüştür. Adı geçen gazetede Atatürk'e ait bir demeç bulunmadığı gibi Hilderbant adında İsviçre resmi makamlarınca verilen bilgiye göre ne ülkelerinde ne de ABD'de böyle bir şahıs yaşamıştır. 20 Mart 1982 tarihinde Boston'daki *The Armenian Weekly* gazetesinin başyazarı ve editörü olan James H. Tashjian, Atatürk hakkında var olduğu iddia edilen haberin yalan olduğunu yazmış fakat ne gariptir ki hemen işinden olmuştur.

Atatürk'ün verdiği röportaj, belgelerce de sabit olduğu üzere 1920 yılının son günlerinde *United Telegraph*'a yolladığı demeçtir. 1920 yılının sonlarında o tarihlerde Ankara'da BMM Hükümeti başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, aynı hükümetin Roma'daki temsilcisi olan Cami Bey [Baykut] aracılığı ile kendisine yöneltilen zamanın en büyük ajanslarından biri olan *United Telegraph*'ın on bir tane sorusunu cevaplandırmıştır. Adı geçen ajans, 1200 gazeteye haber gönderen önemli bir haber kaynağıdır. Soruların 6. ve 7.'si Ermenilerle ilgilidir. Bu sorular; “*Türklerin Ermenilere katliam yaptıkları hakkındaki iddialar doğru mudur?*” ve “*Türkler Ermeniler tarafından katledilmiş midir?*” (Göyünç, 1983, s. 7–10) şeklinde yöneltilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın sorulara yanıtı özetle şöyledir (Saray, 2005, s. 194–197; Göyünç, 2001, s. 293–294):

Türkler tarafından Ermeniler aleyhine bir katliam yapıldığı hususu bir takım yalan ve uydurma rivayetlerden ibarettir. Bunların katiyen doğru olmadığına inanabilirsiniz. Bu gerçeğin belgelendirilmesi için tarafsız heyetlerin memleketimizde tam bir serbestlik içinde tahkikat yapmalarını memnunlukla kabul ederiz. Bu meseleye dair Ermenistan'daki Şark-ı Karib Amerikan Muavenet heyetleri tarafından verilen en son raporların okunmasını tavsiye ederiz.

Türk ahali hakkında Ermeniler tarafından işlenen zulüm ve katliam ise Ermenistan'a karşı ordularımızın harekete geçmesine sebep olmuştur. Katliam çok geniş ölçüdedir. Bunlara ait zengin belgelere sahibiz. Bunların kopyalarını size vereceğim.

Atatürk'ün kendi ifadelerine delil gösterdiği belgeler arasında bulunan Lord Curzon'un Avam Kamarasında yaptığı konuşma ise 13 Mart tarihli *Times* gazetesinde de yayımlanmıştır. Gazete haberinde yer alan belgeye göre Curzon; “*Bana öyle geliyor ki siz Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve masum bir kız gibi zannediyorsunuz. Bunda pek yanılıyorsunuz. Zira Ermeniler bilhassa son harekâtı vahşiyaneleri ile ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını bizzat kendileri ispat eylemiştir.*” (Aşgın, 2003, s. 347) şeklindeki görüşüyle nesnel olmayan Ermeni iddialarına karşı olduğunu bizzat kendisi dile getirmiştir.

Atatürk'e yapılan bir başka itham da Divan-ı Harbe verdiği ve İttihat Terakki mensuplarını Ermenilere karşı mezalim yapmakla suçladığı öne sürülen şahitliğidir. İddiaya göre, Mustafa Kemal suçu birkaç kişiye yükleyerek 27 Şubat 1919 ve 27/28 Ocak 1920'de şahitliğini tekrarlamıştır. Bu iddia birçok Ermeni yazar tarafından da kullanılmıştır (Kantarıcı, 2003, s. 101–102; Süslü, 2001, s. 744–745).

İddia edildiği gibi 27 Şubat 1919'da Divan-i Harp kurulmamıştır. Toplantı 27 Nisan 1919'da başlamış ve Atatürk burada şahitlik yapmamıştır. İkinci iddiada ise 27/28 Ocak 1920'de Atatürk birçok kişiyle beraber Ankara'dadır ve sözü edilen Divan-ı Harp ise İstanbul'da toplanmıştır (Süslü, 1990, s. 156).

Mustafa Kemal'in daha sonra kurulacak mahkeme üyesi olan ve gaddarlığından dolayı “*Nemrud Mustafa*” adıyla anılan Süleymaniyeli Mustafa Paşa ile karıştırıldığı bir gerçektir. Ermeni yazar James H. Tashjian da yazdığı makalesinde bu iki ismin karıştırıldığını ısrarla altını çizerek belirtmiştir. Yine New York'ta oturan bir Amerikalı papaz da 1967'de Beyrut'ta yayınlanmış olan haftalık *Massis* dergisindeki makalesinde bu yanlışlığı ifade etmiştir (Süslü, 1990, s. 156).

Bir başka itham da 8 Ekim 2000 tarihli *Yeni Bin Yıl* gazetesinde ortaya atılan iddiadır. Buna göre Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920’de TBMM’de yaptığı konuşmada Jön Türk liderlerinin soykırım politikalarını kınadığını belirtmiştir. Kantarcı (2003, s. 103) adı geçen döneme ait meclis celselerinin tamamının incelendiğini ve iddianın bir argümana dayanmadığını vurgulamaktadır. Üstelik Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki düşmanlığının yapılmasını doğru bulmadığını, sadece devleti harabeye çeviren, suiistimal sahiplerine karşı olduğunu ifade etmiştir.

Yukarıdaki iddiaya benzer bir durumda 22 Kasım 2001 tarihli Avrupa Parlamentosunun Dış İlişkiler Komitesinin açıklamasıyla gündeme gelmiştir (Kantarcı, 2003, s. 104). İddiada Atatürk’ün 10 Nisan 1921’de Jön Türkler’in Ermenilere karşı soykırım yaptığını söylemesidir. Fakat o tarihte 13 oturum olmasına rağmen Atatürk’ün hiç birinde konuşma yapmaması bu iddiayı doğrudan hayal ürünü kılmaktadır.

Akçam (1999, s. 535–536)’da bu iddialara katılmakla beraber ilaveten şöyle demektedir;

Mustafa Kemal’in Ermeni Sorunu’na ilişkin tek bir tavrı yoktur ve bundan söz etmek imkânsızdır. Dönemin kullanılan deyiimiyle olayın bir “*kı-tal*” olduğu ve hükümeti ele geçirmiş küçük bir komite tarafından örgütlenmiş olduğu konusundaki tutumu açıktır. Kırım suçlularının yargılanması meselesi ise kendi deyiimiyle bir teferruattır. Ona göre en önemli sorun Ermenilerin Doğu Anadolu’yu da içine alarak bir devlet kurma çabalarıdır. Bunun mutlaka engellenmesi gerekmektedir. Fakat Anadolu hareketi Ermenilere yönelik kırımın suçunu da yine sırtında taşımaktadır.

Akçam (1999, s. 536) bu açıklamalarına rağmen yine de Atatürk’ün General Harbord’la görüşürken 800 bin Ermeni’nin öldürülmesini kabul ettiğini söyler. Hâlbuki Atatürk telaffuz edilen rakamı 13 Mayıs 1919’da Dâhiliye Nazırı Cemal Paşa tarafından Galata’da bir Fransız gazetesine verilen demeçte geçtiğini, bundan ötürü de Paşa’yı hain ilan ettiğini *İrade-i Millîye* gazetesindeki söyleşisinde beyan etmiştir. Atatürk’ün adı geçen görüşmede söylediği söz “*Türkler kendi ahalisinden 800 bin kişinin katliamından sorumlu tutuluyor*” ifadesi nasıl olurda Atatürk’ün itiraf ettiği anlamına gelir? Atatürk, *İrade-i Millîye* gazetesinde konuya ilişkin şu cümleleri sarf etmiştir (2 Ekim 1919 tarihli *İrade-i Millîye* gazetesinden nakleden Cevizoğlu, 2008, s. 25–26):

Cemal Bey, masum Türk milletine çirkin bir iftira lekesi sürmüştür. Erivan’dan tehcir ve doğu illerinin enkaz ve harabesi altında

Ermeni mezalimi ihanetinin kurbanları olan yüz binlerce Müslüman kardeşimizin iskeletleri ortadayken, Osmanlı Devleti'nin bir Bakanı, sıfatı ve yetkisiyle Fransızca yayımlanan bir gazeteye tamamı kayd ile 800 bin Ermeni'nin katledildiğini açıklayan bu akılsız, vicdansız Bakan, bu sözleri ile Paris'te çalışan Büyük Ermenistan kurma hayaline hizmet etmiş ve hiç kuşkusuz bu hizmet ile ödüksüz kalmamıştır.

Üstelik Atatürk hakkında ithamlarına devam eden Akçam (1999, s. 537)'ın yine İsviçreli gazeteci Hilderbant'ı kaynak göstererek bu konulara kitabında yer vermesi kendisinin bilimsel çerçevenin dışına çıktığına bir işarettir.

Süslü (1990, s. 153–156), İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesinin *Kemalist Mezalim* adıyla yayınladığı kitapta Atatürk'e dair şu iddiaların bulunduğunu aktarmaktadır:

1915–1916 yıllarında Ermenilerin katliamında önemli bir yeri olan bölge siyasetçileri yavaş yavaş iktidara geldiler. Ankara, Mustafa Kemal Paşa'nın reisi olduğu Millî Müdafaa grubunun eline geçti. Bütün Hristiyanların öldürülmesini hedef alan müthiş olayların Kemalist Türkiye'de sürdürülmesi, Türkiye'yi gerçekten Türkleştirme programının bir parçası olarak teşkil etmektedir.

Bu iddialara göre Mustafa Kemal ve hükümeti yalnızca Ermenileri değil bünyesindeki tüm Hristiyanları da yok etmekle suçlanmaktadır. Anlaşılacağı gibi bu iddia amacını fazlasıyla aşmıştır. Ayrıca mesnetsiz olduğu da aşikârdır. Lakin Etyen Mahçupyan'ın Kaplan (2005, s.106)'a verdiği bir demecinde, “*Osmanlılar tarafından Ermenilere yapılan, tıpkı Rumlara yapıldığı gibi bir temizlik hareketi*” demesi, bu karalamanın halen sürdürüldüğünü göstermektedir.

Atatürk'e yöneltilen bir başka iftira ise basit bir montaj üzerine kuruludur. Ömer Koç'un koleksiyonunda yer alan eski bir portrede Atatürk, eşi Latife Hanım'a imzaladığı fotoğrafta parmağındaki alyansı gösterebilecek biçimde poz vermiştir. Köşkte çekilen bu fotoğrafta Atatürk'ün yanında üç tane de küçük köpek yavrusu yer almaktadır (Radikal, 6 Mart 2005). Fakat bu fotoğrafı tahrif eden Ermeni diasporası, köpeklerin yerine bağırsakları dışarı çıkartılmış bir Ermeni çocuk cesedi yerleştirmiştir. Ataöv, Los Angeles California Üniversitesinde gördüğü bu fotoğrafı yaptığı çalışmalarla çürütmeyi başarmıştır.

Başarısızlığı hazmedemeyen ve tatmin edilmemiş duygular ile hareket eden Ermeni terör grupları bu kez de intikam hedeflerini ortaya koymaya başlamışlardır. Bu çerçevede Ermeni terörü, tehciri bahane ederek büyük bir operasyon başlatmıştır.

NEMESİS adı verilen bu harekât tehcirin intikamı olarak sunulmuştur. NEMESİS'in çalışmaları 1919 yılında İstanbul ve Erivan'da başlatılmış ve suikast düzenlenecek olan önemli şahsiyetler belirlenmiştir. Talat ve Cemal Paşalarında aralarında bulunduğu hedef kişilerin hemen hemen hepsi öldürülmüştür. Atatürk bunun bir istisnasıdır. Ona karşı da ilki Manok Manokyan tarafından 5 Mayıs 1925 tarihinde ve Mercan Altunyan tarafından ise 14 Eylül 1927 tarihinde olmak zere iki kez suikast girişimi olmuştur. Bundan sonra da yapılan dokuz suikast girişiminden beşinin arkasında yine Ermeni gizli örgütleri vardır. Bilindiği üzere tamamı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat bu sonuca varılmasında Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı sonrası yurt dışına çıkmaması da göz önünde bulundurulmalıdır (Şimşir, 2005; Kantarcı ve diğerleri, 2002, s. 82–83; Ulu, 2003a, s. 615–621).

Kendisi yurt dışına çıkmamıştır ama kendisini ziyarete gelen oldukça fazla devlet ve bilim adamı olmuştur. *Mavi Kitap*'ın yazarlarından Toynbee de bunlardan biridir. Kendisi Türkiye'ye geldiği dönemlerde toplamda üç kez olmak üzere (1921, 1923 ve 1929) Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştür. Toynbee'nin görüşme içeriğini yansıtmama durumu Atatürk'e karşı düzenlenen karalama kampanyasına katkıda bulunmamış olması, Atatürk'e atfedilen iddiaların bir kez daha gerçekleri yansıtmadığına da bir kanıt oluşturmaktadır.

Yukarıda yer alan bilgilere göre Atatürk'ün Ermenilere karşı herhangi bir ön yargı içinde bulunmadığı/bulunmayacağı ortadır. Nitekim Atatürk'ün imzasının da bir Ermeni yurttaşı olan Prof. Hagop Vahram [Çerçiyen] tarafından çizildiği de söylenenler arasındadır. Yine Ulu (2003b, s. 69)'nun da belirttiği üzere Atatürk'ün talimatı ile Türk Dil Kurumuna Ermeni asıllı Agop Martayan [Dilaçar] uzman olarak yurt dışından getirilerek görevlendirilmiştir. Bu atama ile Ermenilere ikinci sınıf bir vatandaş muamelesi yapılmadığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Özetle tıpkı Beydilli (2005, s. 99)'nin dediği gibi, Ermeni Sorunu'nun her iki taraf için insan kaybına yol açtığı bir gerçektir. Bunu, İmparatorluğun yıkılış anındaki bir savaşta meydana gelen bir mukatele veya bir iç savaş olarak kabul etmek gerekir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin başına gelen, 1877–1878 ve 1912–1913 savaşlarında Doğu Anadolu'da Balkanlar'da ve Rumeli'de Müslümanların başına gelenlerden pek de farklı değildir.

Geçmişte de Napolyon Bonapart Akka yenilgisi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik Ermenileri yönetime karşı ayaklandırarak bir nevi intikam almayı düşünmüştü. Bunun mümkün olup olmayacağını İstanbul'daki büyükelçisi Sebastiani'den sorduğunda büyükelçi net bir şekilde; *“Ermeniler hayatlarından o kadar memnundurlar ki, buna imkân yoktur.”* (Özlu, 2005) şeklinde karşılık vermişti. Fakat Sis/Kozan Ermeni Patriği'nin 29 Ekim 1921 tarihinde Paris'teki Millî Ermeni Delegasyonu'na yazdığı mektup, Napolyon'un o zamanlar yapamadığının gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mektupta (Uçar, 2001, s. 14); *“Savaşın başından beri 30 bin Ermeni Fransa için öldü. Buna karşılık Fransa sıkışınca bizleri yüz üstü bırakmaya karar verdi. Fransa, biz Ermenileri kullanmış ve bir kenara atmıştır...”*

Belki de bu konu üzerine en güzel sonuç cümlesini Maraşlıyan (2000)'in çalışmasından çıkan ana fikir ifade etmektedir. Ona göre, *“Acı olan, aslında yaşanan trajedinin bir yerde hazırlayıcı olanları ve aynı coğrafyanın insanlarını birbirine düşürenlere söz hakkı bırakmaktır.”* Asıl düşündürücü olan da budur.

1.1.6. Türkiye’de İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Ermeni Sorunu

1.1.6.1. İlköğretim Programlarında Ermeni Sorunu

Türk eğitim sisteminin bir parçasını oluşturan ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve aynı zamanda tüm eğitim faaliyetlerinde, Atatürk ilke ve inkılabları ile Anayasa’da ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınmaktadır. Programlarda millî ahlak ve millî kültürün bozulup yozlaşmadan kendisine has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine de büyük önem verilmektedir (Küçükahmet, 2003, s. 186). Zaten her rejim, kendi ideolojik örgüsünü toplum bireylerine benimsetmek arzusundadır. Hukuksal anlamda 29 Ekim 1923 tarihinde ulusal temellere dayalı yeni bir rejimle kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde rejimle birlikte getirilen siyasal sistem ve yaşam tarzı, sağlam temeller üzerinde yükselmek için yeni kuşaklara gereksinim duymuştur (Aybars, 1987, s. 69–70). Bu gereksinimin farkında olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal, bu yeni rejimin yaşatılması ve sürdürülmesi görevini Türk gençliğine vermiştir (Aslan, 1991, s. 176).

Rejimin bekçisi konumunda olan gençlik için Cumhuriyetin kuruluş tarihi ve felsefesini anlatan dersler, ilk defa *İnkılâp Dersleri* ismiyle 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde verilmeye başlanmıştır. Bu derslerin niteliği günümüzde ilk ve orta öğretimde verilen *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersinden bir hayli farklıdır. Hatta günümüz üniversitelerinde verilen *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* dersi de bu fark kapsamında sayılabilir. Her şeyden önce, etkili öğretim için önkoşullardan biri olan öğrencilerin derse yönelik olumlu tutumu, adı geçen ders için fazlasıyla mevcuttu. Çünkü inkılâp ateşi yanmaya devam etmekte, devletin başında ise Millî Mücadele kahramanı Mustafa Kemal bulunmaktaydı. Gençlik de doğal olarak, ona ve cumhuriyete karşı büyük bir sevgi beslemekteydi. İnkılâp derslerini veren Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi isimler Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarıydı. Adı geçen şahıslar, yazdıkları esere bütün içtenlikleriyle inanan ve bu inançlarını Türk gençliğine hissettiren kimselerdi. Bu derslerin, bir başka özelliği ise içerikleriydi. Çünkü içerik, cumhuriyet ideolojisini diğer çağdaş ideolojilerle karşılaştırmaya imkân verecek şekilde düzenlenmişti. Derslerde ideolojik telkin yapılmadığı gibi, öğrencilere eleştirel düşünme becerilerini geliştirme ve kullanma fırsatını engelleyecek çalışmalar da uygulanmamaktaydı (Öztürk, 2005, s. 51; Çapa, 2006, s. 256). Zaten gelişmiş bir programda tek tip bilgi ve tek doğru anlayışından kaçınmak zorunlu görülen bir şarttır.

Bu şartlarda eğitilmiş insan gücü, en verimli üretim alanlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Üstelik eğitilmiş insan gücü içerisinde tarihin payı düşünüldüğünde katkının hiç de azımsanmayacak kadar olduğu anlaşılacaktır. Çünkü Burke ve diğerleri (1985, s. 7)'ne göre, “*Eğer tarihi öğrenmezsek onu tekrar yaşamak zorunda kalırız. [Tarihi] Öğrendiğimiz takdirde ise bir dizi hedefi aynı anda gerçekleştirdiğini görürüz.*” Başka bir ifade ile tarihin zihni eğittiğini, başkasını anlamaya sevk ettiğini ve günümüzün en önemli sorunlarından bir kısmı için çok ihtiyaç duyulan bir perspektif sağladığını fark ederiz (Tosh, 1997, s. 30).

Bundan dolayıdır ki Türkiye'nin en önemli problemlerinden birisi olarak kabul edilen Ermeni Sorunu'nun ilkokul, ortaokul ve ilköğretim programlarında yer alıp almadığı araştırma kapsamında incelenmiş ve bir takım analize tabi tutulmuştur. Bahsi geçen bu programlar şunlardır (MEB, 1948; MEB, 1949; MEB, 1962a; MEB, 1962b; MEB, 1969; MEB, 1972; MEB, 1973; MEB, 1995; MEB, 1997; MEB, 2000; Maarif

Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, 1340; T. C. Kùltür Bakanlığı, 1936; T. C. Kùltür Bakanlığı, 1938; Tebliğler Dergisi, 1969; Tebliğler Dergisi, 1998, s. 531–568; Keskin, 2002, s. 88–89):

İlkokul programları;

1. 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
2. 1340 (1924) tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program)
3. 1926 tarihli Mekteplerin Müfredat Programı
4. 1936 tarihli İlkokul Programı
5. 1948 tarihli İlkokul Programı
6. 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı
7. 1968 tarihli İlkokul Programı

Ortaokul Programları;

1. 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
2. 1938 tarihli Ortaokul Programı
3. 1949 tarihli Ortaokul Programı
4. 1970–1971 tarihli Ortaokul Programı (1973 tarihli ayrı basım)
5. 1981 tarihli T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı
6. 1985 tarihli Millî Tarih Dersi Öğretim Programı
7. 1995 tarihli Ortaokul Programı (T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı)

İlköğretim Okulu Programları;

1. 1998 tarihli İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
2. 18. 11. 2003 tarih ve 12438 sayılı Özel İhtisas Komisyon Kararı ve T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı
3. 2005 tarihli İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı.

Yukarıda adı geçen programlar öğretim amaçları bakımından incelendiğinde; tarih derslerinin, Cumhuriyet dönemi boyunca özellikle de 12 Eylül 1980 ihtilali öncesine kadar amaçları yönünden fazla bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır (MEB, 1969, s. 1582).

Yine programların genel özelliğine bakıldığında ortaokul programlarının ilkökullerine nazaran daha uzun süreli olarak yürürlükte kaldığı görülmektedir. Nitekim ortaokul kademesinde tarih dersi bünyesinde yer alan T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders konuları hemen hemen hiç değiştirilmemiş ve 1981 tarihine kadar bu özelliğini korumuştur.

1981 tarihinden itibaren ortaokul Tarih ve Sosyal Bilgiler dersi içerisinde bulunan T.C.İ.T. ve Atatürkçülük konuları, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi* adı ile ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmış ve Talim ve Terbiye Kurulunun 27. 04. 1981 tarihli yazısı ve 76 sayılı kararı ile yüksek okullar Türk İnkılâp Tarihi ile orta öğretim T. C. İnkılâp Tarihi dersi müfredat programı uygulamaya konulmuştur. Eylül 1983'den sonra ise dersin adı *T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* olarak değiştirilmiştir.

Yapılan inceleme neticesinde, T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Program(lar)ı haricinde diğer öğretim programlarında amaçlar, açıklamalar ve sınıflara göre konu dağılımında Ermeni Sorunu'nun birkaç istisna hariç hiçbir şekilde geçmediği görülmüştür. Bununla birlikte sorunun, ders kitaplarında Millî Mücadele konuları arasında kronolojik olarak ele alındığı tespit edilmiştir. İstisnalardan biri 1985 yılı Mili Tarih Programının 20. maddesidir. T.C.İ.T. ve Atatürkçülük dersi dışında konuya değinen bu ilk programın söz konusu maddesinde şunlar yazılıdır (MEB, 1995, s. 165);

Anadolu'nun fethi konusunda, bugünkü yurdumuzun Bizanlılardan [Bizanslılardan] alınışı anlatılırken, Anadolu'da Bizans boyunduruğu altında yaşamış olan Ermenilerle bir sorunumuzun olmadığı üzerinde durulacak; son zamanlarda dış güçlerle desteklenip yabancı ülkelerde elçilik ve müşavirliklerimizde giriştikleri kanlı cinayetler karşısında Türk milletinin, belirli terör odaklarınca düşünülen siyasî oyunların tuzağına düşmeyeceği açıklanacak; Türk milletinin her zaman olduğu gibi davasındaki haklılığının kabulünü sabırla beklediği belirtilecek; yaratılmak istenen olaylar, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde işlenen ve bu konu ile ilgili kısımların ışığı altında değerlendirilecektir.

Yine Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile ilgili konuların araştırma kapsamında olmayan orta öğretim Tarih 1, Tarih 2 ve T.C.İ.T. ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında yer alması da Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 14. 06. 2002 tarih ve 272 karar sayısı ile karar altına alınmıştır (2002a, s. 530–544).

Bundan başka bir diğer istisnai durum da Ermeni Sorunu ile ilgili konuların ilköğretim 5. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında yer almasıdır. Adı geçen programlar Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 14. 06. 2002 tarih ve 273 karar sayısı ile yayımlanmıştır (2002b, s. 545–555). İlgili sayılarda; yeni programa göre asla Ermenistan'ı ve Ermenileri küçük düşürücü ifadelere yer verilmemiştir. 1015–1923 yılları arasındaki Türk-Ermeni ilişkileri ayrıntılarıyla işlenmiştir. Bu konular işlenirken olaylar arşiv belgelerine göre belirlenmiştir. Özellikle Sevk ve İskân Kanununun çıkarılış nedenleri ve uygulanışı hakkında diğer konulara nazaran daha geniş bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde Ermenilerin iktisadî, dinî, siyasî, sosyal hayatları, genel bir şekilde nüfusları, Osmanlı Devleti bünyesinde almış oldukları görevler, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla kendilerine verilen haklar, alınan kararda amaç ve davranışlarıyla beraber anlatılmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ermenilerin tutumu, sonrasındaki Ermeni isyanları, büyük devletlerin Ermeniler üzerinden geliştirdikleri politikaları, Osmanlı Devleti'nin Ermeni isyanlarına karşı aldığı tedbirler, tehcir kararının alınma gerekçeleri ile Lozan Antlaşması'na göre Ermenilerin Türkiye'deki hukukî durumları genel hatlarıyla ele alınmıştır.

1981 tarihinde yürürlüğe giren İlköğretim 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında ise Ermeni Sorunu'yla ilgili hedef ve davranışlar ile ünitelendirilmiş yıllık ders planına göre işlenmesi muhtemel olan zaman çizelgesi tablo 2 de verilmiştir:

Tablo 2

1981 T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında Ermeni Sorunu

Ünite	Hedef ve Davranışlar	Zaman
Kurtuluş Savaşı	Ermeni Sorunu'nun nasıl ortaya çıktığını ve bu sorunun mağdurunun aslında Türk insanı olduğunu kavrayabilme,	Aralık ayının 2. haftası
Kurtuluş Savaşı	Sevr Antlaşması ve Ermeni Sorunu ile ilgili olaylar ve olguları anlayabilme,	Aralık ayının 4. haftası
Kurtuluş Savaşı	Bazı Ermeni kişi ve grupların Türkiye aleyhine iddialarının geçersizliğini kavratma,	Ocak ayının 1. haftası

Eraslan (2005, s. 98)'in ifade ettiği gibi, resmi anlamda ilk T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programına şu şekilde eleştiri getirilebilir; program yapılır ve uygulanırken bölgelere ve olaylara göre ayarlama yapma inisiyatifi dersin öğretmenine verilebilmelidir. Ermeni Sorunu da bu bağlamda düşünüldüğünde konu, Aralık veya Ocak ayında değil de sorunun kendisi için önem arz eden Nisan ayında verilmesi daha anlamlı olacaktır.

Ata (2005, s. 78) ise eleştirisinin boyutunu dersin özel amaçları üzerinden yapmış; 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programının lise 3 programı ile aynı olup özel amaçları açısından çocuğun yaş ve gelişim düzeyinin üzerinde olduğunu belirtmiştir.

Ermeni Sorunu ile ilgili T.C.İ.T. ve Atatürkçülük dersi içerisinde göze çarpan bir diğer uygulama da Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 17. 04. 2006 tarih ve 65 sayılı kararıdır. Buna göre, “*İlköğretim T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi (8. sınıf) Öğretim Programı*”nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklik şu şekildedir (bkz. Tablo 3):

Tablo 3

İlköğretim T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi (8. Sınıf) Öğretim Programında Ermeni Sorunu İle İlgili Yapılan Değişiklikler

Sıra	Mevcut Durum	Yapılan Değişiklik
1	Dördüncü Bölüm E. 1. Ermeni Sorunu ve Sonucu	Dördüncü Bölüm E. 1. Doğu Cephesi (Ermeni Sorunu ve Sonucu)
2	Dördüncü Bölüm E. Savaş Dönemi 1. Ermeni Sorunu ve Sonucu (Konu ile ilgili okuma parçası)	Dördüncü Bölüm E. Savaş Dönemi 1. Doğu Cephesi (Ermeni Sorunu ve Sonucu) (konu ile ilgili okuma metni)

Tablo 3’de görülen değişikliğin, sadece inceleme süreci devam eden baskıya hazır nüshalarda ve ders kitabı olarak kabul edilmiş olan eserlerde 2006’nın Mayıs ayından itibaren uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır. Bu değişiklik, Özel İhtisas Komisyonu tarafından 18. 11. 2003 tarih ve 12438 sayılı makam oluru ile 2008–2009 öğretim yılına kadar sürmüştü, bu tarihten sonra ise yapılandırmacı kurama göre hazırlanmış ilköğretim 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı uygulamaya konması kararlaştırılmıştır.

Bu yeni program ile ilgili olarak Sevimay’ın zamanın Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı İrfan Erdoğan ile yaptığı bir röportajda Erdoğan, kendisine(2006); “*Ermeni Sorunu’nun kronolojik sıralamada 1915’ten alınıp 1945 sonrasına konulduğunu*” belirtmiş, buna gerekçe olarak da “*Ermeni Sorunu, 1960’tan önce yok, o halde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’yi ilgilendiren iç ve dış tehditler bağlamında değerlendirilmesi en doğrusudur.*” demiştir. Erdoğan, röportajın devamında ise sözlerini şöyle tamamlamıştır:

Yalnız buradan çıkan anlam asla şu olmamalıdır. Biz 1915’i yaşamamış saymıyoruz. Derste o da anlatılıyor ve sert ifadeler diğer konularda olduğu gibi kullanılmıyor. Yeni programda Ermeni Sorunu ile ilgili verilmeye çalışılan şudur: Ermeni iddiaları siyasidir. Yanlı yorumlanan tarih, tüm dünyada dağınık olarak yaşayan iki toplum arasında husumet kaynağı olmamalıdır. Bizim amacımızda bu programda buna dikkat etmek olmuştur.

Son değişikliklerle beraber 2008–2009 tarihinden itibaren uygulanacak olan 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında Ermeni Sorunu ile ilgili belirtilen kazanım, örnek etkinlik ve açıklamalar kısmı ise tablo 4’deki gibidir:

Tablo 4

2008–2009 Tarihinden İtibaren Uygulanacak Olan 8. Sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında Ermeni Sorunu

Ünite	Kazanımlar	Etkinlik örnekleri	Açıklamalar
Atatürk’ten Sonra Türkiye: II. Dünya Savaşı ve Sonrası	Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerine yönelik iç ve dış tehditlere karşı korunması konusunda duyarlı olur (7. Kazanım).	“Ermeni Sorunu” (Ermeni Sorunu ile ilgili belgesel film izlenir.)	Türk - Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve Ermeni iddiaları, terörizm, misyonerlik faaliyetleri, irtica, bölücülük konuları ele alınacaktır (7. kazanım).

Her ne kadar yeni program, eski programlar gibi Ermeni Sorunu'nu kitapların farklı farklı bölümlerinde parça parça ele alınmasına zemin hazırlasa da daha derli toplu ve amacına uygun bir yerde verilmesi bakımından iyi olmuştur. Programda belirtilen Ermeni iddiaları ile diasporaya da değinilmesi konunun sanki bir savunma duygusuyla dile getirilmesine engel bir zemin oluşturduğu kanaatini uyandırmaktadır. Belki de hepsinden önemli olan gelişme, programın açıklamalar kısmındaki, *“Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişiminde”* yatmaktadır. Çünkü bu ilişkinin tarihi seyrine bakmadan ya da bu süreç içerisinde herhangi bir istatistiksel bilgi vermeden konuya yaklaşmak, Ermeni Sorunu'nun yalnız Millî Mücadele döneminde ortaya çıktığı ve Gümrü Antlaşmasıyla son bulduğu izlenimini doğurmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra yeni 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programının, Ermeni Sorunu'nu ele alış bakımından beklenen yeterlilikte olmasa da eski programlara nazaran büyük bir öneme sahip olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

1.1.6.2. İlköğretim Ders Kitaplarında Ermeni Sorunu

Ders kitabı Aydın (2001, s. 8)'a göre, *“Eğitim programında belirlenen amaçlar doğrultusunda; öğretim programlarındaki derslerin içeriği ile ilgili bilgileri öğrencilere sunan, pekiştirme, sınava hazırlama ve öğrenme hızlarına uygun çalışma olanağı sağlayan kullanışlı öğretim materyalleridir.”* Copeaux (2000, s. 1)'ın da ifade ettiği gibi, eğitimin ulusal düzeyde yapılmadığı ülkelerde bile devlet, okul kitaplarıyla ilgilenmekten hiç vazgeçmemiştir. Çünkü tek başlarına öğrencilerin gereksinimlerini karşılayamamalarına rağmen, basılı araçların en fazla kullanılanları hiç şüphesiz ders kitapları olmuştur.

Colingwood (1996, s. 38) ders kitaplarında ki en önemli yanlısıma olan kesinlik yanlısamasının, öğrencilere her şey kesinmiş gibi bakmasına neden olduğunu ve öğrencinin kendini bu durumdan çıkarıp bilginin peşinden koşmayı sürdürmezse dogmacı tutumdan hiçbir zaman kendini kurtaramayacağını savunmaktadır. Bu nedenle ders kitapları, eleştirel düşüncüyü geliştirmeye çalışan, çok perspektifli bir yaklaşımı benimseyen tarzda olmalıdır. Aslan (2004, s. 109)'ın uyardığı gibi unutulmamalıdır ki kitaplar öğrencinin ulaşmak istediği hedefe varmasında aracı rolü oynarlar ve öğrenciye ufuk açarlar.

Ne yazık ki şimdiye kadar genel anlamda Türkiye’de bilgi temelli, hikâyeci bir tarih öğretimi egemen olduğundan ders kitabı yazar(lar)ı, tarihsel olayların oluşum nedenleri, sonuçları ve olayların önemi ile ilgili son sözü söyleyen otorite konumunda bulunmaktadırlar. Bu süreç içerisinde öğrencinin ödevini ise her yönü ile çerçevesi çizilmiş bilgi yığını öğrenmek oluşturmaktadır. Hâlbuki tarih metodolojisinin farklı boyutları öğrencilere sunulurken, onlara bazı yeteneklerinin kazandırılması birçok konuda olacağı gibi Ermeni Sorunu’nun da tüm gerçekliği ile anlaşılmasında temel teşkil edecektir. Çünkü bu anlamda ki bir ders kitabı yazarı, her türlü yorum ve düşünceye işaret edip belli bir noktayı vurgulayan otorite olmaktan çıkacaktır.

Bunun aksine bir örnek ise kademe bakımından araştırma kapsamının dışında olmasına rağmen Ermeni Sorunu’na yaklaşım konusunda önemli bir yere sahip olan lise *Tarih IV* kitabıdır. İlk baskısı 1931 yılında yapılan ve lise o dönemde dört yıl olduğu için dört cilt halinde basılan bu kitap, henüz Türk İnkılâp Tarihi derslerinin uygulamaya konmadığı bir dönemde büyük bir açığı kapatması açısından ders kitapları içerisinde önemli bir yere sahiptir. *Tarih IV*’ün, Ermeni Sorunu’nun henüz gündemde olmadığı ve “soykırım” kavramının siyasî arenada bile yer almadığı bir dönemde Ermeni konusuna yer vermesi çok dikkat çekici bir durumdur. Kitabın ikinci baskısı, 1934 yılında yapılmış, 1939 yılında ise kitabın kullanımdan kaldırılması kararı alınmıştır. Yeni kitaplar 1941 yılında tamamlandığı için o tarihe kadar okutulmaya devam edilmiştir. *Tarih IV*’de yer alan Ermeni konuları arasında Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin Mavri Mira Heyeti ile ortak hareket etmesi (2004, s. 9), Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti’nin Ermeniler için bir engel teşkil etmesi (2004, s. 11) ve Güney Cephesinde Ermeni alaylarının Fransızlarla bir olup halka zulmetmelerinden dolayı yöre halkının direnişe geçmesi gibi detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, Wilson Prensiplerinin amaçlarından birinin Kafkasya ve Anadolu’da bir Ermenistan Devleti kurmak arzusuna (2004, s. 59) ve kuzeydoğuda Ermenilere karşı kazanılan zafere yani Gümrü Antlaşması’na değinilmektedir.

2005 yılına kadar davranışçılık ekolüne göre hazırlanan ilköğretim ders kitaplarında Ermenilerle ilgili konunun en çok yer aldığı basılı materyal ise Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabıdır. Sorunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikle Şenünver ve diğerleri (2005)’nin yazdığı Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından çıkan kitapta, konuyla ilgili yazılanlara değinilecektir. İzlenen yol; kitapta verildiği haliyle başlıklara

sadık kalınarak verilmesi ve değerlendirmesinin de konuların bitiminde ayrı ayrı yapılmış olması şeklindedir.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) (s. 119–123)

Rusya, Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili maddelerinden rahatsızdı. Çünkü Karadeniz'de savaş gemisi bulunduramıyordu. Bu sırada Avrupa Devletleri arasında savaş vardı. Bu durumdan yararlanan Rusya, Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerini tanımadığını açıkladı. Rusya, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için Slav ırkında olanları birlik altında toplamak anlamına gelen Panslavizm hareketini başlattı. Balkanlardaki toplulukları ayaklandırdı. Rusya bununla yetinmeyerek sıcak denizlere inme Orta Doğu'da egemen güç olma amacını gerçekleştirebilmek için Doğu Anadolu'da yaşayan gayrimüslimleri Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmanın yollarını aradı. Bu iş için en uygun toplum Ermenilerdi. Ermenilerin desteği sağlanırsa Doğu Anadolu üzerinden kolayca Akdeniz'e inebilirdi. Ermenilerde bağımsızlıklarını elde edebilmek için Rusya'nın desteğini kazanmaya çalışıyordu. Rusya, Doğu Anadolu'da karışıklık çıkartarak duruma müdahale edebilmek için bölgede yaşayan Ermenileri silahlandırdı. O zamana kadar büyük bir huzur ortamı içinde yaşayan Ermenileri toprak ve bağımsızlık vaatleriyle kandırarak Türklere karşı kışkırttı. Bu çabalar etkisini göstermekle gecikmedi.

Ermeniler Rusya'nın desteğinden cesaret alarak kiliseleri aracılığıyla önce gizli olarak teşkilatlandırdı. Sonrada isyanlara kalkıştılar. Bu isyanların yarattığı sorunları görüşmek üzere İstanbul'da bir konferans toplandı (1876). Konferansa Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya Devletlerinin temsilcileri katıldı. Konferansın toplandığı gün Osmanlı Devleti I. Meşrutiyeti ilan ederek Avrupa Devletlerinin iç işlerine karışmalarını önlemek istedi. Ancak bu konuda istenilen sonuç elde edilemedi. Konferansta Avrupa Devletleri Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a özerlik verilmesini istediler. Osmanlı Devleti bu önerileri kabul etmedi. Rusya, İstanbul Konferansı kararlarını onaylatmak istedi. Bunun için Avrupa Devletleri ile görüştü İstanbul Konferansına katılan devletler Londra'da toplandı. Bunlar bir protokol imzaladı. Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan halk için söz vermiş olduğu ıslahatı yerine getirmesini istediler. Osmanlı Devleti Londra'da alınan kararları egemenliğine aykırı görerek kabul etmedi. Bunu üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı (1877). Tarihimizde “doksan üç harbi” olarak da bilinen bu savaşta doğuda yaşayan Ermeniler Rusya'nın ilerleyişini kolaylaştırdı. Ermeni gençleri Rus ordusunda Osmanlı ordusuna karşı savaştılar ve kılavuzluk yaptılar. Osmanlı ordusunun erzak yollarını kestiler. Köylere baskın yaparak katliamlara giriştiler ve halkı buralardan göçe zorladılar. Rus ordusunun ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. İki devlet arasında Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı (1878). Şartları çok ağır olan bu antlaşmada Ermenilerle ilgili bir madde (16) de bulunuyordu. Böylece Ermeni konusu ilk kez bir antlaşmada yer almış oldu. Bu maddeye göre Osmanlı

Devleti Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletler de gerekli ıslahatı vakit kaybetmeksizin yapacak onların can ve mal güvenliği sağlanacaktı. Bu madde ile Rusya Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmak olanağı buluyordu. Ayastefanos Antlaşması'nın şartları açıklanınca büyük devletler endişelendiler. Çünkü bu şartlar Balkanlar ve yakın doğudaki siyasi dengeleri değiştirmekteydi.

Bu antlaşmaya göre Rusya'ya Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıt, bırakılıyordu. Sırbistan, Romanya, Karadağ bağımsız oluyor, Bosna-Hersek'e özerklik veriliyordu. Bu koşullara İngiltere ve Avusturya tepki gösterdi. Çünkü Balkanlar'da büyük Bulgaristan'ın kurulmasını istemiyorlardı. Rusya Doğu Anadolu'da elde ettiği yerler nedeniyle İskenderun ve Basra Körfezi'ne giden yolu kontrol altına almış oluyordu. Bu İngiltere için hayati önemi olan Hindistan yolunun tehlikeye girmesi anlamına geliyordu.

İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni tek başına işgale kalkışmasının yolunu açacak bu girişimi diğer Avrupa Devletlerinin de desteğiyle durdurmaya çalıştı. Rusların boğazları ele geçirmesinden endişe duyan Avrupa Devletleri bu antlaşmaya karşı çıktıkları için yürürlüğe girmedi. Bunun üzerine Berlin'de bir konferans toplandı. Yapılan görüşmeler sonucunda Berlin Antlaşması imzalandı (1878). Bu antlaşma ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verildi. Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak Bulgaristan prensliği kuruldu. Kars, Ardahan ve Batum, Ruslara bırakıldı. Bosna ve Hersek'in yönetimini Avusturya'ya verildi.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Ermenilerle ilgili idi. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti vakit geçirmeksizin Ermenilerin bulunduğu yerlerde gerekli iyileştirmeleri yapacaktı. Avrupa Devletleri yapılacak düzenlemeleri denetleyecekti. Böylece Ermeni Sorunu uluslararası bir boyut kazandı. Osmanlı topraklarında gözü olan Avrupalı Devletler bu maddeye dayanarak Osmanlı Devleti'nin işlerine karışma olanağı buldu. İngiltere, Rusya ve Fransa bu maddeye dayanarak Ermenilerin haklarının savunucu rolünü üstlenerek Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmayı amaçlıyorlardı. Avrupa Devletleri Orta Doğu'daki çıkarlarına ulaşabilmek için Ermeni Sorunu'nu daha da derinleştirdiler. Hazırladıkları ıslahatı projelerini Osmanlı Devleti'ne dayatıp bunları uygulaması için baskılar yaptılar. Bölgeye Ermenilerce çıkarılan ayaklanmaları bastırmaya çalışan Osmanlı Devleti'ni protesto ettiler. Rusya ise geleneksel çıkarlarına Doğu Anadolu'dan Çukurova'ya kadar uzanan bölgede kurulacak bir Ermeni Devleti sayesinde ulaşmayı planlıyordu.

Komiteler yurt içi ve yurt dışında örgütlenerek çıkardıkları gazete ve dergilerle, Ermenilere bağımsızlık düşüncesini aşlamaya çalıştılar. Propaganda kışkırtma ve şiddet yöntemlerine başvurdular. Çeteler oluşturarak Türk köylerini bastılar. Katliamlar yaptılar. Böylece Türkleri tahrik edip bir iç savaş ortamı yaratarak Avrupa Devletlerinin dikkatini çekmek istediler.

Özellikle Hınçak ve Taşnak komitelerinin eylemleri sonucu, kısa sürede Osmanlı topraklarında birçok Ermeni ayaklanması çıktı. İlk

ayaklanma 1890 yılında Erzurum'da ortaya çıktı. Aynı yıl İstanbul'da bir ayaklanma denemesi yapıldı. 1892–1895 yılları arasında Zeyton ve Sason'da ayaklanmalar çıkarıldı. 1894 yılında Osmanlı Hükümeti'nin çalışma yeri olan Bab-ı Ali'ye baskın düzenlenecek kadar ileri gidildi. 1896'da Van'da ayaklanma çıkarıldı. Bunu İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nın işgali izledi. 1903'te ikinci Sason ayaklanması, 1905'te Osmanlı Padişahına karşı düzenlenen suikast ve 1909 Adana ayaklanması Ermenilerin çıkardığı önemli ayaklanmaların bir kısmıdır. Bu olaylar olurken Avrupa devletleri sürekli olarak Osmanlı Devleti'ni protesto etti.

İngiltere, Rusya, Fransa gibi devletler Anadolu da kurdurdukları kiliseler ve okullar aracılığı ile Ermenileri ayaklandırıdılar. Berlin Antlaşması'na göre doğuda Ermenilerle ilgili ıslahatları denetleme hakkını elde etmiş olan Avrupa Devletleri, Osmanlı yönetimini baskı altına aldı. Büyükelçilikleri aracılığıyla Osmanlı Hükümetine notalar vererek ortaya koydukları ıslahat projelerini geciktirmeden uygulamalarını istediler. İngiltere ve Rusya hazırladıkları ıslahat projeleri ile özerk Ermeni Devleti'nin kurulmasının yolunu açmaya çalıştılar. Avrupa devletleri, Ermeni sorununda insanlık adına müdahalede buldukları iddia ediyorlarsa da asıl kendi siyasetlerini göz önünde tutmuşlardı. Sorunun başlamasından itibaren yüzyıl boyunca çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdi. Aralarındaki çıkar çatışmaları soruna yaklaşımlarını da belirlemişti: Berlin antlaşması, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde önemli bir aşamadır.

Görüldüğü gibi, ders kitabında Ermeni Sorunu hakkında ilk bilgilere, 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler ele alınırken yer verilmektedir. Daha çok soruna kaynaklık eden nedenler hakkında bilgilere değinilmiştir. Bilgi düzeyindeki hedef davranışlara hitap eden Ermeni Sorunu'na bakış ile sorunun ortaya çıkışına neden olan dışsal faktörler üzerinde geniş bir şekilde durulmuştur. Bunun sonucunda Ermenilerin nasıl ayaklandığı ve sorunun oluşum süreci 93 Harbi ekseninde öğrencilere kavratılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Kuruluştan Tanzîmata Kadar Ermenilerin Durumu (s. 123–124)

Ermeniler Osmanlı Devleti'nin hoşgörü siyaseti dolayısıyla XIX. yüzyıl sonlarına kadar mutlu bir hayat sürdürdüler. İstedikleri yerlere yerleştiler. Bu sebeple hiçbir yerde çoğunlukta değillerdi. Sanat ve ticaretle uğraştılar. Ana dillerini rahatça kullanıp kendi okullarında eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdüler. Daha Türk matbaası kurulmadan önce Ermenilere matbaa kurma, gazete ve dergi yayınlama hakkı tanınmış bu sayede Osmanlı toplumunda kültür düzeyi yüksek azınlıklardan biri olan Ermeniler, devlet hizmetinde görevlendirildiler. İnançlarının gereklerini rahatça yerine getirdiler. Gelenek ve göreneklerini hiçbir baskıyla karşılaşmaksızın yaşadılar. Anadolu'nun Osmanlıların eline geçmesinden sonra Bizans dö-

naminden kalma Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağılmış yaklaşık 100 bin civarında Ermeni yaşamaktaydı.

Osmanlılar Batı Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan sonra Kütahya ve Bursa Ermeni ruhani reisliklerini tanıdılar. Fatih Sultan Mehmet, 1461'de İstanbul'da bir Ermeni Patrikliği kurdu. Böylece Ermeniler Tanzimat'tan önce patrikhanenin nezaretinde eğitim, öğretim, dini işleri, vakıf ve aile işlerini kendi örf ve adetlerine göre düzenleme olanağı buldular.

Türklerin hoşgörülü yönetimini nedeniyle Ermeniler, diğer azınlıklara göre Türklerle en fazla kaynaşan topluluk niteliğini taşımaktaydı. Ermeniler aralarında Türkçe konuştukları gibi örf ve adetlerimizi de benimsemişlerdir. Onlar azınlıklar arasında en güvenilir topluluk (millet-i sadıka) olarak kabul edilirdiler. Türk kültürünü en fazla benimseyen azınlık durumunda idiler.

Bu kısımda özellikle Ermeni toplumunun yaşayışı hakkında bilgiler yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin yaşayışı, Ermenilere tanınan önemli imkânlar, bu milletin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer azınlıklara oranla toplumla daha fazla kaynaştığı ve akabinde Ermenilerin sosyal statüleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bu surette öğrencilerin bilgi ve kavrama düzeylerinde öğrenmeleri hedeflenmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler (Kafkasya Cephesi) (s. 134–136)

Kafkasya cephesindeki Ruslar ve Ermeniler, Kafkasya cephesinde ortak çıkarları için Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket ettiler. Ruslar saldırıya geçince, Ermeniler buldukları bölgelerde ayaklanacaktı. Böylece cephe gerisinde Osmanlı Devleti'ni güç duruma düşüreceklerdi. Osmanlı orduları batıdan Ermenilerin, doğudan Rusların tehdidi altında kalacaktı. Rusya daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ermeni kilisesi ve cemaat okulları aracılığıyla propaganda hareketlerini hızlandırmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bağımsızlık vaatleriyle kandırdığı Ermenilere para ve silah yardımıyla bulundu. Kafkasya'da gönüllü Ermeni birlikleri kurdurdu. Ermeni terör komiteleri ile içerdeki ve dışarıdaki Ermeni kiliseleri savaşın bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması için iyi bir fırsat oluşturduğu amaçlarını gerçekleştirmek için de İtilaf Devletlerine destek vermeleri gerektiği inancında idiler.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz, Fransız ve Ruslarla karşı mücadele veren Osmanlı Devleti içeride de Ermeni isyanlarıyla uğraştı. Memleketin doğu ve güneydoğusunda harekete geçen Ermeniler, yüz binlerce masum insanı öldürdüler. Birçok şehir, kasaba ve köy harabeye çevrildi. Yüz binlerce Türk yurtlarını terk ederek daha batıya göç etmek zorunda bırakıldı Ermenilerin düşmanla işbirliği yapması ve Anadolu'da birbiri ardına isyanlar çıkarması üzerine Osmanlı Devleti bazı önlemler almayı uygun gördü. Başlangıçta Ermeni mebus ve patriklerle, kurulan dip-

lomasıyla olayları yatıştırma yoluna gidildi. Ancak beklenen olmadı, isyanlar gittikçe artı. Birçok cephede Avrupa Devletleri ile savaş hali devam ediyordu. Bu arada yapılan tutuklamaların bir faydası görülmedi. Ermeni çeteleri Türkleri katletmeye devam ettiler. Yaşanan bu vahşetin sona erdirilmesi, hem askeri bir zorunluluk hem de insani bir görevdi. 27 Mayıs 1915'te İçişleri Bakanlığı, ihanetleri görülen yöre halkının bireysel ya da toplu olarak ülkenin başka yerlerine göç ettirebilmesi kararını aldı. Yasada, Ermeni adı veya Ermenileri ima eden bir ifade yoktur. Söylenenler sadece, ülkenin içinde bulunduğu tehlike nedeniyle çıkabilecek olayların önlenmesidir. Bunun için gerekirse kişileri tek tek veya toplu olarak iskâna tabi tutma yetkisi de vermişti.

Genel olarak Ermeni terörünün yoğun olduğu şehirlerden yapılan zorunlu iskânla yaklaşık 438 bin Ermeni, yine bir Osmanlı toprağı olan Suriye'ye nakledilmiştir. Bu da 1,5 milyon Ermeni öldüğü iddialarını yalanlamaktadır.

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi göç ettirme olayı Ermenileri yok etme amacına yönelik değildir. Amaç onların düşmanla işbirliği yapmalarını önlemek, ölüm kalım savaşı yapan ordunun gerisini güvenlik altına almak, ülke içinde asayişi bozmalarını engellemektir.

Bu başlık altında daha çok Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda çarpıştığı ve önemli kayıplar verdiği bir cepheden hareketle Ruslarla işbirliği yapan ve Osmanlı'yı içten yaralayan Ermeni komitelerinin yıkıcı/bölücü planlarına değinilmiştir. Bunların yanı sıra bağımsızlık vaadiyle kandırılan Ermenilerin nasıl silahlandırılıp Osmanlı ordusuna karşı ayaklandıkları ve sonrasında zorunlu göçe tabi tutuldukları hakkında hem bilgi hem kavrama ve hem de değerlendirme düzeyindeki davranışlara yönelik bilgiler verilmiştir.

Tehcir Kararının Uygulanması (s. 137–140)

Göçe tabi tutulan halkın nakledildikleri yerlerin savaş alanından ve askeri açıdan önemli noktalardan uzak olmasına dikkat edildi. Göç uygulamasından Müslüman halkın intikam duygusuyla, hareket edebileceği eşkıyaların saldırılarıyla karşılaşabileceği düşünülerek hükümet tarafından sivil makamlara gerekli önlemlerin alınması için emirler verildi. Göç sırasında güvenli seyahat için askeri birlikler oluşturuldu. Salgın hastalıklara karşı ilaç yardımı yapıldı. Görüldüğü gibi zamanın hükümeti, tehcirin insani şartlar içinde yapılması için gereken önlemleri almıştı. Avrupalı Devletler tehcir uygulamasında, Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından soykırıma uğratıldığını öne sürdüler. Konuyu kendi basınlarında politik çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmediler. Diğer taraftan devlete karşı ayaklanan düşmanla işbirliği yapan Ermenileri de mazlum millet olarak ilan ettiler. Osmanlı Devleti'ni yenmek ve parçalamak isteyen bunun içinde Ermenileri kullanan İtilaf Devletleri, tehcir kararını beğenmediler. Göç sırasında Avrupalı Devletler, asılsız iddialarını yineleyerek Osmanlı Devleti'ni Ermeni katliamı yapmakla suçlamaya devam

ettiler. Buna karşılık kışkırttıkları ve destekledikleri Ermenilerin, Türklere karşı işledikleri cinayetleri görmezlikten gelerek yaşanan olaylardan Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu tutulacağını bildirdiler. Osmanlı Devleti'ni protesto ederek Avrupa kamuoyunda suçlu görüntüsü vermeye çalıştılar Osmanlı hükümeti bitmek bilmeyen bu iddialara yanıt olarak tehciri soruşturacak bir inceleme komisyonunun oluşturulmasını Avrupalı Devletlerden istedi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 31 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Devleti savaş nedeniyle başka yerlere göç ettirilen vatandaşların eski topraklarına dönmelerini sağlayacak bir kararname çıkarttı. Savaş tehdidinin kalkması ile göç eden Ermenilerin bir kısmı yurtlarına geri döndü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık 650 bin Ermeni'nin yeniden eski yerlerine döndükleri belgelerde yer almaktadır. Bu da Ermenilerin iddia ettikleri gibi bir soykırıma uğramadıklarını göstermektedir. Nitekim 1920–1922 tarihlerinde Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanla işbirliği yapan Ermeniler, savaş sonunda düşman kuvvetleriyle birlikte yurdu terk ettiler. Bu gün bunlar dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşamaktadırlar. Geri dönen Ermeniler için hukuki düzenlemeler yapıldı. Tehcirden kurtulmak için din değiştirenlerden isteyenlerin eski dinlerine dönmeleri sağlandı. Koruma altına alınan malları geri verilerek bazı vergilerden muaf tutuldular. Ermeniler böylece eski sosyal ve ekonomik haklarına kavuşmuş oldular.

Ermeni Sorunu Gümrü Antlaşması ile ulusal alanda, Lozan Antlaşması ile de uluslararası alanda çözümlenmiştir. Ancak son yıllarda yeniden dış politika da Türkiye'nin karşısına bir engel olarak çıkartılmaya çalışılmaktadır. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında soykırıma uğratıldıkları iddialarını tekrarlamaktaydılar. Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesine göre soykırım suçunun oluşabilmesi için bir hükümetin bir ırkı yok etmek, ortadan kaldırmak niyeti olması gerekmektedir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin Ermeni ırkını ortadan kaldırmak gibi bir niyetinin olmadığını sadece çeşitli cephelerde savaşmakta olan askerlerinin geri haklarının güvenliğini sağlamak amacıyla önlem aldığı görülmektedir. Tehcire tabi tutulan Ermenilerin refah ve güvenlik içinde zamanın şartlarını ve devletin olanaklarının el verdiği ölçüde önlem almaya çalıştığı belgelerin incelenmesinden de anlaşılmaktadır. Gümrü Antlaşması'ndan İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar asılsız Ermeni soykırım iddiaları söz konusu değildi. 1965'li yıllardan itibaren terör hareketleriyle yeniden gündeme getirilip giderek yaygınlaştırılması eski siyasi oyunların canlandırılmaya çalışılmasından başka bir şey değildir. Bu gün Ermenistan Devleti yöneticileri Türkiye'den Ermenilere soykırım yaptığını kabul etmesi istenmektedir. Halen yürütülen kampanya ve uygulanan taktik, Türkiye Cumhuriyeti'ni siyasi bakımdan mahkûm ettirerek, önce tazminat sonra toprak isteklerine ulaşmaktır. Dünya siyasetinde her zaman ilgi odağı olan Orta Doğu'da güçlü bir Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını zedeleyebileceğini düşünen bazı devletler, günümüzde de eski oyunlarını tekrarlamaktan geri kalmamaktadır. Tarihi gerçekleri göz ardı ederek asılsız soykırım iddialarını insan hakları savunuculuğu adına kabul eder gö-

rünmektedirler. Böylece uluslararası alanda Türkiye'yi hukuki ve siyasi yaptırımlarla karşı karşıya bırakmaya çalışmaktadırlar.

Ermeniler asılsız soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması için özellikle basın yayın araçlarını yaygın olarak kullandılar. Sahte şahit ve belgelerle insanlığı etkilemeye çalıştılar. Dünya siyasetinde belirleyici olan ülkelerde yaşayan Ermeniler, ekonomik ve politik etkinliklerini kullanarak kendi davalarını savunacak güç merkezleri oluşturdular. Belirli aralıklarla giriştikleri terör hareketleri ile uluslararası kamuoyunun ilgisini çekmeye çalıştılar. Tarihin en kanlı terör örgütlerinden biri olan ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Örgütü)'y kurdular.

Türk görevlilerine, temsilciliklerine ve kuruluşlarına yönelik silahlı saldırılarda bulunmuşlar, 42 diplomat ve devlet görevlisini öldürmüşlerdir. Böylece korku ve yıldınlık yaratarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. 1980'lerden sonra Batı'nın tepkisi ile karşılaşınca taktik değiştirip başka terör örgütleriyle işbirliğine gitmişlerdir.

Bu kısımda Türkiye'nin düşmanlarıyla işbirliğine girişen ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkartan Ermenilerin, daha fazla kan akmaması için ülke sınırları içerisinde güvenli bir bölgeye göç ettirilişi anlatılmaktadır. Yine bu göç ettirmenin emperyalist devletler tarafından nasıl bir soykırım iddiasına dönüştürüldüğü ve Türkiye'yi zor durumda bırakarak hem toprak hem de maddi kazanç sağlama politikasıyla köşeye sıkıştırma siyaseti güdüldüğüne değinilmiştir. Yazılanlar ile kavrama ve analiz düzeylerinde öğrenme hedeflerinin gerçekleştirilmesinin amaçlandığı söylenebilir.

7. sınıf Sosyal Bilgiler kitabında yazılanları birlikte değerlendirdiğimizde, ders kitabında Ermeni Sorunu hakkında verilen bilgilerin daha çok başlı başına bir inceleme alanı olmaktan çok, Osmanlı iç ve dış politikasında, diğer önemli savaş ve olaylar ekseninde ele alındığı ve sadece başka olaylarla kavranması gereken bir konu olarak işlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum öğrencilerin Ermeni Sorunu'na odaklanmasını ve kavrama düzeyini kısıtlamaktadır. Öğrencilere genellikle bilgi düzeyinde malumatlar değil aynı zamanda her zaman sorunun kaynağını araştırmaya yönelten analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey hedef alanlarına yönelik çalışmaların da sunulması gerekmektedir.

Bundan başka Ermeni Sorunu'nun anlatılmasında rakamlar, tarihler hatta askeri bilgiler yığınından ziyade meselenin gerekliliği, ortamın ve devamındaki Millî Mücadele, ruhu ile birlikte verilmeli, bu sürecin ezbercilikten kurtarılıp karşılaştırmalı olarak yoruma açık bir şekilde işlenmesi sağlanmalıdır. Ders kitabında yer alan Ermeni Sorunu ve Türk Ermeni ilişkilerine dair bölümlerinin öğrencilerin pedagojik gelişimleri,

ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yeniden gözden geçirilmesi ise problemin bir diğere boyutunu oluşturmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı ders kitabının haricinde diğere bazı özel yayınlarına ait ders kitaplarında konu edinilen Ermeni Sorunu'nun farklı tarafları ise şöyledir:

Bunlardan biri olan Kara ve Kaman (2003, s. 101–102)'ın Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında, Ermeniler, MEB'e ait kitapta verildiğı gibi “1877–1878 Osmanlı Rus Savası” başlığı altında değil de “Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne Etkileri” konusu çerçevesinde ele alınmıştır. Farklı olarak da özellikle Fransa'nın Ermeni olayları üzerindeki rolüne değinilmiştir. Fransa'ya göre Doğı Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulursa kendisinin Akdeniz'deki durumunun güçleneceğı ve Orta Doğı politikasında söz sahibi olacağı vurgulanmıştır. İlerleyen diğere iki sayfa boyunca da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda birbirleriyle politik mücadeleleri ve konuya bakış tarzları detaylıca yer almıştır. Yine Millî Eğitim 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında tehcir uygulaması için bu isimle başlık açılırken Kara ve Kaman (2003, s. 123- 125 ve 127–131)'ın aynı sınıflar için hazırladığı ders kitabında tehcir kelimesi hiç kullanılmamış o kelime yerine “göç” ifadesine yer verilmiştir. Bununla beraber yine aynı kitapta göç olayı hem “Kafkasya Cephesi” hem de “Savaşın Sonuçları” başlığı altında kendine yer bulmuştur. İki kitap arasındaki farklı bir başka durum ise bir bilgi ayrılığından kaynaklanmaktadır. Her iki kitap da verilen “Geri Dönüş Kararnamesi”nin tarihleri birbirine yakın olsa da farklı kitapları okuyan öğrenciler arasında yanlış bir bilgiye ulaşmaya olanak tanınması bakımından sakıncalıdır. MEB (2005, s. 138) de adı geçen tarih, 31 Aralık 1918 olarak verilirken Kara ve Kaman (2003, s. 129)'da bu tarih, 4 Ocak 1919 olarak yazılmıştır. Her iki kitapta, meseleyi birkaç cümleyle günümüze kadar getirmeye çalışmışsa da MEB tarafından hazırlanan kitabın aksine özel yayınevi kitabında şehit diplomatlara değinilmesi fakat sayı verilmemesi de göze çarpan bir başka noktayı oluşturmaktadır.

Aydın ve diğere (2000) ile Şahin ve diğere (2000 ve 2003)'nin yazdığı 7. sınıf Sosyal Bilgiler kitapları da Kara ve Kaman'ın kitabına kıyasla konuyu daha dar bir şekilde ele almış fakat buna rağmen içerik bakımından birbirleriyle paralellik göstermişlerdir.

Sarioğlu (2004, s. 142–145)’nin aynı sınıflar için yazdığı ders kitabının diğerlerinden farklı yanı ise içerikten ziyade konunun ele alındığı başlık üzerinedir. Sarioğlu, özellikle diğer özel yayınevleri kitaplarının “*Savaş Sonuçları*” bölümünde ele aldığı “ASALA” ve “*soykırım*” kavramlarına “*Doğu Cephesi*” bölümünde bir bütün olarak yer vermiştir.

Akyıldız ve Halil (2006, s. 138 ve 140)’in meseleye yaklaşımının diğer kitaplardan farkını da aşağıdaki metin oluşturmaktadır:

Zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin, Diyarbakır’ın güneyine, Fırat Irmağı Vadisi’ne Urfa ve Süleymaniye yakınlarına gönderilmeleri sözlü olarak kararlaştırılmıştı. Ancak 26 Mayıs 1915’de İçişleri Bakanlığı, Ermenilerin yerleştirilmesi için uygun olan bölgenin bugünkü Güney Doğu Anadolu’nun güneyi ile Kuzey Suriye arasında kalan bölge olduğunu belirtti. Ermenilerin sayısı gönderildikleri yerlerdeki Türk nüfusunun %10’unu geçmemesine özen gösterildi. Ayrıca göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri elli evden fazla olmayacaktı. Ermeni göçmen aileleri, yakın yerlerde ev değiştiremeyeceklerdi. (...)

Osmanlı Devleti’nde İstatistik Genel Müdürlüğü 1892 yılında kurulmuştur. Son nüfus istatistiği de 1914 yılında yapılmıştır. Zorunlu göç yasasının çıktığı 1915’ten 1927 yılına kadar nüfus sayımı yapılmamıştır. Ayrıca zorunlu göçün yapıldığı Irak, İngilizler, Suriye de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. O nedenle bu bölgelere gönderilen Ermeni sayısını belirlemek olanaklı olmamıştır.

Akyıldız ve Halil’in bu yaklaşımı daha fazla istatistiğe ve kaynaklara dayanarak öğrenmeye doyurucu bilgi vermeye ve konu hakkında yorumda bulunurken göz ardı edilemeyecek ifadelerle yer vermesi açısından önemli görülmüştür.

Akşit (1993, s. 124–125)’in yazdığı *Millî Tarih II*’de konu Birinci Dünya Savaşı içerisinde “*Ermeni Meselesi*” başlığı altında yer almıştır. “*Türkler için Ermeni Sorunu, bir iç güvenlik ve devletin varlığını koruma meselesi olmuştur*” diyen Akşit’in diğer kitaplardan farklı olarak ele aldığı bölüm şu şekildedir:

Ermeni komitacı Papazyan’ın açıkça belirttiği gibi, Ermenilerin Türk Devleti’ni ve milletini yok etmek amacıyla Rusya ile işbirliğine girişmeleri onların mecburi göçe tabi tutulmalarına sebep olmuştur. ABD’li General James G. Harbord’un araştırmasından elde ettiği raporda: Şu veya bu şekilde, muhtar bir Ermenistan kurulursa, mesut bir Ermeni azınlık, büyük bir Türk ve Müslüman çoğunluğu yönetmek imtiyazına sahip olacaktır.

Raporda ayrıca “...iki milletin yüzyıllarca barış içinde yaşadıkları, Türklerin bu mücadele esnasında büyük kayıplar verdiği, Osmanlı ülkesinde hiçbir yerde ve za-

manda çoğunlukta olmadığı, göç edenlerin yerlerine dönseler dahi sayıca üstün olamayacağı...” yazılıdır.

Görüldüğü gibi Akşit, sorunu yabancı kaynaklara dayanarak ve dönemin muteber devlet görevlisi olarak görülen kişilerinden biriyle destekleyerek izah etmeye çalışmıştır.

Bunların yanı sıra yine 7. sınıflar için Özey ve Efe (1998) ile Kara ve diğerleri (2001) tarafından yazılan Sosyal Bilgiler kitabında Birinci Dünya Savaşı konuları arasında 1915 olaylarına değinilmediği gibi Ermenilerin adının dahi geçmediği görülmüştür. Sadece muadil diğer kitaplarda da bulunan “*Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası*” ünitesinde Ermenilerden bahsedilmiş ve “*Türkiye ile olan ticari münasebetleri tarihten gelen bir husumetten dolayı çok zayıftır*” denilerek geçiştirilmiştir.

Şimdi de Şenünver ve diğerleri (2004, s. 85–87)’nin yazdığı Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından çıkan T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders kitabınının 8. sınıf düzeyine göre Ermeni Sorunu’na bakışına değinilecektir.

Doğu Cephesi (Ermeni Sorunu ve Sonucu)

Tarih boyunca kurulan Türk Devletleri, egemenlikleri altında yaşayan bütün toplumlara büyük bir hoşgörü göstermişlerdir. Onların dillerine, dinlerine ve kültürlerine karışmamışlardır. Bu toplumlardan birisi de Ermenilerdir. Anadolu'nun Türk yurdu olmasından sonra Ermeniler, rahat bir hayata kavuşmuşlardır. İstedikleri yerlere yerleşmişler, sanat ve ticaretle uğraşmışlardır. Açtıkları okullarda çocuklarını istedikleri gibi okutma olanağı bulmuşlardır Osmanlı Devleti döneminde Ermeniler, devlet hizmetinde de görev almışlardır. Ermenilerin, Türklerle iç içe barış ve huzur içinde yaşayışları on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar sürmüştür. Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkmasının başlıca nedeni Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen devletlerin uyguladıkları siyasettir. Ermenilerin başlattıkları bir olay değildir. On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımı, imparatorlukların bünyesinde yaşayan milletlerin ayaklanmalarına yol açmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan milletler, hep dış tahrikler sonucu harekete geçmişlerdir. Kendilerine yeni çıkarlar sağlamak isteyen devletler, Osman ülkesinde yaşayan Müslüman olmayanların haklarını savunma rolünü oynamışlardır. Ermenileri de politikalarına alet etmişlerdir. Önce Rusya'nın, daha sonra da İngiltere'nin teşvik ve desteği ile Ermeniler teşkilatlanmaya başladılar. Rusya, Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurdurup bölgede nüfuz sahibi olmak istiyordu. İngiltere ise Rusya'nın tek başına bu bölgede söz sahibi olmasını engellemek için Ermeni konusunu, kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladı. Yukarıda belirtilen nedenlerle Doğu Ana-

dolu'da Ermeni komiteleri kuruldu. Bu komiteler, bazı yerlerde ayaklanmalar çıkardılar. İstanbul'da Osmanlı Padişahına ve hükümetine karşı saldırıda bulundular. Faaliyetlerinin amacı, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmaktı. Fakat Ermenilerin bu amaçlarına uymaları mümkün değildi. Çünkü onların, Anadolu'da çoğunlukta buldukları bir bölge veya şehir yoktu. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da saldırılarını artırdılar. Savaş ortamını uygun bir fırsat sayarak, Türklerin yaşadıkları şehirlere ve köylere baskınlar düzenlediler. Çocukları, kadınları, savaşa gidememiş ihtiyarları acımasızca öldürdüler. Ruslarla savaş halinde olan Türk ordusunu, arkadan vurmaya başladılar. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, savaş bölgesinde yaşayan insanların can ve mal güvenliğini sağlamak için Ermenileri, o zaman yine bir Osmanlı ili olan Suriye'ye göç ettirme kararı aldı (1915). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Kafkasya'nın güneyinde bir Ermenistan Devleti kuruldu. İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Anlaşması'na bir madde ekleyerek, Doğu Anadolu'yu Ermenilere vermeyi planladı. Bundan cesaret alan Ermenistan Devletine bağlı askeri birlikler ve çeteler, 1920 Haziranında Türkiye'ye karşı saldırıya geçtiler. Bunun üzerine TBMM Hükümeti, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşayı Doğu Cephesi Komutanlığına atadı (9 Haziran 1920). Ermeni saldırılarını önlemek için başlatılan savaş, hızla gelişti. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında elden çıkan Sarıkamış ve Kars dâhil, bütün Türk toprakları kurtarıldı. Ermeniler yenildiler ve barış istediler (2/3 Aralık 1920).

Bu antlaşma TBMM Hükümetinin uluslararası alanda kazandığı ilk siyasi başarıdır. Antlaşma gereğince Ermeniler işgal ettikleri yerlerinden çekildi. Kars ve çevresi, Türkiye'ye bırakıldı. Ermeniler kendi istekleriyle imzaladıkları bu antlaşmayla Doğu Anadolu'ya yönelik toprak taleplerinden de resmen vazgeçmiş oldular. Böylece Ermeni sorunu çözüme kavuşturulmuş oldu. Gümrü Antlaşması'yla belirlenen sınır, daha sonra Sovyetler Birliği ile imzalanan Moskova Antlaşması'yla kesin şeklini aldı.

8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders kitabında Ermeni Sorunu, fazla ayrıntıya girmeden genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş ve sadece öğrencilerin bilgi düzeyindeki öğrenmelerine yönelik olarak verilmiştir. Ön bilgilerle birlikte öğrencinin konuyu genel hatlarıyla kavramasına çalışılmıştır. Ermeni Sorunu'nun doğuşu ve gelişimi Doğu Cephesi ekseninde anlatılarak sonuca bağlanmaya gayret edilmiştir.

8. sınıflarda Ermeni Sorunu hakkındaki bilgiler bir önceki sınıfa göre kıyaslandığında sadece öğrencilere genel hatlarıyla bilgi kazandırmak isteği ile kaleme alındığı görülmektedir. Öğrencinin merakını giderecek ya da öğrenciyi araştırmaya itecek kadar geniş bir bilgi ve analize gerek duyulmamıştır.

İlköğretim 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders kitabında 4. bölüm olan “*Kurtuluş Savaşı*” ile ilgili sadece bir hedef -programda 5. hedef olarak yer almakta- ve iki hedef davranış verilmiştir. Oysa programda bu bölüme çok geniş yer ayrılmıştır. Bu nedenle içerik ya daraltılmalı ya da hedef sayısı içeriğe uygun olarak yeniden düzenlenmeliydi (Küçükahmet, 2003, s. 37). Küçükahmet’in genel olarak yaptığı bu eleştiriden Ermeni Sorunu da hiç şüphesiz nasibine düşeni almıştır.

Şu ana kadar görülmektedir ki 8. sınıf düzeyinde Ermeni konusunda verilen mesaj 7. sınıf düzeyine göre yeterince ciddiyet arz etmemektedir. Hâlbuki genç nesillerin bu konu ile ilgili daha fazla bilgi ve tecrübeye ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir.

MEB tarafından yazılan 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders kitabı haricinde incelemeye tabi tutulan Parmaksızoğlu (1986)’nun ortaokul T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük kitabı ile Turgut (2003) ve Şahin (2002)’in T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında göze çarpan farklar; Ermenileri kendi menfaatleri çerçevesinde kullanan İngiltere ve Rusya’ya ilaveten Fransa’nın oynadığı rol, Hınçak ve Taşnak komitelerinin adları verilerek yaptıkları faaliyetler ve II. Abdülhamit’e düzenlenen suikast girişiminden bahsedilmiş olmasıdır.

Dikkat çeken bir unsur da bu özel yayınevlerinden çıkan kitaplarda 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının aksine tehcir kelimesinin sadece kendileri tarafından kullanılmış olmasıdır. Turgut (2003, s. 83)’un hepsinden en bariz farkı ise 2/3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması’yla aslında Ermenilerin bundan önce imza ettikleri Sevr Antlaşması’nın geçersizliğini onaylamış olduklarının yorumunun yapılmasıdır.

Başka bir husus da MEB tarafından yayımlanan kitapta konuyla ilgili herhangi bir okuma parçası verilmemesine rağmen Şahin (2002, s. 88–89)’de “*Bu Millete Neler Yapılmaz*” ve Turgut (2003, s. 83–84)’da “*Türk-Ermeni İlişkileri*” adı ile okuma parçalarının verilmiş olmasıdır.

Çalışmanın doğrudan konusu olmayan fakat yine de muhatabı olan Ermenilerin, ilköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında geçen ve Doğu Cephesi adı altında kısaca değinilen içeriklere bakıldığında ise özetle şunlar görülmektedir:

Bulduk ve diğerleri (2000, s. 30 ve 38–39), Sarıoğlu ve Karadağ (2001, s. 29 ve 41–42), Aydın ve diğerleri (2001, s. 28, 31, 37), Şahin ve diğerleri (2001, s. 28, 30, 37),

Kara ve diğeri (2001, s. 33, 40, 44) ve MEB (1999) 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında;

Ermeniler tıpkı Rumlar gibi, İtilaf Devletlerinden aldıkları destekle zararlı ve yıkıcı cemiyetler kurarak Doğu Anadolu'da yaşayan Türklere karşı saldırıya giriştiler. Saldırıları karşısında Doğu Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin amaçları; ulusal bilinci uyandırmak ve Ermenilere karşı bölgeyi savunmaktı. Mondros Mütarekesinin 24. maddesi ile iyice cesaretlenen Ermeniler, çetelerle Türklere karşı saldırıya geçtiler ve masum halka karşı katliama giriştiler. —sadece Bulduk ve diğeri (2000, s. 38)'de camilere doldurdukları vatandaşlarımızı yakarak öldürdüler denilerek işkence ve çeşitlerinden bahsedilmiştir.- TBMM'de vahşeti durdurmak için savaş kararı aldı. Kazım Karabekir Paşa millî mücadelenin ilk askeri başarısını burada Ermeniler karşısında kazandı. Kars ve çevresini bırakan Ermeniler, barış istemek zorunda kaldılar. 2/3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşması'yla Ermeniler isteklerinden vazgeçtiler. 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile de doğu sınırlarımız kesin şeklini aldı.

5. sınıf Sosyal Bilgiler konu içeriği ile 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük konu içeriği karşılaştırıldığında arada pek bir farkın olmadığı, mevcut farkın cümlelerden dolayıyla da satır sayılarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Ermeni Sorunu'nun ders kitaplarında yer alma şekli ve içerik konusu ile ilgili olarak son örnek oluşturma esasına göre düzenlenen yeni dönem dördüncü sınıf *Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*'dır. Tekerek ve diğeri (2005, s. 51) de "*Geçmişimi Öğreniyorum*" ünitesinde "*Cumhuriyet'e Nasıl Kavuştuk*" başlığı altında aşağıda verilen kazanımlara uygun olarak konuyu şöyle ele almıştır:

Kazanımlar;

1. Yaşanmış olaylardan ve görsel materyallerden yola çıkarak, Millî Mücadele sürecinde yakın çevresini ve Türkiye'yi betimler.
2. Millî Mücadelenin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilanında Atatürk'ün rolünü fark eder.

İşte bu kazanımlar doğrultusunda kitapta "*Doğu Cephesi*" alt başlığı ile şunlar yazılmıştır:

Ermeniler yıllar boyunca Türklerle iç içe yaşamışlardı. Onlar dillerinde, dinlerinde ve kültürel faaliyetlerinde özgürdüler. Özellikle İngilizler ve Ruslar Osmanlı Devleti'ni kendi içlerinde zayıflatmak için Ermenileri kışkırtmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa Do-

ğu Anadolu'yu Ermenilere vermeyi planlamışlardır. Bundan cesaret alan Ermeniler askeri birlik ve çeteleriyle Haziran 1920'de saldırıya geçtiler. Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir önderliğindeki Türk ordusu, Ermeni saldırısını önlemek için savaştı. Türk ordusu bu savaşı kazandı. Böylece Kars ve çevresi Türkiye sınırlarında kalmış oldu.

Görüldüğü gibi, ister oluşturmacılık esasına göre düzenlenen ders kitaplarında olsun ister davranışçılık ekolüne göre düzenlenen ders kitaplarında olsun içerik hemen hemen birbirinin aynısıdır. Eskiden olduğu gibi spiral program anlayışına uygun olarak üst sınıflara gidildikçe biraz genişlemekle birlikte konunun bu denli tekrarı Ermeni Sorunu'nun bilinmesi yönündeki zorunluluğun etkinliliğini artırmak yerine azaltmaktadır. Böyle durumlarda öğrenciler konuya karşı duyarsız ve tepkisiz kalmaktadırlar.

Öyle görünüyor ki bir tarih ders kitabının dar kapsamı içinde “*controversial issues*” (hassas konu) olarak adlandırılan Ermeni Sorunu'nu, yeterince işlemek pek mümkün değildir. Bir tek ders kitabında olayın bütün yönlerini yeterince ortaya koymaya olanak yoktur. Çeşitli aşamalardan geçen böylesi bir konu için birkaç sayfadan daha fazla yer gerekmektedir.

İncelenilen tüm kitaplarda Ermeni Sorunu, karşısında öteki oluşturmadan, Batılı güçlerin Ermenileri nasıl kışkırtıp sorunu ortaya çıkardıkları üzerinde durularak verilmeğe çalışılmıştır. Bunun yanında genel olarak ele alınan kitaplardaki konuya yaklaşım üslubu ise “*telkin*” edici şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum her ne kadar eğitim felsefesi açısından uygun gibi görünse de öğrencilerde problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesine engel olmaktadır. Hal böyleyken derste öğrencilerin bu sorunu irdeleme, Atatürkçü düşünce yolunda çağdaş çözümler veya bakış açıları geliştirme imkânı bulunmamaktadır. Hâlbuki tarihçilik ve onun sınıfta kullanılan materyali olan ders kitapları; ezbercilik, aktarmacılık ve hikâyecilik değildir. Onun yerine düşünmek, düşündürmek, keşfetmek, keşfettirmek, değerlendirmek ve güncel çıkarımlarda bulunmaktır. Dahası hassas bir konuyu kurallarına göre ele almaktır.

Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonunda dünyada düşmanlıkları ortadan kaldırmaya yönelik olarak başlatılan çalışmalar doğrultusunda tarih programlarında ve kitaplarındaki düşmanlık içeren kavramların ortadan kaldırılması çalışmaları başlamıştır. UNESCO tarafından başlatılan çalışmalar çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti de tarih

kitapları içerisindeki düşmanlık içeren ifadeleri çıkarmayı taahhüt eden imzayı 20 Mayıs 1946 yılında atmıştır (Ata, 2005, s. 84).

Buna rağmen Tunçay (1995, s. 52), Türkiye’deki tarih öğretimini “*diğer ulusları küçültecek şekilde ve sadece ezberleyin diye önlerine verilen bilgi birikimi*” diye nitелеmektedir. Özbaran (1998, s. 65) daha ileri bir tespitle bulunarak bazılarında kışkırtıcı denilebilecek bir anlatım tarzının varlığından söz etmektedir.

İnal (2004, s.336) Tunçay ve Özbaran’ı destekler nitelikte; “*tarih ders kitaplarında demokratik değerlere göre daha yoğun yer verilen milliyetçi değerler, Türk milliyetçiliğinin eğitim alanına yansıtılmasına ve ders kitaplarının ethnosantric (ulus merkezci) olduğuna*” işaret etmektedir. Ethnosantric tarih anlayışının temel özelliği ise bütün gelişmeleri sürekli olarak kısır bir “*millî*” açıdan algılıyor olmasıdır (Milas, 1995, s. 131).

Yukarıda bahsedilen görüşlerin aksine Arslan (2005, s. 69), “*1939 sonrasında İngiliz ve ortaklarını unutup millî mücadelenin sadece çapı küçük olan Yunanistan ile devlet olarak kuruluşu iki yıl olmuş Ermenistan gibi küçük komşularına karşı yapılmış gibi gösterilmesi, esasında millî mücadele ve Atatürk’ü küçültmekle eşdeğerdir.*” demektedir.

Tural (2001, s. 53) ise “*yaşı 14–24 arasındaki bir Türk genci bu doğruları, okuduğu okulların 12. sınıfına kadar ders kitabından öğrenemeyecekse nereden öğrenecek? İhtilalci Ermenilerin en son Merzifon’u – hem de 80 sene önce- yaktıklarını, Ermeni komitacıların katliamlarını, tarih dersi öğretmeyecekse kim öğretecek?*” diyerek Arslan’a paralel bir görüş belirtmiştir.

Zaten Koçak (2002)’ın 10 ilde ve toplam 348 ilköğretim okulunda *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Niteliklerinin Değerlendirilmesi* adlı alan araştırmasında, 1115 sınıf öğretmeniyle 527 Sosyal Bilgiler (tarih-coğrafya branşı dâhil) öğretmenin görüşleri belirlenmiş ve ethnosantric anlayışa göre bir ders kitabı ve anlatımı olmadığı görüşüne mesnet teşkil edilmiştir. Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan önemli olanı şudur: Sosyal Bilgiler ders kitaplarında “*kişi ve kuruluşları yıpratıcı unsurlara hiçbir şekilde yer verilmez*” ilkesine “*Tam*” derecede uyulduğu görüşünde birleşmiştir. Bu sonuç Türkiye’nin Ermeni Sorunu’na aşırı millî ya da karşısında öteki oluşturma çabasında yaklaşmadığı anlamında da yorumlanabilir.

Bu görüşü destekleyen bir başka örnek de Kabapınar (1991, s. 99)'ın İzmir'de 26 tarih öğretmenine ve 199 lise son sınıf öğrencisine uyguladığı ankettir. Ankette “*Lise tarih ders kitaplarında, düşman belirleyici, düşman arttırıcı nitelikte ifadeler vardır*” şeklindeki önermesine, tarih öğretmenlerinin sadece %18'i katılmaktadır.

Yine de tarih dersleri, hem geçmişin bir takım tartışmaya yer açmadan var olamaya-
cağı, hem de bugünkü politikanın temellerinin tamamen geçmişten atılmış olması
nedeniyle, böyle tartışmalar için çok doğal bir ortam oluşturmaktadır (Barton and
McCully, 2007). Dolayısıyla bu durum da her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.
Keza tarih dersleri, öğrencilerin kendi toplumlarını anlamasına ve bu toplumda kendi
kimliklerini bulmalarına yardımcı olabilir. Fakat Dilek (2001, s. 48)'e göre,

(...) unutulmaması gerekir ki tarih öğretiminden ahlak ve vatandaşlık eği-
timine katkıda bulunmayı garanti eden kesin sonuçlar çıkarmak oldukça
güçtür. [Dolayısıyla] sözde Ermeni soykırımını bir okul programı konusu
olarak seçmek fazlasıyla problemlidir. (...) Okul programına bakıldığında
kanıt olarak ileri sürülen belgelerin birçoğu Ermenilerin öznel hatıralarına
ve yorumlarına dayandırılmaktadır.

Fakat Dilek'in bu tereddüdü doğru olmakla beraber cümleden de çıkarılacağı gibi bu
fikir Türk tarih ders kitapları için geçerli olamaz. Çünkü Türkiye'deki ilgili ders ki-
taplarındaki veriler ne öznel hatıralara ne de kişisel yorumlara dayanmaktadır. İnce-
lenilen kitap/programlarda delil niteliği taşımayan belgelerin kullanılmadığı da tespit
edilmiştir. Burada Dilek'in uyarısına ilişkin bir örnek Strom ve Parson (1982)'un
çalışmasında görülmektedir. Yazarlar, olayın tarihsel boyutuyla ilgilenmemekte fakat
bu olayı öğrencilerin ahlak gelişimi için tıpkı Yahudi soykırımında olduğu gibi bir
araç olarak kullanmaktadırlar. Belki de buradaki amaçları tarihten genellemeler çıka-
rılmasının bir ispatı niteliğinde olmasıdır. Gerçi çıkarımda buldukları genelleme
her ne kadar yöntem açısından doğru olsa da kendileri belgelere dayanmadan bugün
çürütülmüş ve hatta Türkler aleyhindeki mahkemelerde dahi kullanılmayan kitapları
kaynak olarak aldıkları için doğru bir genellemelerde bulunmamışlardır. Çünkü onla-
ra göre, “*Yahudilere uygulanan soykırımın temelinde Ermenilere yapıldığı iddia edi-
len 'soykırımı' ses çıkartılmaması yatmaktadır.*” Zira tarih eğitimi Özbaran (2003, s.
76)'ın değişiyse, bir anda çok çeşitli amaçları yerine getirebilmeli, zihni çalıştırabil-
meli, sevgisel yaklaşımı üretmeli, eleştirme getirebilmeli ve zamanın önemli sorunla-
rı üstüne gerekli olan tarihsel derinliği sağlayabilmelidir. Şayet, yakın zaman olayla-

rını öğretmenin ana amaçlarından biri öğrencilerin bugüne nasıl geldiğini anla(t)maksa tartışmalı ve/veya hassas konuları ele almak kaçınılmazdır. Asıl soru bunları öğretmenin gerekli olup olmadığı değil, ne şekilde öğretilmesi gerektiğidir. Tarihçinin ulaşabildiği bilgiler, her haliyle tam olmaktan uzak olduğu için, farklı yorumlara elverişli bir ortam oluşturur. Öğrencilerin bunu aşmasını sağlamak da eğitimin amaçlarındandır.

Türkiye’de ders kitaplarında Ermeni Sorunu kimilerine göre ethnosantric olarak işlenmesi yanlıştır, kimilerine göre ise daha milliyetçi söylemlerle ele alınmalıdır. Bu tartışmaya son vereceği düşünülen bazı hassas konuların işlenişine dair stratejilerden söz etmekte fayda vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür (Stradling, 2003, s. 85–86):

Uzaklaştırma stratejileri: Konu öğretmenin ders verdiği beldede son derece duyarlıysa ve sınıfta kutuplaşmaya yol açıyorsa ortamın ısısını hızla düşürmek açısından başka örneklerle geçerek benzer durumları inceleme veya zaman içinde geriye giderek hassas konunun tarihine bakma yoluna gidilebilir.

Dengeleme stratejileri: Bazen öğrenciler bilgisizlikten dolayı inatçı tutumlar sergileyebilir veya bütün sınıf tartışmasız bir mutabakat içinde olayların tek bir yorumunu benimseyebilir. Böyle bir durumda ders kitabının haricinde öğretmen şeytanın avukatlığını üstlenerek öğrencilerin yanıtlarındaki çelişkilere işaret eder ve popüler inanışların ardındaki efsaneleri yıkarak daha yönlendirici bir rol alır. Bunu için öğrencilere “*lehte ve aleyhte görüş listeleri*” hazırlatma veya onları aslında savundukları görüşe alternatif bir savı oluşturmaya yönelik bir grupta çalıştırma yollarına başvurabilirler.

Empati stratejileri: Bu stratejilere, öğrencilerin tamamını ya da bir bölümünün hoşlanmadığı bir topluluk ya da ulusla ilgili olan belli bir gruba karşı örtük ayrımcılığı içeren veya öğrencilerin yaşamından uzak gibi görünen konularda sıkça başvurulur. Bunun yanı sıra yaratıcı dramadan, smilasyonlardan, filmler ve romanlardan yararlanılabilir. Ayrıca belgeselleri inceleme yoluyla da öğrencilere dolaylı deneyimler yaşatılabilir.

Araştırma stratejileri: Bu strateji, daha çok konunun çerçevesinin açıkça tanımlanmadığı durumlarda kullanılır. Anı incelemeleri ve sözlü tarih çalışmaları bu stratejinin önemli destekleyicilerindedir.

Sonuç olarak Aslan (2004, s. 95)'ın da ifade ettiği gibi denilebilir ki, hemen her ülkede millî açıdan benliği kuvvetlendirmek amacıyla tarihten faydalanılmıştır. Türkiye'de de dünyadaki gelişim ve değişmelere paralel olarak çağdaş ve bilimsel tarihçilik adına önemli adımlar atılmıştır. Gerek tarih çalışmalarında ve gerekse tarih öğretiminin iyileştirilmesinde bilimsel kaygılarla ve önyargısız hareket etmek elbette en önemli hedeflerdendir. Bununla beraber ülkeler arası farkların göreceliğini içinde bulduğumuz toplumun ve dünyanın ekonomik, sosyal, siyasal sorunlarının katkılarını ve küreselleşmenin etkilerini ve değişik düzeylerde de olsa milliyetçiliğin bugün hala bütün dünyada oyunun kuralı oluşunu, göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

1.1.6.3. Türkiye İçinde ve Dışında Yaşayan Ermenilerin 1915 Olaylarına Eğitim Yönünden Yaklaşımları

Batı tarihçilerinin siyasî ve dinî sebeplerden dolayı Türkleri barbar, kültürsüz, medeniyetsiz ve yurtsuz olarak görmeleri ve göstermeleri psikolojik ve fikri niteliğinin yanında siyasî açıdan da Avrupa devletlerinin resmi politikalarına yeterli kanıt sağlaması açısından önemlidir (Kili, 1995, s. 235). Bu düşünce tarzı, Ermeni Sorunu'nun Türkler aleyhine baş gösterdiği her ülkede ders kitapların da başta olmak üzere çoğu alanda kendine yer bulmuştur. Örneğin yok olma tehlikesi içerisinde olduğuna inanılan Ermeni ulusunu kurtarmak için Ermeni kimliği; din ve soykırım efsanesi üzerine kurulmuştur. Bu yapılanma içinde Ermeni kilisesi, diaspora siyasi partileri ve basını üzerlerine düşen rolü yerine getirmeye başlamışlardır. Laçiner (2002, s. 59)'e göre, kilise "*eğitim*" adı altında çok küçük yaşlardan itibaren ikinci ve üçüncü kuşak Ermenilere, atalarının Türkler tarafından yok edilmek istendiklerini, 1,5 milyon Ermeni'nin bu "*soykırımda yok edildiğini*" Türklerin Ermenilerden nefret ettiğini ve halen bu "*suçlarını inkâr ettiklerini*" anlatmaya başlamıştır. Bir tür "*beyin yıkama*" faaliyeti sayılabilecek bu "*dersler*" sonucunda Ermeni gençliği görmediği ve tanımadığı Türkleri "*düşmanı*" bilmeye başlamıştır. Dilek (2001, s. 48)'in Short'dan aktardığı üzere, çocukların okul öncesi dönemde bile ırksal anlamda düşmanca tavırlar geliştirebildikleri bir gerçektir.

Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Bagrasyan Lavrenti'nin yukarıdaki paragrafa paralel görüşler belirtmesi de Laçiner'in araştırmasını desteklemektedir. Lavrenti; - Türkleri kasederek- *“Neden geldikleri yere gitmiyorlar? Onlar göçmen ve işgalcidir. Tüm Ermenilerin tarihte yaşananları, başına gelenleri bilmesi ve geleceğini ona göre kurması lazım. Dil, ortak tarih, devlet ve soykırım Ermeni ulusal kimliğini oluşturur. Biz de bu kimliği bir şekilde Ermeni gençliğine vermekle mükellefiz.”* (Doğan, 2006, s. 26) demektedir. Lavrenti'nin bu beyanatından 11 yıl önce merkezi Fransa'da bulunan *“Alliance Armenienne”* (Ermeni İttihadı) teşkilatı Batı Amerika Ermeni Kilisesi ve Ermenistan Eğitim Bakanlığı ile yaptığı ortak çalışma sonunda aldığı kararı, 28 Nisan 1995 günü açıklamıştır (Murad, 1995). Bu karara göre 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren dünyadaki bütün Ermeni okullarının ilk kısımlarında *1915 Türk Katliam Dersleri* mecburi ders olarak okutulacaktır. Yayınlanan bildiri de bu kararın gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: *“Son zamanlarda kamuoyu ve gençlerin 1915 yılı Türk soykırımına karşı eski ilgilerinin kalmadığı ve bu hususta bir gevşeklik gözleendiği için Ermeni halkına ilkokuldan itibaren bu şuur ve tarihi faciayı hatırlatmak maksadı ile bu ders konulmuştur.”*

Bu düşünce ve yaklaşımların varlığını gördükten sonra Türk tarih ders kitaplarını, aşırı ulusçu bir şekilde konuya yaklaşmaktadır diye eleştirmek haksızlıktır.

Bununla birlikte Haçikyan (2003, s. 100–101)'ın Ermenistan ve tarih öğretimi ile ilgili yaptığı açıklamasında, Ermeni eğitim sisteminde epeyce reform yapıldığını ama ne yazık ki reform sürecinin henüz tamamlanamadığını dile getirmiştir. Haçikyan açıklamasında şunları söylemiştir:

Ermeni okullarında tarih dersi orta öğrenime geçerken başlıyor ve beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar veriliyor. Derslerde ulusal tarih ve genel tarih olmak üzere iki tarih disiplini oluşturuluyor. Bunların her birine eşit süre ayrılıyor ve öğretim paralel olarak yürütülüyor. Antik çağ, orta çağ ve modern tarih biçimindeki geleneksel yapı izleniyor. Modern tarih olarak adlandırılan 20. yüzyıl tarihi sekizinci sınıfta okutuluyor; yeni eğitim yasası uyarınca tarih öğretimi 16–17 yaş grubundaki öğrencilerin okuduğu orta öğrenimin üst kademesinde de sürüyor. Ermenistan da tarih öğretimindeki ana sorun ders kitaplarıdır. Ulusal tarih kitapları akademik uzmanlarca hazırlanmıştır. Ama Sovyet döneminde hazırlanmış ve yeni baskıları yapılmış olan genel tarih ders kitapları henüz kullanımdan kalkmış değildir.

Haçikyan'ın Sovyet döneminde yazılmış diye belirttiği kitaplardan olan ilköğretim tarih kitaplarında Türkler ve 1915 olayları için özetle şunlar söylenmektedir (Varyantin and Torosyan, 2001, s. 45–53; (6)):

Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesinde, ilk başlarda Türkler büyük başarılar elde ettiler. Orada yaşayan Ermenileri ve Asurluları katlettiler. Sonra Osmanlı ordusundaki Ermenilerin ellerinden silahlarını aldılar ve onları yok ettiler. Ermenilere yolların inşası, barikatların kurulması ve yüklerin taşınması gibi en ağır işleri verdiler. Daha sonra da askerler Ermenileri ellerli veya yüzerli gruplar halinde sürüp katlettiler. İkinci iş olarak; Ermenilerin önde gelenlerinden olan parti mensubu, doktor, kilise görevlisi ve öğretmen gibi birçok okuyan kesimden olanları hapsedti. Bu amaçla Ermenileri yönlendirecek akıllardan yoksun bıraktılar. Genellikle sürgüne gönderilen genç Ermeni erkekleri idi. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar ise mecburi göçe ve katliama maruz kalıyordu. Ermeni halkının göç ettirilmesi ve katliamı 1914 sonu ile 1915 ilkbaharı ile başladı. Türk Devleti, Ermeni milletini Orta Doğu'nun çöllerine sürgün etti. Sürgün süresince Ermenilerin her şeyine el konuldu. Güzel kadınlar ve kızlar Müslümanların haremine götürüldü. Göç yolu boyunca zavallı Ermeni halkı, Kürt çetelerinin ve askerlerin saldırılarına maruz kaldı. Yola devam edemeyenler ise öldürülüyordu. Orta Doğu'nun çöllerine sürgün edilenlerin ancak %10'u ulaşabildi; örneğin Trabzon'dan sürülmüş olan 3000 Ermeni'den Halep'e sadece 35 kişi ulaşabilmişti. 2965 kişi ise açlıktan, susuzluktan ve çeşitli hastalıklardan öldü ve öldürüldü. Güney şehirlerinde köle pazarlarını andıran bir durum vardı. Buralarda Ermeniler çok ucuza satılıyordu. Katliamlardan kurtulmak için çok sayıda Ermeni anayurtlarını kendileri terk etmek zorunda kaldı. Kasım 1914'ten 1916'ya dek çoğunluğu kadın ve çocuk yüz binlerce Ermeni, Rusya'ya, yani Doğu Ermenistan'a göçtüler. Katliamlar ve sürgün nedeniyle Batı Ermenistan, asıl sahibinden yani Ermenilerden mahrum kaldı. (...) 1915–1918 yılları arasında Jön Türklerin siyaseti soykırım olarak adlandırılmalıdır. Çünkü onların amacı Ermeni milletinin kökünü kazıydı. Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan 2,5 milyon Ermeni'den 1,5 milyonu öldürüldü ya da açlıktan, çeşitli hastalıklar yüzünden öldü. 200 bin Ermeni zorla Türkleştirildi. “*Vahşiler*”, imparatorluğun 66 şehir ve 2500 köyünün Ermeni ve Hıristiyan halkını yok ettiler. 2350 kilise ve manastır, 1500 okul talan edildi ve yıkıldı. Osmanlılar; bankalardaki paralarına, onlara ait topraklara, çiftliklere, menkul ve gayrimenkullere el koydu. (...) Türkiye tarafından, Ermeni Sorunu'nun çözümlenmesi amacıyla 1915–1923 yıllarında yapılan Ermeni soykırımının tanınması Ermeni milleti için prensip anlam taşımaktadır. Soykırım olayının tanınmasıyla; Ermeni milletinin toprak taleplerinin ve uğratılan zarar tazminatının tanınması konuları ortaya çıkmaktadır.

Supple (1993, s. 50–51)'da da yukarıdakilere benzer bilgileri bulmak mümkündür.

Tarihi belgeler ışığında Ermeni ders kitaplarında yazılanlar değerlendirildiğinde hem gerçek dışı olduğu – 1915 Olaylarına Ermeni Gözüyle Bakmak: Propaganda-

lar/İddialar ve Gerçeklik Oranları başlığı altında anlatılmıştır- hem de kendi cümleleri ile kendilerini ele verdikleri anlaşılacaktır. Şöyle ki 2350 kilise ve 1500 okulun bulunduğunu söylemeleri aslında kendilerine o ana kadar ne kadar hoşgörü ile yaklaşıldığının bir ispatıdır.

Çopanyan ve diğerleri (2000)'ne Ermenistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından 7. sınıflar için ders kitabı olarak hazırlatılan *Ermeni Tarih*'inde ise Türk-Ermeni ilişkileri ve 1915 olayları için yazılanlar Ermenice'den çevrilerek aşağıda özetlenmiştir.

Kitapta “*Batı Ermenilerinin gördüğü zorluklar*” başlığı altında şunlar yazılıdır (Çopanyan ve diğerleri, 2000, s. 92):

Sultanlık Hükümeti batıda topraklarını kaybetti ve doğuda Kafkasya ve Orta Asya'da yeni yerler elde etmek için harekete geçti. O sırada Ermeniler kendi bağımsızlıklarının mücadelesi ve bunun karışıklığı içerisindeydiler. Böyle bir istek her toplumun arzusudur, ancak Abdülhamit'in tutucu yönetimi buna imkân vermiyordu, üstelik Ermenileri yolundan kaldırmak istiyordu. Bu durum özellikle 1877-1878 tarihli Türk-Rus savaşının akabinde daha da belirginleşti.

“*Ekonomik zorluklar*” kısmın da ise (Çopanyan ve diğerleri, 2000, s. 93)

Batı Ermenilerinin gördükleri zorluklar çalışma ekonomileriyle birleşmişti. Osmanlı güçleri Ermenilere yönelik doğrudan ya da dolaylı yoldan soygunlar yapıyordu ve onlara çok yüksek vergiler koyuyordu. Ermenilerin malını ve şahsını korumuyor tam tersi hırsızlarla birlikte onları talan ediyorlardı. 30 sene içinde (1860-1890) Ermenilere koyulan vergiler dört kat artmıştı ve köylüler bu vergileri ödeyemiyorlardı.

Sultanlık yönetimi, Kürtleri Ermenilerin topraklarına el koymasına için cesaretlendirmişti. Kürtler de pekçok yerde Ermenilerin topraklarını ellerinden alıp evlerinden dahi dışarı attılar. Sultanlık, Ermenilerin ellerinden alınan yerlere Balkanlardaki Müslümanları ve Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Müslümanları (Çerkezleri) yerleştirdi.

denilmektedir. “*Gönüllü hareketleri*” alt başlığında da şunlara yer verilmiştir (Çopanyan ve diğerleri, 2000, s. 134–135):

Dünya savaşının başlamasıyla birlikte gönüllü hareketler de başladı. Rus İmparatorluğunda yaşayan 2 Milyon 54 bin Ermeni'den yaklaşık 200 bini askere alındı. İttifak Devletleri ordusuna hizmet eden Ermenilerin sayısı ise 50 bini buluyordu. Bu gönüllülerin oluşturduğu birliklerin amacı, Rusya'nın kazanma politikasına hizmet etmek değil, bilakis kendi askeri güçlerini Batı Ermenistan'ı kurtarmak için kullanmaktı.

Gönüllü birliklerinin organizasyonunu Ermeni halk bürosu üstlenmişti. Bunların büyük kısmı Taşnak partisi üyesiydi. Batı Ermenistan'ın Türk işgalinden kurtulma çalışmaları sadece imparatorluk içinde değil yurt dışında da geniş yankı bulmuştur.

“Batı Ermenilerinin topluca katledilmesi ve Ermenilerin kendilerini savunma savaşları” ana başlığı altında bulunan *“Batı Ermenilerinin topluca tehcir edilmesi ve katledilmeleri”* ise araştırmanın konusunu teşkil eden 1915 olaylarına, karşı tez açısından bakmak adına önem arz etmektedir. Bu bölümde de özetle şöyle denilmiştir (Çopanyan ve diğerleri, 2000, s. 136-138):

Jön Türkler, 1911 yılında Selanik şehrindeki gizli toplantıdan çıkan kararı uygulamak istiyordu. Karar İmparatorluk içinde yaşayan Türk olmayan Müslümanları Türkleştirmek, Hristiyanları ise yok etmeyi öngörüyordu.

Türk Kuvvetleri, kendi politikalarını gerçekleştirebilmek için Ermenilerin kendini savunma şanslarını ellerinden almıştı. İlk olarak 1915 baharında Osmanlı ordusuna asker olarak alınmış Ermenileri silahsızlaştırdılar ve yok ettiler. Ermeni askerler ile birlikte Rum askerler de silahsızlaştırıldı. Silahı alınan Ermeni askerler en ağır işlerde çalıştırıldılar. Sonrasında Ermeni askerler ellişer ve yüzerli gruplar halinde asker nezaretinde dışarı çıkarılıp dağlık alanda öldürüldüler

1914 sonbaharında ve özellikle 1915 ilkbaharında Ermeni nüfusa yönelik katliamlar başlamıştı. Tehcirden önce ve sonrasında Ermeni mallarına karşı işgaller ve talanlar başlamıştı. Güzel kızları alıp Müslümanların haremlerine götürüyorlardı. Göç yerlerine ulaşana kadar çeşitli Kürt ve Müslüman haydut çetelerine rastlıyorlardı. Yola devam edemeyecek olanları öldürüyorlardı. Göçmenlerden sadece %10 u ulaşabilmişti gidecekleri yere. Trabzon'un dışından yola çıkan 3.000 kişiden sadece 35 tanesi Halep'e varabilmişti. Geri kalanlar ya öldürüldü ya güçsüz düşüp öldüler ya da çeşitli hastalıklara yakalandılar.

Jön Türkler Osmanlı yönetiminin verdiği emirleri uygulayıp Ermenileri katlettiler. 1915'in sonuna kadar Batı Ermenistan ve Anadolu'dan Ermeniler tamamen boşaltıldı; sadece çok azı kurtulmayı başarabildi. Topluca sürgün sadece İstanbul ve İzmir'deki Ermenilere yapılmadı.

Osmanlı'da yaşayan 2,5 milyon Ermeni'den 1,5 milyonu öldürüldü veya açlık ve çeşitli hastalıklar nedeniyle öldüler. 200 bin Ermeni Türkleştirildi. Katliamcılar 66 şehirde 2500 köydeki Ermeni ve Hristiyan nüfusu yok ettiler. 2350 Kilise ve manastırı 1500 okulu yıktılar ve talan ettiler. Batı Ermenileri 15 milyar frank zarara uğradılar.

Anlaşılan o dur ki, Çopanyan ve diğerlerine bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti tarafından yazdırılan 7. sınıf Ermeni tarihindeki içerikler, Sovyet döneminde kaleme alınmış olan tarih kitaplarından pek de farklı değildir. Üstelik birçok yer de kelime kelime aynıdır.

“*Ermeni soykırımı ve toplumdaki gelişmeler*” ismiyle açılan bir başka başlıkta da yazılanlar şunlardır (Çopanyan ve diğerleri, 2000, s. 143–144) :

Batı Ermenilerinin topluca göçe zorlanması ve katledilmesi dünya toplumlarının ve önemli kişilerin öfkesine ve protestosuna neden olmuştur. Farklı milletlerden politikacılar ve halktan insanlar kendi konuşmalarında Jön Türklerin işledikleri suçları kınıyorlardı.

Özellikle önemli İlahiyat bilimcisi olan ve Alman-Ermeni dostluğuna öncülük eden Johannes Lepsius bir takım faaliyetler yürütüyordu. Ermenilerle ilgili faaliyetleri için de Almanya'dan uzakta olması gerekiyordu. 1916 yılında İngiliz devlet çalışanı ve tarihçisi Lord James Bryce, katliamdan kurtulan Ermenilerin şahitliğinde belgeler toplayarak yayınladı.

Ermenilerin topluca katledilmesine öfkeyle ses yükseltenlerin arasında Maksim Korkin, Valeri Pryusov (Rusya), Anatole France, Jacques De Morgan (Fransa) Armin Wegner, Josef Markvart (Almanya), Arnold Toynbee ve pekçokları vardı.

Çopanyan ve diğerlerinin yukarıdaki paragrafta kaynak gösterdiği birçok yazarın kitapları bilimsel açıdan çürütülmüştür. Bu tarzdaki kitapların halen daha kaynak gösterilip reklam yapılmaya çalışılması emik olarak doğru olsa da etik olarak doğru değildir. Üstelik adı geçen zatlar ve devletlerle onlarla aynı görüşü paylaşmayanlar arasında bilerek veya bilmeyerek bir düşmanlık hissi uyandırılmıştır/uyandırılmaya çalışılmıştır.

Aksine düşman yaratma düşüncesi Ermenistan'ı bugün bitirmek durumuna getirmiş olmasına rağmen, Ermenistan'da ilköğretim 6. sınıflarda okutulan bir marşta (2) “*öcümüzü almak lazım al kardeşim al, vatanımız işgal altında adam öldürmek lazım vatan içinse ölüm değerlidir o zaman ölüm*” gibi düşmanlık içeren dizelere yer verilmiştir.

Yılmaz (2008)'ın yaptığı bir çalışmada ise 2001 yılında Ermenistan Cumhuriyeti'nde yayımlanan ve günümüzde orta öğretimde okutulan tarih ders kitaplarında da ilköğretim kitaplarında olduğu gibi Türklerle ilgili birçok iddiaya yer verilmekte ve genç beyinlerin Türklere karşı düşmanca yetişmesi amacı güdülmektedir.

Ermenistan'da okutulan 10 sınıf tarih ders kitabında (Yılmaz, 2008, s. 117–118);

Jön Türkler, Ermenileri yok ederek Ermeni sorununu sona erdirmeyi düşünüyorlardı. Ermeniler ve Ermenistan, Osmanlı devletinin [Devleti'nin] Pan-Türkizm politikasının hayata geçirilmesi yolunda bir sorundu. Bu yıllarda Pan-Türkizm Türkiye'nin esas maksadıydı. Onlar Büyük Turan Türk Devletini kurmayı düşünüyorlardı. Ermenileri yok etmek için başka

bir sebep de, imparatorluğun bütün ekonomik alanlarında Ermeni burjuvazisinin sağlam ve güçlü bir yere sahip olmasıydı. Yeni kurulan Türk burjuvazisine göre, istenmeyen güçlü iktisadî rakipten kurtulmak gerekiyordu. Böylece Ermeni soykırımına başlamak için bütün siyasî ve iktisadî sebepler vardı.

Aynı zamanda Asuriler, Yunanlılar ve Araplar da kırıldılar. Türk devletinin caniliği bu milletlerde vahamete yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan 3 milyona yakın Ermeni'den 1,5 milyon Ermeni ya öldürüldü ya da açlıktan, çeşitli hastalıklardan, azap ve eziyetten öldü. Sağ kalanlar ise vatanlarını terk etti. Sahip oldukları talan edildi veya dinleri değiştirildi.

şeklinde yazmaktadır. Yılmaz (2008)'ın bildirdiği üzere, Ermenistan'daki 10. sınıf ders kitabında Türkler aleyhine bilindik cümlelerin haricinde şu ifadeler de sık sık kullanılmıştır: “*Türk devletinin caniliği*”, “*Türk katliamcılar*”, “*zalimler*”, “*düşmanlar*”, “*caniler*”, “*Ermeni halkının katliamı*”, “*Ermenilerin kökünü kazımak*”, “*Kürt caniler*”, “*Jön Türklerin Ermenilere yönelmiş vahşi siyaseti*”, “*Türkiye'nin insanlığa ve topluma karşı suçu*”, “*20. yüzyılın birinci soykırımı*”, Atatürk'ü aşağılamak için “*Mustafa Kemal Devleti*” ve “*Kemal'in devleti*”.

Ermenistan ders kitaplarında yer alan bu ifadelere rağmen Türkiye'deki ders kitaplarında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (Tebliğler Dergisi, 2002a, s. 530–544; Tebliğler Dergisi, 2002b, s. 545–555)'nın 14. 06. 2002 tarih ve 272 ve 273 karar sayıları ile yayımlanan yazısına göre asla Ermenistan'ı ve Ermenileri küçük düşürücü ifadeler yer verilmemiştir.

Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti için hakaret içeren sözler sadece Ermenistan 10. sınıf tarih ders kitabıyla da sınırlı değildir. Genelkurmay'ın yaptırdığı araştırma (Sabah, 7 Eylül 2007; (11))'da AB üyelerinin de arasında bulunduğu 27 ülke ders kitaplarında Türkler için kullanılan hakaretler tespit edilmiştir. Genel olarak kullanılan bazı hakaret içerici, öfke ve önyargılı ifadeler “*tecavüzcü, asalak, işgalci, şeytanın askerleri, sahtekâr, manevracı, yağmacı, Atilla'nın barbarları, diktatörlük*” gibi sıralanabilir. Araştırmaya göre Türkler, tüm kuşaklara işkenceci ve namus düşmanı olarak öğretilmektedir. Hatta Almanya'da imla kılavuzunda Türk kelimesi, “*sahtecilik yapan*” olarak tanımlanmaktadır. Genelkurmayın “*Dış ülkelerin ders kitaplarında Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhinde tespit edilen hususlar dokümanı*” adlı araştırmasında Finlandiya'dan ABD'ye Gürcistan'dan İtalya'ya kadar 27 ülke incelenmiş ve bu inceleme sonucunda 568 doküman elde edilmiştir. Bunlardan Tür-

kiye aleyhinde paragraflara en çok 92 alıntıyla Suriye’de rastlanılmıştır. Bu ülkeyi 65 alıntıyla Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, 50 alıntı ile Bulgaristan, 43 alıntıyla Bosna Hersek ve 33 alıntı ile Rusya izlemektedir. 1915 olayları çerçevesinde araştırmaya bakıldığında, Makedonya Lise 1 ders kitabında, “*Osmanlı’da direnişçiler asılıyor, kazığa çakılıyor yahut derisi soyuluyordu.*” denmektedir. Ermenistan da okutulan orta öğretim ders kitabında ise 1915 olaylarından öncesinde bile 300 bin Ermeni’nin öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Şöyle ki;

1894 yazında Türkler Sason bölgesini yakıp yıkmışlardır. On binden fazla insan öldürmüşlerdir. 1895 ilkbaharında Konstantinapol, Erzurum, Sebestiya, Van, Beyazıt ve diğer bölgelerde oturan Ermeniler öldürülmüş, erkekler, kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar hunharca katledilmiş, evleri de ateşe verilmiştir. Böylece 1894–1896 yılları arasında gerçekleştirilen katliamlar sonucunda toplam 300 bin Ermeni öldürülmüştür.

Aynı araştırmada ilginç bir bilgi de ABD’nin Virginia Eyaletindeki Tarih Sosyal Bilimler Öğretmen Eğitimi’nde soykırım tarihine “*Ermeni*” örneğinin verilmesidir. Örnekte,

Aşağıdaki bilgiler ışığında;

Osmanlı İmparatorluğu liderleri tarafından Ermenilere, SSCB’de Stalin tarafından köylülere, memurlara ve askerlere, Kamboçya’da Pol Pot tarafından halka ve Ruanda’da Hutular tarafından Tutsi azınlığına uygulanan soykırım örneklerini tanımlayınız.

yazılıdır. Oysaki barışçı bir dünya kurabilmek için yeni kuşakları birbirine karşı hoşgörülü olacak ve düşmanca tutumlardan uzak bulunacak şekilde yetiştirmek, temel ilke olmalıdır. Mustafa Kemal Atatürk (Yılmaz, 2008)’ün: “*Eğer sürekli barış isteniyorsa, insan toplumlarının durumlarını iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. Tüm insanlığın gönenci, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları haset, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelidir.*” sözleri tüm eğitim politikalarının düzenlenmesinde göz önüne alınırsa bir sorun kalmayacağı tahmin edilmektedir.

Ülkeler arasındaki barışın sağlanması ve geçmişin değerlendirmesinde toplumları incitecek ifadelerin kullanılmaması yönünde birçok uluslararası kuruluş çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar halen daha devam etmektedir. Uluslararası anlayış, işbirliği, barış ve insan hakları için eğitimin özüne uygun bir yaklaşımla ders kitaplarını araştırma ve düzeltme çalışmalarını destekleyici girişimler, UNESCO’nun görevleri ara-

sında yer almıştır. Yukarıda da değinildiği gibi Türkiye buna 1946 yılında imza atmıştır. Kuruluşun bu alandaki faaliyetleri UNESCO'nun Genel Konferansının benimsediği ilgili normatif araçlara dayanmaktadır.

Bahsi geçen bu normların bile Türklere karşı düşmanlığı dizginlemeğe yetmediği, yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle 1945–1965 yılları arasında Batılı ders kitaplarının incelenmesinde elde edilen sonuçlara göre (Schuddekopf ve diğerleri, 1969, s. 70–71); Haçlı Seferleri, İstanbul'un Fethi, Tuna Havzası'nın alınması, Balkanlara hâkimiyet, Çanakkale Boğazı'na saldırılar ve Ermeni tehciri ve benzeri gibi konular yüzünden Türkler savaşçı ve genellikle en kötü barbarlığı adet edinmiş topluluk olarak gösterilmektedir. Hatta barbarlıklarından ötürü "*Müthiş Türkler*" teşbihini kullanmaktan çoğunlukla zevk duyulmaktadır. Oysaki Türklerin ileri sürdüğü gibi, Ortaçağ ve Yeniçağların büyük kısmında Batı Avrupa'nın "*korkusu*" olmuşlarsa bunun sebebi, kendilerinin Avrupalılardan daha az medeni oluşları değil, daha güçlü ve çoğu zaman daha üstün silahlarla donatılmış ordularda yer alan mükemmel asker oluşlarındandır. Bununla birlikte Türklerin milliyet sistemleri, azınlıklara nispi bir güvenlik ve refah içinde yaşama imkânı sağlamaktaydı. Onlarda Batı Avrupa'da sık sık görülen Yahudi düşmanlığı hiç olmadığı gibi Rum ve Ermeni azınlığa da haksızlık yapılmamıştı.

Avrupalı kitap yazarlarını, Türklerin kültür alanındaki katkılarını küçük görmeye sevk eden millî taraf tutarlık, daha uzaklarda bulunan Doğu medeniyetleri konusunda fazlasıyla hissedilir haldedir. Avrupalı kitaplarda Türklerin kültür alanına getirdikleri ile yetinilmemekte, aksine acı şekilde alaya alınmaktadır. Burada yatan ana sebep, kesinlikle Avrupa milliyetçiliğidir. Çünkü Avrupa sömürgeciliğinin yıktığı ileri medeniyetlerin dahi layıkıyla yer almadığı ders kitaplarında Ruslar, Almanlar, Fransızlar ve İngilizler kendi kültür ve tarihlerinin en üstün olduğu ilkesini savunur dururlar (Schuddekopf ve diğerleri, 1969, s. 72).

Avrupa ders kitaplarının korku kaynağı olan "*Doğu Meselesi*" ise tüm 19. yüzyıl boyunca Avrupa politikasında bir nakarat olarak tekrarlanmaktadır. Bu anlatım tarzındaki sakınca, Türkiye'nin kendi meseleleri ile ilgili olarak değil, büyük devletler politikasının bir faktörü olarak verilmesidir. Bu devletlerden biri olan Rusya, kalınlardan yararlanmak ve nüfuz alanlarını genişletmek amacı ile Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nun parçalanmasını istemektedir. İngiltere ise Osmanlı İmparatorluğu'na duyduğu sevgiden değil, daha güçlü bir devletin Boğazlara yerleşmesine engel olmak için İmparatorluğun ayakta kalmasını dilemektedir. Kitaplarda tüm bunlar anlatılmasına rağmen Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrime varan Batılılaşma hareketinden, nedense hiç söz edilmemektedir. Bu bilgilerden yola çıkan öğrenciler, Türkiye'yi Avrupa dışı bir devlet ve Avrupa'nın ortadan kaldırmaya çalışması gereken yabancı bir unsur olarak görmektedirler (Schuddekopf ve diğerleri, 1969, s. 112).

Schueddekopf ve diğerleri (1969)'nin, *Tarih öğretimi ve tarih kitaplarının geliştirilmesi* üzerine yaptıkları bu geniş çaplı çalışmalarının belki de etkisiyle olsa gerek UNESCO, normlarını 1974 tarihli "*Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış İçin Eğitim ile İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere İlişkin Eğitim Konusunda Tavsiye Kararı*"na ve 1995 tarihli "*Barış, İnsan Hakları ve Demokrasi İçin Eğitime Dönük Girişim Bildirgesi*"ne dayandırarak geliştirmiştir. Bu amaç doğrultusunda söz konusu dayanaklarda/araçlarda ders kitabı tasarımına ilişkin özel hükümlere yer verilmiş ve ders kitaplarının hazırlanmasında uluslararası işbirliğinin altı özellikle çizilmiştir (Pingel, 2003, s. 1-3).

Sonrasında UNESCO Uluslararası Ders Kitabı Araştırmaları Ağı, 1996-1997 (belge 28C/5), 1998-1999 (belge 29C/5) UNESCO program ve bütçesine ilişkin kararlarda ve 2000-2001 taslak belge (30C/5)'de komşu ülkeler veya çatışan ülkeler arasında tarih ve coğrafya ders kitaplarını düzeltmeye yönelik anlaşmalara varılmasını bir daha teşvik etmiş ve desteğini de sürdürmüştür. Fakat bunun da fayda vermediği Genelkurmayın yukarıda belirtilen araştırmasıyla gözler önüne serilmiştir.

Bağlayıcı bu ilkelere ve anlaşmalara rağmen Ermenistan dışında da birçok kez Türkler aleyhine soykırımla ilgili dersler konulmuştur. Bunlardan biri ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Nort Andover Kasabası'nda lise müfredatına asılsız Ermeni iddialarının eklenmesidir. Bu dersi almak için değişik sınıflardan yaklaşık 100 öğrenci katılmıştır. Facing History and Ourselves National Foundation isimli Brookline merkezli bir sivil toplum örgütü tarafından ise ders için bir kitap derlenmiştir (The Armenian Report, 2008).

Kitapta, "*Devlet Düşmanı Üretmek: Ermeniler*" başlığı altında (Strom, tz, s. 102-103, 106);

Birinci Dünya Savaşı'nın stresi ile birlikte nefret büyük bir oranda Ermenilere karşı artmıştı. Hassas azınlık gruplara karşı önceden var olan tolerans unutulmuştu. 1915'te savaş başladıktan sonra Türkiye, o zamanki adıyla Müslüman Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, nesiller boyu yaşamış olan küçük azınlık Hristiyan grup olan Ermenilere odaklanmıştı. Ermeniler, Osmanlı'ya bağlılıklarını bölmekle suçlandılar. Çünkü Osmanlı'da olduğu gibi Rusya'da da Ermeniler vardı ve Rusya Osmanlıların düşmanı idi. Osmanlı Ermenilerini rahatça kullanabilme şüphesi kafalarda aniden oluştu. Nisan ayında Türkler 600 Ermeni liderini tutuklayarak sadece bir başlangıç yaptılar.

Sonra Türk Hükümeti, Ermenileri devlet düşmanı ilan etti. Ermeniler bağlılığı bölmeye çalışanlar olarak suçlandılar. Bu ne anlama geliyordu? Ne gibi faktörler Türkleri böyle davranmaya itti? Savaş esnasında tolerans gösterilmeyen azınlığa ne olur? Bu soruya senin (öğrencilerin) cevabı ne olabilir? Meydana gelen korkuyu basın, nasıl ve ne şekilde rapor eder ve yazar. Amerika ve diğer ülkeler bu durumda ne/neler yaptılar? Neler yapmalıydılar? 1915'te çoğu Avrupalı ve Amerikalı Osmanlı'daki gibi bir soykırımın dünyanın hiçbir yerinde meydana gelmediğine inanıyorlardı. Bu bağlamda diğer sorulara cevap aramalı, öğrencilere katılıp katılmadığı sorulmalıdır.

Bahsi geçen bu ders kitabı aslında objektiflikten tamamen uzaktır. Kitap tüm belge ve kaynakları incelemeyen, sorgulamadan yazılmasıyla teşekkül etmiştir. Özellikle konuların sonunda verilen sorularda tamamen öğrencinin akıl sınırlarını ve mantığını zorlayıcı ifadeler kullanılmıştır. Ders kitabı içerdiği bu sorularla, öğrenci mantığının bir yöne kanalize edilmek istendiğini gösteren en büyük kanıt olarak görülmektedir.

Bundan başka aynı çalışmanın nüvesi olarak adlandırılan *Facing history and ourselves: Holocaust and human behavior* isimli farklı bir kitapta Ermenilere, Türkler tarafından yapıldığı söylenen soykırım için şunlar yazılmıştır (Strom and Parsons, 1982, s. 1):

Soykırımı öğrenmeye karşı çıkma. Bu olay ilk defa 20. yüzyılda Osmanlı Ermenilerine karşı yapıldı. Fakat bu durum henüz ne sosyal bilim adamlarınca ciddi bir problem olarak düşünülüyor ne de öğretmenlerce bahsediliyor ya da kitaplara yeterince dâhil ediliyor. Yine de malzeme eksikliği ve tarihle yüzleşmek için destek eksikliğine rağmen, önemli sayıda aile, toplum liderleri ve eğitimciler eğitim dünyalarının karmaşık, sosyal ve politik gerçeklerini yansıtmak zorunda olduğu ve soykırım tarihinin yansıtılmasının yetişkinlikle faal vatandaşlığa hazırlanmanın gereği olmalı görüşlerinde birleştiler. Ders kitapları ve öğretmenler, öğrencileri bu karmaşık, sosyal ve politik dünyaya hazırlamada başarısız olmaları incelenmemiş önyargıya sahip gençler üretmekte. O nedenle bu kitap, içeriği ile çok güçlü malzemeyi şekillendiren pedagojiyle, ihmal edilmiş tarihi

birleştiriyor. Böylece ğrenciler gelişmiş uygun aktivitelerle derslerini işleyebilirler.

Ermenilerin soykırımının katliamdan farkı nedir? Unutmayın ki Osmanlı Ermenileri meselesinde; gerçek tarihin nasıl unutulduğunun farkına varabilirsiniz. Osmanlı Devleti ihmal ve inkâr ederek Ermeni soykırımını konusıyla mücadelede başarılı oldu (Strom and Parsons, 1982, s. 4–6).

Ayrıca soykırımla ilgili dokümanların sadece Türkiye tarafından tutulduğu ve sınırlı olduğu, belgelerin ise tekrar elden geçmesi var olan ciddi bir problemdir (Strom and Parsons, 1982, s. 7).

Osmanlı zamanında tahrip edilen belgeler ileride savaş suçlularını mahkemesinde kullanılmak için saklandı. Ermenilerin azaltılması, yok edilmesi sadece bir ilki sınır boyunda değil, tüm Anadolu’yu içeriyordu. Prof. Hovannisian’ın da belirttiği gibi soykırım gerçeğine sadece Ermenilerin değil; Türk delikanlılarının da şahit olduğunu ve “*Ermeniler Osmanlı’nın son yüzyılında çok sıkıntılar çektiler.*” diye dile getirdiklerini söylüyor (Strom and Parsons, 1982, s. 8–9).

Strom and Parsons (1982, s. 13–17)’a göre bu kitap, özellikle Ermeni soykırımı ile ilgili bilinçlendirme müfredatına sahiptir. Bu müfredat içeriğinde ğrenci g israfı ve faydasını, fikir yürütmeyi vs. araştırır. Bu müfredat, içerik ve metodolojiyi kullanarak tarihi anlayış ve kognitiv büyümeyi vurgulamaktadır. Metodoloji, ğrencilere bir ikilemde tek taraflıktan çok, anlamaya teşvik etmek üzere geliştirilmiştir. Bu metotta düşünmeye yönelik okuma parçaları ve filmler seçilip kullanılmaktadır.

Kitapta tespit edilen en çarpıcı noktalar ise öğrenciye yöneltilecek sorular arasında yer alan “*Gücü kötüye kullanmak isteyen insanlar neden güçlenmek ister?*” (Strom and Parsons, 1982, s. 42) ve

nyargıyı yok etmenin tek yolu onun içinizde bir yerlerde olduğunu kabullenmenizdir. Çocukları farklı farklı etnik gruplara ve sosyal geçmişlere terk etmemizde ayrıca önemlidir. Bir milletin kötü geçmişinden dolayı yeni neslin veya tüm aynı neslin suçlu olarak damgalanması, önyargı sulusudur, başka açıklaması olamaz.

(Strom and Parsons, 1982, s. 50) şeklinde belirlenmiştir.

Kendi kitaplarında kullandıkları bu cümleyle tezada düşüp bir milleti suçlamaları ve Türkler tarafından soykırımın ilk rneği yapıldı iddiasında bulunmaları aslında kendilerinin bir önyargı içinde olduklarını göstermektedir.

Tarih ğretmeni Amerikalı Supple (1993) tarafından kaleme alınan ve İngiltere’deki liseler ile meslek yüksek okullarında hem ders kitabı hem de yardımcı ders kitabı olarak okutulan “*From Prejudice to Genocide, Learning about the Holocaust*” (n-

yargıdan Soykırımı Katliamı Öğrenme) eser de yine çeşitli ülkelerdeki muadilleri gibi 1,500 bin Ermeni'nin Türkler tarafından katledildiğini iddia ederek İngiliz öğrencilere taraflı bir bilgi sunmaktadır.

Türkler aleyhine yapılan eğitim çalışmalarından birisi de AB 1273 ve AB 1975 nolu eyalet yasaları ile ABD'de kamu okullarında Ermeni soykırımı ve İkinci Dünya Savaşı'nda Japon kökenli Amerikalıların enterne edilmesine ilişkin dersler verilmeye ve eğitim filmleri yapılmaya başlanmasıdır.

Yine ABD'de Amerikan tarihinde köle ticareti ve kölelik, azınlık durumu, Kızılderililerle olan ilişkiler ve göçmenler sorunu tüm yönleriyle müfredata ve ders kitaplarına alınmıştır. Dikkat çeken konu ise California Tarih Müfredatında, Hitler'in Musevi azınlığa uyguladığı katliamla eş değerde tutulan ve soykırım olarak nitelendirilen, Osmanlı Hükümeti'nin 1915'te gerçekleştirdiği Ermeni sürgününe yer verilmesidir. Müfredatın yazılımlında en etkili kurum olan California Eğitim Departmanı kadrosunda adı geçen ve Ermeni kökenli olan Armen Sarafian adlı kişinin rolü oldukça düşündürücüdür (Erpulat, 1995, s. 262). Bunun yanı sıra Türkiye'de yayınlanan kitaplarıyla tanınan Levon Maraşlıyan da 1987 yılında California Eyaletinde "*Soykırımı ve İnsan Hakları*" programı içinde çok ateşli bir Ermeni olarak görev almıştır (Süer, Önsöz, 2000).

Bu kez Pelosky (2005) tarafından *Birleşik Devletler'de Lisans Düzeyinde ve Liselerde Yer Alan Ermeni Soykırımı Dersi'nin İçeriği ve İçerik Analizi* adlı doktora tezi hazırlanmıştır. Yazar (2005)'a göre bu çalışmanın amacı, ABD'deki liselerde Ermeni soykırımı ile ilgili kaç ders olduğunu ve kaç dersin içeriğinde bu konudan söz edildiğinin belirlenmesidir. Bunun yanı sıra üniversite öğrencilerinin de aldıkları derslerde bu olaydan ne kadar haberdar edildiklerinin ortaya konulmasıdır. Ayrıca tarihçilerin bilimsel analizleri ve hayatta kalmış olanların anlattıklarından yola çıkarak Türklerin Ermeni ırkını yok etme yönündeki girişimlerini ortaya koymaktadır. Ancak Pelosky (2005)'e göre olayın en inanılmaz boyutu, Türk hükümetinin bu suçu ve sorumluluğunu hala kabul etmemekte diremesidir. Üstelik ABD'nin bu olayı tanımamış olması da olayla ilgili bilgi ve belgelerin yayılmasını engellemektedir.

ABD'de Ermeni soykırımı ile ilgili derslere yer veren ya da ders içeriklerinde bu olayın yer aldığı çalışmada sadece üniversiteler ve web siteleri değil, ders içerikleri

de analiz edilerek incelenmiştir. Çalışma sonucunda toplam üç üniversite de bu konuya dair tek başına bir derse yer verildiği, dokuz üniversite de ders içeriklerinde bu konudan söz edildiği ortaya çıkarılmıştır. Bu üç üniversitenin birinde ise hem bu konuda bir derse hem de Ermeni çalışmaları programında ders içeriklerinde konuya yer verildiği tespit edilmiştir. İkinci üniversitenin ise tarih bölümünde Ermeni çalışmaları dersi bulunmaktadır. Üçüncü üniversite de Yahudi Soykırımı, Ermeni Soykırımı ve Barış Çalışmaları programında Ermeni soykırımına özel bir ders ayrılmıştır. Dokuz okulda ise bu konu ders içeriklerinde yer almaktadır.

Bu kez de İsrail Millî Eğitim Bakanı Yosi Sarid'in "*Ermeni soykırımı*"nın liselerde okutulan tarih kitaplarına alınmasını istemesi (Auron, 2003; Oran, 2003, s. 413), Ermeni propagandalarının ABD ve Avrupa sınırlarının dışında da etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim buna benzer gelişmeler Ermeni diasporasının güçlü olduğu birçok ülkelerde görülmektedir. Örneğin, Ermeni diasporası kitap bağlamında son olarak Kanada'nın Toronto Eyaletindeki okullara *İnsanlığa Karşı İşlenmiş Suçlar ve Soykırımlar* adında bir ders koydurmuştur (AA, 21 Şubat 2008; (7)).

Konuya ilişkin son gelişme ise üye ülkelerin insanları arasında "*ortak vatandaşlık*" algılamasını oluşturmayı temel hedef belirleyen Avrupa Birliği tarafından gerçekleştirilmiştir. Birlik 1915 Ermeni olaylarıyla ilgili olarak okullarında bu olayı da "*soykırım*" şeklinde değerlendirip öğretim yapılmasını, yukarıda değinilen bağlayıcı ilkelere rağmen bir kez daha teşvik etmiştir (Güler, 2009, s. 43–45). 1–3 Temmuz 2008 tarihinde konuyla ilgili Paris'te düzenlenen toplantıda bu bağlamda kararlar alınmış ve başta Jurovics ve Kotek olmak üzere katılımcılar tarafından bu yönde görüşler belirtilmiştir (geniş bilgi için bkz. Güler, "Okullarda insanlığa karşı cinayetleri önleme ve özveri anı günü" konulu projesi "XX. yüzyılda soykırımlar ve yıkım-felaket tarihi" adlı atölye çalışmasının 13 Ekim 2008 tarihli ayrıntılı raporu).

Hâlbuki hassas konular içerisinde yer alan Ermeni Sorunu, ister taraf olan ülkelerde isterse diğer ülkelerde öğretilmeye/verilmeye çalışılırken ilk etapta gerçekleri, yöntem ve kaynaklarla ilgili ortaya çıkan endişeleri belirlemek ve tartışmak gerekmektedir. Bu amaçla da öncelikle öğretmene rehberlik yapılması düşünülmelidir. Konuya çok fazla odaklanmadan çok fazla şey öğretilmeye çalışılması bir hata olur. Bu hata beraberinde konu içeriğini ortadan kaldırmayı getirir. Şayet Ermeni Sorunu, prog-

ramda verilecekse konuya delillerini ekleyerek açıklık getirmenin – aynı fikirde olunmasa da- bir sorumluluk olduğu bilinmelidir. Tarihsel içerik açısından düşünüldüğünde, tarih çalışırken soykırım konusuna veya soykırımın olup olmadığına yer verilmesi öğrencilerin dönemi etkileyen politik, sosyal ve ekonomik faktörleri görmeleri açısından önem arz eder. Bununla birlikte öğretmenlerin öğrencilere, eleştirel okumalarının yanı sıra karmaşık tarihi olaylara basit yorumlar yapmamaları gerektiğini öğretmeleri de gerekmektedir (Totten and Feinberg. 1995, s. 323–326).

İlköğretim öğrencilerine soykırım tarihinin gelişim aşamalarına uygun olarak öğretilmesinin önem taşıması, dolayısıyla tarih derslerinde bulunan soykırımla ilgili kavramların öğretilmesi sürecinde tarihi gerçeklerin birebir anlatılması yerine çocuklara özgü edebi ürünlerden yararlanılması üzerine odaklanılabilir. Bu fikirden hareketle uzmanların soykırımla ilgili edebi ürünlerin uygun bir biçimde nasıl öğretileceği konusundaki düşüncelerinin analiz edilmesi gerekliliği kaçınılmaz olacaktır. Küçük çocuklara soykırımı öğreten eğitimciler, bu konudaki karmaşık ve zor olguların öğretimine olanak tanınması dolayısıyla edebi ürünleri, genellikle yararlı ve anlamlı kabul etmektedir. Örneğin Baum (1996)’a göre, “soykırımı anlamada tarihle ilgili bilgiler önemli yer tutsa da, soykırımla ilgili edebi ürünler tarihi gerçeklerin hissedilmesini sağlamaktadır.” Fakat Baer (2000)’a göre ise bu fikri savunmak kâfi değildir. Ona göre, soykırım söz konusu olduğunda çocuklara yönelik öykülerden eğitim amaçlı olarak yararlanma düşüncesi akla çeşitli sorular getirmektedir. Baer, öncelikle soykırımla ilgili çocuk kitaplarında, dört öğenin bulunması gerektiğine inanmaktadır: Kitap doğrudan soykırımın kötülüğüne odaklanmalıdır. Basit açıklamalar yerine kalıplaşmış yanıtları olmayan, karmaşık, belki anlamsız ve güç sorulara yer vermelidir. Kitap ırkçılığın, düşmanlığın ve kendini beğenmişliğin tehlikelerine yönelik uyarılarda bulunmalıdır. Önyargı, kin ve ayrımcılık konularında çocuklarda bir bilinç oluşturmali ve bu konularda kişilerin sorumluluklarını çocuklara göstermelidir.

Bununla birlikte, Baer’in soykırımla ilgili temaların çocuklara gerçekçi yollardan öğretilmesi yönündeki teşvikine karşın Shawn (2001) soykırımla ilgili kitaplar konusunda Baer’in aksine farklı gereksinimler ileri sürmektedir. Sadece olumlu temalara değinen kitapları vurgulamakta olan Shawn (2001)’a göre, ilköğretim öğrencilerine yönelik bu tür kitaplarda şunlara yer verilmelidir: Olaylar tarihi bağlamda ele alınmalı ve tarihi gerçekleri yansıtmalıdır. İstatistikî verilerden yararlanmalı, empatiyi,

merhameti ve katılımı güçlendirmelidir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken konu ise özellikle Baer'in üzerinde durduğu gerçekçilik, önemli dersler çıkarma ve tartışmalı konular gibi öğeleri içeren kitaplardan yararlanılırken, ne şekilde ele alınırsa alınsın soykırımın çocuklarda psikolojik bir travma yaratabileceği hakikatidir.

Dünyada ve muhatap ülke olan Ermenistan'da 1915 olayları çerçevesinde ders kitaplarında yazılıp çizilen bilgiler ışığında günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Ermeniler ve eğitim durumlarına bakıldığında ise benzerlik ve farklılıklar hakkında ana hatlarıyla şunları söylemek mümkün olacaktır. Ermeniler, kendilerini Ortodoks Patrik'e karşı arkalayan Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren, dinî bağımsızlık elde ederek Müslüman Türkler ile 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar dostluk, huzur ve güvene dayalı, hem de ticareti yönlendiren bir güçlü topluluk olarak yaşadılar. Onların Türklerle birlikte yaptığı besteleri, ecza ve hekimlik hizmetlerini unutmak haksızlıktır. Mimarideki ustalıklarını, özellikle Osmanlı'ya hizmetleri açısından ret ve inkâr etmekte doğru değildir. Artin Penik isimli Ermeni vatandaşının çirkin Ermeniciliği kınamak, Atatürk'e ve Türk halkına saygısını göstermek için, İstanbul'da kendisini yaktığını; % 80 yanıklar içindeyken bile hastane de Türk düşmanlığı yapan soydaşlarını lanetlediğini hatırlayanlar, dost Ermeni kavramını da unutamazlar (Tural, 2001, s. 43-44).

Atatürkçü düşünce, halkın refah ve mutluluğuna, millî birliğe, insan haklarına ve hürriyetine dayalı demokratik düzenin kurulmasına yol göstermiştir. Atatürk inkılâpları da çağdaş uygarlık yolundaki engelleri sırasıyla ortadan kaldırmıştır. Yapılan inkılâplar, başkalarının hak ve hürriyetlerine saygılı bir ortam oluşturmuştur. Buna ilaveten Atatürk halkçılığı da Türkiye Cumhuriyeti kanunları ve kurumları karşısında herkesin eşitliğini benimsemiştir. Dayanak Atatürkçü düşünce ve inkılâplar olduğu için Ermenilerin Türkiye içindeki konumları da yaşanan olumsuzluklara rağmen oldukça iyidir.

İşte dost Ermeni kavramının unutulmadığına ve rahat pozisyonlarına en büyük tanık olarak, bugünkü Türkiye'de *Marmara* ve *Jamanak* adlı günlük, *Agos* adlı haftalık yayın organlarına sahip olan ve büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan 60 bin Ermeni'nin varlığını örnek olarak göstermek kâfidir. Bundan başka Türkiye'de dinî ayinlerini rahatça yapabilmeleri için faal halde 42 Ermeni kilisesi vardır. Ayrıca Türkiye Ermenilerinin beşi lise düzeyinde olmakla beraber 17 okulu mevcuttur. Bu okullarda

üç bin öğrenci öğrenim görmektedir. Yabancı dille eğitim yapan özel okullarda ise altı bine yakın Ermeni öğrenci okumaktadır (Kaplan, 2005, s. 169). Fakat Büyükkarcı (2003, s. 22)'nin yaptığı çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı verilerinden aktardığı bilgiye göre, 2003–2004 eğitim öğretim yılı itibarıyla anaokulu sayısı ile birlikte Ermeni okullarının toplamı 45'tir. Kaplan'ın okul sayısını 17 olarak belirtmesinde matbaa yazım hatası olduğunu düşünülmektedir.

Bu okullardan her ne kadar kişilere ait olanı varsa da okullar genelde kilise vakfına aittir. Türkiye'de başta İstanbul olmak üzere tüm şehirlerde vakti zamanında açılan okullar hep ruhsatsız olarak faaliyet göstermişlerdir. Özellikle 1909–1918 yılları arası Türkiye topraklarında ruhsatsız okul açmanın hız kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu okullara çok sonraları da olsa eğitim öğretime başlama izni verilmiştir (Büyükkarcı, 2003, s. 78).

T. C. Millî Eğitim Bakanlığı, tüm diğer resmi ve özel okullarda olduğu gibi Türkiye'deki Ermeni okullarının da ders kitaplarını ve öğretim programlarını onayladıktan sonra izin vermektedir. 14. 10. 1983 tarih ve 2933 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununun 2. maddesinde, uluslararası antlaşma hükümleri saklı kalmak şartıyla sorumlu olduğu hususlar tespit edilmiştir. Buna göre ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında T.C.İ.T. ve Atatürkçülük, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Sosyal Bilgiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle Türk kültürüne ait konacak/konabilecek dersler yabancı dil ile okutulamaz ve öğretilemez (Bolayir, 1986, s. 57).

Yukarıda adı geçen derslerden olan Sosyal Bilgiler, günümüz Türkiye'sindeki Ermeni okullarında ilköğretim 4. sınıftan 7. sınıfın sonuna kadar hafta da üçer saat, ilköğretim 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük dersi ise haftada iki saat olarak verilmektedir. Bahsi geçen ders kitaplarının içerik, dil, seviyeye uygunluk ve yeni gelişmeler çerçevesinde hazırlanışına bakıldığında bilimsel ve çağdaş program ilkelerine göre ele alındığı gözlemlenmekle beraber en üst düzeyde yeni öğretim yöntemlerine ve ders kitaplarına ihtiyaç olduğu da bilinmektedir (Büyükkarcı, 2003, s. 71 ve 79).

Sonuç olarak Sakaoğlu (1995, s. 143)'nin yaptığı yerinde bir tespitle taraf ülkeler açısından rehber kabul edilebilecek ve program ile ders kitaplarının önemini belirten şu cümleyle noktayı koymak istiyoruz:

Mükemmel bir program, yetersiz veya geçersiz bilgilerin istiflendiği bir ders kitabı ile öldürülür. Kötü bir program, iyi hazırlanmış, pedagojik nitelikli bir ders kitabı ile tashih edilebilir. Mükemmel bir program ve mükemmel bir kitap, yetersiz bir öğretmenin elinde hiçbir değer ifade etmez. Kötü bir program ve ondan farksız bir ders kitabı, mükemmel bir öğretmenin rehberliğinde çok iyi sonuçlar verebilir.

1.1.7. İlgili Araştırmalar

Gerek Türkiye’de, gerekse diğer ülkelerde Ermeni meselesi hakkında çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Beyoğlu (2003, s. 23)’nun bildirdiği kadarıyla Ermeniler ve tehcir hakkında dünyada yaklaşık olarak 26 binin üzerinde yayın bulunmaktadır. Bunların çoğu Ermeni konusunu, tarihî bir olgu olarak incelemekten ziyade Türklerden siyasî, hukukî ve ekonomik çıkarlar elde etmenin alt yapısı olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla Ermeni Sorununu tarihî boyuttan çıkararak önce duygusal sonra siyasal alana taşımışlardır.

Bilgin (2005, s. 256)’e göre günlük yaşamın epistemolojisi alanında yapılan sosyal psikolojik araştırmalar göstermiştir ki bilimsel bilgiden farklı bir sağduyu ya da ortak duyu bilgisi yani sosyal bir düşünce ve bir günlük bilgi vardır. Bu bilgi sıradan insanın günlük yaşamında ürettiği ve kullandığı bilgidir. Başlangıçta günlük bilginin bilimsel bilgiye kıyasla acele üretilmiş ve bilimsel kurallara göre test edilmemiş bir bilgi olduğu ve dolayısıyla sokaktaki bir insanın ürettiği hatalı bir bilgi olduğu dile getirilmiştir. Oysa bugünkü bakış açısında, günlük bilgi ve teorilerin kendine özgü dinamiklerinin olduğu, bunun hatalı bir bilgi değil, sosyal olarak motive bir bilgi olduğu, sokaktaki insanın derdinin pek de öğle hakikat aramak olmadığı bilinmektedir. Bu anlamda günlük yaşamlarında insanlar bilimsel bilgiyi değil, enstrümantal bilgiyi aramaktadırlar.

Bu açıdan bakıldığında Ermeni soykırım iddiaları etrafındaki tartışmalar, tarihsel gerçekliğe ilişkin bir tez veya tarihsel bulgunun tartışılmasından ziyade, sosyal temsiller planında cereyan etmektedir. Söz konusu temsillerin objesinin tarihsel olgular olması dolayısıyla bunların tarihçilere bırakılması talebi, tutarlı ve mantıklı gibi görünse de sosyal temsillerin olduğu sahne, uzmanların dünyası değildir. Sosyal temsiller bilim adamlarının kontrollü dünyası dışında kalan her yere, tüm ara boşluklara, satır aralarına, sızarak kullanıma hazır ve kolay şemalar olarak ilk fırsatta devreye

girmektedir (Bilgin, 2005, s. 258–267). Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi tarihçilere bırakma tezi, her ne kadar tarihsel gerçekliği rasyonel yollardan belirlemek açısından etik bir değer taşısa da soykırım iddialarına karşı mücadele planında maalesef yeterli değildir.

Özellikle son 20 yıl içerisinde Strom and Parsons (1982), Ferro (1984), Hovannisian (1986, 1999, 2003), Adalian (1991, 1992, 1996), Supple (1993), Miller ve Miller (1993), Simpson (1993), Dadrian (1995, 2003, 2004), Balakian (1997, 2000, 2003), Auron (2003), Pelosky (2005) ve Bloxham (2005)'ında içerisinde yer aldığı yazarlar, Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ermenilerini yok etmeye yönelik sistematik bir girişim içerisinde olduğunu iddia etmekte, bu tez duygusal anlamda ajitasyon yapılarak gündeme getirilmektedir. Öyle ki kitaplarda, 1914'te ve sonrasındaki üç yılda, İttihat ve Terakki'nin Ermeniler'i demiryolu yapımında Almanlar'a yardımcı olmaya zorlayarak, işçi olarak çalıştıkları belirtilmektedir. Bunlardan birçoğunun ölümüne çalıştırılırken, hayatta kalanların da hiç acınmadan öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Ermeni soykırımının başlangıcı olarak isimlendirilen 1915 baharında ise Türk yönetiminin gizli planlarla Ermeni bilim adamlarının ve politikacılarının katledildiği ileri sürülmektedir.

Power (2002) ise kitabında özetle, Talat Paşa'nın 250 Ermeni bilim adamını bir araya toplayarak katlettiğini bildirmektedir. Bununla birlikte Türklerin Ermeni kadınlarını ve çocukları kamplarda toplayarak, aç ve susuz bıraktıklarından, kamplar dolmaya başlayınca da onları Suriye çöllerine sürdüklerinden ve bu süreçte binlerce Ermeni'nin yaşamını yitirdiğinden bahsetmektedir. Dahası bu yolculukta 1915 yılı süresince Türklerin Ermenileri vurarak, asarak, yakarak, nehirlere atarak ve zehirleyerek çeşitli şekillerde öldürdüğünden söz etmektedir.

Diğerleriyle duygusal ve siyasî platformda aynı görüşleri paylaşan Staub (1989) da onlardan farklı olarak, gücünü yitiren ve Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelendirilmeye başlanılan Osmanlı Devleti'nin kendini iyi hissetmek için böyle bir girişimde bulunduğunu kaydetmektedir.

Türk tarihçi Akçam (1986, 1992, 1999) ve Çelik (tarihsiz) de tıpkı konuya subjektif olarak Ermenilerin lehinde yaklaşan yazarlar gibi eserler kaleme alan şahıslardan sadece birkaçıdır.

Ermeni soykırımı ile ilgili Batı'da bu bağlamda kaleme alınmayan eserler, doğal olarak yazarlar da mevcuttur. Bunlar arasında Shaw (1983), McCarty (1988, 2001, 2005, 2006), Lowry (1990), Mayewski (2001), De Maleville (1998), Mango ve Weems (2004) gösterilebilir.

Bununla beraber ana kaynak kabul edilip, bizzat olayın geçtiği dönemlerde ilgili veya komşu ülkelerin devlet adamlarından olup konuya objektif yaklaşan fakat yine Ermeni meselesini tarihî kıstaslar çerçevesinde monografik olarak ele alan eserler de bulunmaktadır. Bunlar arasında popüler olup Türkçe'ye de çevrilmiş olanları; Kaçaznuni (2005-Eserin aslının basım tarihi 1927), Karibi (2007-Eserin aslının basım tarihi 1920), Karinyan (2006-Eserin aslının basım tarihi 1928), Kızıl Kitap (2006-Eserin aslının basım tarihi 1920) ve Perinçek tarafından 2006 yılında özetlenerek Türkçe'ye kazandırılan Ermeni devlet adamı B. A. Boryan'ın gözüyle Türk-Ermeni çatışması sayılabilir.

Bıyıklı (2001)'nin bildirdiğine göre Türkiye'de ise Ermeni Sorunu konusunda yaklaşık olarak bin civarında makale ile kitap mevcuttur. Bunlar arasında sadece birinci elden kaynakların bir araya getirilmesiyle oluşturulan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü'nün, Genel Kurmay Başkanlığı'nın ve Türk Tarih Kurumunun çalışmalarını konuya kaynaklık teşkil etmesi bakımından önemle belirtmek gerekir.

Bundan otuz yıl öncesine kadar birçok Türk vatandaşı özellikle genç kuşaklar, Ermenilerin katliam iddialarının ne olduğundan bile habersizdi. Türk devlet adamları ve diplomatları da bu konuda yeterli bilgi donanımına sahip değillerdi. Böyle bir ortamda 1970'ler ve 1980'ler Türkiye'sinde bazı tarihçi ve yazarlar bu bilgi boşluğunu doldurmaya yönelik yayınlar yaptılar. Ancak bu yayınlar Ermenilerin yıllarca ve ısrarla süren propagandaları karşısında pek etkili olmadı. Haklı olduğu düşünülen bu davada Türkiye Cumhuriyeti kendi insanını bile bilgilendiremedi. Hâlbuki Bilgi (2003, s. 36)'nin de belirttiği gibi, sadece Başbakanlık Arşivinin yayınladığı belgeler üzerine odaklanmak ve belgelerdeki bilgileri yoruma tabi tutmak dahi bu yolda önemli mesafeler almaya yetebilecek niteliktedir.

Yukarıda belirtilen sayı içine dâhil olan kitaplardan bir bölümü de yabancı dilde yayınlanan resmi dokümanların varlığıdır. Bunların haricinde yine yabancı dilde kaleme alınan kitap/makaleler de mevcuttur. Bunlardan bazıları; Mıgırdaç Yanıkyan tara-

findan şehit edilen Konsolos yardımcısı Bahadır Demir'in annesi Neşide Demir (1980), tarafından *The Armenian question in Turkey* ismiyle yazılan eserdir. Bir diğeri Birant (1983) tarafından kaleme alınan *Dört lisanda Ermeni terörü* adlı kitaptır. Bunlar arasında en çok okuyucuya ulaştığı tahmin edilen ve bilim çevrelerince muteber olarak kabul gören Ataöv (1985, 1989)'ün farklı yıllarda yapmış olduğu yayınlar pek fazla yer tutmaktadır. Ataöv'ün yanı sıra aynı başarılı uğraşa imza atanlardan birisi de hiç şüphesiz Şimşir (1989)'in *British documants on Ottoman Armenians I (1856–1880)* adlı çalışmasıdır.

Bunlardan başka elbette yabancı dille yazılan makale ve kitap/kitap bölümleri de bulunmaktadır. Amaç bunların tekrardan adını zikretmek değildir. Keza hepsinin ortak noktası, konuyu tarihî seyri içinde ele almış olmalarıdır. Bu maksatla Türkçe yayınlananlar içerisinde bu çizginin dışına çıkanlar hakkında birkaç cümle yazmakta fayda görülmüştür. Örneğin, Ermenice bilen zamanın tek bilim adamı olan ve günümüzde de nadir bilenlerden biri olarak gösterilen Uras (1987)'in *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, Göyünç (1983)'ün *Osmanlı idaresinde Ermeniler*, Gürün (2001)'ün *Ermeni dosyası* adlı çalışmaları diğer monografik eserlere kaynaklık etmekle beraber bu kitaplarda pek çoğunda olmayan nüfus verilerine, yerli ve yabancı arşiv kaynaklarına ve konuyla ilgilenen tüm yabancı bilim adamlarının neredeyse tamamına yer verilmesi açısından önem arz etmektedir.

Yine Kocaş (1967), Küçük (1984), Öke (1986), Köymen (1990), Süslü (1990), Halaçoğlu (2001), Özdemir ve diğerleri (2004) bu alanda arşiv belgelerine dayanarak okuyuculara konu hakkında önemli bilgiler ulaştırmışlardır. Fakat bu ve benzeri birkaç kitap haricinde hemen hemen hepsi aynı cümlelerle konuya yaklaşmakta ve ne yazık ki birbirinin tekrarı durumundan öteye geçememektedirler. Osmanlı Devleti lehinde konuya yaklaşan kitapların genelinde Ermenilere karşı bir soykırım olmadığı, bu olayın en fazla bir mukatele olarak nitelendirilebileceği şeklinde bilgiler bulunmaktadır.

Elbette bahsi geçen kitaplardan nüans olarak da olsa ayrılanlar da söz konusudur. Örneğin, Orel ve Yüce (1983)'nin çalışması Ermenilerce Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için yazılmıştır. Kılıç (2006) ise çalışmasını yine tarihî akışa göre yapsa da diğerlerinden farklı olarak Osmanlı Ermenileri arasın-

da meydana gelen dinî ve siyasî mücadeleleri çalışarak, işin yönünü farklı bir mecra-ya çekmiştir.

Türk Tarih Kurumunun Ermeni masasının tek araştırmacısı Çiçek (2005) ise yine 1915 olayları üzerine çalışmış ama bunları Osmanlı veya Rus arşivlerinin haricinde Amerikan arşivlerine dayandırarak *Ermenilerin zorunlu göçü (1915–1917)* isiminde olaya farklı arşivlerden bilim çerçevesinde bakan, devasa bir eser çıkarmayı başarmıştır.

Atnur (2005) ve Başyurt (2006) ise Türkiye’de Ermeni kadınları ve çocukları meselesi üzerine dolayısıyla saklı kalmış hayatlar olarak nitelendirilebilecek Ermeni evlatlıklar konusuna dair eserler ortaya koyarak, 1915 Ermeni olay(lar)ında sadece siyasî gelişmelerinin incelenmediğini göstermişlerdir.

Karaca (2006) da *Sözde Ermeni Soykırım projesi, toplumsal bellek ve sinema* adlı bir çalışma yapmıştır. Kitapta bellek kavramı ve toplumsal bellek üzerinde durulmuş, ayrıca sinema dünyasına ait ürünler analizlere tabi tutulmuştur.

Gökçek (2006) ise biraz daha farklı olarak edebiyat dünyasına yönelmiş ve bu alanın üstatlarından biri kabul edilen Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanlarında gayr-ı Müslim Osmanlıları tahlil etmiştir. Zaten bu konuda Baum (1996)’un güzel bir destekleyici nitelikte açıklaması vardır. Ona göre, “soykırımı anlamada tarihle ilgili bilgiler önemli yer tutsa da, soykırımla ilgili edebi ürünler tarihî gerçeklerin hissedilmesini sağlamaktadır.” Baer (2000) da Baum gibi bir araştırma yapıp soykırımla ilgili hikâye kitaplarında doğruluğunun sunum yollarını incelemiştir. Baer çalışmasında, bu tür kitaplarda çocuklara bir düşman sunma çabasının gelenek haline gelmiş olduğunu ifade etmektedir. Araştırmasında Türklerle ilgili isim vermemesine karşın Orta Doğu coğrafyasını kast eden Baer’in aksine Gökçek, azınlıklara yönelik hikâye ve romanlarıyla bilinen Ahmet Mithat Efendi’nin hiçbir eserinde bu anlamda bir düşmanlığa rastlamamıştır. Zira orada Türkler arasında yaşayan Müslüman olmayan azınlıkların dolayısıyla Ermenilerin ticaretle uğraşmalarına ve hayatlarına bu çizgide devam eden kahramanlarına değinilmiştir.

Bunlardan başka Tozlu (1991), Vahapoğlu (1997) ve Büyükkarcı (2003) genelde, Osmanlı’dan günümüze kültür ve eğitim tarihinde azınlık ve yabancı okullar, özelde ise İstanbul Ermeni okulları üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır.

Kaplan (2005) ise 1915'te ne/neler olduğunu belirlemek amacıyla konuya Türkler lehinde ve aleyhinde yaklaşan bilim adamı, gazeteci, yazar, bürokrat ve siyasetçi ile yaptığı röportajları bir araya getirerek meydana güzel bir eser çıkarmıştır. Dikkat edilecek olursa burada da eğitime ve eğitimeciye dair bir şey bulmak mümkün değildir.

Bu kez Ahmet Refik [Altınay] (1992)'in *Kafkas yollarında (hatıralar ve tehasüsler)* eserine paralel olarak bir sözlü tarih çalışmasına gidilmiş ve Solmaz (1995) tarafından 122 tanığın diliyle Ermenilerin Türklere karşı uyguladığı katliamı vurgulayan savunma ağırlıklı bir eser vücuda getirilmiştir.

Ancak ne hikmetse temelinde monografik çalışmaların ötesine gidemeyen bu eserler özellikle 1914–1922 arasına sıkıştırılmaya çalışılmıştır. Belirli aralıklarla sonraki dönemler ele alınmaya başlansa da bunlar da yine bir milletin topyekûn yakıtı olarak nitelendirilebilecek eğitim ve mecrasından uzak olan çalışmalar olarak karşımıza çıkmıştır. Hâlbuki dünyada bilginin önemi hızla artarken “bilgi” kavramı ve “bilim” anlayışı da hızla değişmektedir. Demokrasi ve yönetim kavramları farklılaşmakta, teknoloji ilerlemekte, tüm bunlara paralel olarak küreselleşme ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sıkıntıları yaşanmaktadır. Belirtilen hızlı değişim ve gelişim ile hâkim olmaya başlayan küreselleşme süreci, sadece ekonomik alanda belirleyici olmakla kalmayıp sosyal ve kültürel alanlarda da etkili olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda, bilgi toplumu oluşumu sürecini başlatmıştır. Bilgi toplumunun ekonomik büyümeyi hızlandırıcı, sosyal altyapı hizmetlerinin sunumunu iyileştirici ve kültürel etkileşimi artırıcı olduğu ve böylece ülkeler arası politikalara da yön vereceği açıktır.

Takdir edileceği üzere Ermeni konusunun dış politikada olduğu kadar öğrenciler tarafından bilinmesi de en az gerçekler kadar önemlidir. Çünkü bu konuda ki şartlar ve ülkenin gücü ne/nasıl olursa olsun, onun kararını belirleyen sorunun algılamalarıdır. Örneğin iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi o ülkenin çıkarına da olsa eğer o ülke halkı ve yöneticileri buna inanmıyorlarsa işbirliği mümkün değildir. Unutulmamalıdır ki, Ermenistan özelinde konunun bilinmesi daha bir önem kazanmaktadır. Çünkü aşırıların bu derece güçlü olduğu bir ülkede gerçekçi tespitlerden çok idealler ve bu

ideallerin yarattığı “*sahte gerçekçiler*” bir süre sonra gerçeklerin yerini almaya başlar (Laçiner, 2004, s. 203).

Başta tarihî ve siyasî olmak üzere ekonomik ilişkileri ve gelişmeleri dahi etkileyecek kadar önem arz eden bir konu olan Ermeni meselesi ne yazık ki Türkiye’deki ders kitaplarında gereği gibi yer almamış ve en fazla bir-iki sayfa ile geçiştirilmiştir. Ayrıca Ermeni diasporası ve sözde Ermeni hamileri taraflı baktıkları 1915 olaylarını yılın 365 günü canlı tutmak için uğraşmaktayken yine ne yazık ki, Türkiye’nin politik, ekonomik ve medya çevresinde bu konu 24 Nisan’dan 3–4 gün önce veya sonra ele alınmakla yetinilmiştir.

Bugün dünya kamuoyunda Türkiye “*negasyonist*” yani herkesin kabul ettiği bir şeyi inkâr eder durumdadır. Bunu bir şekilde kırmak lazımdır. Belki de bunu sadece resmi makamlardan yola çıkarak değil de sivil toplumdaki destekle hareket ederek ve bilimle provokasyonların ilgisini yok ederek yapmak gerekecektir.

Tüm bunların dışında yukarıda bahsi geçen öğrenciler tarafından konunun algılanması ve konuya dair görüşlerinin ve bilgi düzeylerinin öğrenilmesi önemli görülmesine rağmen maalesef Türkiye’de Ermeni Sorunu’nun eğitimsel boyutu yeterince araştırılmamıştır. Nitekim Ertan (2003) ve Metin (2007)’in araştırmalarından başka konuya yönelik eğitimsel açıdan yaklaşan herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

Ertan (2003) Ermeni Araştırmalarının I. Türkiye Ermeni Kongresi’nde sunduğu bildirisinde yüksek öğrenim gençliğinin Ermeni Sorunu’na dair görüşlerini tespit edip yorumlamaktadır. Metin (2007) ise *Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük derslerinde Ermeni meselesinin öğretimi (mevcut ders kitapları, öğretmen ve öğrenci görüşleri ve çağdaş yayınlar ışığında yeni bir ünite tasarımı)* adlı yüksek lisans çalışmasında 2004–2005 ve 2005–2006 öğretim yıllarında MEB’e bağlı lise-lerde okutulmakta olan tarih ders kitaplarındaki Ermeni meselesi konusunun içeriğine yönelik lise öğretmen ve öğrencilerinin görüşlerine yer vermiştir.

Görüldüğü gibi 1915 Ermeni olayları Türkiye’de hem nicel hem de nitel olarak eğitimsel açıdan yeterince araştırılmamıştır. Oysa dünya literatüründe Yahudi soykırımı için eğitim sahasına yönelik birçok çalışma bulmak mümkündür. Temenni şudur ki Türkiye’de de hassas konulardan biri olan Ermeni Sorunu’na yönelik çalışmaların hızla artmasıdır. Çünkü buna fazlasıyla ihtiyaç vardır. Binark (2005, s. 97)’in da be-

lirttiği gibi Ermeni soykırım iddialarını dünya kamuoyuna ve parlamentolara anlatmak daha çok uzman kadrolara ve üniversitelere düşmektedir. Aynı şekilde konunun eğitimsel boyutunu araştırmakta üniversitelerin asli görevlerinden biri olması gerekir.

1915 Ermeni olaylarına eğitimsel açıdan yaklaşan yerli ve yabancı araştırmaların yok denecek kadar az olması bu araştırmanın konusunun belirlenmesinde temel etken olmuştur. Hiç kuşkusuz bu konu eğitimsel açıdan çok farklı boyutlarda araştırılabilir. Böylesine geniş problematik bir zemine oturan bu araştırmanın problemini “*ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile ilgili görüşleri ve bilgi düzeyleri nedir?*” sorusu oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine girmesiyle birlikte 1915 Ermeni olaylarına yönelik soykırım iddialar da giderek artmaya başlamıştır. Dolayısıyla da yurt dışında bu kadar yankı bulan konunun Türkiye'deki eğitim camiası tarafından ne ölçüde anlaşılmiş olduğunun belirlenmesinin önemi açıktır. Bu nedenle bu çalışmada, söz konusu iddiaların temelinde yatan kanun ve uygulamalara dair ilköğretim öğrencilerinin bilgi düzeylerinin ve konuya dair görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Ermeni Sorunu ile ilgili İstanbul ve Kars illerindeki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin;
 - 1.a. Sevk ve İskân Kanununa ilişkin görüşleri nelerdir?
 - 1.b. Tehcir uygulamalarına ilişkin görüşleri nelerdir?
 - 1.c. Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine ilişkin görüşleri nelerdir?
 - 1.d. İlköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu'na ilişkin görüşleri nelerdir?
 - 1.e. Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi olup olmadığına ilişkin görüşleri nelerdir?

- 1.f. Görüşleri arasında cinsiyet, baba öğrenim durumu, anne öğrenim durumu, geçmişte yaşanan olaylar ve okunan kitap/makale sayısı değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar var mıdır?
2. Ermeni Sorunu ile ilgili bilgi düzeyleri bağlamında ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin;
 - 2.a. İstanbul ve Kars çalışma evrenleri arasında akademik başarılarına göre anlamlı farklılıklar var mıdır?
 - 2.b. Başarı durumları arasında cinsiyet, baba öğrenim durumu, anne öğrenim durumu, geçmişte yaşanan olay/olaylar, kitap/makale sayısı ve uygulama yapılan okul değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar var mıdır?

1.3. Önem

Yaklaşık 700 yıldan beridir Türk-Ermeni münasebeti huzurlu ve dostane ilişkiler içerisinde geçmesine rağmen Ermenilerin dış kaynaklı kışkırtmalara maruz kalmasıyla iki milletin arası açılmıştır. Günümüzde ise eskiye nazaran fazlalaşan olumsuz duruma karşı Türkiye Cumhuriyeti Devleti; Osmanlı Arşivlerini açarak, canlı tanıkları dinleyerek/dinleterek ve mevcut dönem fotoğraflarını sergileyerek gerçekleri ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu bağlamda yapılması gerekenlerden biri de ilköğretimden itibaren öğrencilere, ülkelerini ilgilendiren bu tür konularda bilgi verilmesi ve onların olayları doğru algılamalarının sağlanmasıdır.

Şüphesiz Türkiye'deki ilköğretim okullarında öğrenim gören milyonlarca öğrencinin Ermeni Sorunu ile ilgili görüşleri ve buna paralel olarak bilgi düzeylerinin niteliği, geleceğin yetki ve sorumluluk sahibi vatandaşlarının oluşması bakımından önem taşımaktadır. Zira öğrencilerde uygun tutum ve değerlerin gelişmesi, onların her şeyden önce hazır bulunuşluk düzeyinin bilinmesiyle mümkündür. İşte bu araştırma;

- Türkiye Cumhuriyeti ve dünya kamuoyunun gündeminden düşmeyen önemli bir konu olan Ermeni Sorunu'na dair öğrencilerin bilgi düzeylerini ve konuya ilişkin görüşlerini ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır.

- Bu çalışma ile ulaşılan bulguların, Türkiye’de eğitim programı geliştirenlere, eğitim teknolojisi ile materyalini üretenlere ve tüm eğitimcilere faydalı olacağı düşünölmektedir. Ayrıca araştırma,
 - Türkiye Cumhuriyeti’nin dâhilinde yapılan çalışmalara katkısı olması bakımından,
1. Seçilen iki önemli çalışma evreni bakımından,
 2. Ortaya koyacağı gerekli açıklama ve öneriler bakımından önemlidir.

1.4. Varsayımlar

Bu araştırmada aşağıdaki varsayımlardan hareket edilmiştir.

1. Veri toplama araç ve yöntemleri, araştırma amacına uygun bilgileri toplayabilecek geçerlilik ve güvenilirliği taşımaktadır.
2. Örnekleme giren öğrenciler evreni temsil edebilecek niteliktedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1. 2006–2007 öğretim yılı ile
2. İstanbul ile Kars ilinde tespit edilen on ayrı ilköğretim okulu ve bu okullara devam eden tamamı 8. sınıf olan 400 öğrenci ile
3. Öğrenciler için, 1915 Ermeni olayları ile ilgili durumu değerlendirmek amacıyla hazırlanan; başarı testi, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve anket sorularıyla sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Aşağıda araştırmada sıklıkla kullanılacak terimlerin tanımları yapılmıştır.

Azınlık: Azınlık, sosyolojik olarak içinde yaşadığı toplumun genel yapısından ırk, dil, din, kültür ve millet olarak ayrılan ve genel nüfusa oranla daha küçük toplulukları ifade etmektedir (Kızılcelik, 1994, s. 46). Osmanlı anlayışında azınlık ise kimliği ve adı azınlık olsa da yaşantısı ve hakları bakımından Müslöman halklardan çok farklı olmayan toplulukları ifade etmek için kullanılır (Ertuğrul, 1999, s. 27). Aynı

zamanda matematiksel sayıyı ifade etmekten ziyade iktidarda ol(a)mayan kesimi işaret eder.

Yabancı ise toplumun kültüründen olmayan, onun dilini bilmeyen ve o toplumun dışında kalan kimsedir (Ülken, 1969, s. 319). Osmanlılar da ise yabancı kavramı, topluma yabancı insanlar olmayıp, misafir ve emanet edilmiş halklar anlamında kullanılmıştır (Ertuğrul, 1999, s. 28–29).

Diaspora: Yunanca kökenli olan diaspora sözü “*Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu*” anlamına gelmektedir. Sözü bu anlamı için Türk Dil Kurumu (8) “*kopuntu*” karşılığını önermiştir. Genel anlamda bir halkın veya bir toplumun, dünyanın çeşitli ülkelerine dağılışını anlatmak için kullanılır. Öncelikle İsrail dışında yaşayan Yahudiler için kullanılmışsa da 1990’lardan itibaren bütün uluslar için çokça kullanılan bir kelime olmuştur (Marshal, 1999, s. 151). Bu araştırmada kullanılan “*diaspora*” kelimesinden kasıt Taşkiran’ın (2002, s. 4) yaptığı tarife göredir. Yani Anadolu’dan göç ettirilen ve bir daha Anadolu’ya dönmelerine izin verilmediği için dünyanın dört bir tarafına dağılan ve oralarda yaşayan Ermeniler değil, Ermenistan dışında yaşayan Ermeniler kastedilmektedir. Başka bir ifade ile Ermeni milliyetçiliğini ayakta tutmaya çalışan, Ermenistan ve Türkiye dışında yaşayanlar için bu kelime kullanılmıştır.

Egemenlik Hakları: Egemenlik bir çeşit iradedir; ama potansiyel enerjiye denk bir irade. Belli durumlarda eyleme geçebilir. Bu bir haktır; fakat doğal olarak hedefi ve sınırlarının kanunlar karşısında tanınması ve belirlenmesi ile ancak meşruiyeti olan bir haktır (Çelik, 2002, s. 277).

Ethnosantric/Etnosantrik Tarih Anlayışı: Tarih biliminin hem doğuş nedenlerini ve hem de amacını “*milli*” olarak algılamak üzere kurulu tarih anlayışıdır (Milas, 1994, s. 128).

Terörizm: Tanımı üzerinde uzlaşmanın sağlanamadığı kelimelerden birisidir. Bu araştırmada terörizm aşağıdaki anlamda kullanılmıştır.

Devlet başkanlarına, başkan vekillerine, onların halef ve seleflerine, bunların eşlerine, kamu görevleri ile görevli kişilere karşı öldürme veya ciddi bedensel yaralama ya da özgürlüğünü elinden alma maksadı ile yönetilen her türlü eylem (Acer, 2002, s. 467).

Bu konuda bilinen en büyük yanlış terör ve terörizm kavramını yakın anlamda sanmaktır. Hâlbuki Denker'in (1997, s. 3) de ifade ettiği üzere Latince kökenli olan terör, korku ve dehşet anlamındadır. Terörizm'deki "izm" eki anlam farklılığını başka mecralara taşımaya yetmiştir.

1.7. Kısaltmalar

AA: Anadolu Ajansı

ASD: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri

BM: Birleşmiş Milletler

C: Cilt

Çev: Çeviren

Der: Derleyen

Eds: Editörler

Hzl: Hazırlayan

İ1: İstanbul'da görüşme yapılan öğrenci (yanındaki rakam görüşme yapılan öğrenci kodunu göstermektedir.)

İİO: İstanbul'daki ilköğretim okulu

K1: Kars'ta görüşme yapılan öğrenci (yanındaki rakam görüşme yapılan öğrenci kodunu göstermektedir.)

KİO: Kars'taki ilköğretim okulu

SPSS: Statistical Package for the Social Sciences

T.C.İ.T: Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

tz: Tarihsiz

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı)

BÖLÜM II

YÖNTEM

Bu bölüm araştırmanın yöntemi ile ilgilidir. Araştırmada kullanılan model, çalışma evreni ve örnekleme dair tanımlayıcı istatistikler, veri toplama araçları, araştırmanın uygulaması ve veri çözümlenmeleri ile alakalı analiz yöntemleri bu bölümde açıklanmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Anlamlılığını zenginleştirmek için, nitel ve nicel araştırma metodolojileri bir araştırmada birlikte kullanılabilir. Buna karma yöntem denildiği gibi çoklu yöntem de denir. Neuman (2007, s. 222–223), bir şeye birden çok bakış açısından bakmanın daha fazla doğruluk sağladığı fikrinden hareketle, nitel ve nicel araştırma ile veri tarzlarını birlikte kullanmak anlamında “*yöntem nirengisi*” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.

Aslında bu Bryman (2004)’a ve Denzin and Lincoln (2005)’e göre, tek bir problemin veya programın incelenmesinde çoklu yöntemlerin kullanılması olan yöntem çeşitlenmesidir. Yöntem çeşitlenmesi ise özünde bir üçgenleme türüdür [diğer türleri; teori, veri ve araştırmacıdır]. Giles (2006)’in belirttiği kadarıyla özellikle sosyal bilimlere özgü olan bu yöntem, aynı zamanda en çok kullanılan üçgenleme çeşitidir.

Punch (2005, s. 231–234) ile Denzin and Lincoln (2005)’e göre en net ve kısa üçgenleme tanımı, aynı olguyu çalışırken bir kaç yöntemi bir arada kullanmaktır. Bu yöntemin amacı, soruşturulan konunun, araştırma deseni ve kullanılan teknikler bazında üçgenlenmesidir (Owens ve diğerleri, 1989, s. 27–28). Zaten Schulenberg (2004) de karma modeli, bir survey araştırmada nicel ve nitel metotların, farklı evrelerde bir arada kullanılmasına dayandırmaktadır. Bu yüzden karma yöntem, aynı olguya ilgisi olan farklı veri türlerini toplayarak yargılarının doğruluk derecesini yükseltmek için araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir (Bussing ve diğerleri, 2005, s. 87–99, Denzin and Lincoln, 2005; Stewart ve diğerleri, 2008, s. 1407–1413; Patton, 1990, s. 187; Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 56). Bu araştırmada da elde edilecek sonuçların daha güvenilir olması için kapsayıcılığı gerçekleştirmek, araştırma

verilerinin karşılaştırılması ile tutarlılığın denetlenmesini sağlamak ve araştırma probleminin farklı boyutlarının incelenmesine olanak vermek veya daha derin boyutların gün ışığına çıkmasına imkân tanımak için nitel ve nicel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır.

Bu bağlamda, gerçekleştirilen çalışmada gerekli verilerin toplanması ve verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden *görüşme tekniği* ve nicel araştırma yöntemlerinden ise *tarama (survey) yöntemi* seçilmiştir.

Tarama modeli, geçmişte ya da halen mevcut olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Olay, birey ya da nesne için herhangi bir şekilde değiştirme ve etkileme çabası gösterilmez (Büyüköztürk ve diğerleri, 2008, s. 177; Karasar, 2004, s. 77–78).

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkılacak olursa bu çalışmada, tarama yöntemi içinde yer alan “*genel tarama modeli*”nin uygulanması yönünde bir tercih yapılmıştır. Karasar (2004, s. 79)’a göre genel tarama modelleri, “*çok fazla elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örnekleme üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir.*” Keza Denscombe (1998)’ye göre de tarama modelindeki çalışmalarda, bilgi toplamak için hangi metot seçilirse seçilsin, amaç aynı soruların çok sayıda bireye sorularak cevap elde edilmesidir. Bu yanıtlar araştırmacıya açıklamanın yanı sıra karşılaştırma ve belli kategorilerde var olan özellikleri göstermeyi sağlamaktadır.

Verilen bu bilgiler göz önüne alındığında yapılan bu araştırmanın; benimsenen yöntemler bakımından karma, fakat kullanılan araştırma yöntemine göre ise bir tarama (survey) çalışması olduğu söylenebilir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada, tanımı kolay fakat ulaşılması güç, soyut bir kavram olan genel evren değil de çalışma evreni (Karasar, 2004, s. 110) belirleme yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda İstanbul ve Kars ili 8. sınıf ilköğretim öğrencileri çalışma evreni olarak tespit edilmiştir.

İstanbul ve Kars illerinin araştırma için seçilmesi, Ermeni Sorunu açısından bu illerin farklı özellikler taşımasıyla yakından ilgilidir. Şöyle ki İstanbul, Osmanlı döneminde yoğun bir Ermeni yerleşimine mekân teşkil etmekle birlikte “*mukatele*” olarak tanımlanabilecek Türkiye-Ermeni çatışmalarına sahne olmamıştır. Gerek bu durum gerekse Türkiye’nin en büyük şehri olmasından kaynaklanan kozmopolit/çok kültürlü yapısıyla öğrencilerin Ermeni Sorunu’na yaklaşımlarının araştırmanın evreni temsil eden diğer ili olan Kars’taki öğrencilerden farklı olacağı varsayılan bir kenttir. Kars’ın seçiminde ise İstanbul’dan farklı olarak bu ilde mukatele diyebileceğimiz Türk-Ermeni çatışmaları ve Ermenistan’ın işgalini-Türk karşıt taarruzunun yaşanmış olması dolayısıyla öğrencilerin konuyla ilgili görüşlerinin ve öğrenme motivasyonlarının farklı olacağı varsayımı belirleyici olmuştur.

Araştırmanın örneklemini ise her iki ilde tespit edilen on ayrı ilköğretim okulundaki 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Nitel araştırma tekniklerinden görüşme de ise örneklem belirlemede Yıldırım ve Şimşek (2000, s. 75)’in de ifade ettiği gibi esneklik bulunmaktadır ki bu da doğal olarak araştırmacılar için bir avantaj sayılmaktadır. Üstelik elde edilen sonuçların genellenmesi gibi bir durum söz konusu olmadığından örneklem seçilmesinde sayısal istatistiklerden ziyade örneklemin ihtiyaç duyulan bilgi miktarının karşılayıp karşılayamamasıyla ilgilenilmektedir. Görüşmede kesin sayı belirlemek olanaksızdır (Neuman, 2007; Mayring, 2000; Kuş, 2003). Alınan cevaplar tekrara düşmeğe başladığı an görüşme amacına ulaşmış demektir ve orada sonlandırılması gerekir. Fakat Griffen and Hauser (1993, s. 12)’a göre, görüşmenin en az % 95 oranında itibar görebilmesi için en fazla 20, hatta örneklemin büyüklüğüne göre gerektiğinde 30 adet görüşme yapılmalıdır.

Araştırmada İstanbul ve Kars’tan onar olmak üzere toplam 20 öğrenciyle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan öğrenciler aşağıda detayları verilen her bir okul başına anket ve başarı testi uygulanmış öğrenciler arasından gönüllülük esasına göre ikişer öğrenci olarak seçilmiştir.

Anket ve başarı testi uygulanan toplam öğrenci sayısı ise 400 olarak belirlenmiştir. Bu sayının tespitinde Altunışık ve diğerleri (2004, s. 125)’nin Sekaran’dan aktardıkları formül kullanılmıştır. MEB (2005, s. 74) verilerine göre İstanbul ilinde 1263’ü resmi, toplam 1454 ilköğretim okulunda 1,658,948 öğrenci öğrenim görmekteyken,

Kars'ta ise 414'ü resmi, toplam 416 ilköğretim okulunda 58,333 öğrenci okul hayatına devam etmektedir. Karşımıza her iki ilde toplam ilköğretim öğrencisi mevcudu olarak 1,717,281 sayısı çıkmaktadır. Bu durumda yukarıda örneklem belirlemede kullanıldığı belirtilen formül uyarınca, $N=100$ bin-10 milyon arası için S (gerekli örneklem sayısı)= 384 olarak sabittir. Formül sonrası ortaya çıkan bu net sonuca rağmen bu sayı öğrenci anketlerinin doldurulmadan geri gelme ihtimaline karşı her iki ilde de 200'e tamamlanarak toplamda 400 öğrenciye gerek anket ve gerekse başarı testi uygulanmıştır.

Bu uygulama için İstanbul'dan beş farklı ilçeden beş farklı okul seçilmiştir. Bu ilçeler; Kadıköy, Ümraniye, Sultanbeyli, Bahçelievler ve Zeytinburnu'dur. Adı geçen ilçelerin tercih sebepleri arasında; ekonomik düzeylerinin farklılık arz etmesi, ulaşım ve öğrencilere ulaşmadaki kolaylık ve idarecilerin sıcak ilgisi sayılabilir.

Kars ilinde de aynı şekilde beş farklı merkezden beş farklı okul seçilmiştir. Bunlar arasında; Kars merkez, merkeze bağlı bir köy, Arpaçay, Akyaka ve Kağızman ilçeleri bulunmaktadır. Söz konusu yerleşim merkezlerinin tercihinde de yine İstanbul'daki sebeplerden dolayı görülen ve gösterilen kolaylıklar önemli rol oynamıştır.

Aşağıda araştırmanın nitel ve nicel verilerinin analizinde kullanılan örnekleme ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

2.2.1. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Ankete cevap veren öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5

Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	f	%
Kız	208	52,0
Erkek	192	48,0
Toplam	400	100

Tablo 5'e göre araştırmaya dâhil edilen öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları incelendiğinde; öğrencilerin 208'inin (% 52,0) kız, 192'sinin (%48,0) ise erkek oldu-

ğu görülmektedir. Buna göre örneklemin yaklaşık olarak iki eşit gruptan oluştuğu söylenebilir.

2.2.2. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımları

Tablo 6’da araştırmaya katılan sekizinci sınıf öğrencilerin yaşlarına göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 6

Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımları

Yaş	f	%
11	1	0,3
12	3	0,8
13	57	14,3
14	252	63,0
15	87	21,8
Toplam	400	100

Tablo 6 incelendiğinde ankete tabi tutulan öğrencilerin % 0,3’ü 11 yaşında, % 0,8’i 12 yaşında, % 14,3’ü 13 yaşında, % 63,0’ü 14 yaşında ve % 21,8’nin ise 15 yaşında oldukları görülmektedir. Bu sonuçlardan örnekleme oluşturan öğrencilerin yaklaşık olarak 3/4’ünün yaş-sınıf zaman uyumunda olduğu, 1/4’lük kısmının da okula geç yazılma veya erken kaydolma gibi sebeplerden ötürü sekizinci sınıfta olması gereken normal yaş aralığında olmadığı söylenebilir.

2.2.3. Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Anket uygulanan öğrencilerin baba eğitim düzeyine göre dağılımları tablo 7’de belirtilmiştir.

Tablo 7

Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Mezun olunan okul	f	%
Okuryazar Değil	11	2,8
Okuryazar	13	3,3
İlkokul	142	35,5
Ortaokul	99	24,8
Lise	93	23,3
Yüksek Okul-Üniversite	42	10,5
Toplam	400	100

Tablo 7’ye göre çalışma evrenini oluşturan öğrencilerin babalarının % 2,8’inin okuma yazma bilmedikleri, % 3,3’nün herhangi bir diplomaya sahip olmadıkları hal-

de okuma yazma bildikleri, bunun yanı sıra % 35,5'inin ilkokul % 24,8'inin ortaokul, % 23,3'ünün lise ve % 10,5'inin ise yüksek okul-üniversite mezunu oldukları görülmektedir.

2.2.4. Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Öğrencilerin anne eğitim düzeyine göre dağılımları tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Mezun olunan okul	f	%
Okuryazar Değil	49	12,3
Okuryazar	22	5,5
İlkokul	197	49,3
Ortaokul	66	16,5
Lise	48	12,0
Yüksek Okul-Üniversite	18	4,5
Toplam	400	100

Yukarıda verilen tablo 8 incelendiğinde, öğrencilerin annelerinin % 12,3'ünün okuma yazma bilmedikleri, % 5,5'inin okuma yazma bildikleri, % 49,3'ünün ilkokul mezunu, % 16,5'inin ortaokul mezunu, % 12,0'sinin lise mezunu ve % 4,5'inin ise yüksek okul-üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Tablo 8'deki verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık olarak yarısının annesi ilkokul mezunudur. Diğer seçenekler ise birbirine yakın yüzdeler/sayılarıdır.

2.2.5. Öğrencilerin Baba Meslek Profillerine Göre Dağılımları

Öğrencilerin, baba meslek durumlarına göre dağılımları tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9

Öğrencilerin Baba Meslek Profillerine Göre Dağılımları

Baba Meslek Durumu	f	%
İşçi	137	34,3
Memur	52	13,0
Küçük Esnaf	49	12,3
Mühendis-Doktor-Avukat	25	6,3
Emekli	27	6,8
İşsiz	19	4,8
Çiftçi	91	22,8
Toplam	400	100

Tablo 9'a göre ankete cevap veren öğrencilerin baba meslek durumu şöyledir; 137'si (% 34,3) işçi, 52'si (% 13,0) memur, 49'u (% 12,3) küçük esnaf, 25'i (%6,3) mühendis-doktor-avukat, 27'si (% 6,8) emekli, 19'u (% 4,8) işsiz ve 91'i (% 22,8) ise çiftçidir. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının yaklaşık 2/5'sinin bir diploma gerektirmeyen işlerde çalıştığı, geri kalan kesiminin ise diploma şartı bulunan mesleklerde çalıştığı söylenebilir.

2.2.6. Öğrencilerin Anne Meslek Profillerine Göre Dağılımları

Tablo 10'da araştırmaya dâhil edilen öğrencilerin anne meslek durumlarına göre dağılımları yer almaktadır.

Tablo 10

Öğrencilerin Anne Meslek Profillerine Göre Dağılımları

Anne Meslek Durumu	f	%
İşçi	27	6,8
Memur	25	6,3
Küçük Esnaf	8	2,0
Mühendis-Doktor-Avukat	12	3,0
Emekli	13	3,3
İşsiz	34	8,5
Ev hanımı	281	70,3
Toplam	400	100,0

Tablo 10 incelendiğinde çalışma evrenini oluşturan öğrencilerin anne meslek profilleri şöyle özetlenebilir; annelerin 27'si (% 6,8) işçi, 25'i (% 6,3) memur, 8'i (% 2,0) küçük esnaf, 12'si (% 3,0) mühendis-doktor-avukat, 13'ü (% 3,3) emekli, 34'ü (% 8,5) işsiz ve 281'i (% 70,3) ise ev hanımıdır. Yukarıdaki sonuçlara göre en dikkat çekici durum, annelerin yaklaşık 3/4'ünün ev hanımı olmasıdır.

2.2.7. Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Seviyesine Göre Dağılımları

Anne ve baba mesleklerinin sorgulanma bilgisine paralel olarak ankete cevap veren öğrencilerin ailelerinin gelir seviyelerine göre dağılımları da tespit edilmiş ve bu durum tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11

Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Seviyelerine Göre Dağılımları

Aile Gelir Seviyesi	f	%
Düşük	34	8,5
Ortanın Altı	39	9,8
Orta	206	51,5
Ortanın Üstü	95	23,8
Yüksek	26	6,5
Toplam	400	100,0

Araştırmaya dâhil edilen öğrencilerin tablo 11'e göre, yaklaşık olarak yarısı (% 51,5), aile gelir seviyesini orta olarak belirtmiştir. Yine tablo 11'e göre geri kalanlardan % 8,5'i gelir seviyelerini düşük, % 9,8'i ortanın altı, % 23,8'i ortanın üstü, % 6,5'inin ise yüksek diye işaretledikleri görülmektedir.

2.2.8. Öğrencilerin Baba Doğum Yerine Göre Dağılımları

Araştırmaya katılan öğrencilerin baba doğum yerlerine göre dağılımları tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12

Öğrencilerin Baba Doğum Yerlerine Göre Dağılımları

Baba Doğum Yeri	f	%
Kars	196	49,0
Erzurum	14	3,5
Manisa	4	1,0
Ardahan	5	1,3
Iğdır	1	0,3
Niğde	3	0,8
Ordu	29	7,3
İstanbul	12	3,0
Sivas	26	6,5
Çanakkale	4	1,0
Gümüşhane	8	2,0
Balıkesir	3	0,8
Bartın	3	0,8
Tokat	6	1,5
Çankırı	3	0,8
Rize	9	2,3
Samsun	6	1,5
Çorum	6	1,5
Sinop	4	1,0
Eskişehir	1	0,3
Kütahya	1	0,3
Kastamonu	3	0,8
Bingöl	6	1,5
Ağrı	4	1,0
Yozgat	1	0,3
Erzincan	4	1,0
Kayseri	6	1,5
Giresun	4	1,0
İzmir	1	0,3
Şanlıurfa	3	0,8
Malatya	2	0,5
Adana	2	0,5
Elazığ	3	0,8
Van	3	0,8
Muş	3	0,8
Konya	4	1,0
Bitlis	1	0,3
Siirt	4	1,0
Amasya	2	0,5
Toplam	400	100,0

Tablo 12'ye bakıldığında, çalışma evrenini oluşturan öğrencilerin babalarının önemli bir bölümünün Kars doğumlu (% 49,0) oldukları görülmektedir. Genel evrenin ikin-

ci ayağını oluşturan İstanbul ili için bu oran % 3,0'dür. İki il arasında bu kadar farkın olması İstanbul'un Türkiye'nin en büyük şehri olması ve buna paralel olarak da iç göçe maruz kalmasındandır. Yine tablo 12'ye bakıldığında İstanbul iline yaklaşık 37 ilden gelip yerleşen velilerin öğrencilerinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Yukarıdaki bilgiler ışığında 29 (% 7,3) öğrencinin babası Ordu doğumlu, 26 (% 6,5) öğrencinin babası Sivas doğumlu ve 14 (%3,5) öğrencini babası Erzurum doğumlu olmak kaydıyla İstanbul ilindeki ilk üç şehri oluşturmaktadırlar.

2.2.9. Öğrencilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları

Baba doğum yerlerinin öğrenilmesine ilişkin bilgilerin yanı sıra anket uygulanan öğrencilerin doğum yerlerine göre dağılımlarını tespit etmeye yönelik olan yanıtlar da tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13

Öğrencilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları

Doğum Yeri	f	%
Kars	184	46,0
Erzurum	15	3,8
Sivas	11	2,8
Ardahan	1	,3
Ordu	5	1,3
İstanbul	142	35,5
Tokat	5	1,3
Bartın	2	,5
Bingöl	4	1,0
Ağrı	6	1,5
Kayseri	3	,8
İzmir	3	,8
Ankara	2	,5
Elazığ	2	,5
Van	3	,8
Muş	2	,5
Rize	1	,3
Almanya	1	,3
Bitlis	2	,5
Siirt	4	1,0
Amasya	2	,5
Toplam	400	100,0

Tablo 13'e bakıldığında, öğrencilerin % 46'sının (184) Kars doğumlu olduğu, % 35,5'inin ise (142) İstanbul doğumlu olduğu görülmektedir. % 18,5'lik bir kesimin

de (74) 19 farklı il doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerin tablo 12'deki baba doğum yeri İstanbul olan şehir sayılarına oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum ise ancak öğrenci babalarının uzun yıllar önce memleketlerinden kalkıp İstanbul'a göç etmeleriyle açıklanabilir.

2.2.10. Öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre Dağılımları

Araştırmaya tabi tutulan öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara (çatışma, saldırı, öldürme vb.) verdikleri cevaplara göre dağılımları tablo 14'de yer almaktadır.

Tablo 14

Öğrencilerin I. Dünya Savaşı/ Millî Mücadele Döneminde, Her İki Millet Arasında Yaşanan Olaylara Verdikleri Cevaplara Göre Dağılımları

Yakın çevremle, Ermeniler arasında herhangi bir olay yaşanmıştır.	f	%
Evet	78	19,5
Hayır	322	80,5
Toplam	400	100,0

Tablo 14'e göre, öğrencilerin yaklaşık 1/5 (%19,5)'i adı geçen dönemde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında çatışma, saldırı ve öldürme gibi bir olay yaşandığını, buna karşın öğrencilerin büyük bir çoğunluğu yani yaklaşık olarak 4/5 (%80,5)'ü Ermenilerle aralarında herhangi bir olay yaşanmadığını ifade etmiştir.

2.2.11. Öğrencilerin Ermeni Sorunu İle İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre Dağılımları

Tablo 15'de ise ankete cevap veren mevcut öğrencilerin Ermeni Sorunu ile ilgili kitap/makale okuma durumlarına göre dağılımları yer almaktadır.

Tablo 15

Öğrencilerin Ermeni Sorunu İle İlgili Kitap Okuma Durumlarına Göre Dağılımları

Kitap/Makale Okuma Adedi	f	%
Okumadım	196	49,0
Bir tane okudum	98	24,5
İki tane okudum	52	13,0
Üç tane okudum	21	5,3
Dört ve daha fazla okudum	33	8,3
Toplam	400	100,0

Tablo 15'e bakıldığında, öğrencilerin % 49'unun konuyla ilgili hiç kitap okumadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin % 24,5 i yalnız bir kitap okuduğunu, % 13'ü iki kitap okuduğunu, % 5,3'ü üç kitap okuduğunu, % 8,3'ü ise 4 ve daha fazla kitap okuduğunu ifade etmişlerdir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanmasında öncelikle kuramsal boyutu oluşturmak üzere geniş bir alanyazın taraması yapılmıştır. Ermeni Sorunu üzerine ilgili literatür başlığı altında da değinildiği gibi on binlerce kitap/makale bulmak mümkündür. Bunlar arasında birçoğu birbirinin tekrarı konumunda veya özeti halinde alıntılardan oluşmaktadır. Bu nedenle kendine has kaynakçası olan ve bu alanda bir özgünlüğe sahip yerli ve yabancı eserler, kuramsal boyutu oluşturmada tercih edilmiştir. Ayrıca geçmiş yıllara ait ders kitapları ve ders programları da ele alınıp problemin çözümü doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Fransızca ve İngilizce'nin yanı sıra Ermenice'den çeviriler yapılmıştır. Bütün bu çevirilerden elde edilen bilgiler, Türkçe kaynaklardan elde edilenlerle birleştirilmiş ve çerçeve kuramsal anlamda tamamlanmaya çalışılmıştır.

Kuramsal boyutun haricinde çalışmada araştırma sorularına yanıt aramak amacıyla nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanılmasına karar verilmiştir. Nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı çalışmalara yukarıda da ifade edildiği gibi yöntem çeşitlemesi/zenginleştirilmesi ve ya da birleştirilmiş (mixed) manasında karma yöntem denilmektedir.

Bu bağlamda ilköğretim 8. sınıfta okumakta olan öğrencilerden elde edilen nitel verilere yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla, nicel verilere ise başarı testi ve anket formu kullanımı ile ulaşılmıştır.

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan veri toplama araçları aşağıda açıklanmıştır.

2.3.1. Veri Toplama Araçları

2.3.1.1. Anket

Nicel araştırma içerisinde yer alan survey yönteminde sıklıkla yararlanılan veri toplama aracı ankettir (Baş, 2005). Bu çalışmada da araştırma amaçları doğrultusunda araştırmacı tarafından geliştirilen öğrencilerin kişisel/demografik özelliklerini belir-

lemeyi hedef alan 11 soru ve araştırmanın alt problemlerine yönelik 35 ifade olmak üzere toplam 46 maddeden oluşan 5'li likert tipinde bir anket kullanılmıştır.

Anketteki demografik sorular, araştırmaya katılanlar hakkında bilgi edinmek amacıyla sorulan sorulardır. Bu soruların faydası, katılımcıların araştırma sorularına verdikleri cevapları ayırabilmeyi sağlamasıdır (Gillham, 2000). Bu araştırmada da çalışmaya katılan öğrenciler hakkında tanımlayıcı bilgi edinmek amacı ile öğrencilere cinsiyetleri, yaşları, baba eğitim durumu, anne eğitim durumu, baba mesleği, anne mesleği, aile gelir seviyesi, baba doğum yeri, kendi doğum yeri, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde ailesinden ve/veya yakın çevresinden (akraba, komşu, vb.) kimselerle, Ermeniler arasında herhangi bir çatışma (saldırı, öldürme, vb.) yaşanıp yaşanmadığı ve Ermeni Sorunu ile ilgili kaç kitap ve/veya makale okudukları sorulmuştur.

Bununla birlikte öğrencilerin kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik sorular için ankete uygun cevaplar yerleştirilmiş ve katılımcıların kendilerine en yakın seçeneği işaretlemeleri istenmiştir.

İkinci bölümde bulunan 35 madde ise araştırmanın alt problemlerine göre beş alt grupta toplanmıştır. Bu gruplarda yer alan ifadeler anket içerisinde aynı amaca yönelik maddelerin bir arada olmaması için karışık olarak verilmiştir.

Anketin ikinci bölümünü oluşturan bu 35 maddenin hazırlama sürecinde izlenmiş olunan yol haritası şöyle gerçekleştirilmiştir:

Öncelikle hangi bilgilere ihtiyaç olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespite gerek duyulan konuların başında, mevcut program ve dolayısıyla da hali hazırda okutulan 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders kitabı gelmektedir. Her iki yazılı materyalde de konu ile alakalı verilen bilgilerin, güçlü ve zayıf tarafları bulunmaya çalışılmıştır. Sonrasında öğrencilerin konuya olan ilgilerini, söz konusu dersi veren öğretmenin branşını, araştırma konusuyla ilgili yayınları takip edip etmediklerini, ne okuduklarını, problemin üzerinde görsel ve işitsel basından hangisinin daha etkili olduğunu, tarihçi, siyasetçi ve bürokrat üçgeninde konu hakkındaki kaynakların güvenilirliği belirlenmeye gayret edilmiştir. Bu sebepten dolayı araştırmacı, önce akla gelen her şeyi not etmiştir. Çünkü ilk etapta tüm konulara değinmenin, süslü cümleler kurarak dar kapsamda ele alınmasından daha iyi olacağı düşünülmüştür. Bu işlem esnasında beyin fırtınası ve ağaç diyagramı gibi tekniklerden yararlanılmıştır. Öğrencilere

kompozisyon yazdırılma yoluna da gidilmiş ve onlardan gelen dönütler çerçevesinde maddelerin yazılması sürdürülmüştür. İfade/önerme havuzu oluştururken açık/net yazmaya ve aynı cümle içerisinde tek bir yargı taşımaya dikkat edilmiştir. Bununla beraber bir cümlenin herkes tarafından aynı algılanması hususu göz ardı edilmemeğe ve her bir ifade için özel bir neden olduğundan emin olunmaya özen gösterilmiştir. Öğrencilerin cevap veremeyecekleri bir yargı, onlara yöneltilmemeye çalışılmıştır. Kısaca araştırma tarama modelinde olduğundan cümlelerin ifade ve sıra etkilerine ayrıca huni şeklinde yani genelden özele dizilişine gerekli hassasiyet gösterilmiştir.

Anketin son hali verilmeden önce uzman görüşlerine başvurulmuş son olarak da ayrı ayrı iki Türk Dili mezunu öğretmene okutulmuş son şekli verilmiştir (bkz. EK 1).

Anketin 2. bölümünde bulunan maddeler ise “*Tamamen*”, “*Çoğu zaman*”, “*Kısmen*”, “*Az*” ve “*Hiç*” seçenekleri ile ifade edilmiş ve yine öğrencilerin en uygun buldukları seçeneği işaretlemeleri istenmiştir.

2.3.1.2. Başarı Testi

Araştırmada diğer bir nicel veri toplama aracı olarak kullanılan başarı testi için de aynı çalışma grubuna (N=400) dört seçenekli çoktan seçmeli 40 soru sorulmuştur. Araştırma için öğrencilerin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilerini öğrenme amacı araştırmacıyı, başarı testi hazırlamaya sevk etmiştir. Başka bir ifade ile Karaca (2006, s. 39)’nın da belirttiği gibi konu hakkındaki öğrenci görüşlerinin tam oturması, bireyin bilgi deneyimi ve imge bazında ne kadar donanımlı olduğuna bağlıdır. O yüzden araştırmada başarı testi uygulanmıştır.

Test, belli bir konuda saptanmış hipotezlere ya da sorulara bağlı olarak, bir evren ya da örnekleme oluşturan kaynak kişilere sorular yönelmek suretiyle sistemli veri toplama tekniği olarak tanımlanır (Balci, 2001, s. 158). Bu araştırmada kullanılan test soruları bilgi soruları niteliğindedir. Bilgi soruları, kaynak kişilerin ne bildiklerini, bunu ne ölçüde bildiklerini vs. ortaya çıkarılmak istendiğinde sorulan sorulardır (Balci, 2001, s. 160).

Araştırmada kullanılan başarı testinde anket hazırlarken dikkat edilen özelliklerin yanı sıra “*yanıt verme*” türünden ziyade “*yanıt tanıma*” olarak literatürde geçen, “*nesnel olarak değerlendirilebilen*” diye de ifade edilen soru tipinin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bu tip sorular doğru-yanlış, eşleştirme ve çoktan seçmeli olmak

üzere üç şekilde uygulanmaktadır. Araştırmada çoktan seçmeli soru formatı tercih edilmiştir. Araştırmacıyı bu tercihe sevk eden çeşitli sebepler olmuştur. Bunlardan ilki, bu türdeki sorularda doğru-yanlış şeklindeki sorulara göre, gerçeğe ulaşma şansı daha az olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle doğru-yanlış şeklindeki yargılarda, öğrenci hedefe ulaşmak için cevabı rastgele verme ve gerçeğe daha çabuk ulaşma ihtimali bulunmaktadır. Çoktan seçmeli soru formatının tercih edilmesinin çok önemli olan bir başka sebebi ise diğer türdeki sorular gibi ezber gerektirse de öğrencilerin; anlama, yorumlama ve dahası problem çözme, yargılama, değerlendirme ile düşünceleri çözebilme ve birleştirme yeteneklerini ölçmesidir.

Bu bilgilerden hareketle başarı testi, ders programında yer aldığı haliyle Ermeni Sorunu'nu kapsayıcı şekilde ne çok zor ne de çok kolay olmak kaydıyla, olumlu ya da olumsuz bir yönlendirmede bulunmayacak nitelikte hazırlanmıştır.

Tüm bunları yapma aşamasında her bir çalışma için uygulama yönergeleri oluşturulmuş ayrıca iki eğitim uzmanı, iki tarih bilim uzmanı, iki Türk Dili uzmanı ve bir sınıf öğretmeninin görüşlerine başvurulmuştur. Bundan başka soru maddeleri hazırlandıktan sonra uygulama yapılması planlanan okullardaki zümre öğretmenlerin görüşü alınmıştır. Zümre öğretmenlerinin tavsiyesi üzerine biri İstanbul ve bir diğeri de Kars'ta olmak üzere iki 8. sınıf öğrencisine başarı testi uygulanmış ve elde edilen geri bildirimler ışığında sorulara son şekli verilmiştir (bkz. EK 1).

Soruların yazım aşamasında ilköğretim 8. sınıfa yönelik soru bankalarından yararlanıldığı gibi pek çok soru araştırmacı tarafından kaleme alınmıştır. Uzman görüşleri neticesinde, başarı testinin doğru cevap seçenekleri de soru sayısına göre A, B, C ve D seçeneklerine eşit dağıtmaya çalışılmış, ayrıca aynı doğru cevap seçeneğinin peşi sıra gelmesi de önlenmiştir.

2.3.1.3. Görüşme

Görüşme, iki kişinin ilgili oldukları bir konu hakkında konuşması olarak bilinir. Gerçekte görüşme ve konuşma arasında benzerlikler olsa da, görüşmeler konuşmanın ötesinde bir şeydir. Görüşmeler gündelik bir konuşma ile ilişkilendirilemeyen durum hakkında varsayımları ve yaklaşımları içerir (Denscombe, 1998: 109).

Bundan dolayı görüşme, kaynak kişinin ilgi, görüş, tutum ve davranışlarını ortaya çıkartmak için kullanılır. Zaten görüşme bireyin iç dünyasına girmek ve onun pers-

pektifini anlamının en iyi yollarından biri olarak adlandırılmaktadır (Mayring, 2000, s. 56–60; Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 93–94; Çepni, 2001, s. 51–54).

Patton (1990)'a göre ise katılımcıların bakış açılarındaki çeşitlilik ve farklılıkları yakalamak için en uygun veri toplama yöntemi görüşmedir.

Yıldırım ve Şimşek (2000, s. 113) ile Neuman (2007, s. 443)'a göre de görüşme, öğrenci ile sohbet tarzında benzer konulara yönelerek farklı kişilerden aynı tür bilgilerin alınması amacı güden dahası araştırma problemi ile ilgili tüm boyutların ve soruların kapsamını güvenceye almak için geliştirilen bir yöntemdir.

Balcı'ya (2001, s. 180) göre görüşmenin iki amacı vardır. Bunlar; kaynak kişiyi tam ve doğru cevap verme konusunda güdülemek ve kaynak kişinin sosyal isteklilik, uyum gibi kaynaklardan gelen yanlılıklarını bertaraf etmektir.

Araştırmada görüşme yönteminin kullanılması, araştırmacının, konuyu daha derin araştırmak için az sayıda katılımcıdan sağlanan bilgilerle materyal toplamasının, araştırma için daha uygun olacağına karar vermesi anlamına gelmektedir (Denscombe, 1998: 110).

Bir bilgi toplama aracı olarak görüşme, diğer metotların yanında daha ayrıntılı veri toplamak amacı ile kullanılabilir. Bu araştırmada da yapılan görüşmelerde öğrencilerden Ermeni Sorunu ile ilgili daha fazla bilgi edinmek, herhangi bir karar ya da çözüm önerememeleri durumunda sorular yönlendirerek görüşlerini almak amaçlanmıştır. Görüşme yapılacak katılımcılar her bir okul başına gönüllülük esasına göre seçilen ikişer öğrenciden oluşmaktadır.

Görüşmeler uygulanan kuralların katılığına göre; yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış olmak üzere üçe ayrılır (Karasar, 2004, s. 167–168). Araştırma görüşmelerinde yapılandırılmamış görüşme pek tercih edilmemektedir. Bunun yanında yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmeyi yapılandırılmış görüşmeden ayıran özelliği, görüşmeye katılanların gönüllü olarak kendi sözcüklerini kullanmaları ve kendi düşüncelerini geliştirmeleridir (Denscombe, 1998: 113). Bu araştırmada da ilköğretim 8. sınıf öğrencileri ile bire bir görüşme yapılırken yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak bu sayede öğrencilerin diğer veri toplama araçlarında belirtmeğe imkân bulamadıkları düşüncelerinin alınması amaçlanmıştır.

Görüşme soruları oluşturulurken de anket ve başarı testi için uygulanmış olan kural- lar çerçevesinde sorular hazırlanmıştır. Dolayısıyla yönlendirmeden ve çok boyutlu sorular sormadan kaçınılmıştır. Başlangıçta taslak görüşme formları oluşturularak uzmanlardan (yedi ayrı kişi) soruların açık ve anlaşılır olup olmadığı, araştırılan ko- nuyu kapsayıp kapsamadığı gibi konularda kontrol etmeleri istenmiştir. Daha sonra iki öğrenci ile ön görüşme yapılmış ve bu öğrenciler araştırma kapsamında çıkarıl- mıştır. Yapılan bu ön görüşmeler neticesinde anlaşılmasında güçlük çekilen ve ama- cına uygun olmadığı düşünülen bir soru olmadığı görülmüştür. Toplamda 17 olarak netleşen görüşme sorularına böylece son şekli verilmiş ve araştırma için hazır hale getirilmiştir (bkz. EK 2).

2.3.2. Araştırmanın Uygulanması

Veri toplama araçlarının genelinde; öğrencilerin anlama, yorumlama, yargılama, de- ğerlendirme ile düşünceleri çözebilme ve birleştirme yeteneklerini ölçmesine önem gösterilmiştir. Her bir çalışma için uygulama yönergeleri hazırlanmış ve uygulama esnasında sözlü açıklamalarda bulunulmuştur

Araştırmada kullanılan anket ve başarı testi 2006 Aralık ayı içerisinde uygulanmıştır. Bir ay içerisinde yayılmasının sebebi gerek İstanbul ve gerekse Kars illerinde araştı- rmacının bizzat bulunmasıdır. Özellikle Kars ilinde kış şartları ve farklı üç ilçe ve bir köye gidilmesi uygulamanın uzun zaman almasının en önemli sebebidir. Anket ve başarı testi ilk olarak, İstanbul’da araştırma kapsamındaki ilköğretim 8. sınıf öğrenci- lerine, sonra da Kars’taki 8. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır.

Öğrencilere elindeki formları doldurmaları için bir ders saati süre verilmiş, yanıtları- nın gizli tutulacağı ve sadece bu çalışma için kullanılacağı bir kez de sözlü olarak belirtilmiştir.

Araştırmanın nitel verileri öğrencilerle yapılan yarı yapılmış görüşme ile toplan- mıştır. Görüşmeler 13. 12. 2006 ile 27. 12. 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş- tir. Gönüllülük esasına göre seçilen toplam 20 öğrenciden bazılarının ses kayıt cihazının kullanımına müsaade etmemiş olması nedeniyle birliktelik açısından hiç birinde ses kayıt cihazı kullanılmamış ve birebir kelimeleri, not edilme yoluna gidilmiştir. Zaten Yıldırım ve Şimşek (2000, s. 121–122)’e göre bu tür durumlarda kayıt sırasın- da not almak da mümkündür. Görüşmeler en az 25 en fazla 50 dakika sürmüştür.

Özellikle anlaşılmayan sorular tekrar edilmiş ve asla yönlendirme yoluna gidilmemiştir.

Görüşmelerden önce öğrenciye sözlü olarak bilgi verilmiş bitiminde ise eklemesi gereken bir şey olup olmadığı sorulmuştur. Görüşme esnasında ise belirsiz bir yanıtın netleştirilmesi için konuyla ilgili yanıt elde etmek amacıyla tarafsız bir talep olan sonda(j) türlerinden (Neuman, 2007, s. 444–445) üç beş saniyelik duraklama ve bazen de göz teması kullanılmıştır. Hemen akabinde de soru tekrarı yapılmıştır. “*Ne demek istediniz?*”, “*Biraz daha açabilir misiniz?*” gibi yansız sorular hariç farklı bir içerikte sonda/sondaj sorularına ihtiyaç duyulmamıştır.

Görüşmenin yapılacağı yer öğrencinin kendini rahat hissedeceği ve okul idaresinin de uygun gördüğü mekânlarda derslerini aksatmayacağı bir saatte yapılmıştır. Öğrencilerle yapılan görüşmelere ilişkin öğrenci kodları, görüşme tarihleri ve görüşme yerleri EK 3’te görüşme takvimi adı ile verilmiştir.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

2.4.1. Nicel Verilerin Çözümlemesi

Nicel verilerin işlenmesi, matematik ve olasılık prensiplerine dayalı olarak çeşitli istatistiksel teknikler gerektirir. Sosyal bilim araştırmacıları tarafından veri toplama araçları kullanılarak toplanan verilerin analizinde yaygın olarak SPSS (Statistical Package for Social Sciences) paket programı kullanılmaktadır (Sipahi ve diğerleri, 2006). Bu çalışmada da araştırmanın genel amacı çerçevesinde cevapları aranan alt problemlere yönelik olarak toplanan veriler için SPSS 13.00 programı kullanılmıştır. Ayrıca, nicel verilerin düzenlenmesinde ve sonuçların diğer sonuçlarla ilişkilendirilmesinde tablolardan yararlanmak etkili bir yol sağladığından (Denscombe, 1998), yine bu çalışmada SPSS programı ile analiz edilen nicel verilerden elde edilen sonuçlar tablolaştırılmıştır.

Öncelikle bu çalışmada çalışmaya katılan öğrencilerin özelliklerini betimlemeye yönelik olarak frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır. Sipahi ve diğerleri (2006, s. 51–53)’nin de ifade ettiği üzere, frekans dağılımı; bir ya da daha çok değişkene ait değerlerin ya da puanların dağılımına ait özellikleri betimlemek amacıyla verileri sayı ve yüzde olarak verir. Bu çalışmada da ilköğretim okulu 8. sınıf öğrencilerinin yukarıda ayrıntılı bir şekilde verilen demografik özellikleri ve beş alt grupta yer alan

ifade/yargılara verdikleri cevaplar “*Tamamen*”, “*Çoğu zaman*”, “*Kısmen*”, “*Az*” ve “*Hiç*” seçeneklerine göre frekans (f) ve yüzde (%) olarak hesaplanmış ve tablolar halinde ifade edilmiştir.

Bundan başka araştırmanın diğer üç alt problemlerine yönelik olarak belirtilen değişkenler (cinsiyet, baba öğrenim durumu, anne öğrenim durumu, geçmişte yaşanan olay/olaylar, okunan kitap/makale sayısı ve uygulama yapılan okullar) açısından İstanbul ve Kars’taki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin görüşlerinin belirlenmesi ve bilgi düzeylerinin tespit edilmesinde aritmetik ortalama ve standart sapma hesaplanmıştır. Ayrıca bir araştırmada çoğu kez iki grup arasında karşılaştırma yapmak gerekebilir. Bu gibi durumlarda da fark testlerinden biri olan “*t*” testi kullanılır (Sipahi ve diğerleri, 2006). Burada da t-testinin bir türü olan bağımsız gruplar t-testi tercih edilmiştir.

Bağımsız gruplar t-testi, iki bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan istatistiksel analiz yöntemidir. Bu testin yapılabilmesi için karşılaştırılacak grupların birbirinden bağımsız olması (çalışmadaki kız ve erkek öğrenciler gibi) gerekir (Sipahi ve diğerleri, 2006, s. 118). Ayrıca Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004, s. 176)’ın belirttiği gibi, bağımsız gruplar t-testi yapabilmek için her iki grubun varyanslarının eşit olma zorunluluğu da yoktur.

İstanbul ve Kars’taki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin cinsiyet ve geçmişte yaşanan olay/olaylar değişkenine göre görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek ve çalışma evrenini oluşturan öğrencilerin konuyla ilgili bilgi düzeyleri bağlamında başarı testinden aldıkları puanları ortaya koymak için bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve 0.05 manidarlık düzeyinde test edilmiştir. Hesaplanan t-testi sonuçlarından anlamlı olanların yanına “*” işareti konularak tablolandırılmıştır.

Şayet bir araştırmada karşılaştırma yapılacak grup ikiden fazla ise bu bağımsız grupların ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla fark testlerinden biri olan “*tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA)*” tercih edilir (Sipahi ve diğerleri, 2006, s. 124). ANOVA’da önce grupların varyanslarının eşitliği test edilir. Çünkü Kalaycı (2006, s. 135)’nin de ifade ettiği gibi, ANOVA, ikiden fazla olmak üzere gruplar arasında bir fark olduğunu veya olmadığını bizlere verir. Fakat ortada bir fark varsa bunun nereden kaynaklandığını ve hangi gruplar arasında oldu-

ğunu vermez. Bu yüzden “*Post Hoc*” testleri yapmak gerekir. Adı geçen bu testte, hepsinin işlevi aynı olmakla beraber birçok seçenek bulmak mümkündür. Bunlar arasında küçük farklılıklar olmasına rağmen hepsi de benzer sonuçlar vermektedir. Varyansların homojen olmadığı durumlarda “*tamhane*” testi tercih edilirken, varyansların homojen olduğu durumlarda ise Kalaycı (2006, s. 135)’ya göre “*tukey ve benferronni*”, Sipahi ve diğerleri (2006, s. 128)’ne göre de “*tukey ve scheffe*” testleri sıkça kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere varyansların homojen olduğu durumlar için yaygın şekilde kullanıldığına dair ortak bileşen kümesinde tukey testi bulunmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında araştırmada anne-baba öğrenim durumu, okunan kitap/makale sayısı ve sadece başarı testinde bunlara ilaveten uygulama yapılan okul değişkenlerinin görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek için “*tek yönlü varyans analizi*” yapılmış, gruplar arasındaki farklılığı ortaya koymak için de varyansların homojen olduğu durumlarda post hoc testlerinden tukey testi, varyansların homojen olmadığı durumlarda da tamhane testi uygulanmıştır. Yapılan varyans analizi sonuçlarından 0.05 manidarlık düzeyinde anlamlı olanlara “*” işareti konulmuştur. Post hoc testleri ise ilgili tablolarda tukey için “*Tukey¹ HSD*” ve tamhane için de “*Tamhane²*” şeklinde kod kullanılmış olup farklılığın hangi durumlar için söz konusu olduğu hallerde ise o teste ait üslü ifadeler yer verilmiştir.

Tukey ve tamhane testi sonuçlarında aralarında farklılık olan gruplar ise anne ve baba öğrenim durumları için “*okuryazar değil*” 1, “*okuryazar*” 2, “*ilkokul*” 3, “*ortaokul*” 4, “*lise*” 5 ve “*yüksekokul-üniversite*” mezunu ise 6 olarak numaralandırılmıştır. Okunan kitap makale sayısı için, “*okumadım*” 1, “*bir tane okudum*” 2, “*iki tane okudum*” 3, “*üç tane okudum*” 4 ve “*dört ve üstü okudum*” 5 şeklinde numaralandırılmıştır. İstanbul’da uygulama yapılan okullar için “*İİ01*” 1, “*İİ02*” 2, “*İİ03*” 3, “*İİ04*” 4 ve “*İİ05*” 5 olarak numaralandırılmıştır. Kars’ta uygulama yapılan okullar için “*Kİ01*” 1, “*Kİ02*” 2, “*Kİ03*” 3, “*Kİ04*” 4 ve “*Kİ05*” 5 şeklinde numaralandırılmıştır. Elde edilen bulgular ise yine tablolar halinde sunulmuştur.

Araştırmada 5’li likert tipinde bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekteki her bir maddeye verilen cevaplar 1.00 ile 5.00 arasında değişmektedir. Ölçekte yer alan aralıklar eşit

olduğu ve ölçek 5 sütun 4 aralıktan meydana geldiği için bir aralığın değeri hesaplanırken 4/5 düşüncesinden hareket edilerek seçeneklere ait sınırlar aşağıdaki şekilde belirlenmiş ve elde edilen ortalamalar bu seçenekler kullanılarak değerlendirilmiştir. Veri çözümleme ve verilerin değerlendirilmesi bu aralıklardaki ortalama puanlar kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 16

Ortalama Puan Aralıkları

Seçenekler	Sınırlar
Hiç	1,00–1,80
Az	1,81–2,60
Kısmen	2,61–3,40
Çoğu zaman	3,41–4,20
Tamamen	4,21–5,00

2.4.2. Nitel Verilerin Çözümlemesi

Araştırmanın nitel boyutunda yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilen verilerin çözümü için betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çünkü Yıldırım ve Şimşek (2000, s. 158–160)’in ifade ettiği gibi araştırmanın kuramsal çerçevesinin belirgin olduğu durumlarda betimsel analiz kullanılır. Betimsel analizde, elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve sonrasında yorumlanır. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler önce mantıklı ve anlaşılır biçimde betimlenir daha sonra yapılan bu betimlemeler yorumlanır ve neden-sonuç ilişkileri irdelenerek birtakım sonuçlara varılır. Bireylerden elde edilen çarpıcı görüşleri yansıtmak için alıntılara da yer verilebilir.

Bu bağlamda toplamda 20 ilköğretim öğrencisi ile yapılan birebir görüşmeler Kars ili için K1 ile K10 arasında değişen kodlar şeklinde, İstanbul ili için de İ1-İ10 arasında farklılaşan kodlar şeklinde isimlendirilmiştir.

Betimleme sonucunda elde edilen bulgular, Yıldırım ve Şimşek (2000)’in de ifade ettiği üzere “ne” sorusunun cevabı olarak anketteki yargılara verdikleri görüşlerle bağdaştırılarak sunulmuştur. Bununla birlikte Ekiz (2003, s. 113)’in ısrarla üzerinde durduğu gibi, sunumda asıl olan, sayısal ya da istatistiksel ifadeler, sözcükler veya sözel ibareler değil veriyi ortaya koyacak uygun ve açık bir düzeyin oluşturulmasıdır ki buna azami surette özen gösterilmiştir.

BÖLÜM III

BULGULAR

Bu bölümde, ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile ilgili görüşlerini tespiti için uygulanan anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan başarı testi ile verilerin analiz edilmesiyle ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

3.1. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

Araştırmaya katılan öğrenciler, Sevk ve İskân Kanununa yönelik görüşlerini yansıtan maddelere verdikleri cevaplara göre aşağıdaki dağılımı göstermektedir:

Tablo 17

Sevk ve İskân (Tehcir) Kanununa Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İfadeler		Hiç	Az	Kısmen	Çoğu Zaman	Tamamen	Toplam
1. Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanıyorum.	f	81	73	99	69	78	400
	%	20,3	18,3	24,8	17,3	19,5	100,0
8. Sevk ve iskân (tehcir: göç ettirme) kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/ hissettiklerini anlamak benim için önemlidir.	f	45	66	98	97	94	400
	%	11,3	16,5	24,5	24,3	23,5	100,0
15. Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum.	f	23	39	109	102	127	400
	%	5,8	9,8	27,3	25,5	31,8	100,0
22. I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanıyorum.	f	40	28	65	107	160	400
	%	10,0	7,0	16,3	26,8	40,0	100
29. I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılmış ve uygulanmıştır.	f	205	72	55	40	28	400
	%	51,3	18,0	13,8	10,0	7,0	100,0

Tablo 17 incelendiğinde “*Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olduğunu*” ifade eden öğrencilerin ora-

nı % 19,5 olarak görülmektedir. Genellikle bilgi sahibi olduğunu beyan edenlerin oranı ise % 17,3'tür. Ancak bu konuda kısmi düzeyde bilgi sahibi olduğunu ifade eden öğrencilerin oranı % 24,8 olarak karşımıza çıkmaktadır. % 18,3'lük bir öğrenci grubu ise bu konuda az bilgi sahibi olduğunu söylemiştir. Sevk ve İskân Kanunu hakkında bilgi sahibi olmayanların oranı ise % 20,3'tür.

“*Sevk ve İskân (tehcir: göç ettirme) Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamak benim için önemlidir*” önermesine kısmen, çoğu zaman ve tamamen katıldıklarını söyleyenlerin oranı % 72,3 olarak görülmektedir. % 17,7'lik bir kesim ise bu konuda hiç veya az olarak cevap vermişlerdir.

“*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğu*” konusunda katılımcılar arasında büyük oranda görüş birliği vardır. Araştırmaya katılanların % 27,3'ü bu görüşe kısmen katıldıklarını ifade ederken, % 25,5'lik bir kısmı çoğu zaman katıldıklarını ifade etmiş, % 31,8'i ise tamamen katıldıklarını beyan etmişlerdir. Buna karşın % 5,8'i bu görüşe hiç katılmadıklarını ifade ederken, % 9,8'i az katıldıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin % 40'ı “*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına*” tamamen katıldıklarını ifade ederken, % 26,8'i buna çoğu zaman, % 16,3'ü ise kısmen bu duruma katıldıklarını bildirmişlerdir. Öğrencilerin % 10,0'u bu görüşe hiç katılmazken % 16,3'ü de bu görüşe az katıldıklarını beyan etmişlerdir.

“*I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılmış ve uygulanmıştır*” önermesine katılımcıların % 69,3'lük bir bölümü hiç ya da az, % 13,8'lik bir kısmı kısmen, % 17,0'lik bir bölümü ise çoğu zaman ve tamamen şeklinde katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Konuyu daha derin araştırmak, daha fazla bilgi edinmek ve ayrıntılı veri toplamak üzere az sayıda öğrenciyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde yukarıdaki önermelere paralel olarak, “*Osmanlı Devleti'nin tehcir (göç ettirme) olarak bilinen Sevk ve İskân Kanununu çıkarmasının nedenleri*” sorulduğunda, öğrencilerin cevaben “*Ermenilerin Türk köylerine zulüm etmeleri, devletin aleyhinde bölücü ve yıkıcı faaliyetlerde bulunmaları ve fitne ve ihanet içinde başka devletlerle işbirliği yaparak ülke bütünlüğüne aykırı hareket etmeleri, ayrıca hem Osmanlı askerini arkadan vur-*

maya hem de cephe gerisindeki Türk halkına işkence yapmaya kalkmaları” gibi nedenlerle böyle bir kanunun çıkarılmış olduğu düşüncesinde oldukları bulgusuna varılmıştır. Örneğin K10 isimli öğrenci “I. Dünya Savaşında Ermeniler Türklere katliam yaptılar. Ermenistan ve Rusya birlik içinde olup Osmanlı’nın askerlerini öldürmeğe çalıştılar. Osmanlı da askerlerine ve insanlara zarar verilmemesi için sadece doğudaki Ermenileri Suriye’ye göç ettirdi.” İ4 isimli öğrenci de bu soruya “Nedeni çok açıktır. Çünkü Ermeniler Türkleri öldürüp katledip ortadan kaldırmak ve mahvetmek istemişlerdi.” demek suretiyle çıkarılan kanunun gerekçesine bir cevap vermiştir. Her iki ildeki öğrenciler de bu konuda benzer düşünceleri paylaşmaktadırlar. Bununla birlikte çalışmanın bu bulgusunun öğrencilerin konuya ilişkin bilgilerinin okulda öğrendiklerine dayandığı ve öğretmenlerinden edindikleri izlenimleri yansıttıkları biçiminde düşünülmesi mümkündür. Bu konuda hangi kaynaklardan bilgi edinmiş oldukları sorulduğunda öğrencilerin beşi hariç geri kalanların tamamının (15 öğrenci) “derslerden ve öğretmenlerden” yanıtını vermiş olmaları da bu düşüncüyü desteklemektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin konuya ilişkin diğer bilgi kaynakları arasında “kitaplar ve yayınlanan belgeler” yer almaktadır. Bunları okuyup araştırarak birinci sorudaki kanaate ulaştığını ifade eden K4, K9 ve İ1 adlı üç öğrenci olmuştur. İ4 ve İ8 öğrencileri diğerlerinden farklı olarak kitap araştırmasına ilaveten “medya” ifadesine de yer vererek kitle iletişim araçlarının bu tür konulara dair görüşlerin şekillenmesindeki rolünü de bir nevi ortaya çıkarmaktadırlar.

3.2. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

Araştırmaya katılan öğrenciler, tehcir uygulamasına ilişkin görüşlerini yansıtan maddelere verdikleri cevaplara göre aşağıdaki dağılımı göstermektedir:

Tablo 18

Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İfadeler		Hiç	Az	Kısmen	Çoğu Zaman	Tamamen	Toplam
4. Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense ben sadece mecburi göç derim.	f	30	24	87	93	166	400
	%	7,5	6,0	21,8	23,3	41,5	100,0
11. Tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna inanıyorum.	f	41	57	91	86	125	400
	%	10,3	14,3	22,8	21,3	31,3	100,0
18. Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum.	f	23	27	71	120	159	400
	%	5,8	6,8	17,8	30,0	39,8	100,0
25. Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanunu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inanıyorum.	f	56	50	89	94	111	400
	%	14,0	12,5	22,3	23,3	27,8	100
32. O günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını düşünüyorum.	f	56	70	112	95	67	400
	%	14,0	17,5	28,0	23,7	16,8	100,0

Katılımcılar, “*Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense ben sadece mecburi göç derim*” ifadesine % 64,8'i çoğu zaman ve tamamen, % 21,8'i kısmen, % 6,0'sı az katılırken, % 7,5'i hiç katılmadığını beyan etmiştir.

Bu soruyu daha derinlemesine incelemek için birebir yapılan yarı yapılandırılmış görüşmede Kars'taki öğrenciler “*zorunlu göç kanunu, Ermeni göçü*” gibi ifadelerle yanıt verirken; İstanbul'daki öğrencilerin “*doğu güvenliği kanunu, vatana ihanet kanunu*” gibi sözcüklerden yararlandıkları görülmüştür. Kars'taki öğrencilerin yaşadıkları bölgede söz konusu olayın izlerinin hala silinmemiş olmasına rağmen daha ılımlı ifadeler kullandıkları halde, İstanbul'daki öğrencilerin aksine daha sert bir tutum içerisinde olmaları da çalışmanın ilginç bir bulgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'daki öğrencilerden biri olan İ1, “*Osmanlı Devleti'nin yerinde olsam, kanun bile çıkartmazdım, direkt hepsini ülkeden def ederdim*” demesi bu duruma örnektir. Bir başka sert ifade ise aksi istikamettedir. İ7 adlı öğrenci bu kanuna “*Ermeni yok etme*” kanunu demekle bu anlamdaki tek farklı cevabı vermiştir. Aşağıda

ayrıntısı verilen ve soykırım olduğunu düşünen diğer üç öğrenci ise bu bağlamda Ermeni lehine bir ifade kullanmamışlardır.

Ankete geri döndüğümüzde katılımcıların % 52,6'lık bir kısmı “*tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna*” çoğu zaman ve tamamen katıldıklarını ifade ederken % 22,8'i buna kısmen katıldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan % 14,3'lük bir kesim buna az katıldığını dile getirirken % 10,3'ü ise hiç katılmadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılanların % 69,8'i “*Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğunu*” düşünmektedir. Ancak öğrencilerin % 17,8'i kısmen Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarılmasında etkili olduğunu beyan etmişlerdir. Bunun haricinde öğrencilerin % 12,6'sı ise hiç veya az bir etken olarak gördüğünü söylemiştir.

Öğrencilerin % 22,3'ü kısmi düzeyde, % 23,3'ü çoğu zaman, % 27,8'i ise tamamen “*Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inandıklarını*” ifade etmişlerdir. Ancak öğrencilerin % 12,5'i buna az katıldıklarını ifade ederken, % 14'ü hiç katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların % 40,5'lik bir bölümü o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını düşündüklerini belirtmektedirler. Öğrencilerin % 28'lik bir kesimi kısmen önlem alındığını düşünürken, % 17,5'i o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınmadığına az katıldıklarını, % 14,0'ü ise buna hiç katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Zaten öğrencilerle yapılan görüşmelerde bu doğrultudadır. Öğrenciler Ermenilere yönelik bir soykırım olduğuna inanmamaktadırlar. Kars'taki öğrenciler, Osmanlı Devleti'nde Ermenilere yönetsel anlamda çeşitli görevler verildiğini, dolayısıyla da soykırım iddialarının gerçekçi olmadığını dile getirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Ermeniler'i göç ettirirken, yol boyunca onları koruduğunu, ölen kişileri ise yine başka Ermeniler tarafından öldürülmüş olduğunu ifade etmişlerdir. İstanbul'daki öğrenciler ise olayın bu boyutlarına değinmemekle beraber, soykırımın sadece bir iddiadan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Yalnız Doğu Anadolu'da devlet kurmak isteyenlerin göçe tabi tutulduğunu, ülke güvenliği açısından tehdit edici durumda

olmayanların ise göç kapsamının dışında bırakıldığını dile getiren öğrenciler, bunun da soykırım iddialarının asılsızlığını gösterdiğini düşünmektedirler. Fakat bu görüşlerin yanı sıra İstanbul'daki öğrencilerden dördünün “soykırım yapıldığı” görüşünde oldukları da görülmektedir. Bunlardan biri olan İ9 isimli öğrenci “*Ben olmuştur diye düşünüyorum, duyduklarım ve okuduklarım böyle*” şeklinde cevap vermesi örneklerden biridir.

3.3. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik görüşlerini yansıtan ifadelerle verdikleri cevaplara göre dağılımları tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 19

Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İfadeler		Hiç	Az	Kısmen	Çoğu Zaman	Tamamen	Toplam
2. Türkler, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiştir.	f	5	18	47	134	196	400
	%	1,3	4,5	11,8	33,5	49,0	100,0
5. Türkiye, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımını yapıldığını kabul etmelidir.	f	257	33	36	32	42	400
	%	64,3	8,3	9,0	8,0	10,5	100,0
9. Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum.	f	31	45	90	101	133	400
	%	7,8	11,3	22,5	25,3	33,3	100,0
12. Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum.	f	111	58	84	63	84	400
	%	27,8	14,5	21,0	15,7	21,0	100,0
16. Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), katliama uğrayan şehitlerimiz için anıt mezarlar dikmesidir.	f	17	34	79	113	157	400
	%	4,3	8,5	19,8	28,3	39,3	100,0
19. Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesidir.	f	27	23	90	133	127	400
	%	6,8	5,8	22,5	33,3	31,8	100,0
23. Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), internet ortamında propaganda yapılmasıdır.	f	59	47	115	106	73	400
	%	14,8	11,8	28,6	26,5	18,3	100,0
26. Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünüyorum.	f	216	73	47	31	33	400
	%	54,0	18,3	11,8	7,8	8,3	100,0
30. Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin bize karşı dost bir millet olduğunu düşünüyorum.	f	112	85	84	72	47	400
	%	28,0	21,3	21,0	18,0	11,8	100,0
33. Ermenilerle aramızda halk olarak bir sorun yoktur.	f	82	79	113	71	55	400
	%	20,5	19,8	28,3	17,8	13,8	100,0

Tablo 19'a göre, öğrencilerin yaklaşık yarısı (% 49) "*Türklerin tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiş olduğuna*" tamamen katıldığını ve yine büyük bir çoğunluğu (% 33,5) bu fikre genellikle katıldıklarını beyan etmişlerdir. Katılımcıların % 11,8'i bu fikri kısmen onaylarken, % 4,5'i bu görüşe az destek vermişlerdir. Türklerin tarihleri boyunca insan haklarına gerekli önemi göstermediğini düşünen öğrenci oranı ise sadece % 1,3'lük küçük bir dilimdir.

Araştırmaya katılanların % 64,3 gibi büyük bir kısmı Türkiye asla “*I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilere soykırım yapıldığını kabul etmemelidir*”, derken bu görüşün zıttı olarak % 10, 5’i kesinlikle kabul etmelidir görüşünde birleşmişlerdir. Bunun yanı sıra geri kalan 1/4’lik bölüm, yaklaşık oranlarda yani % 8,3’ü az, % 9’u kısmen ve % 8’i de çoğu zaman demek kaydıyla görüş ayrılığına düşmüştür.

Öğrencilerin, % 22,5’i kısmi düzeyde, % 25,3’ü çoğu zaman ve % 33,3’ü ise tamamen “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine*” inandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak öğrencilerin % 7,8’i az katıldıklarını ve % 11,3’ü de bu fikre hiç katılmadıkları doğrultusunda düşüncelerini kayda geçirmişlerdir.

Araştırma grubu, “*Ermeni Sorunu’nun Türkiye’den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum*” önermesine çoğu zaman ve tamamen demek suretiyle % 36,7 oranında katılmıştır. Ancak Osmanlıları değil Türkiye’yi de ilgilendirdiğini düşünen öğrenciler ise hiç ve az seçeneğini işaretleyerek bu düşüncelerini % 42,1 oranında beyan etmişlerdir. Bununla birlikte öğrencilerin yaklaşık olarak 1/5 (% 21)’i kısmen seçeneğini işaretleyerek ortada bir görüş bildirmişlerdir.

Katılımcıların % 39,3’ü “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), katliama uğrayan şehitlerimiz için anıt mezarlar dikmesidir*” görüşünde hem fikirdir. Bunu % 28,3’lük bir oranla çoğu zaman diyen öğrenciler de desteklemektedir. Ancak öğrencilerin % 19,8’i kısmen, % 8,5’i de az demek suretiyle bu görüşe katılmışlardır. Fakat katılımcıların % 4,3’ü ise günümüzde en etkili faaliyetin anıt mezar dikilmesidir görüşüne hiçbir şekilde katılmamışlardır.

Yukarıdaki önermeye paralel olarak “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesidir*”, görüşüne öğrencilerin % 33,3’ü çoğu zaman, % 31,8’i tamamen % 22,5’i kısmen ve % 5,8’i ise az katılmaktadır. Fakat ankete katılanların % 6,8’i ise günümüzde en etkili faaliyetin kitap/sürelî yayın yazılıp dağıtılması olmadığına inanmaktadır.

Yine günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapılması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olarak ankete katılan öğrencilere sunulan anıt mezar ve kitap/sürelî yayından başka bir üçüncü teklif konu ile alakalı “*internet ortamında propaganda yapılmasıdır*”, önermesine öğrencilerin % 28,6’sı kısmen, % 26,5’i çoğu zaman ve % 18,3’ü

de tamamen katıldıklarını bildirmişlerdir. Ancak bundan önce teklif edilen her iki aktivitenin aksine “*internet ortamında propaganda yapılmasıdır*” görüşüne katılmayanların oranı daha fazladır. Öğrencilerin % 11,8’i bu faaliyetin az anlamlı olduğunu ifade ederken, % 14,8’i ise hiç anlamlı olmadığını beyan etmiştir.

Araştırmaya cevap veren öğrencilerin % 54,0’ü “*Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünüyorum*”, önermesine hiç katılmayarak beşinci önermeye paralel bir anlamda cevap vermişlerdir. Ayrıca katılımcıların % 18,3’ü de az seçeneğini işaretlemek suretiyle bu görüşü desteklemişlerdir. Geri kalan yaklaşık 1/4’lik gibi bir kesim ise Ermenilerin soykırım iddialarının haklı olduğunu % 11,8 oranında kısmen, % 7,8 oranında çoğu zaman ve % 8,3 oranında tamamen katıldıklarını söyleyerek onaylamışlardır.

Anket uygulanan öğrencilerden “*Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin bize karşı dost bir millet olduğunu düşünmeyenlerin*” oranı yaklaşık 1/3 (% 29,8) kadardır. Ortada bir fikir bildirip kısmen diye yanıt veren öğrencilerin oranı ise % 21,0’dur. Ancak Türkiye sınırları dışında yaşayan Ermenilerin Türklere karşı dost olduğunu düşünenlerin miktarı daha fazladır. Bu oran yaklaşık olarak araştırmaya tabi tutulan öğrencilerin yarısına denktir (% 49,3).

Fakat “*Ermenilerle aramızda halk olarak bir sorun yoktur*”, ifadesine katılmayanların oranı hiç ve az demek kaydıyla sırasıyla % 20,5 ve % 19,8’dir. Ermenilerle halklar arasında bir sorun olmadığına inananlar ise görüşlerini % 17,8 oranında çoğu zaman ve % 13,8 tamamen katılıyorum diyerek ifade etmişlerdir. % 28,3’lük bir bölüm ise kısmen diyerek konu hakkında bir nevi kararsız kalmışlardır.

Yine konuya daha derinlemesine yaklaşmak için birebir yapılan yarı yapılandırılmış görüşme sorularından elde edilen bulgular şöyledir:

Öğrenciler, Rusya’nın ve Batılı devletlerin kışkırtmaları dolayısıyla Ermeniler’in soykırım iddialarını sürdürmelerinin iki ülke arasındaki ilişkilerin düzene girmesini engellediğini dile getirmişlerdir. Her iki ildeki öğrencilerin de bu konuda benzer görüşleri paylaştıkları görülmektedir. Bununla birlikte, Ermenileri “*Türkiye üzerinde kötü emelleri olan ve topraklarımızı ele geçirmeye çalışan*” bir halk olarak gördükleri de dikkati çekmektedir. Kars’taki öğrenciler, Ermenileri “*Türkleri sevmeyen, gerçeklerin ortaya çıkmasından korkan ve vefasız*” olarak nitelendirirken; İstanbul’daki

öğrenciler de “*Ermenilerin Türkiye’ye büyük kinleri olduğunu, çıkarları doğrultusunda yalan söylediklerini ve yaşadıkları topraklara ihanet etmiş olduklarını*” dile getirmişlerdir. 22 Mayıs 2006 tarihinde yapılan Eurovision Şarkı Yarışmasında Türkiye’nin Ermenistan’a 10 puan vermiş olmasına rağmen, Ermenistan’ın Türkiye’ye 0 puan vermesinin de Ermeniler’in bu tür niteliklerini bir kez daha kanıtlamış olduğunu düşüncelerine dayanak olmuştur. Hatta K6’ya göre bu durum “*kültürel anlamda bile iyi niyetimize Ermenilerin kötü karşılık vermeleri*” dir. İstanbul’daki öğrencilerden İ1’in “*Eski düşmandan dost olmaz ama yine de yardıma muhtaç ve sefil olarak ocağıma düşmüşse insanlık hatırına yardım ederim*” ifadesi de bu bulguyu desteklemekle birlikte yine de bazı değerlerin düşmanlık duygusunun ötesine geçebileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bundan başka görüşme bulgularına göre, özellikle Kars’taki öğrenciler geçmişteki sorunlarla günümüzdeki Türk-Ermeni ilişkilerinin bir arada değerlendirilmesinin gerektiğini belirtmişlerdir. Kars’taki öğrencilerden K7’nin “*Ermeniler geçmişte de Doğu Anadolu’da bir devlet kurmak istiyorlardı, şimdi de Türkiye’yi parçalayıp bir devlet kurmak istiyorlar, amaç hep aynı o zaman sorun da aynı.*” şeklindeki ifadesi de bunu göstermektedir. İstanbul’daki öğrenciler de “*Ermeniler’in zihniyetinin geçmişte de günümüzde de aynı olduğunu*” belirterek görüşlerini dile getirmişlerdir. Aslında bu cevap onların da Kars’takilerle hemfikir oldukları şeklinde yorumlanabilir. Yine, Ermeniler’in Türkiye Cumhuriyeti’nden beklentileri konusunda da benzer görüşleri paylaşan öğrenciler Ermeniler’in “*Türkiye’nin soykırımı kabul etmesi ve kendilerine topraklarından pay vermesi*” beklentisi içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir.

Öğrenciler Türkiye’nin soykırım iddialarını asla kabul etmemesi gerektiği görüşünü paylaşmakta ve kaynakların da bu iddialarını zaten çürütmüş olduğunu dile getirmektedirler. Özellikle İstanbul’daki öğrencilerden İ2, İ5 ve İ10 söz konusu durumun “*atalarımıza ihanet olacağını*” düşünmekte ve bunun kabul edilmesi halinde Ermeniler’in Doğu Anadolu’daki topraklarımızda hak talep edeceklerini belirtmektedirler.

“*Rus arşiv belgelerinde Türkler Ermenilere soykırım yapmadı, karşılıklı bir kırim oldu denmesine rağmen bugün Ermeni politikasının ardında ağırlıklı olarak Rusların olmasını*” ise “*Ruslar’ın çıkarları doğrultusunda ikili oynadıkları ve nabza göre*

şerbet verdikleri” biçiminde değerlendiren öğrenciler, “Rusya’nın Türkiye topraklarında gözü olması dolayısıyla Ermenileri kullandığı” konusunda da hemfikir görünmektedirler. “Avrupa Parlamentosu’nun, Ermeni soykırım iddialarını Türkiye’nin Avrupa Birliğine girmesi için pazarlık konusu yapmasını” da “Türkiye’yi AB’ye almamak için bir bahane” olarak değerlendirmektedirler. Örneğin, K4 “Bu iddialar Türkiye ile pazarlık yapmak için dayatmadan başka bir şey değildir. Türkiye bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını kanıtlamış olmasına rağmen Avrupa Birliği’ndeki ülkelerin kendi ülkelerinde yaşayan Ermeni oyları uğruna bunları dayatmaktan başka bir şey olmadığını” ifade etmiştir. Yine K6’nın Avrupa Birliği için pazarlık konusunda “Amaç Sevr Antlaşmasının en azından bir bölümünü kabul ettirebilmektir.” demesi de konuya vakıf olma açısından kaydedeğer bulunmuştur. K9 ise daha farklı bir yaklaşımla Avrupa Birliği’ni “Bir Hıristiyan birliği kurmak ve eski Roma İmparatorluğu’nu canlandırmak isteyenler karşımıza her türlü bahaneyi zaten çıkarırlar bu mesele olmasa başkası ne fark eder ki” demesi de dikkate şayandır. İ2 ise “Bu konu Türklerle Ermenileri ilgilendiren bir şeydir. Başka devletlerin buna karışmamaları ve taraf tutmamaları gerekir.” Aslında İ2, bu soruya verdiği cevapla birçok şeyi özetlemiştir.

Yukarıdaki düşüncelerine paralel olarak öğrenciler “Ermeni soykırımı yapmadık, böyle bir şey yok” diyen birinin, Fransa veya başka bir ülkede tutuklanmalarını da “demokrasiye ve düşünce özgürlüğüne aykırı” bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca “Bu tür ülkelere karşı her zaman tetikte olunması gerektiğini” de dile getirmişlerdir. Ancak, İstanbul’daki öğrenciler arasında kin tutmanın gereksiz olduğunu ve dostça ilişkiler içerisine girilmesi gerektiğini düşünenler de yer almaktadır. Örneğin öğrencilerden İ3 bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Bence eskisi gibi davranmalıyız, çünkü biz ne dersek diyelim onlar kararlarından vazgeçmeyecektir.” Bununla birlikte, “arşivlerin açılmasının ve oluşturulacak bir kurulun iddialarının aslını araştırmasını” da iki ülkenin sorumlulukları arasında görmektedirler. Söz konusu kurulda ise Kars’taki öğrencilerden yedisi tarihçilerin yer alması gerektiğini belirtirken, İstanbul’daki öğrencilerden altı tanesi siyaset adamlarının bulunmasının doğru olacağını dile getirmişlerdir.

3.4. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

8. sınıf öğrencilerinin, ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında Ermeni Sorunu'na yönelik görüşlerini yansıtan ifadelere verdikleri cevaplara göre dağılımları tablo 20'deki gibidir.

Tablo 20. İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorununa Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İfadeler		Hiç	Az	Kısmen	Çoğu Zaman	Tamamen	Toplam
3. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun, en çok ilgimi çeken konu olduğunu söyleyebilirim.	f	20	55	111	119	95	400
	%	5,0	13,8	27,8	29,6	23,8	100,0
6. Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin benim için gerekli olduğuna inanıyorum.	f	21	21	49	107	202	400
	%	5,3	5,3	12,3	26,8	50,5	100,0
10. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmam açısından, yeterli/etkili olmuştur.	f	19	38	90	130	123	400
	%	4,8	9,5	22,5	32,5	30,8	100,0
13. Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda en önemli rolü T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi oynamıştır.	f	18	40	87	121	134	400
	%	4,5	10,0	21,8	30,3	33,5	100,0
17. Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.	f	11	23	42	96	228	400
	%	2,8	5,8	10,4	24,0	57,0	100,0
20. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenimin, Ermeni Sorunu'nu bizlere yeterli bir şekilde aktardığına inanıyorum.	f	16	37	69	135	143	400
	%	4,0	9,3	17,3	33,6	35,8	100,0
24. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenimin, Ermeni Sorunu'nu bizlere tarafsız ve bir şekilde aktardığına inanıyorum.	f	18	36	69	122	155	400
	%	4,5	9,0	17,3	30,4	38,8	100,0
27. Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabiliyorum.	f	51	67	119	92	71	400
	%	12,8	16,8	29,6	23,0	17,8	100,0
31. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeniler ile barış içinde yaşamamızın önemini öğrendiğime inanıyorum.	f	67	81	95	108	49	400
	%	16,8	20,3	23,8	26,8	12,3	100,0
34. T.C.İ.T ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nu tam öğrenemediğimi düşünüyorum.	f	81	69	103	95	52	400
	%	20,3	17,3	25,6	23,8	13,0	100,0

Tablo 20'ye göre, araştırmaya katılan öğrenciler, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde en çok ilgilerini çeken konunun % 23,8 oranında Ermeni Sorunu olduğunu söylemektedirler. Bu görüşe, öğrencilerin % 29,6'sı çoğu zaman ve % 27,8'i kısmen demek suretiyle katıldıklarını göstermişlerdir. Fakat öğrencilerin % 13,8'i bu fikre az destek olurken % 5,0'i ise adı geçen derste Ermeni Sorunu'nun hiç ilgilerini çekmediklerini beyan etmişlerdir.

Ankete cevap veren öğrencilerin yaklaşık olarak 3/4'ü (% 77,3) "*Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin kendileri için gerekli olduğuna inanmak*"tır. Bunun yanı sıra katılımcıların % 12,3'lük bir kesimi kısmi düzeyde, % 5,3'lük bir bölümü ise az demek suretiyle bu görüşe katılmışlardır. Ancak öğrencilerin % 5,3'lük kısmı konu ile alakalı yeni bir bilginin kendileri için gerekli olmadığı yönündeki fikre katılmışlardır.

"Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi yeterli/etkili olmuştur", önermesine öğrencilerin % 30,8'i tamamen, % 32,5'i çoğu zaman, % 22,5'i kısmen ve % 9,5'i de az katıldıklarını belirtmişlerdir. Fakat öğrencilerin % 4,8'i ise söz konusu dersin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgi sahibi olmalarında hiçbir şekilde yeterli/etkili olmadığı fikrindedirler.

Bununla birlikte konu ile ilgili bilgilere sahip olmalarında en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi olduğuna çoğu zaman ve tamamen kanaat getirenlerin oranı % 63,8'dir. Bu görüşte olmayıp bu fikre az ve kısmi düzeyde katılanların oranı ise sırasıyla % 10,0 ve % 21,8'dir. Ancak Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilenme açısından T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin hiçbir önemi yoktur diyenlerin oranı az olsa dahi mevcuttur ve bu oran yaklaşık olarak katılımcıların 1/20 (% 4,5)'i civarındadır.

"Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesi gerektiğini" düşünmeyenlerin oranı % 2,8, bu fikre destekler nitelikteki öğrencilerin oranı ise % 5,8'dir. Ancak katılımcıların çok büyük bir miktarı konu ile ilgili gelişmelerden haberdar edilmeleri gerektiğini % 57,0 oranında tamamen, % 24,0 oranında çoğu zaman ve % 10,4 ise kısmen seçeneğini işaretleyerek belirtmişlerdir.

“T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmeninin, Ermeni Sorunu’nu yeterli bir şekilde aktardığına inandığını” söyleyen öğrenciler % 69,4 oranında iken bu dersin öğretmeninin konuyu iyi bir şekilde aktarmadığına kesin bir şekilde kanaat getiren öğrencilerin miktarı % 4,0, bu konuda az seçeneğini işaretleyerek katılanların miktarı ise % 9,3’dür. Aynı konuya kısmi düzeyde katıldığını gösteren öğrencilerin oranı ise % 17,3’dür.

“Öğretmenin konu ile ilgili yeterli bilgiyi verdiğiğine inanma” önermesinin yanı sıra öğretmenlerinin konuyu kendilerine tarafsız bir şekilde aktardığına katılanların oranı da % 69,2 olup bir önceki önermeyle paralellik arz etmektedir. Ancak bu fikre az katıldıklarını ve hiç katılmadıklarını bildiren öğrencilerin toplamı da % 13,5’dir. Bu düşünceye kısmen katılanların miktarı da tıpkı öğretmeninin yeterli bilgiyi aktardığına inanmalarındaki düşünceleriyle aynı olup katılımcıların % 17,3’lük bir dilimini meydana getirmektedir.

Ankete cevap veren öğrencilerin % 17,8’i “Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabildiği”ni söylerken, konu ile ilgili kaynaklara % 23,0’ü çoğu zaman, % 29,6’sı da kısmen kolaylıkla ulaşabildiklerini söylemişlerdir. Buna karşın öğrencilerin % 16,8’i kaynaklara pek kolay ulaşamadıklarını % 12,8’i ise kaynaklara hiç ulaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

“T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeniler ile barış içinde yaşamamızın önemini öğrendiğine” inananların oranı çoğu zaman diyenlerle beraber % 39,1’dir. Ancak az seçeneğini işaretleyenlerle birlikte adı geçen derste Ermenilerle barış içinde yaşamamızın önemini öğrendiğine inanmayanların toplamı % 37,2’dir. Bu konuya kısmen katılanların oranı ise % 23,8 olup araştırma grubunun yaklaşık olarak 1/5’ini oluşturmaktadır.

Tablo 20’de verilen tüm önermelere dair yüksek oranlı olumlu cevaplara rağmen “T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nu tam olarak öğrenemediğini” düşünen öğrencilerin oranı % 20,3, bu fikre az seçeneğini işaretleyerek katılanların oranı da % 17,3 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nu tam olarak öğrendiğini düşünen % 13,0, bu düşünceye çoğu zaman katılan % 23,8 ve adı geçen derste Ermeni Sorunu’nu kısmi düzeyde öğrendiğini belirten katılımcıların oranı ise % 25,6’dır.

Yine bu bağlamda öğrencilerle birebir yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin 04 Mayıs 1995 tarihinden itibaren Fransa’da aldığı ortak bir kararla dünyadaki bütün Ermeni okullarının ilk kısımlarında *1915 Türk katliamı* adı altında mecburi ders okutulmasına karar verildiği hatırlatılarak, “*Türkiye’de de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bu karara misilleme olarak bir ders koyulmalı mıdır?*” sorusu yöneltildiğinde her iki ildeki öğrenciler de Türkiye’de de böyle bir ders konulmasının gerekliliğine değinmişlerdir. Dersin içeriğinde ise Ermenilerin Türklere yapmış oldukları “*zulümlerin*” yer alması gerektiğini dile getirmişlerdir. Örneğin K6 isimli bir öğrenci bu konuda şunları söylemiştir:

Evet, koyulmalı, çünkü vatanımızın nasıl kazanıldığını bilirsek birlik ve beraberliğimiz artar. Ermenilerin Anadolu’da yaptıkları ve Karabağ’da Azeri soydaşlarımıza karşı giriştikleri mezalimleri anlatan dersler konulmasını istiyorum. Türkler katliam yapmadıkları halde böyle bir iddia ile karşı karşıya kaldılar, böyle bir ders koyarak öğrencileri bilinçlendirmeli, bu konu hakkında gerçekleri konuşabilmelerini sağlamalıyız.

Bununla birlikte Kars’tan on öğrenciden üçü (K4, K7, K9) ve İstanbul’dan da on öğrenciden ikisi (İ6 ve İ7) özetle “*gerçekler zaten biliniyor, ayrıca İnkılâp Tarihi dersi ile bunlar zaten öğretiliyor gerekirse biraz daha ayrıntılı verilerek bu duruma cevap verilebilir.*” gerekçeleriyle böyle bir dersin konulmasına gerek olmadığı düşüncesinde fikir beyan etmişlerdir. Bunlardan K7 bu düşüncelere ilave olarak “*Bizim milletimiz ve devletimiz halkını başka milletlere karşı kışkırtmaz*”, K9 ise “*onların yaptığı hatayı biz de yapmamalıyız.*” demekle hem programda doğrudan verilen değerleri hem de örtük program çerçevesinde kazandırılması düşünülen ölçütleri bünyelerinde barındırdıklarını göstermişlerdir.

K10 adlı öğrencinin konuya yaklaşımı ise oldukça manidardır. K10 “*Evet konulmalı fakat olay bunu yapmakla çözümlenmez. Yapılması gerekenler şunlardır: 1. Ermeniler Karabağı boşaltacak, 2. Kaldığı süre için Azerbeycan’a tazminat ödeyecek, 3. Türklere özür dileyecek, 4. Türkiye’de büyüklük gösterip affedecek.*” demiştir.

3.5. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân (Tehcir) Kanunu ve Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

8. sınıf öğrencilerinin, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkındaki fikirlere sosyal çevrenin etkisini belirlemeye yönelik görüşlerinin yansıtıldığı maddelere verdikleri cevaplara göre dağılımları tablo 21’deki gibidir.

Tablo 21

Öğrencilerin Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkındaki Fikirlerine Göre Sosyal Çevrenin Etkisine Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İfadeler		Hiç	Az	Kısmen	Çoğu Zaman	Tamamen	Toplam
7. Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir.	f	60	63	121	102	54	400
	%	15,0	15,8	30,2	25,5	13,5	100,0
14. Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok okulum sorumluluk yüklenmelidir.	f	22	42	88	133	115	400
	%	5,5	10,5	22,0	33,82	28,8	100,0
21. Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin beni bilgilendireceğini düşünüyorum.	f	17	27	80	73	203	400
	%	4,3	6,8	20,0	18,3	50,6	100,0
28. Ermeni Sorunu ile ilgili TV ve radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, elimden geldiğince takip ediyorum.	f	69	68	119	98	46	400
	%	17,2	17,0	29,8	24,5	11,5	100
35. Ermeni Sorunu ile ilgili düşüncelerimin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum.	f	80	85	102	71	62	400
	%	20,0	21,3	25,5	17,8	15,5	100,0

Tablo 21’e göre, “*Ermeni sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir*”, önermesine tamamen katıldıklarını ifade edenlerin oranı % 13,5 iken bu konuda “*en çok okulum sorumluluk yüklenmelidir*”, önermesine tamamen katılanların oranı % 28,8’dir. Çoğu zaman ailem sorumluluk üstlenmelidir şeklinde önermeye katılanlar % 25,5, aynı önermeye okulum sorumluluk üstlenmelidir diye katılanlar ise % 33,82’dir. Ancak sorumluluk konusunda ailesinin ön planda olmasına

kısmi düzeyde katılanlar % 30,2 iken, bu oran okul için % 22,0 olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu hakkında bilgilendirme hususunda ailem az sorumlu olmalıdır diye katılanların oranı % 15,8'dir. Ailesinin bu konu hakkında bilgilendirmede sorumluluk yüklenmemesi gerektiğini söyleyenler ise % 15,0 oranındadır. Bununla birlikte aynı konuda okulu bilgilendirme hususunda az oranında baş sorumlu olmalıdır fikrine katılan öğrenciler % 10,5'lik bir kesimi oluşturmaktadır. Yine bu konuda okulun sorumluluk üstlenmemesini isteyen öğrenciler ise katılımcıların % 5,5'ini meydana getirmektedir.

“Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin beni bilgilendireceğini düşünüyorum” önermesine kısmen, çoğu zaman ve tamamen katılıyorum diyenler toplamda % 88,9 gibi yüksek bir orandır. Katılımcılar, % 11,1 gibi bir oranda ise az ve hiç seçeneğini işaretleyerek gezilerin bilgilendirmede yeri ol(a)mayacağına dair cevap vermişlerdir.

“Ermeni Sorunu ile ilgili TV ve radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını”, genellikle elinden geldiğince takip ettiğini söyleyenler % 24,5 ve her zaman takip ettiğini söyleyenler ise % 11,5'lik bir kesimdir. Görsel ve işitsel medyayı kısmi düzeyde takip edenlerin oranı % 29,8, az takip edenlerin oranı da % 17,0'dir. Hiçbir şekilde konu ile alakalı TV ve radyo haberleri ile gazete yazılarını takip etmediğini söyleyenler ise araştırmaya dâhil olan öğrencilerin % 17,2'sini oluşturmaktadır.

“Ermeni Sorunu ile ilgili düşüncelerimin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğunu” düşünen öğrenciler, bu görüşe kısmen katılanlarla beraber % 58,7 oranındadır. İnternetin bu anlamda pek de önemli olmadığını belirten katılımcıların oranı ise % 41,3'lik bir toplamla hiç de azımsanmayacak kadardır.

3.6. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Görüşleri Arasında; İşleme Tabi Tutulan Değişkenlerin Yansıtıldığı Bulgular

3.6.1. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.1.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya katılan İstanbul'daki öğrencilerin cinsiyetlerine göre Sevk ve İskân Kanunu bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 22'de sunulmuştur.

Tablo 22

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-1	Kız	116	2,22	1,224	0,428	,669
	Erkek	84	2,30	1,159		
İfade -8	Kız	116	3,41	1,251	2,953	,004*
	Erkek	84	2,82	1,466		
İfade -15	Kız	116	3,40	1,148	3,101	,002*
	Erkek	84	3,93	1,240		
İfade -22	Kız	116	3,42	1,432	2,241	,026*
	Erkek	84	3,88	1,443		
İfade -29	Kız	116	2,31	1,321	1,729	,085
	Erkek	84	1,99	1,275		

Tablo 22 incelendiğinde, Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli bilgi sahibi olunması konusunda ve haksız yere adı geçen kanunun çıkarılıp uygulanmadığı hususunda öğrencilerin cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin neler hissettiklerini anlamadaki önem [$t = 2,953$; $p = 0,004$; $p < 0,05$], Osmanlılar açısından bu kanunun gerekliliği [$t = 3,101$; $p =$

0,002; $p < 0,05$] ile o dönemdeki Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına [$t = 2,241$; $p = 0,026$; $p < 0,05$] dair öğrencilerin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.1.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan Kars'taki öğrencilerin cinsiyetlerine göre Sevk ve İskân Kanunu bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 23'de belirtilmiştir.

Tablo 23

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-1	Kız	92	3,79	1,200	1,072	,285
	Erkek	108	3,61	1,198		
İfade -8	Kız	92	3,57	1,252	0,864	,389
	Erkek	108	3,42	1,177		
İfade -15	Kız	92	3,93	1,087	2,072	,040*
	Erkek	108	3,60	1,183		
İfade -22	Kız	92	4,20	0,986	2,332	,021*
	Erkek	108	3,83	1,180		
İfade -29	Kız	92	1,86	1,246	0,268	,789
	Erkek	108	1,91	1,294		

Tablo 23'e göre, Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli bilgi sahibi olunması, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin hissettiklerini anlamının önemi ve haksız yere tehcir kanunu çıkarılıp uygulanmadığı hususunda katılımcıların cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Fakat söz konusu kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekliliği [$t = 2,072$; $p = 0,040$; $p < 0,05$] ile o dönemdeki Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına [t

=2,332; p= 0,021; p<0,05] dair öğrencilerin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.2. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.2.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya katılan İstanbul'daki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında Sevk ve İskân Kanununa ilişkin görüşleri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 24'de sunulmuştur.

Tablo 24

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
1	1	Değil	5	2,20	1,095
	2	Okur	9	2,33	1,414
	3	İlkokul	96	2,01	1,051
	4	Ortaokul	47	2,21	1,141
	5	Lise	30	2,87	1,432
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,77	1,235
		Toplam	200	2,26	1,195
8	1	Değil	5	2,60	1,140
	2	Okur	9	2,89	1,537
	3	İlkokul	96	3,06	1,420
	4	Ortaokul	47	3,68	1,105
	5	Lise	30	3,03	1,520
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,69	1,182
		Toplam	200	3,16	1,373
15	1	Değil	5	2,80	1,095
	2	Okur	9	3,22	1,093
	3	İlkokul	96	3,69	1,250
	4	Ortaokul	47	3,70	1,159
	5	Lise	30	3,57	1,040
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,62	1,609
		Toplam	200	3,62	1,213
22	1	Değil	5	1,40	,548
	2	Okur	9	2,44	1,590
	3	İlkokul	96	3,45	1,441
	4	Ortaokul	47	3,95	1,233
	5	Lise	30	3,97	1,273
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	4,38	1,502
		Toplam	200	3,61	1,451
29	1	Değil	5	1,60	1,342
	2	Okur	9	1,78	,972
	3	İlkokul	96	2,31	1,379
	4	Ortaokul	47	2,45	1,282
	5	Lise	30	1,80	1,157
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	1,54	1,050
		Toplam	200	2,18	1,309

(Tablo 24'ün devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
1	Gruplar arası	20,559	5	4,112	3,028	,012*	3-5 ¹
	Gruplar içi	263,436	194	1,358			
	Toplam	283,995	199				
8	Gruplar arası	19,217	5	3,843	2,096	,067	
	Gruplar içi	355,663	194	1,833			
	Toplam	374,880	199				
15	Gruplar arası	5,556	5	1,111	0,751	,586	
	Gruplar içi	287,075	194	1,480			
	Toplam	292,631	199				
22	Gruplar arası	56,192	5	11,238	6,011	,001*	1-3 ¹ ; 1-4 ¹ ; 1-5 ¹ ; 1-6 ¹ 2-4 ¹ ; 2-5 ¹ ; 2-6 ¹
	Gruplar içi	362,712	194	1,870			
	Toplam	418,904	199				
29	Gruplar arası	17,855	5	3,571	2,145	,062	
	Gruplar içi	323,010	194	1,665			
	Toplam	340,865	199				

Tablo 24 incelendiğinde, öğrencilerin Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamının önemi, adı geçen kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekliliği ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara söz konusu kanununun uygulanmasına ilişkin görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak “*Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olma*”ya ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [F(5,194)= 3,028; p= 0,012 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkokul düzeyinde (X=2,01) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu lise düzeyinde (X=2,87) olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca “I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti’nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yapmasına” ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194)= 6,011$; $p= 0,001$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla bütünlük açısından tekrar tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayanlar ($X=1,40$) ile baba öğrenim durumu ilkokul ($X=3,45$), ortaokul ($X=3,95$), lise ($X=3,97$) ve yüksekokul-üniversite ($X=4,38$) düzeyinde olan öğrenciler ve baba öğrenim durumu okuryazar olanlar ($X=2,44$) ile baba öğrenim durumu ortaokul ($X=3,95$), lise ($X=3,97$) ve yüksekokul-üniversite ($X=4,38$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.2.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Kars’ta araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında Sevk ve İskân Kanununa ilişkin görüşleri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için de varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri uygulanmıştır. Bunun neticesinde ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 25’de sunulmuştur.

Tablo 25

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
1	1	Değil	6	2,50	,837
	2	Okur	4	2,00	,816
	3	İlkokul	46	3,15	1,032
	4	Ortaokul	52	3,67	1,368
	5	Lise	63	4,10	,856
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,21	1,207
		Toplam	200	3,70	1,200
8	1	Değil	6	2,33	1,751
	2	Okur	4	3,00	1,414
	3	İlkokul	46	3,41	1,275
	4	Ortaokul	52	3,58	1,144
	5	Lise	63	3,38	1,275
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,97	,680
		Toplam	200	3,49	1,211
15	1	Değil	6	4,17	,408
	2	Okur	4	3,75	1,500
	3	İlkokul	46	3,28	1,393
	4	Ortaokul	52	3,75	1,027
	5	Lise	63	4,06	1,014
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,75	1,090
		Toplam	200	3,75	1,149
22	1	Değil	6	3,83	1,602
	2	Okur	4	4,25	,957
	3	İlkokul	46	3,85	1,264
	4	Ortaokul	52	3,81	1,172
	5	Lise	63	4,14	,981
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,28	,841
		Toplam	200	4,00	1,107
29	1	Değil	6	2,50	1,761
	2	Okur	4	2,00	,816
	3	İlkokul	46	2,15	1,445
	4	Ortaokul	52	1,81	1,011
	5	Lise	63	1,79	1,310
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	1,66	1,233
		Toplam	200	1,89	1,269

(Tablo 25'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
1	Gruplar arası	51,331	5	10,266	8,473	,001*	1-6 ² ; 3-5 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	235,064	194	1,212			
	Toplam	286,395	199				
8	Gruplar arası	16,955	5	3,391	2,392	,390	
	Gruplar içi	275,000	194	1,418			
	Toplam	291,955	199				
15	Gruplar arası	17,279	5	3,456	2,729	,021*	1-3 ² ; 5-3 ² ;
	Gruplar içi	245,656	194	1,266			
	Toplam	262,935	199				
22	Gruplar arası	6,898	5	1,380	1,129	,346	
	Gruplar içi	237,102	194	1,222			
	Toplam	244,000	199				
29	Gruplar arası	7,969	5	1,594	,990	,425	
	Gruplar içi	312,393	194	1,610			
	Toplam	320,363	199				

Tablo 25'e göre, Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamının önemi, I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yapması ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara tehcir kanununun uygulanmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak "Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaya" ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194) = 8,473$; $p = 0,001$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=2,50$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,21$) olan öğrenciler ve baba öğrenim durumu ilkökul düzeyi ($X=3,15$) ile baba öğrenim duru-

mu lise ($X=4,10$) ve yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,21$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Bundan başka zorunlu göç olarak bilinen tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekliliği konusuna ilişkin Kars'taki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 2,729$; $p= 0,021$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek için yine tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=4,17$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul düzeyinde ($X=3,28$) olan öğrenciler ve baba öğrenim durumu ilkokul düzeyi ($X=3,28$) ile baba öğrenim durumu lise düzeyinde ($X=4,06$) olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

3.6.3. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.3.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Ankete cevap veren İstanbul'daki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında Sevk ve İskân Kanununa ilişkin görüşleri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar da ise tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 26'da birlikte verilmiştir.

Tablo 26

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
1	1	Değil	23	1,91	,949
	2	Okur	11	2,73	1,618
	3	İlkokul	112	2,15	1,133
	4	Ortaokul	28	2,11	1,031
	5	Lise	19	2,95	1,508
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,00	1,000
		Toplam	200	2,26	1,195
8	1	Değil	23	3,35	1,402
	2	Okur	11	3,55	1,293
	3	İlkokul	112	3,08	1,396
	4	Ortaokul	28	2,96	1,401
	5	Lise	19	3,63	1,212
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,71	1,254
		Toplam	200	3,16	1,373
15	1	Değil	23	2,96	1,331
	2	Okur	11	3,27	1,421
	3	İlkokul	112	3,79	1,083
	4	Ortaokul	28	3,74	1,265
	5	Lise	19	3,63	1,257
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,14	1,574
		Toplam	200	3,62	1,213
22	1	Değil	23	3,08	1,406
	2	Okur	11	3,07	1,691
	3	İlkokul	112	3,54	1,451
	4	Ortaokul	28	3,82	1,492
	5	Lise	19	4,46	,780
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	4,14	1,574
		Toplam	200	3,61	1,451
29	1	Değil	23	2,26	1,251
	2	Okur	11	2,64	1,502
	3	İlkokul	112	2,21	1,323
	4	Ortaokul	28	1,96	1,232
	5	Lise	19	2,21	1,357
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	1,43	1,134
		Toplam	200	2,18	1,309

(Tablo 26'nın devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
1	Gruplar arası	19,942	5	3,988	2,930	,140	
	Gruplar içi	264,053	194	1,361			
	Toplam	283,995	199				
8	Gruplar arası	9,845	5	1,969	1,046	,392	
	Gruplar içi	365,035	194	1,882			
	Toplam	374,880	199				
15	Gruplar arası	16,794	5	3,359	2,362	,041*	1-3 ¹
	Gruplar içi	275,837	194	1,422			
	Toplam	292,631	199				
22	Gruplar arası	27,249	5	5,450	2,699	,022*	1-5 ² ; 3-5 ²
	Gruplar içi	391,655	194	2,019			
	Toplam	418,904	199				
29	Gruplar arası	7,783	5	1,557	,907	,478	
	Gruplar içi	333,082	194	1,717			
	Toplam	340,865	199				

Tablo 26 incelendiğinde, Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan kanun hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olma, Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamının önemi ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere söz konusu kanunun çıkarılması ve uygulanmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak “*Sevk ve İskân Kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli*”liğine ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(5,194)= 2,362; p= 0,041 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=2,96) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ilkökul düzeyinde (X=3,79) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca “*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına*” ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(5,194)= 2,699; p= 0,022 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla bu kez tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,08$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu lise düzeyinde ($X=4,46$) olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkokul düzeyinde ($X=3,54$) olan öğrenciler ile anne öğrenim durumu lise düzeyinde ($X=4,46$) olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

3.6.3.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Kars'ta ankete tabi tutulan öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında Sevk ve İskân Kanununa ilişkin görüşleri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen dağıldığında tukey, varyanslar homojen dağılmadığı durumlarda ise tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 27'de sunulmuştur.

Tablo 27

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
1	1	Değil	26	2,96	,999
	2	Okur	11	3,64	1,567
	3	İlkokul	85	3,35	1,222
	4	Ortaokul	38	4,32	,933
	5	Lise	29	4,17	,805
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,73	,647
		Toplam	200	3,70	1,200
8	1	Değil	26	3,31	1,289
	2	Okur	11	3,00	1,183
	3	İlkokul	85	3,28	1,324
	4	Ortaokul	38	3,89	,953
	5	Lise	29	3,69	1,105
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,00	,632
		Toplam	200	3,49	1,211
15	1	Değil	26	4,12	,864
	2	Okur	11	3,36	1,567
	3	İlkokul	85	3,40	1,284
	4	Ortaokul	38	4,02	,973
	5	Lise	29	4,14	,789
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,09	,701
		Toplam	200	3,75	1,149
22	1	Değil	26	3,69	1,192
	2	Okur	11	4,18	1,168
	3	İlkokul	85	4,08	1,197
	4	Ortaokul	38	3,95	,985
	5	Lise	29	3,90	1,047
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,36	,505
		Toplam	200	4,00	1,107
29	1	Değil	26	2,19	1,357
	2	Okur	11	1,73	1,272
	3	İlkokul	85	2,05	1,290
	4	Ortaokul	38	1,74	1,309
	5	Lise	29	1,52	,986
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	1,55	1,293
		Toplam	200	1,89	1,269

(Tablo 27'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhan e ²
1	Gruplar arası	56,946	5	11,389	9,630	,001*	1-4 ² ; 1-5 ² ; 1-6 ² ; 3-5 ² ;
	Gruplar içi	229,449	194	1,183			
	Toplam	286,395	199				
8	Gruplar arası	17,407	5	3,481	2,460	,350	
	Gruplar içi	274,548	194	1,415			
	Toplam	291,955	199				
15	Gruplar arası	23,937	5	4,787	3,886	,002*	1-3 ² ; 3-5 ² ;
	Gruplar içi	238,997	194	1,232			
	Toplam	262,935	199				
22	Gruplar arası	5,272	5	1,054	,857	,511	
	Gruplar içi	238,728	194	1,231			
	Toplam	244,000	199				
29	Gruplar arası	10,996	5	2,199	1,379	,234	
	Gruplar içi	309,367	194	1,595			
	Toplam	320,363	199				

Tablo 27'ye bakıldığında, Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamının önemi, I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklerle/Müslümanlara yönelik katliamlar yapması ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara tehcir kanununun uygulanmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Ancak "Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaya" ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 9,630$; $p= 0,001$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=2,96$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ortaokul ($X=4,32$), lise ($X=4,17$) ve yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,73$) olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkököl

($X=3,35$) düzeyi ile anne öğrenim durumu lise ($X=4,17$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

“*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekliliği*” konusuna ilişkin Kars’taki öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 3,886$; $p= 0,002$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar yine homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=4,12$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ilkokul düzeyinde ($X=3,40$) olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkokul düzeyi ($X=3,40$) ile anne öğrenim durumu lise düzeyinde ($X=4,14$) olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.4. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.4.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

İstanbul’daki katılımcıların I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylar ve Sevk ve İskân Kanunu bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 28’de belirtilmiştir.

Tablo 28

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-1	Evet	28	2,89	1,100	3,112	,002*
	Hayır	172	2,15	1,180		
İfade -8	Evet	28	3,50	1,427	1,417	,158
	Hayır	172	3,10	1,360		
İfade -15	Evet	28	4,18	1,249	2,655	,009*
	Hayır	172	3,53	1,186		
İfade -22	Evet	28	3,35	1,787	,857	,398
	Hayır	172	3,65	1,390		
İfade -29	Evet	28	2,25	1,430	,326	,745
	Hayır	172	2,16	1,292		

Tablo 28'e göre, Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlama, I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanma ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılması ve uygulanması hususunda İstanbul'daki katılımcıların I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Fakat Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olma [$t = 3,112$; $p = 0,002$; $p < 0,05$] ile söz konusu kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğuna [$t = 2,655$; $p = 0,009$; $p < 0,05$] dair öğrenci görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

3.6.4.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Kars'taki öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylar ve Sevk ve İskân Kanunu bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 29'da sunulmuştur.

Tablo 29

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-1	Evet	50	4,00	1,161	2,093	,038*
	Hayır	150	3,39	1,199		
İfade -8	Evet	50	3,82	1,082	2,282	,024*
	Hayır	150	3,37	1,235		
İfade -15	Evet	50	3,70	1,147	,381	,703
	Hayır	150	3,77	1,153		
İfade -22	Evet	50	4,18	,919	1,330	,185
	Hayır	150	3,94	1,160		
İfade -29	Evet	50	1,74	1,209	,934	,352
	Hayır	150	1,93	1,288		

Tablo 29 incelendiğinde, tehcir olarak bilinen Sevk ve İskân Kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğuna, I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanma, I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılması ve uygulanması hususunda I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Fakat Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olma [t =2,093; p= 0,038; $p < 0,05$] ile zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin neler hissettiklerini anlamaya [t =2,282; p= 0,024; $p < 0,05$] dair öğrenci görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

3.6.5. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.5.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul'da ankete tabi tutulan öğrencilerin, Ermeni Sorununu bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ilişkin görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 30'da sunulmuştur.

Tablo 30

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
1	1	Okumadım	134	1,80	,908
	2	1 Tane Okudum	28	2,82	1,188
	3	2 Tane Okudum	14	3,29	1,267
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	,500
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,50	1,100
		Toplam	200	2,26	1,195
8	1	Okumadım	134	3,10	1,322
	2	1 Tane Okudum	28	3,11	1,571
	3	2 Tane Okudum	14	3,86	1,460
	4	3 Tane Okudum	4	2,25	1,258
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,30	1,302
		Toplam	200	3,16	1,373
15	1	Okumadım	134	3,56	1,126
	2	1 Tane Okudum	28	3,64	1,254
	3	2 Tane Okudum	14	4,36	1,151
	4	3 Tane Okudum	4	2,00	1,155
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,85	1,461
		Toplam	200	3,62	1,213
22	1	Okumadım	134	3,41	1,466
	2	1 Tane Okudum	28	3,61	1,474
	3	2 Tane Okudum	14	4,50	1,160
	4	3 Tane Okudum	4	4,00	1,414
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,29	1,132
		Toplam	200	3,61	1,451
29	1	Okumadım	134	2,11	1,230
	2	1 Tane Okudum	28	2,32	1,492
	3	2 Tane Okudum	14	2,07	1,207
	4	3 Tane Okudum	4	2,50	1,291
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,40	1,667
		Toplam	200	2,18	1,309

(Tablo 30'un devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin laması	Top- SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
1	Gruplar arası	91,721	4	22,930	23,255	,001*	1-2 ¹ ; 1-3 ¹ ; 1-4 ¹ ; 1-5 ¹ ;
	Gruplar içi	192,274	195	,986			
	Toplam	283,995	199				
8	Gruplar arası	11,000	4	2,750	1,474	,212	
	Gruplar içi	363,880	195	1,866			
	Toplam	374,880	199				
15	Gruplar arası	19,722	4	4,931	3,523	,008*	3-4 ¹ ; 4-5 ¹ ;
	Gruplar içi	272,909	195	1,400			
	Toplam	292,631	199				
22	Gruplar arası	26,525	4	6,631	3,295	,012*	1-3 ² ; 1-5 ² ;
	Gruplar içi	392,380	195	2,012			
	Toplam	418,904	199				
29	Gruplar arası	2,727	4	,682	,393	,813	
	Gruplar içi	338,138	195	1,734			
	Toplam	340,865	199				

Tablo 30 incelendiğinde, öğrencilerin Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamının önemi ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara tehcire sebep olan kanununun uygulanmasına ilişkin görüşleri arasında okudukları kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak "Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olma"ya ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(4,195) = 23,255$; $p = 0,001$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, tıpkı öteki örneklerde de olduğu gibi hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=1,80$) öğrenciler ile bir ($X=2,82$), iki ($X=3,29$), üç ($X=3,75$) ve dört/üstü kitap okuyan ($X=3,50$) öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra zorunlu göç kararının bir kanun çerçevesinde çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekliliğine ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatis-

tiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(4,195)= 3,523$; $p= 0,008$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla yine tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın iki kitap okuyan ($X=4,36$) öğrenciler ile üç kitap okuyan ($X=2,00$) öğrenciler ve üç kitap okuyan ($X=2,00$) öğrenciler ile dört/üstü kitap okuyan ($X=3,85$) öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

“I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti’nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına” ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(4,195)= 3,295$; $p= 0,012$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=3,41$) öğrenciler ile iki ($X=4,50$) ve dört/üstü kitap okuyan ($X=4,29$) öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

3.6.5.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya katılan Kars’taki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında Sevk ve İskân Kanununa ilişkin görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar da ise tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 31’de sunulmuştur.

Tablo 31

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
1	1	Okumadım	62	3,02	1,221
	2	1 Tane Okudum	70	3,63	1,182
	3	2 Tane Okudum	38	4,34	,781
	4	3 Tane Okudum	17	4,53	,717
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,31	,751
Toplam			200	3,70	1,200
8	1	Okumadım	62	3,31	1,209
	2	1 Tane Okudum	70	3,46	1,176
	3	2 Tane Okudum	38	3,82	1,159
	4	3 Tane Okudum	17	3,24	1,480
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,85	1,068
Toplam			200	3,49	1,211
15	1	Okumadım	62	3,45	1,276
	2	1 Tane Okudum	70	3,91	1,126
	3	2 Tane Okudum	38	3,79	1,069
	4	3 Tane Okudum	17	4,00	,707
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,92	1,188
Toplam			200	3,75	1,149
22	1	Okumadım	62	3,84	1,393
	2	1 Tane Okudum	70	4,03	,932
	3	2 Tane Okudum	38	4,00	,986
	4	3 Tane Okudum	17	4,47	,717
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,00	1,155
Toplam			200	4,00	1,107
29	1	Okumadım	62	2,00	1,215
	2	1 Tane Okudum	70	2,06	1,361
	3	2 Tane Okudum	38	1,68	1,297
	4	3 Tane Okudum	17	1,35	,702
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	1,69	1,377
Toplam			200	1,89	1,269

(Tablo 31'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
1	Gruplar arası	61,511	4	15,378	13,334	,001*	1-2 ² ; 1-3 ² ; 1-4 ² ; 1-5 ² ; 2-3 ² ; 2-4 ² ;
	Gruplar içi	224,884	195	1,153			
	Toplam	286,395	199				
8	Gruplar arası	8,944	4	2,236	1,541	,192	
	Gruplar içi	283,011	195	1,451			
	Toplam	291,955	199				
15	Gruplar arası	8,841	4	2,210	1,696	,152	
	Gruplar içi	254,094	195	1,303			
	Toplam	262,935	199				
22	Gruplar arası	5,435	4	1,359	1,111	,353	
	Gruplar içi	238,565	195	1,223			
	Toplam	244,000	199				
29	Gruplar arası	9,728	4	2,432	1,527	,196	
	Gruplar içi	310,634	195	1,593			
	Toplam	320,363	199				

Tablo 31'e göre, Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/hissettiklerini anlamının önemi, kanununun çıkarılmasının Osmanlılar açısından gerekliliği, I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanma ve I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılması ve uygulanması hususuna ilişkin görüşler arasında öğrencilerin okudukları kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan ve tehcir olarak üne sahip olan Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaya ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(4,195) = 13,334$; $p = 0,001$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X = 3,02$) öğrenciler ile bir ($X = 3,63$),

iki (X=4,34), üç (X= 4,53) ve dört/üstü kitap okuyan (X=4,31) öğrenciler ve bir kitap okuyan (X=3,63) öğrenciler ile iki (X=4,34) ve üç kitap okuyan (X= 4,53) öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.6. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.6.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya katılan İstanbul'daki öğrencilerin cinsiyetlerine göre tehcir uygulamaları bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 32'de belirtilmiştir

Tablo 32

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-4	Kız	116	3,53	1,335	1,483	,140
	Erkek	84	3,82	1,372		
İfade-11	Kız	116	3,33	1,342	1,070	,286
	Erkek	84	3,54	1,408		
İfade-18	Kız	116	3,72	1,303	1,453	,148
	Erkek	84	3,99	1,217		
İfade-25	Kız	116	3,17	1,364	,058	,954
	Erkek	84	3,18	1,424		
İfade-32	Kız	116	2,91	1,223	,260	,795
	Erkek	84	2,86	1,381		

Tablo 32 incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olması, Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınması hususlarında

cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.6.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Kars'taki öğrencilerin cinsiyetlerine göre tehcir uygulaması bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 33'de belirtilmiştir.

Tablo 33

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-4	Kız	92	4,09	1,055	,448	,654
	Erkek	108	4,02	1,094		
İfade-11	Kız	92	3,78	1,239	2,317	,022*
	Erkek	108	3,36	1,313		
İfade-18	Kız	92	4,12	1,025	1,622	,106
	Erkek	108	3,88	1,057		
İfade-25	Kız	92	3,58	1,385	,185	,853
	Erkek	108	3,61	1,289		
İfade-32	Kız	92	3,34	1,269	,185	,853
	Erkek	108	3,34	1,193		

Tablo 33'e bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin söz konusu kanunu çıkarmasında etkili olması, Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınması hususlarında öğrencilerin cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğuna [$t = 2,317$; $p = 0,022$; $p < 0,05$] dair katılımcıların görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.7. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.7.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul'da ankete cevap veren öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir uygulamalarına dair görüşleri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen dağıldığında tukey, homojen dağılmadığı durumlar için de tamhane testleri uygulanmıştır. Uygulama neticesinde ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 34'de sunulmuştur.

Tablo 34

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
4	1	Değil	5	3,20	,837
	2	Okur	9	3,56	1,810
	3	İlkokul	96	3,54	1,383
	4	Ortaokul	47	3,51	1,349
	5	Lise	30	3,90	1,269
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	4,69	,630
		Toplam	200	3,66	1,355
11	1	Değil	5	3,40	2,191
	2	Okur	9	3,89	1,269
	3	İlkokul	96	3,36	1,350
	4	Ortaokul	47	3,49	1,061
	5	Lise	30	3,17	1,599
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,85	1,725
		Toplam	200	3,42	1,370
18	1	Değil	5	2,60	1,140
	2	Okur	9	3,44	1,590
	3	İlkokul	96	3,70	1,362
	4	Ortaokul	47	4,28	,902
	5	Lise	30	4,03	,928
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,54	1,713
		Toplam	200	3,84	1,271
22	1	Değil	5	2,80	2,049
	2	Okur	9	3,78	1,481
	3	İlkokul	96	3,06	1,402
	4	Ortaokul	47	3,19	1,245
	5	Lise	30	3,43	1,278
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,08	1,706
		Toplam	200	3,17	1,386
32	1	Değil	5	3,40	2,191
	2	Okur	9	2,33	1,323
	3	İlkokul	96	2,81	1,251
	4	Ortaokul	47	3,36	1,072
	5	Lise	30	2,53	1,332
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,69	1,437
		Toplam	200	2,89	1,288

(Tablo 34'ün devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
4	Gruplar arası	19,126	5	3,825	2,144	,026*	3-6 ² ; 4-6 ² ;
	Gruplar içi	346,069	194	1,784			
	Toplam	365,195	199				
11	Gruplar arası	6,795	5	1,359	,719	,610	
	Gruplar içi	366,917	194	1,891			
	Toplam	373,711	199				
18	Gruplar arası	22,292	5	4,458	2,890	,015*	3-4 ² ;
	Gruplar içi	299,263	194	1,543			
	Toplam	321,555	199				
25	Gruplar arası	7,469	5	1,494	,773	,570	
	Gruplar içi	374,767	194	1,932			
	Toplam	382,236	199				
32	Gruplar arası	19,443	5	3,889	2,426	,370	
	Gruplar içi	310,912	194	1,603			
	Toplam	330,355	199				

Tablo 34 incelendiğinde, tehcir uygulama gerekçelerinin doğruluğu, Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınmasına ilişkin görüşler arasında öğrencilerin baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, “*kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine sadece mecburi göç derim*” şeklinde ad koyulmasına ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194) = 2,144$; $p = 0,026$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkökul mezunu ($X=3,54$) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,69$) olan öğrenciler ve baba öğrenim durumu ortaokul düzeyi ($X=3,51$) ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,69$) olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu olarak bilinen yasanın çıkarılmasında etkili olması konusuna ilişkin katılımcı görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)=2,890$; $p=0,015$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle yine tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkokul mezunu ($X=3,70$) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu ($X=4,28$) ortaokul düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.7.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırma grubunun Kars ayağını oluşturan öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir uygulamalarına dair görüşleri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 35'de sunulmuştur.

Tablo 35

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
4	1	Değil	6	4,17	,983
	2	Okur	4	3,50	,577
	3	İlkokul	46	3,74	1,201
	4	Ortaokul	52	3,96	1,102
	5	Lise	63	4,27	,937
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,28	1,066
		Toplam	200	4,05	1,074
11	1	Değil	6	3,25	,417
	2	Okur	4	2,75	,957
	3	İlkokul	46	3,33	1,415
	4	Ortaokul	52	3,28	1,345
	5	Lise	63	3,83	1,171
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,97	1,239
		Toplam	200	3,55	1,294
18	1	Değil	6	4,33	,516
	2	Okur	4	3,75	1,258
	3	İlkokul	46	3,74	1,144
	4	Ortaokul	52	3,77	1,182
	5	Lise	63	4,22	,870
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,24	,912
		Toplam	200	3,99	1,047
25	1	Değil	6	3,17	,753
	2	Okur	4	2,50	1,000
	3	İlkokul	46	3,67	1,383
	4	Ortaokul	52	3,52	1,365
	5	Lise	63	3,59	1,278
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,86	1,407
		Toplam	200	3,60	1,330
32	1	Değil	6	1,83	1,602
	2	Okur	4	2,75	,500
	3	İlkokul	46	3,00	1,366
	4	Ortaokul	52	3,27	1,105
	5	Lise	63	3,68	1,118
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,66	1,045
		Toplam	200	3,34	1,225

(Tablo 35'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
4	Gruplar arası	10,668	5	2,134	1,892	,097	
	Gruplar içi	218,832	194	1,128			
	Toplam	229,500	199				
11	Gruplar arası	19,032	5	3,806	2,352	,420	
	Gruplar içi	313,971	194	1,618			
	Toplam	333,004	199				
18	Gruplar arası	11,597	5	2,319	2,180	,058	
	Gruplar içi	206,383	194	1,064			
	Toplam	217,980	199				
25	Gruplar arası	8,554	5	1,711	,966	,440	
	Gruplar içi	343,641	194	1,771			
	Toplam	352,195	199				
32	Gruplar arası	30,864	5	6,173	4,470	,001*	1-5 ¹ ; 1-6 ¹ ; 3-5 ¹ ;
	Gruplar içi	267,887	194	1,381			
	Toplam	298,752	199				

Tablo 35'e göre, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcire yönelik kanunu çıkarmasında etkili olması ve Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olmasına dair öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınmasına ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194) = 4,470$; $p = 0,001$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=1,83$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu lise ($X=3,68$) ve yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=3,66$) olan öğrenciler ve baba öğrenim durumu ilkökul düzeyi ($X=3,00$) ile baba öğrenim durumu lise düzeyinde ($X=3,68$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.8. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.8.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırma grubunun İstanbul ayağını oluşturan öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir uygulamalarına dair görüşleri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için ise tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 36'da sunulmuştur.

Tablo 36

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
4	1	Değil	23	3,30	1,259
	2	Okur	11	3,45	1,440
	3	İlkokul	112	3,64	1,368
	4	Ortaokul	28	3,79	1,524
	5	Lise	19	3,89	1,197
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	4,14	1,069
		Toplam	200	3,66	1,355
11	1	Değil	23	3,19	1,371
	2	Okur	11	3,59	1,429
	3	İlkokul	112	3,37	1,335
	4	Ortaokul	28	3,75	1,295
	5	Lise	19	3,32	1,565
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,57	1,813
		Toplam	200	3,42	1,370
18	1	Değil	23	3,00	1,414
	2	Okur	11	3,09	1,758
	3	İlkokul	112	4,07	1,063
	4	Ortaokul	28	3,86	1,380
	5	Lise	19	3,95	1,079
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,57	1,813
		Toplam	200	3,84	1,271
25	1	Değil	23	2,76	1,257
	2	Okur	11	2,73	1,679
	3	İlkokul	112	3,13	1,350
	4	Ortaokul	28	3,54	1,453
	5	Lise	19	3,58	1,261
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,43	1,718
		Toplam	200	3,17	1,386
32	1	Değil	23	2,43	1,161
	2	Okur	11	3,00	1,265
	3	İlkokul	112	3,03	1,277
	4	Ortaokul	28	2,54	1,138
	5	Lise	19	3,16	1,500
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,57	1,618
		Toplam	200	2,89	1,288

(Tablo 36'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerin Ort.	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
4	Gruplar arası	6,523	5	1,305	,706	,620	
	Gruplar içi	358,672	194	1,849			
	Toplam	365,195	199				
11	Gruplar arası	5,126	5	1,025	,540	,746	
	Gruplar içi	368,585	194	1,900			
	Toplam	373,711	199				
18	Gruplar arası	29,127	5	5,825	3,865	,002*	1-3 ² ;
	Gruplar içi	292,428	194	1,507			
	Toplam	321,555	199				
25	Gruplar arası	13,718	5	2,744	1,444	,210	
	Gruplar içi	368,517	194	1,900			
	Toplam	382,236	199				
32	Gruplar arası	12,578	5	2,516	1,536	,180	
	Gruplar içi	317,777	194	1,638			
	Toplam	330,355	199				

Tablo 36'ya bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınması hususlarına ilişkin öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak “*Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir olarak bilinen kanunu çıkarmasında etkili*” olmasına ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194) = 3,865$; $p = 0,002$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,00$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ilkökul düzeyinde ($X=4,07$) olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

3.6.8.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Ankete dâhil olan Kars'taki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir uygulamalarına dair görüşleri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen dağıldığında tukey, homojen dağılmadığı durumlar için ise tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 37'de belirtilmiştir.

Tablo 37

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
4	1	Değil	26	3,81	1,201
	2	Okur	11	3,27	1,489
	3	İlkokul	85	4,00	1,102
	4	Ortaokul	38	4,16	,855
	5	Lise	29	4,31	,930
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,73	,467
		Toplam	200	4,05	1,074
11	1	Değil	26	3,23	,982
	2	Okur	11	3,36	1,629
	3	İlkokul	85	3,38	1,363
	4	Ortaokul	38	3,76	1,240
	5	Lise	29	3,97	1,210
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,00	1,183
		Toplam	200	3,55	1,294
18	1	Değil	26	3,96	1,183
	2	Okur	11	3,55	1,368
	3	İlkokul	85	3,86	1,037
	4	Ortaokul	38	4,21	1,018
	5	Lise	29	4,24	,872
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,09	,831
		Toplam	200	3,99	1,047
25	1	Değil	26	3,38	1,359
	2	Okur	11	3,55	1,440
	3	İlkokul	85	3,58	1,313
	4	Ortaokul	38	3,74	1,389
	5	Lise	29	3,76	1,300
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,36	1,362
		Toplam	200	3,60	1,330
32	1	Değil	26	2,65	1,018
	2	Okur	11	3,73	1,272
	3	İlkokul	85	3,23	1,330
	4	Ortaokul	38	3,61	1,028
	5	Lise	29	3,48	1,153
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,22	,751
		Toplam	200	3,34	1,225

(Tablo 37'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
4	Gruplar arası	15,838	5	3,168	2,876	,016*	1-6 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	213,662	194	1,101			
	Toplam	229,500	199				
11	Gruplar arası	14,572	5	2,914	1,776	,120	
	Gruplar içi	318,432	194	1,641			
	Toplam	333,004	199				
18	Gruplar arası	7,450	5	1,490	1,373	,236	
	Gruplar içi	210,530	194	1,085			
	Toplam	217,980	199				
25	Gruplar arası	3,337	5	,667	,371	,868	
	Gruplar içi	348,858	194	1,798			
	Toplam	352,195	199				
32	Gruplar arası	26,052	5	5,210	3,707	,003*	1-4 ¹ ;1-6 ¹ ;
	Gruplar içi	272,700	194	1,406			
	Toplam	298,752	199				

Tablo 37'ye göre, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir olarak bilinen kanunu çıkarmasında etkili olması ve Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Fakat Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, “*kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine sadece mecburi göç derim*”, şeklindeki ad konmasına ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194) = 2,876$; $p = 0,016$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,81$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,73$) olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkökul düzeyi ($X=4,00$) ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,73$) olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

“*O günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını düşünmüyorum*” önermesine ilişkin katılımcı görüşleri arasında da gruplar arası istatistik-

sel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 3,707$; $p= 0,003$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için bu kez varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=2,65$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ortaokul ($X=3,61$) ve anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyinde ($X=4,22$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.9. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.9.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

İstanbul'daki katılımcıların, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylar ve tehcir uygulamaları bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 38'de sunulmuştur.

Tablo 38

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-4	Evet	28	4,29	1,150	2,698	,008*
	Hayır	172	3,55	1,361		
İfade-11	Evet	28	3,79	1,424	1,529	,128
	Hayır	172	3,36	1,356		
İfade-18	Evet	28	3,68	1,416	,701	,484
	Hayır	172	3,86	1,249		
İfade-25	Evet	28	3,57	1,425	1,652	,100
	Hayır	172	3,11	1,373		
İfade-32	Evet	28	2,86	1,580	,123	,902
	Hayır	172	2,89	1,240		

Tablo 38 incelendiğinde, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin sözü geçen kanunu çıkarmasında etkili olması, yine Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınması hususlarında öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Fakat Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, “*kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine sadece mecburi göç derim*” şeklinde ad konmasına dair öğrencilerin görüşleri arasında [$t = 2,698$; $p = 0,008$; $p < 0,05$] istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

3.6.9.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Kars'taki katılımcıların, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylar ile tehcir uygulamaları bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 39'da sunulmuştur.

Tablo 39

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-4	Evet	50	4,24	1,041	,149	1,449
	Hayır	150	3,99	1,081		
İfade-11	Evet	50	3,72	1,262	1,074	,284
	Hayır	150	3,49	1,303		
İfade-18	Evet	50	4,16	,912	1,329	,185
	Hayır	150	3,93	1,085		
İfade-25	Evet	50	3,64	1,367	,276	,783
	Hayır	150	3,58	1,322		
İfade-32	Evet	50	3,54	1,248	,276	,783
	Hayır	150	3,27	1,214		

Tablo 39'a bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olması, Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınması hususlarında öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

3.6.10. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.10.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul'daki katılımcıların, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir uygulamalarına ilişkin görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek

amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığına da tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 40’da sunulmuştur.

Tablo 40

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
4	1	Okumadım	134	3,57	1,368
	2	1 Tane Okudum	28	3,71	1,512
	3	2 Tane Okudum	14	4,29	,994
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	,957
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,70	1,302
		Toplam	200	3,66	1,355
11	1	Okumadım	134	3,43	1,320
	2	1 Tane Okudum	28	3,21	1,424
	3	2 Tane Okudum	14	3,71	1,267
	4	3 Tane Okudum	4	3,25	2,062
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,45	1,638
		Toplam	200	3,42	1,370
18	1	Okumadım	134	3,71	1,359
	2	1 Tane Okudum	28	3,96	,922
	3	2 Tane Okudum	14	4,29	1,069
	4	3 Tane Okudum	4	4,25	,957
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,10	1,210
		Toplam	200	3,84	1,271
25	1	Okumadım	134	2,93	1,331
	2	1 Tane Okudum	28	3,89	1,166
	3	2 Tane Okudum	14	3,50	1,286
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	1,893
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,45	1,638
		Toplam	200	3,17	1,386
32	1	Okumadım	134	2,78	1,198
	2	1 Tane Okudum	28	2,96	1,374
	3	2 Tane Okudum	14	2,93	1,542
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	,957
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,25	1,585
		Toplam	200	2,89	1,288

(Tablo 40'ın devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tam hane ²
4	Gruplar arası	6,778	4	1,695	,922	,452	
	Gruplar içi	358,417	195	1,838			
	Toplam	365,195	199				
11	Gruplar arası	2,551	4	,638	,335	,854	
	Gruplar içi	371,160	195	1,903			
	Toplam	373,711	199				
18	Gruplar arası	7,534	4	1,884	1,170	,325	
	Gruplar içi	314,021	195	1,610			
	Toplam	321,555	199				
25	Gruplar arası	26,900	4	6,725	3,691	,006*	1-2 ¹ ;
	Gruplar içi	355,335	195	1,822			
	Toplam	382,236	199				
32	Gruplar arası	7,238	4	1,810	1,092	,362	
	Gruplar içi	323,117	195	1,657			
	Toplam	330,355	199				

Tablo 40'a göre, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğu, Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin adı geçen kanunu çıkarmasında etkili olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında okudukları kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak “*Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması*”na ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(4,195) = 3,69$; $p = 0,006$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=2,93$) öğrenciler ile bir kitap okuyan ($X=3,89$) öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.10.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Ankete cevap veren Kars'taki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir uygulamalarına ilişkin görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla ise varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri yapılmıştır. Yapılan bu testler neticesinde ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 41'de belirtilmiştir.

Tablo 41

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı İstatistikler

			N	X	SS
4	1	Okumadım	62	3,77	1,234
	2	1 Tane Okudum	70	4,07	,997
	3	2 Tane Okudum	38	4,32	,904
	4	3 Tane Okudum	17	4,35	,862
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,08	1,188
		Toplam	200	4,05	1,074
11	1	Okumadım	62	3,19	1,362
	2	1 Tane Okudum	70	3,74	1,188
	3	2 Tane Okudum	38	3,45	1,350
	4	3 Tane Okudum	17	4,24	,752
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,69	1,494
		Toplam	200	3,55	1,294
18	1	Okumadım	62	3,63	1,218
	2	1 Tane Okudum	70	4,11	,941
	3	2 Tane Okudum	38	4,34	,781
	4	3 Tane Okudum	17	4,00	,935
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,00	1,155
		Toplam	200	3,99	1,047
25	1	Okumadım	62	3,45	1,339
	2	1 Tane Okudum	70	3,63	1,310
	3	2 Tane Okudum	38	3,79	1,339
	4	3 Tane Okudum	17	3,65	1,272
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,46	1,561
		Toplam	200	3,60	1,330
32	1	Okumadım	62	2,98	1,397
	2	1 Tane Okudum	70	3,40	1,109
	3	2 Tane Okudum	38	3,64	1,098
	4	3 Tane Okudum	17	3,53	1,375
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,62	,768
		Toplam	200	3,34	1,225

(Tablo 41'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
4	Gruplar arası	9,002	4	2,251	1,990	,098	
	Gruplar içi	220,498	195	1,131			
	Toplam	229,500	199				
11	Gruplar arası	19,305	4	4,826	3,000	,020*	1-4 ² ;
	Gruplar içi	313,698	195	1,609			
	Toplam	333,004	199				
18	Gruplar arası	13,874	4	3,468	3,314	,012*	1-3 ¹ ;
	Gruplar içi	204,106	195	1,047			
	Toplam	217,980	199				
25	Gruplar arası	3,068	4	,767	,428	,788	
	Gruplar içi	349,127	195	1,790			
	Toplam	352,195	199				
32	Gruplar arası	13,075	4	3,269	2,231	,067	
	Gruplar içi	285,677	195	1,465			
	Toplam	298,752	199				

Tablo 41'e göre, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koyulması, Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olması ve o günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alınması hususuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında okudukları kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğruluğuna ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(4,195)= 3,000; p= 0,020 (p<0,05)].

Farklılık bulunan maddeye yönelik varyanslar homojen dağılmadığından için hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan (X=3,19) öğrenciler ile üç kitap okuyan öğrenciler (X=4,24) arasında olduğu görülmüştür.

Ayrıca Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [F(4,195)= 3,314; p= 0,012; p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için bu kez varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın konuya dair hiç kitap okumayan ($X=3,63$) öğrenciler ile iki kitap okuyan ($X=4,34$) öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.11. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.11.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya katılan İstanbul'daki öğrencilerin cinsiyetlerine göre, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 42'de sunulmuştur.

Tablo 42

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-2	Kız	116	4,12	1,056	,984	,326
	Erkek	84	4,26	,920		
İfade -5	Kız	116	2,12	1,499	,337	,737
	Erkek	84	2,05	1,536		
İfade -9	Kız	116	3,45	1,301	,652	,515
	Erkek	84	3,32	1,433		
İfade -12	Kız	116	2,87	1,417	,342	,733
	Erkek	84	2,80	1,535		
İfade -16	Kız	116	3,84	1,223	,665	,507
	Erkek	84	3,71	1,349		
İfade -19	Kız	116	3,66	1,157	,052	,958
	Erkek	84	3,65	1,275		
İfade -23	Kız	116	2,77	1,322	,638	,524
	Erkek	84	2,89	1,167		
İfade -26	Kız	116	1,95	1,208	,670	,504
	Erkek	84	2,07	1,387		
İfade -30	Kız	116	2,27	1,239	,657	,512
	Erkek	84	2,15	1,197		
İfade -33	Kız	116	2,50	1,176	1,251	,231
	Erkek	84	2,74	1,514		

Tablo 42'ye göre, Türklerin, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti gösterme durumları, Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul edip etmemesi, Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiği, Ermenilerle Türklerin arasında halk olarak bir sorun olup olmadığı, Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyetin, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımını gerçekleştirmesi, internet ortamında propaganda yapılması, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığı düşüncesi, Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Türklere karşı dost bir millet olduğu, Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünme şeklinde ifade edilen görüşlerin öğrencilerin cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

3.6.11.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya katılan Kars'taki öğrencilerin cinsiyetlerine göre, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 43'de belirtilmiştir.

Tablo 43

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p																																																																																																
İfade-2	Kız	92	4,29	,846	,261	,794																																																																																																
	Erkek	108	4,32	,807			İfade -5	Kız	92	1,77	1,302	,169	,866	Erkek	108	1,74	1,285	İfade -9	Kız	92	3,91	1,164	,095	,924	Erkek	108	3,90	1,050	İfade -12	Kız	92	2,95	1,543	,352	,725	Erkek	108	2,87	1,523	İfade -16	Kız	92	4,02	,961	,157	,875	Erkek	108	4,00	1,005	İfade -19	Kız	92	4,03	1,053	1,712	,088	Erkek	108	3,77	1,116	İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345	Erkek	108	3,55	1,187	İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek
İfade -5	Kız	92	1,77	1,302	,169	,866																																																																																																
	Erkek	108	1,74	1,285			İfade -9	Kız	92	3,91	1,164	,095	,924	Erkek	108	3,90	1,050	İfade -12	Kız	92	2,95	1,543	,352	,725	Erkek	108	2,87	1,523	İfade -16	Kız	92	4,02	,961	,157	,875	Erkek	108	4,00	1,005	İfade -19	Kız	92	4,03	1,053	1,712	,088	Erkek	108	3,77	1,116	İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345	Erkek	108	3,55	1,187	İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229								
İfade -9	Kız	92	3,91	1,164	,095	,924																																																																																																
	Erkek	108	3,90	1,050			İfade -12	Kız	92	2,95	1,543	,352	,725	Erkek	108	2,87	1,523	İfade -16	Kız	92	4,02	,961	,157	,875	Erkek	108	4,00	1,005	İfade -19	Kız	92	4,03	1,053	1,712	,088	Erkek	108	3,77	1,116	İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345	Erkek	108	3,55	1,187	İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																			
İfade -12	Kız	92	2,95	1,543	,352	,725																																																																																																
	Erkek	108	2,87	1,523			İfade -16	Kız	92	4,02	,961	,157	,875	Erkek	108	4,00	1,005	İfade -19	Kız	92	4,03	1,053	1,712	,088	Erkek	108	3,77	1,116	İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345	Erkek	108	3,55	1,187	İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																														
İfade -16	Kız	92	4,02	,961	,157	,875																																																																																																
	Erkek	108	4,00	1,005			İfade -19	Kız	92	4,03	1,053	1,712	,088	Erkek	108	3,77	1,116	İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345	Erkek	108	3,55	1,187	İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																																									
İfade -19	Kız	92	4,03	1,053	1,712	,088																																																																																																
	Erkek	108	3,77	1,116			İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345	Erkek	108	3,55	1,187	İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																																																				
İfade -23	Kız	92	3,71	1,200	,947	,345																																																																																																
	Erkek	108	3,55	1,187			İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762	Erkek	108	1,98	1,318	İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																																																															
İfade -26	Kız	92	1,92	1,361	,303	,762																																																																																																
	Erkek	108	1,98	1,318			İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607	Erkek	108	3,03	1,326	İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																																																																										
İfade -30	Kız	92	3,13	1,416	,515	,607																																																																																																
	Erkek	108	3,03	1,326			İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715	Erkek	108	3,12	1,229																																																																																					
İfade -33	Kız	92	3,05	1,287	-,365	,715																																																																																																
	Erkek	108	3,12	1,229																																																																																																		

Tablo 43'e göre, Türklerin, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti gösterme durumları, Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımını yapıldığını kabul edip etmemesi, Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiği, Ermenilerle Türkler arasında halk olarak bir sorun olup olmadığı, Türki-

ye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyetin (aktivite), katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergileri yayımlaması ve dağıtımını gerçekleştirmesi, üstelik internet ortamında propaganda yapılması, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığı düşüncesi, Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin bize karşı dost bir millet olduğu, Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünme şeklinde ifade edilen görüşlerin öğrencilerin cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.12. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.12.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul'daki katılımcıların, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerine etkileri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için ise tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 44'de belirtilmiştir.

Tablo 44

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
2	1	Değil	5	3,80	1,095
	2	Okur	9	4,33	1,000
	3	İlkokul	96	4,17	1,033
	4	Ortaokul	47	4,00	1,063
	5	Lise	30	4,57	,679
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	4,08	1,038
		Toplam	200	4,18	1,001
5	1	Değil	5	1,00	,000
	2	Okur	9	3,22	1,787
	3	İlkokul	96	2,21	1,493
	4	Ortaokul	47	2,17	1,579
	5	Lise	30	1,63	1,402
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	1,62	1,193
		Toplam	200	2,09	1,511
9	1	Değil	5	3,00	2,000
	2	Okur	9	3,00	1,323
	3	İlkokul	96	3,39	1,364
	4	Ortaokul	47	3,57	1,247
	5	Lise	30	3,20	1,375
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,69	1,494
		Toplam	200	3,40	1,356
12	1	Değil	5	1,00	,000
	2	Okur	9	2,44	1,740
	3	İlkokul	96	3,03	1,395
	4	Ortaokul	47	3,09	1,349
	5	Lise	30	2,67	1,446
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	1,92	1,754
		Toplam	200	2,84	1,465
16	1	Değil	5	3,60	1,949
	2	Okur	9	3,22	1,641
	3	İlkokul	96	3,84	1,182
	4	Ortaokul	47	3,96	1,160
	5	Lise	30	3,60	1,429
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,62	1,502
		Toplam	200	3,78	1,275
19	1	Değil	5	3,00	1,414
	2	Okur	9	3,22	1,481
	3	İlkokul	96	3,49	1,273
	4	Ortaokul	47	3,74	1,052
	5	Lise	30	4,30	,877

	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,69	1,182
		Toplam	200	3,66	1,205
23	1	Değil	5	1,80	,837
	2	Okur	9	2,44	1,130
	3	İlkokul	96	2,58	1,233
	4	Ortaokul	47	3,00	1,285
	5	Lise	30	3,17	1,085
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,77	1,235
		Toplam	200	2,82	1,257
26	1	Değil	5	1,80	,837
	2	Okur	9	1,56	,726
	3	İlkokul	96	1,94	1,312
	4	Ortaokul	47	2,30	1,140
	5	Lise	30	1,83	1,315
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,15	1,819
		Toplam	200	2,00	1,284
30	1	Değil	5	1,80	1,789
	2	Okur	9	2,33	1,225
	3	İlkokul	96	2,18	1,178
	4	Ortaokul	47	2,43	1,331
	5	Lise	30	2,23	1,104
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	1,85	1,214
		Toplam	200	2,22	1,220
33	1	Değil	5	1,80	,837
	2	Okur	9	2,89	1,537
	3	İlkokul	96	2,63	1,348
	4	Ortaokul	47	2,64	1,293
	5	Lise	30	2,60	1,276
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,38	1,557
		Toplam	200	2,60	1,330

(Tablo 44'ün devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Orta- laması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
2	Gruplar arası	7,097	5	1,419	1,431	,215	
	Gruplar içi	192,423	194	,992			
	Toplam	199,520	199				
5	Gruplar arası	28,309	5	5,662	2,578	,028*	1-3 ² ; 1-4 ² ;
	Gruplar içi	426,071	194	2,196			
	Toplam	454,380	199				
9	Gruplar arası	5,997	5	1,199	,647	,664	
	Gruplar içi	359,798	194	1,855			
	Toplam	365,795	199				
12	Gruplar arası	36,453	5	7,291	3,623	,004*	1-3 ² ; 1-4 ² ; 1-5 ² ;
	Gruplar içi	390,402	194	2,012			
	Toplam	426,855	199				
16	Gruplar arası	6,142	5	1,228	,750	,587	
	Gruplar içi	317,580	194	1,637			
	Toplam	323,721	199				
19	Gruplar arası	19,329	5	3,866	2,782	,019*	3-5 ¹ ;
	Gruplar içi	269,551	194	1,389			
	Toplam	288,880	199				
23	Gruplar arası	28,748	5	5,750	3,901	,002*	1-6 ¹ ; 3-6 ¹ ;
	Gruplar içi	285,922	194	1,474			
	Toplam	314,669	199				
26	Gruplar arası	7,667	5	1,533	,929	,463	
	Gruplar içi	320,334	194	1,651			
	Toplam	328,001	199				
30	Gruplar arası	4,957	5	,991	,661	,654	
	Gruplar içi	291,074	194	1,500			
	Toplam	296,031	199				
33	Gruplar arası	4,683	5	,937	,523	,759	
	Gruplar içi	347,317	194	1,790			
	Toplam	352,000	199				

Tablo 44'e bakıldığında, Türklerin tarih boyunca insan haklarına gösterdikleri hassasiyetleri, Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerekliliği, günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapılması gereken en etkili faaliyetin, Türkiye adına katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikilmesi olduğu, Ermenilerin soykı-

rım iddialarının haksız olmadığına ve Ermenilerle aralarında halk olarak bir sorun olmadığı ile Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Türklere karşı dost bir millet olduğuna yönelik öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesi*”ne ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [F(5,194)= 2,782; p= 0,019 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkokul (X=3,49) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu ortaokul (X=3,74) olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

“*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), internet ortamında propagandanın yapılması*”na ilişkin İstanbul’daki öğrencilerin görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [F(5,194)= 3,901; p= 0,002 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için yine varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek için tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=1,80) öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite (X=3,77) düzeyinde olan öğrenciler ve baba öğrenim durumu ilkokul (X=2,58) ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite (X=3,77) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Bununla birlikte “*Türkiye’nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmesi*”ne ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [F(5,194)= 2,578; p= 0,028 (p<0,05)].

Farklılık bulunan maddeye yönelik varyanslar bu kez homojen dağılmadığı için hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar (X=2,28) olmayan öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul (X=2,28) ve ortaokul (X=1,46) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Keza “*Ermeni Sorunu’nun Türkiye’den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum*” şeklindeki İstanbul’daki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 3,623$; $p= 0,004$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla bir önceki uygulamada olduğu gibi tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=1,00$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul ($X=3,03$) ortaokul ($X=3,09$) ve lise ($X=2,67$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.12.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırma grubunun Kars’taki kesimini oluşturan öğrencilerin, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerine etkileri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlarda ise tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 45’de sunulmuştur.

Tablo 45

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
2	1	Değil	6	4,67	,816
	2	Okur	4	3,75	,957
	3	İlkokul	46	4,26	,999
	4	Ortaokul	52	4,12	,878
	5	Lise	63	4,43	,665
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,48	,634
		Toplam	200	4,31	,823
5	1	Değil	6	2,50	1,975
	2	Okur	4	1,25	,500
	3	İlkokul	46	2,28	1,486
	4	Ortaokul	52	1,88	1,437
	5	Lise	63	1,46	1,013
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	1,24	,636
		Toplam	200	1,76	1,290
9	1	Değil	6	2,00	1,095
	2	Okur	4	3,25	1,500
	3	İlkokul	46	3,83	1,161
	4	Ortaokul	52	3,73	1,087
	5	Lise	63	4,11	,969
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,38	,728
		Toplam	200	3,91	1,101
12	1	Değil	6	4,17	1,329
	2	Okur	4	2,50	1,000
	3	İlkokul	46	3,07	1,436
	4	Ortaokul	52	3,44	1,487
	5	Lise	63	2,63	1,538
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	2,06	1,331
		Toplam	200	2,90	1,529
16	1	Değil	6	4,33	1,033
	2	Okur	4	3,25	,500
	3	İlkokul	46	3,98	,977
	4	Ortaokul	52	3,90	1,034
	5	Lise	63	4,03	,933
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,24	1,023
		Toplam	200	4,01	,982
19	1	Değil	6	2,33	1,506
	2	Okur	4	3,00	1,414
	3	İlkokul	46	3,91	1,112
	4	Ortaokul	52	3,87	1,253
	5	Lise	63	3,87	,871

	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,38	,677
		Toplam	200	3,89	1,093
23	1	Değil	6	4,00	,632
	2	Okur	4	3,00	1,414
	3	İlkokul	46	3,54	1,345
	4	Ortaokul	52	3,19	1,253
	5	Lise	63	3,84	1,035
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,03	,981
		Toplam	200	3,62	1,193
26	1	Değil	6	1,50	1,225
	2	Okur	4	2,00	,816
	3	İlkokul	46	2,11	1,386
	4	Ortaokul	52	2,12	1,323
	5	Lise	63	1,87	1,350
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	1,69	1,339
		Toplam	200	1,96	1,335
30	1	Değil	6	2,17	1,602
	2	Okur	4	3,25	1,258
	3	İlkokul	46	2,62	1,320
	4	Ortaokul	52	3,13	1,358
	5	Lise	63	3,25	1,356
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,48	1,271
		Toplam	200	3,08	1,366
33	1	Değil	6	2,61	,481
	2	Okur	4	1,96	,754
	3	İlkokul	46	2,82	1,450
	4	Ortaokul	52	3,23	1,215
	5	Lise	63	3,21	1,180
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,24	1,215
		Toplam	200	3,09	1,253

(Tablo 45'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
2	Gruplar arası	5,849	5	1,170	1,760	,123	
	Gruplar içi	128,931	194	,665			
	Toplam	134,780	199				
5	Gruplar arası	31,150	5	6,230	4,031	,002*	3-5 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	299,845	194	1,546			
	Toplam	330,995	199				
9	Gruplar arası	34,556	5	6,911	6,488	,000*	1-3 ¹ ; 1-4 ¹ ; 1-5 ¹ ; 1-6 ¹ ;
	Gruplar içi	206,639	194	1,065			
	Toplam	241,195	199				
12	Gruplar arası	51,480	5	10,296	4,828	,000*	1-6 ¹ ; 3-6 ¹ ; 4-5 ¹ ; 4-6 ¹ ;
	Gruplar içi	413,707	194	2,133			
	Toplam	465,187	199				
16	Gruplar arası	5,154	5	1,031	1,070	,378	
	Gruplar içi	186,827	194	,963			
	Toplam	191,981	199				
19	Gruplar arası	24,725	5	4,945	4,507	,001*	5-6 ² ;
	Gruplar içi	212,855	194	1,097			
	Toplam	237,580	199				
23	Gruplar arası	20,252	5	4,050	2,989	,013*	4-6 ² ;
	Gruplar içi	262,868	194	1,355			
	Toplam	283,120	199				
26	Gruplar arası	6,140	5	1,228	,684	,636	
	Gruplar içi	348,455	194	1,796			
	Toplam	354,595	199				
30	Gruplar arası	21,823	5	4,365	2,424	,370	
	Gruplar içi	349,253	194	1,800			
	Toplam	371,076	199				
33	Gruplar arası	12,247	5	2,449	1,582	,167	
	Gruplar içi	300,395	194	1,548			
	Toplam	312,641	199				

Tablo 45'e göre, Türklerin tarih boyunca insan haklarına gösterdikleri hassasiyetleri, Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyetin, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi olduğu, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığına ve Ermenilerle aralarında halk olarak bir sorun olmadığı ile Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Türklere karşı dost bir millet olduğuna yönelik öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiği*”ne ilişkin Kars’taki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(5,194)= 6,488; p= 0,000 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=2,00) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul (X=3,83) ortaokul (X=3,73) lise (X=4,11) ve yüksekokul-üniversite (X=4,38) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Bunun yanı sıra “*Ermeni Sorunu’nun Türkiye’den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiği*”ne ilişkin katılımcı görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır [F(5,194)= 4,828; p= 0,000 (p<0,05)].

Farklılık bulunan maddeye yönelik varyanslar homojen dağıldığı için hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle yine tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=4,17) öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite (X=2,06) düzeyinde olan öğrenciler, ilkokul (X=3,07) ile yüksekokul-üniversite (X=2,06), ortaokul (X=3,44) ile lise (X=2,63) ortaokul (X=3,44) ile yüksekokul-üniversite (X=2,06) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Yine Türkiye’nin, “*I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmesi*”ne ilişkin Kars’taki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [F(5,194)= 4,031; p= 0,002 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için bu kez varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkokul (X=2,28) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu lise (X=1,46) yüksekokul-üniversite (X=1,24) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Keza “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergileri yayımlaması ve dağıtımını gerçekleştirilmesidir*” önermesindeki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [F(5,194)= 4,507; p= 0,001 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için tıpkı bir önceki önermedeki gibi varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu lise ($X=3,87$) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,38$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Tüm bunların yanında “*Türkiye’de günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapılması gereken en etkili faaliyet (aktivite), internet ortamında propaganda üretilmesi*”ne ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır [$F(5,194)= 2,989$; $p= 0,013$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle bir kez daha tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ortaokul ($X=3,19$) olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,03$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.13. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.13.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırma grubunun İstanbul ayağını oluşturan öğrencilerin, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerine etkileri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek gayesiyle de varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri yapılmıştır. Bu testler sonucunda ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 46’da sunulmuştur.

Tablo 46

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
2	1	Değil	23	4,13	,815
	2	Okur	11	3,36	1,748
	3	İlkokul	112	4,26	,836
	4	Ortaokul	28	4,36	,911
	5	Lise	19	4,05	1,393
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	4,00	1,291
		Toplam	200	4,18	1,001
5	1	Değil	23	3,00	1,595
	2	Okur	11	2,36	1,748
	3	İlkokul	112	2,08	1,508
	4	Ortaokul	28	1,71	1,301
	5	Lise	19	1,79	1,437
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	1,14	,378
		Toplam	200	2,09	1,511
9	1	Değil	23	2,96	1,364
	2	Okur	11	3,45	1,293
	3	İlkokul	112	3,45	1,355
	4	Ortaokul	28	3,39	1,370
	5	Lise	19	3,53	1,389
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,57	1,512
		Toplam	200	3,40	1,356
12	1	Değil	23	2,69	1,395
	2	Okur	11	2,73	1,679
	3	İlkokul	112	2,95	1,445
	4	Ortaokul	28	3,07	1,562
	5	Lise	19	2,68	1,416
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	1,29	,488
		Toplam	200	2,84	1,465
16	1	Değil	23	3,52	1,309
	2	Okur	11	3,55	1,572
	3	İlkokul	112	3,90	1,208
	4	Ortaokul	28	3,89	1,286
	5	Lise	19	3,74	1,447
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,86	1,069
		Toplam	200	3,78	1,275
19	1	Değil	23	3,65	1,152
	2	Okur	11	3,00	1,612
	3	İlkokul	112	3,65	1,176
	4	Ortaokul	28	3,50	1,139
	5	Lise	19	4,26	1,098

	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,86	1,345
		Toplam	200	3,66	1,205
23	1	Değil	23	2,27	1,293
	2	Okur	11	3,11	1,375
	3	İlkokul	112	2,63	1,150
	4	Ortaokul	28	3,46	1,261
	5	Lise	19	3,00	1,291
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	4,14	,690
		Toplam	200	2,82	1,257
26	1	Değil	23	1,96	,928
	2	Okur	11	1,73	,905
	3	İlkokul	112	2,01	1,319
	4	Ortaokul	28	2,50	1,575
	5	Lise	19	1,79	1,182
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	1,00	,000
		Toplam	200	2,00	1,284
30	1	Değil	23	2,17	1,230
	2	Okur	11	1,82	1,168
	3	İlkokul	112	2,27	1,169
	4	Ortaokul	28	2,11	1,197
	5	Lise	19	2,47	1,429
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,00	1,732
		Toplam	200	2,22	1,220
33	1	Değil	23	2,78	1,347
	2	Okur	11	3,45	1,293
	3	İlkokul	112	2,58	1,278
	4	Ortaokul	28	2,57	1,451
	5	Lise	19	2,11	1,286
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,43	1,512
		Toplam	200	2,60	1,330

(Tablo 46'nın devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Orta- laması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
2	Gruplar arası	9,499	5	1,900	1,940	,090	
	Gruplar içi	190,021	194	,979			
	Toplam	199,520	199				
5	Gruplar arası	31,828	5	6,366	2,923	,014*	1-4 ² ; 1-6 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	422,552	194	2,178			
	Toplam	454,380	199				
9	Gruplar arası	5,303	5	1,061	,571	,722	
	Gruplar içi	360,492	194	1,858			
	Toplam	365,795	199				
12	Gruplar arası	20,797	5	4,159	1,987	,028*	3-6 ¹ ; 4-6 ¹ ;
	Gruplar içi	406,059	194	2,093			
	Toplam	426,855	199				
16	Gruplar arası	10,151	5	2,030	1,256	,285	
	Gruplar içi	313,570	194	1,616			
	Toplam	323,721	199				
19	Gruplar arası	12,702	5	2,540	1,784	,118	
	Gruplar içi	276,178	194	1,424			
	Toplam	288,880	199				
23	Gruplar arası	36,455	5	7,291	5,084	,000*	1-4 ¹ ; 1-6 ¹ ; 3-4 ¹ ; 3-6 ¹ ;
	Gruplar içi	278,215	194	1,434			
	Toplam	314,669	199				
26	Gruplar arası	15,715	5	3,143	1,952	,035*	1-6 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	312,286	194	1,610			
	Toplam	328,001	199				
30	Gruplar arası	4,028	5	,806	,535	,749	
	Gruplar içi	292,002	194	1,505			
	Toplam	296,031	199				
33	Gruplar arası	13,722	5	2,744	1,574	,169	
	Gruplar içi	338,278	194	1,744			
	Toplam	352,000	199				

Tablo 46'ya göre, Türklerin tarih boyunca insan haklarına gösterdikleri hassasiyetleri, Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyetin, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi olduğu ve olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergileri yayımlaması ve dağıtımını gerçekleştirmesi, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığına ve Ermenilerle aralarında halk olarak bir sorun olmadığı ile Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Türklere karşı dost

bir millet olduğu, bununla birlikte Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerekliliğine yönelik öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak “*Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiği*”ne ilişkin İstanbul'daki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 1,987$; $p= 0,028$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan maddeye yönelik varyanslar homojen dağıldığı için hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu ilkokul olan ($X=2,95$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=1,29$) düzeyinde olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ortaokul ($X=3,07$) olan öğrenciler ile anne öğrenim durum yüksekokul-üniversite ($X=1,29$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca “*Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), internet ortamında propaganda yapılması*”na dair öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(5,194)= 5,084$; $p= 0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla yine tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=2,27$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ortaokul ($X=3,46$) ve yüksekokul-üniversite ($X=2,06$) düzeyinde olan öğrenciler ile anne öğrenim durumu ilkokul ($X=2,63$) olan öğrenciler ile anne öğrenim durumu ortaokul ($X=3,46$) ve yüksekokul-üniversite ($X=4,14$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Bunun yanı sıra “*Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmesi*”ne ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 2,923$; $p= 0,014$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar bu kez homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan

($X=3,00$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ortaokul ($X=1,71$) ile yüksekokul-üniversite ($X=1,14$) düzeyinde olan öğrenciler ve ilkokul ($X=2,08$) ile yüksekokul-üniversite ($X=1,14$) düzeyinde olanlar arasında olduğu tespit edilmiştir.

Keza “*Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünüyorum*” şeklindeki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194)= 1,952$; $p= 0,035$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar yine homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=1,96$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=1,00$) düzeyinde olan öğrenciler ve ilkokul ($X=2,01$) düzeyinde olan öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=1,00$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.13.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya katılan Kars'taki öğrencilerin Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerine etkileri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen dağıldığında tukey, homojen dağılmadığı durumlarda da tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 47'de belirtilmiştir.

Tablo 47

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
2	1	Değil	26	4,12	,993
	2	Okur	11	4,18	,982
	3	İlkokul	85	4,28	,895
	4	Ortaokul	38	4,39	,595
	5	Lise	29	4,34	,670
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,73	,647
		Toplam	200	4,31	,823
5	1	Değil	26	2,46	1,606
	2	Okur	11	1,91	1,300
	3	İlkokul	85	1,76	1,324
	4	Ortaokul	38	1,71	1,293
	5	Lise	29	1,34	,769
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	1,09	,302
		Toplam	200	1,76	1,290
9	1	Değil	26	3,08	1,093
	2	Okur	11	3,45	1,440
	3	İlkokul	85	3,88	1,159
	4	Ortaokul	38	4,24	,820
	5	Lise	29	4,21	,774
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,55	,688
		Toplam	200	3,91	1,101
12	1	Değil	26	3,23	1,423
	2	Okur	11	3,09	1,578
	3	İlkokul	85	3,23	1,509
	4	Ortaokul	38	2,68	1,544
	5	Lise	29	2,38	1,449
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	1,55	,934
		Toplam	200	2,90	1,529
16	1	Değil	26	3,54	1,029
	2	Okur	11	4,09	,944
	3	İlkokul	85	4,00	1,012
	4	Ortaokul	38	4,08	1,075
	5	Lise	29	4,24	,689
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,27	,786
		Toplam	200	4,01	,982
19	1	Değil	26	3,54	1,029
	2	Okur	11	4,18	,982
	3	İlkokul	85	3,73	1,229
	4	Ortaokul	38	4,11	,894
	5	Lise	29	4,10	1,012

	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,36	,674
		Toplam	200	3,89	1,093
23	1	Değil	26	3,23	1,423
	2	Okur	11	3,45	1,214
	3	İlkokul	85	3,47	1,191
	4	Ortaokul	38	3,74	1,201
	5	Lise	29	3,97	,865
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,55	,688
		Toplam	200	3,62	1,193
26	1	Değil	26	1,92	1,129
	2	Okur	11	2,00	1,414
	3	İlkokul	85	2,01	1,393
	4	Ortaokul	38	1,97	1,404
	5	Lise	29	1,86	1,187
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	1,73	1,618
		Toplam	200	1,96	1,335
30	1	Değil	26	2,73	1,313
	2	Okur	11	3,00	1,414
	3	İlkokul	85	2,83	1,413
	4	Ortaokul	38	3,39	1,386
	5	Lise	29	3,38	1,147
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,00	,894
		Toplam	200	3,08	1,366
33	1	Değil	26	2,75	1,303
	2	Okur	11	2,73	1,489
	3	İlkokul	85	2,90	1,287
	4	Ortaokul	38	3,47	1,350
	5	Lise	29	3,38	,820
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,55	,688
		Toplam	200	3,09	1,253

(Tablo 47'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
2	Gruplar arası	3,454	5	,691	1,020	,407	
	Gruplar içi	131,326	194	,677			
	Toplam	134,780	199				
5	Gruplar arası	23,054	5	4,611	2,905	,015*	1-5 ² ; 1-6 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	307,941	194	1,587			
	Toplam	330,995	199				
9	Gruplar arası	31,444	5	6,289	5,816	,000*	1-3 ² ; 1-4 ² ; 1-5 ² ; 1-6 ² ;
	Gruplar içi	209,751	194	1,081			
	Toplam	241,195	199				
12	Gruplar arası	42,526	5	8,505	3,904	,002*	1-6 ¹ ; 3-6 ¹ ;
	Gruplar içi	422,661	194	2,179			
	Toplam	465,187	199				
16	Gruplar arası	8,355	5	1,671	1,765	,122	
	Gruplar içi	183,627	194	,947			
	Toplam	191,981	199				
19	Gruplar arası	11,892	5	2,378	2,044	,074	
	Gruplar içi	225,688	194	1,163			
	Toplam	237,580	199				
23	Gruplar arası	19,540	5	3,908	2,876	,016*	1-6 ² ; 3-6 ² ;
	Gruplar içi	263,580	194	1,359			
	Toplam	283,120	199				
26	Gruplar arası	1,157	5	,231	,127	,986	
	Gruplar içi	353,438	194	1,822			
	Toplam	354,595	199				
30	Gruplar arası	24,351	5	4,870	2,725	,210	
	Gruplar içi	346,725	194	1,787			
	Toplam	371,076	199				
33	Gruplar arası	17,731	5	3,546	2,333	,440	
	Gruplar içi	294,910	194	1,520			
	Toplam	312,641	199				

Tablo 47'e göre, Türklerin tarih boyunca insan haklarına gösterdikleri hassasiyetleri, Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyetin, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi olduğu ve olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergileri yayımlaması dahası bunun dağıtımını gerçekleştirmesi, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığına ve Ermenilerle aralarında halk olarak bir sorun olmadığı ile Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Türklere

karşı dost bir millet olduğu, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığı, Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine yönelik öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak “*Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiği*”ne ilişkin Kars'taki öğrencilerin görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 3,904$; $p= 0,002$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,23$) öğrenciler ile yüksekokul-üniversite ($X=1,55$) düzeyinde olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkokul ($X=3,23$) olan öğrenciler ile yüksekokul-üniversite ($X=1,55$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Bunun yanı sıra “*Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiği*”ne ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 5,816$; $p= 0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar bu kez homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,08$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ilkokul ($X=3,88$) ortaokul ($X=4,24$) lise ($X=4,21$) ve yüksekokul-üniversite ($X=4,55$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Keza “*Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), internet ortamında propaganda yapılması*”na ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194)= 2,876$; $p= 0,016$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar bir önceki önermede olduğu gibi homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olamayan ($X=1,92$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=1,73$) düzeyinde olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkokul

($X=2,01$) olan öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=1,73$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Yine “*Türkiye’nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmesi*”ne ilişkin Kars’taki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 2,905$; $p= 0,015$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=2,46$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu lise ($X=1,34$), yüksekokul-üniversite ($X=1,09$) düzeyinde olan öğrenciler ve ilkokul ($X=1,76$) düzeyi ile yüksekokul-üniversite ($X=1,09$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

3.6.14. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.14.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya katılan İstanbul’daki öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeni milleti arasında yaşanan olaylara dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 48’de belirtilmiştir.

Tablo 48

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-2	Evet	28	4,18	1,124	,008	,994
	Hayır	172	4,18	,984		
İfade -5	Evet	28	2,04	1,453	,204	,838
	Hayır	172	2,10	1,524		
İfade -9	Evet	28	3,39	1,663	,009	,993
	Hayır	172	3,40	1,305		
İfade -12	Evet	28	2,86	1,693	,069	,945
	Hayır	172	2,84	1,429		
İfade -16	Evet	28	3,75	1,295	,154	,878
	Hayır	172	3,79	1,276		
İfade -19	Evet	28	3,86	1,239	,352	,933
	Hayır	172	3,63	1,200		
İfade -23	Evet	28	3,05	1,375	1,053	,294
	Hayır	172	2,78	1,238		
İfade -26	Evet	28	2,00	1,491	,000	1,000
	Hayır	172	2,00	1,252		
İfade -30	Evet	28	1,92	,844	1,433	,153
	Hayır	172	2,27	1,265		
İfade -33	Evet	28	2,57	1,451	,114	,910
	Hayır	172	2,60	1,314		

Tablo 48'e göre, Türklerin, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti gösterme durumları, Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul edip etmemesi, Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiği, Ermenilerle aralarında halk olarak bir sorun olup olmadığı, Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyetin, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergileri yayımlaması ve dağıtımını gerçekleştirmesi, bununla birlikte internet ortamında propaganda yapılması, Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığı düşüncesi, Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Türklere karşı dost bir millet olduğu, Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünme şeklinde ifade edilen katılımcı görüşlerinde yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.14.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya Kars'tan katılan öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeni milleti arasında yaşanan olaylara dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 49'da sunulmuştur.

Tablo 49

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-2	Evet	50	4,44	,812	1,292	,198
	Hayır	150	4,27	,825		
İfade -5	Evet	50	1,40	,969	2,271	,024*
	Hayır	150	1,87	1,362		
İfade -9	Evet	50	4,28	,730	2,830	,005*
	Hayır	150	3,78	1,175		
İfade -12	Evet	50	2,40	1,577	2,751	,006*
	Hayır	150	3,07	1,480		
İfade -16	Evet	50	4,14	,990	1,082	,280
	Hayır	150	3,97	,979		
İfade -19	Evet	50	4,20	,948	2,343	,020*
	Hayır	150	3,79	1,121		
İfade -23	Evet	50	3,86	1,195	1,650	,101
	Hayır	150	3,54	1,185		
İfade -26	Evet	50	1,80	1,414	,948	,344
	Hayır	150	2,01	1,308		
İfade -30	Evet	50	3,10	1,432	,140	,889
	Hayır	150	3,07	1,347		
İfade -33	Evet	50	3,26	1,227	1,113	,267
	Hayır	150	3,03	1,261		

Tablo 49'a göre, Türklerin, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti gösterme durumları, yapılması gereken en etkili faaliyetin katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikilmesi veya internet ortamında propaganda yapılması, sonrasında

soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünme, Ermenilerle aralarında halk olarak bir sorunun olmadığı, Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin kendilerine karşı dost bir millet olduğunu düşünme bağlamında ifade edilen katılımcı görüşlerinde geçmişte yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak “*Türkiye, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmemlidir*” [t =2,271; p= 0,024; p<0,05]. “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesidir*” [t =2,830; p= 0,005; p<0,05]. “*Ermeni Sorunu’nun Türkiye’den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum*” [t =2,751; p= 0,006; p<0,05] ve “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum*” [t=2,343; p= 0,020; p<0,05] önermelerindeki öğrenci görüşleri ile yaşanan olaylar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

3.6.15. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.15.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Ankete cevap veren İstanbul’daki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir olarak bilinen Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerine etkilerine dair görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 50’de sunulmuştur.

Tablo 50

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
2	1	Okumadım	134	4,22	,984
	2	1 Tane Okudum	28	4,25	,799
	3	2 Tane Okudum	14	3,86	1,027
	4	3 Tane Okudum	4	3,25	1,258
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,25	1,251
		Toplam	200	4,18	1,001
5	1	Okumadım	134	2,08	1,512
	2	1 Tane Okudum	28	1,79	1,197
	3	2 Tane Okudum	14	3,00	1,754
	4	3 Tane Okudum	4	2,00	2,000
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	1,95	1,538
		Toplam	200	2,09	1,511
9	1	Okumadım	134	3,21	1,344
	2	1 Tane Okudum	28	3,18	1,416
	3	2 Tane Okudum	14	4,36	1,008
	4	3 Tane Okudum	4	2,75	1,258
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,40	,821
		Toplam	200	3,40	1,356
12	1	Okumadım	134	2,83	1,363
	2	1 Tane Okudum	28	3,00	1,700
	3	2 Tane Okudum	14	3,00	1,840
	4	3 Tane Okudum	4	3,50	1,732
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,45	1,504
		Toplam	200	2,84	1,465
16	1	Okumadım	134	3,81	1,318
	2	1 Tane Okudum	28	3,68	1,056
	3	2 Tane Okudum	14	4,50	,941
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	1,893
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,30	1,218
		Toplam	200	3,78	1,275
19	1	Okumadım	134	3,62	1,149
	2	1 Tane Okudum	28	3,54	1,401
	3	2 Tane Okudum	14	4,14	,949
	4	3 Tane Okudum	4	3,50	1,732
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,80	1,361
		Toplam	200	3,66	1,205
23	1	Okumadım	134	2,70	1,247
	2	1 Tane Okudum	28	3,16	1,112
	3	2 Tane Okudum	14	2,79	1,424

	4	3 Tane Okudum	4	2,75	1,258
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,20	1,361
		Toplam	200	2,82	1,257
26	1	Okumadım	134	1,98	1,204
	2	1 Tane Okudum	28	2,50	1,575
	3	2 Tane Okudum	14	1,86	1,460
	4	3 Tane Okudum	4	1,75	,957
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	1,60	1,188
		Toplam	200	2,00	1,284
30	1	Okumadım	134	2,28	1,252
	2	1 Tane Okudum	28	2,18	1,156
	3	2 Tane Okudum	14	2,00	1,109
	4	3 Tane Okudum	4	1,50	,577
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,20	1,281
		Toplam	200	2,22	1,220
33	1	Okumadım	134	2,48	1,237
	2	1 Tane Okudum	28	2,93	1,331
	3	2 Tane Okudum	14	3,07	1,774
	4	3 Tane Okudum	4	3,00	2,309
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,55	1,356
		Toplam	200	2,60	1,330

(Tablo 50'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Orta- laması	F	p	Tukey ¹ HSD Tam hane ²
2	Gruplar arası	5,332	4	1,333	1,339	,257	
	Gruplar içi	194,188	195	,996			
	Toplam	199,520	199				
5	Gruplar arası	14,619	4	3,655	1,621	,171	
	Gruplar içi	439,761	195	2,255			
	Toplam	454,380	199				
9	Gruplar arası	40,774	4	10,194	6,116	,000*	1-3 ¹ ; 1-5 ¹ ; 2-3 ¹ ; 2-5 ¹ ;
	Gruplar içi	325,021	195	1,667			
	Toplam	365,795	199				
12	Gruplar arası	5,881	4	1,470	,681	,606	
	Gruplar içi	420,975	195	2,159			
	Toplam	426,855	199				
16	Gruplar arası	12,239	4	3,060	1,916	,109	
	Gruplar içi	311,482	195	1,597			
	Toplam	323,721	199				
19	Gruplar arası	4,412	4	1,103	,756	,555	
	Gruplar içi	284,468	195	1,459			
	Toplam	288,880	199				
23	Gruplar arası	8,150	4	2,038	1,296	,273	
	Gruplar içi	306,519	195	1,572			
	Toplam	314,669	199				
26	Gruplar arası	10,804	4	2,701	1,660	,161	
	Gruplar içi	317,197	195	1,627			
	Toplam	328,001	199				
30	Gruplar arası	3,263	4	,816	,543	,704	
	Gruplar içi	292,768	195	1,501			
	Toplam	296,031	199				
33	Gruplar arası	8,831	4	2,208	1,255	,289	
	Gruplar içi	343,169	195	1,760			
	Toplam	352,000	199				

Tablo 50'ye göre, Türkler tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermesi, Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımını yapıldığını kabul edip etmemesi, Türklerin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en

etkili faaliyetin, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi olduğu, yine İngilizce ve Türkçe kitap ile dergileri yayımlaması ve dağıtımını gerçekleştirilmesi, ayrıca internet ortamında propaganda yapılması ve Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığına yönelik öğrenci görüşleri arasında okunan kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Fakat Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194) = 6,116$; $p = 0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın okumadım ($X=3,21$) diyen öğrenciler ile iki kitap ($X=4,36$) ve dört/üstü kitap ($X=4,40$) okudum diyen öğrenciler ve bir kitap okudum ($X=3,18$) diyen öğrenciler ile iki kitap ($X=4,36$) ve dört/üstü kitap ($X=4,40$) okuduğunu belirten öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.15.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Kars'taki katılımcıların, Ermeni Sorunu bağlamında tehcir olarak bilinen Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerine etkilerine dair görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 51'de belirtilmiştir.

Tablo 51

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
2	1	Okumadım	62	4,23	,818
	2	1 Tane Okudum	70	4,17	,868
	3	2 Tane Okudum	38	4,61	,595
	4	3 Tane Okudum	17	4,24	1,091
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,69	,480
		Toplam	200	4,31	,823
5	1	Okumadım	62	2,11	1,438
	2	1 Tane Okudum	70	1,67	1,259
	3	2 Tane Okudum	38	1,50	1,157
	4	3 Tane Okudum	17	1,41	,795
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	1,69	1,377
		Toplam	200	1,76	1,290
9	1	Okumadım	62	3,63	1,204
	2	1 Tane Okudum	70	3,80	1,175
	3	2 Tane Okudum	38	4,21	,811
	4	3 Tane Okudum	17	4,41	,795
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,23	,832
		Toplam	200	3,91	1,101
12	1	Okumadım	62	3,16	1,393
	2	1 Tane Okudum	70	3,24	1,518
	3	2 Tane Okudum	38	2,58	1,553
	4	3 Tane Okudum	17	1,76	1,251
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	2,31	1,601
		Toplam	200	2,90	1,529
16	1	Okumadım	62	3,85	1,114
	2	1 Tane Okudum	70	4,10	,871
	3	2 Tane Okudum	38	4,03	,885
	4	3 Tane Okudum	17	4,12	1,054
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,08	1,115
		Toplam	200	4,01	,982
19	1	Okumadım	62	3,53	1,238
	2	1 Tane Okudum	70	3,83	1,049
	3	2 Tane Okudum	38	4,13	,935
	4	3 Tane Okudum	17	4,41	,795
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,54	,660
		Toplam	200	3,89	1,093
23	1	Okumadım	62	3,16	1,308
	2	1 Tane Okudum	70	3,67	1,018
	3	2 Tane Okudum	38	4,03	1,150
	4	3 Tane Okudum	17	4,06	1,144

	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,77	1,092
		Toplam	200	3,62	1,193
26	1	Okumadım	62	1,84	1,089
	2	1 Tane Okudum	70	2,09	1,412
	3	2 Tane Okudum	38	1,74	1,245
	4	3 Tane Okudum	17	2,59	1,906
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	1,62	1,193
		Toplam	200	1,96	1,335
30	1	Okumadım	62	2,62	1,357
	2	1 Tane Okudum	70	3,23	1,321
	3	2 Tane Okudum	38	3,46	1,229
	4	3 Tane Okudum	17	3,24	1,522
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,08	1,441
		Toplam	200	3,08	1,366
33	1	Okumadım	62	2,61	1,321
	2	1 Tane Okudum	70	3,15	1,151
	3	2 Tane Okudum	38	3,82	,982
	4	3 Tane Okudum	17	2,76	1,033
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,31	1,437
		Toplam	200	3,09	1,253

(Tablo 51'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Kareleri- nin Orta- laması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
2	Gruplar arası	7,091	4	1,773	2,707	,032*	2-3 ² ; 2-5 ² ;
	Gruplar içi	127,689	195	,655			
	Toplam	134,780	199				
5	Gruplar arası	12,956	4	3,239	1,986	,098	
	Gruplar içi	318,039	195	1,631			
	Toplam	330,995	199				
9	Gruplar arası	14,786	4	3,697	3,184	,015*	1-3 ² ; 1-4 ² ;
	Gruplar içi	226,409	195	1,161			
	Toplam	241,195	199				
12	Gruplar arası	42,759	4	10,690	4,935	,001*	1-4 ¹ ; 2-4 ¹ ;
	Gruplar içi	422,428	195	2,166			
	Toplam	465,187	199				
16	Gruplar arası	2,334	4	,583	,600	,663	
	Gruplar içi	189,648	195	,973			
	Toplam	191,981	199				
19	Gruplar arası	20,511	4	5,128	4,606	,001*	1-4 ² ; 1-5 ² ; 2-5 ² ;
	Gruplar içi	217,069	195	1,113			
	Toplam	237,580	199				
23	Gruplar arası	23,067	4	5,767	4,324	,002*	1-3 ¹ ; 1-4 ¹ ;
	Gruplar içi	260,053	195	1,334			
	Toplam	283,120	199				
26	Gruplar arası	12,159	4	3,040	1,731	,145	
	Gruplar içi	342,436	195	1,756			
	Toplam	354,595	199				
30	Gruplar arası	20,497	4	5,124	2,850	,025*	1-3 ¹ ;
	Gruplar içi	350,579	195	1,798			
	Toplam	371,076	199				
33	Gruplar arası	37,098	4	9,275	6,564	,000*	1-3 ¹ ; 2-3 ¹ ; 3-4 ¹ ;
	Gruplar içi	275,543	195	1,413			
	Toplam	312,641	199				

Tablo 51'e bakıldığında, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yaptığını kabul edip etmemesi, Türklerin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet olarak, katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikmesi olduğu ve Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığına yönelik öğ-

renci görüşleri arasında okunan kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Fakat Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğine ilişkin Kars'taki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194) = 4,935$; $p = 0,001$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın kitap okumadım ($X=3,16$) diyen öğrenciler ile üç kitap ($X=1,76$) okudum diyenler arasında ve bir kitap ($X=3,24$) okuduğunu belirten öğrenciler ile üç kitap ($X=1,76$) okuduğunu dile getiren öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Bununla birlikte Ermenilerle Türkler arasında halk olarak bir sorun olmadığına ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır [$F(5,194) = 6,564$; $p = 0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için yine varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın konu ile ilgili hiç kitap okumadım ($X=2,61$) diyen öğrenciler ile iki kitap ($X=3,82$) okudum diyenler ve bir kitap ($X=3,15$) okuyan öğrenciler ile iki kitap ($X=3,82$) okuyan öğrenciler ve yine iki kitap ($X=3,82$) okuduğunu söyleyen öğrencilerle, üç kitap ($X=2,76$) okuduğunu beyan eden öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Ayrıca Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin kendilerine karşı dost bir millete olduğuna ilişkin Kars'taki öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(5,194) = 2,850$; $p = 0,025$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan maddeye yönelik olarak bir kez daha varyanslar homojen dağıldığı için hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumadım ($X=2,62$) diyen öğrenciler ile iki kitap ($X=3,46$) okuduğunu bildiren öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Yine “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), internet ortamında propaganda yapmasıdır*” önermesindeki öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194)= 4,324$; $p= 0,002$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar yine homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın kitap okumadığını ($X=3,53$) belirten öğrenciler ile iki kitap ($X=4,41$) ve üç kitap ($X=4,54$) okuduğunu açıklayan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Bunların yanı sıra “*Türklerin, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti gösterdiği*”ne ilişkin Kars’taki öğrencilerin görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 2,707$; $p= 0,032$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar bu kez homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın bir kitap okudum ($X=4,17$) diyen öğrenciler ile iki kitap ($X=4,61$) ve dört/üstü kitap ($X=4,69$) okuduğunu beyan eden öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Başka bir ayırt edici durum da “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiği*”ne ilişkin öğrenci görüşlerinde olduğu ve bunlar arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır [$F(5,194)= 3,184$; $p= 0,015$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek için yine tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın kitap okumadım ($X=3,63$) diyen öğrenciler ile iki kitap ($X=4,21$) ve üç kitap ($X=4,41$) okudum diyen öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Tüm bunlardan başka “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet (aktivite), olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesi*”ne dair katılımcı görüşleri

arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [F(5,194)= 4,606; p= 0,001 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla bir kez daha tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın kitap okumadım (X=3,53) diyen öğrenciler ile üç kitap (X=4,41) ve dört/üstü kitap (X=4,54) okudum diyen öğrenciler ve ayrıca bir kitap (X=3,83) okudum diyen ile dört/üstü kitap (X=4,54) okuduğunu belirten öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.16. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.16.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya katılan İstanbul'daki öğrencilerin, cinsiyetlerine göre ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu'na dair görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 52'de sunulmuştur.

Tablo 52

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-3	Kız	116	3,22	1,171	,355	,723
	Erkek	84	3,15	1,227		
İfade-6	Kız	116	4,11	1,343	1,446	,150
	Erkek	84	3,85	1,207		
İfade-10	Kız	116	3,54	1,197	1,044	,298
	Erkek	84	3,36	1,305		
İfade-13	Kız	116	3,82	1,162	2,207	,028*
	Erkek	84	3,43	1,329		
İfade-17	Kız	116	4,42	1,112	1,979	,049*
	Erkek	84	4,10	1,209		
İfade-20	Kız	116	3,72	1,276	,322	,748
	Erkek	84	3,67	1,206		
İfade-24	Kız	116	3,74	1,252	,214	,831
	Erkek	84	3,70	1,306		
İfade-27	Kız	116	2,78	1,390	,392	,696
	Erkek	84	2,85	1,267		
İfade-31	Kız	116	2,59	1,187	,071	,943
	Erkek	84	2,61	1,380		
İfade-34	Kız	116	2,57	1,353	,433	,665
	Erkek	84	2,65	1,375		

Tablo 52'ye göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun ilgilerini çeken bir konu olma meselesi, Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin gerekliliği, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli olma durumu, bu dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu'nu öğrencilere yeterli ve tarafsız bir şekilde ve aktarma düzeyi, ilgili kaynaklara ulaşabilme ve dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma ile derste Ermeni Sorunu'nun tam olarak öğrenilmesi konusundaki katılımcı görüşleri arasında cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak bu sorunla ilgili bilgilere sahip olmalarındaki en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde olması [$t = 2,207$; $p = 0,028$; $p < 0,05$] ve Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda kendilerinin bilgilendirilmesinin gerekliliğine [$t = 1,979$; $p = 0,049$; $p < 0,05$] dair İstanbul'daki öğ-

rencilerin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

3.6.16.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Kars'tan araştırmaya katılan öğrencilerin, cinsiyetlerine göre ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında Ermeni Sorunu'na dair görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 53'de belirtilmiştir.

Tablo 53

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p																																																																																																
İfade-3	Kız	92	3,98	,972	,179	1,349																																																																																																
	Erkek	108	3,79	,974			İfade-6	Kız	92	4,35	,733	1,482	,140	Erkek	108	4,15	1,101	İfade-10	Kız	92	4,25	,750	3,094	,002*	Erkek	108	3,85	1,021	İfade-13	Kız	92	4,04	,972	1,633	,104	Erkek	108	3,81	1,054	İfade-17	Kız	92	4,35	,777	1,326	,186	Erkek	108	4,18	,994	İfade-20	Kız	92	4,22	,900	2,196	,029*	Erkek	108	3,92	,964	İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656	Erkek	108	4,05	1,008	İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek
İfade-6	Kız	92	4,35	,733	1,482	,140																																																																																																
	Erkek	108	4,15	1,101			İfade-10	Kız	92	4,25	,750	3,094	,002*	Erkek	108	3,85	1,021	İfade-13	Kız	92	4,04	,972	1,633	,104	Erkek	108	3,81	1,054	İfade-17	Kız	92	4,35	,777	1,326	,186	Erkek	108	4,18	,994	İfade-20	Kız	92	4,22	,900	2,196	,029*	Erkek	108	3,92	,964	İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656	Erkek	108	4,05	1,008	İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141								
İfade-10	Kız	92	4,25	,750	3,094	,002*																																																																																																
	Erkek	108	3,85	1,021			İfade-13	Kız	92	4,04	,972	1,633	,104	Erkek	108	3,81	1,054	İfade-17	Kız	92	4,35	,777	1,326	,186	Erkek	108	4,18	,994	İfade-20	Kız	92	4,22	,900	2,196	,029*	Erkek	108	3,92	,964	İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656	Erkek	108	4,05	1,008	İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																			
İfade-13	Kız	92	4,04	,972	1,633	,104																																																																																																
	Erkek	108	3,81	1,054			İfade-17	Kız	92	4,35	,777	1,326	,186	Erkek	108	4,18	,994	İfade-20	Kız	92	4,22	,900	2,196	,029*	Erkek	108	3,92	,964	İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656	Erkek	108	4,05	1,008	İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																														
İfade-17	Kız	92	4,35	,777	1,326	,186																																																																																																
	Erkek	108	4,18	,994			İfade-20	Kız	92	4,22	,900	2,196	,029*	Erkek	108	3,92	,964	İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656	Erkek	108	4,05	1,008	İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																																									
İfade-20	Kız	92	4,22	,900	2,196	,029*																																																																																																
	Erkek	108	3,92	,964			İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656	Erkek	108	4,05	1,008	İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																																																				
İfade-24	Kız	92	4,11	,955	,446	,656																																																																																																
	Erkek	108	4,05	1,008			İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983	Erkek	108	3,52	1,046	İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																																																															
İfade-27	Kız	92	3,52	1,114	,021	,983																																																																																																
	Erkek	108	3,52	1,046			İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243	Erkek	108	3,24	1,175	İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																																																																										
İfade-31	Kız	92	3,43	1,170	1,172	,243																																																																																																
	Erkek	108	3,24	1,175			İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957	Erkek	108	3,23	1,141																																																																																					
İfade-34	Kız	92	3,24	1,270	,054	,957																																																																																																
	Erkek	108	3,23	1,141																																																																																																		

Tablo 53'e bakıldığında, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun ilgilerini çeken bir konu mu? olduğu, Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin gerekliliği, bu sorunla ilgili bilgilere sahip olmalarındaki en önemli rolün İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin olması, Ermeni Sorunu ile ilgili olarak

günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda kendilerinin bilgilendirilmesinin gerekliliği, bu dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu'nu öğrencilere tarafsız bir şekilde aktarma durumu, ilgili kaynaklara ulaşabilme ve dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma ile derste Ermeni Sorunu'nun tam olarak öğrenilmesi konusundaki katılımcı görüşleri arasında cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olunması açısından, yeterli/etkili olması [$t = 3,094$; $p = 0,002$; $p < 0,05$] ve bu dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu'nu öğrencilere yeterli bir şekilde aktarma durumuna [$t = 2,196$; $p = 0,029$; $p < 0,05$] dair öğrenci görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.17. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.17.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Ankete cevap veren İstanbul'daki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan görüşleri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 54'de belirtilmiştir.

Tablo 54

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
3	1	Değil	5	3,40	1,342
	2	Okur	9	2,78	1,641
	3	İlkokul	96	3,04	1,213
	4	Ortaokul	47	3,32	1,024
	5	Lise	30	3,57	1,165
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,15	1,214
		Toplam	200	3,19	1,192
6	1	Değil	5	3,20	2,049
	2	Okur	9	4,44	,726
	3	İlkokul	96	3,88	1,394
	4	Ortaokul	47	4,19	1,227
	5	Lise	30	4,33	,922
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,46	1,198
		Toplam	200	4,00	1,292
10	1	Değil	5	3,80	1,095
	2	Okur	9	2,67	1,581
	3	İlkokul	96	3,53	1,322
	4	Ortaokul	47	3,68	,837
	5	Lise	30	3,33	1,373
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,92	1,188
		Toplam	200	3,47	1,244
13	1	Değil	5	2,00	,000
	2	Okur	9	2,89	1,167
	3	İlkokul	96	3,71	1,213
	4	Ortaokul	47	3,83	1,185
	5	Lise	30	3,67	1,422
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,77	1,092
		Toplam	200	3,66	1,246
17	1	Değil	5	2,80	2,049
	2	Okur	9	3,00	1,323
	3	İlkokul	96	4,24	1,194
	4	Ortaokul	47	4,45	1,080
	5	Lise	30	4,57	,679
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	4,85	,376
		Toplam	200	4,29	1,162
20	1	Değil	5	1,80	,837
	2	Okur	9	3,44	1,236
	3	İlkokul	96	3,51	1,265
	4	Ortaokul	47	3,83	1,129
	5	Lise	30	4,40	1,003

	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,92	1,115
		Toplam	200	3,70	1,244
24	1	Değil	5	3,40	,894
	2	Okur	9	3,44	1,509
	3	İlkokul	96	3,40	1,418
	4	Ortaokul	47	3,98	1,032
	5	Lise	30	4,30	,877
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	4,23	,927
		Toplam	200	3,73	1,272
27	1	Değil	5	2,40	1,949
	2	Okur	9	2,33	1,414
	3	İlkokul	96	2,72	1,230
	4	Ortaokul	47	2,87	1,454
	5	Lise	30	2,97	1,450
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,32	1,107
		Toplam	200	2,81	1,337
31	1	Değil	5	2,20	,837
	2	Okur	9	2,00	1,225
	3	İlkokul	96	2,58	1,303
	4	Ortaokul	47	2,83	1,148
	5	Lise	30	2,83	1,391
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	1,92	1,038
		Toplam	200	2,60	1,268
34	1	Değil	5	1,80	1,789
	2	Okur	9	2,56	1,333
	3	İlkokul	96	2,72	1,351
	4	Ortaokul	47	2,93	1,292
	5	Lise	30	1,90	1,155
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,54	1,506
		Toplam	200	2,60	1,359

(Tablo 54'ün devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	P	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
3	Gruplar arası	8,919	5	1,784	1,264	,281	
	Gruplar içi	273,861	194	1,412			
	Toplam	282,780	199				
6	Gruplar arası	15,304	5	3,061	1,875	,100	
	Gruplar içi	316,696	194	1,632			
	Toplam	332,000	199				
10	Gruplar arası	13,246	5	2,649	1,745	,126	
	Gruplar içi	294,509	194	1,518			
	Toplam	307,755	199				
13	Gruplar arası	20,860	5	4,172	2,807	,018*	1-3 ² ;
	Gruplar içi	288,335	194	1,486			1-4 ² ;
	Toplam	309,195	199				1-5 ² ;
17	Gruplar arası	33,789	5	6,758	5,580	,000*	1-6 ² ;
	Gruplar içi	234,966	194	1,211			2-6 ² ;
	Toplam	268,755	199				3-6 ² ;
20	Gruplar arası	38,227	5	7,645	5,498	,000*	1-3 ¹ ;
	Gruplar içi	269,773	194	1,391			1-4 ¹ ;
	Toplam	308,000	199				1-5 ¹ ;
24	Gruplar arası	27,908	5	5,582	3,684	,003*	1-6 ¹ ;
	Gruplar içi	293,967	194	1,515			3-5 ² ;
	Toplam	321,875	199				
27	Gruplar arası	7,929	5	1,586	,885	,492	
	Gruplar içi	347,737	194	1,792			
	Toplam	355,666	199				
31	Gruplar arası	14,106	5	2,821	1,789	,117	
	Gruplar içi	305,840	194	1,576			
	Toplam	319,946	199				
34	Gruplar arası	24,467	5	4,893	2,766	,019*	3-5 ¹ ;
	Gruplar içi	343,155	194	1,769			4-5 ¹ ;
	Toplam	367,622	199				

Tablo 54'e göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun ilgilerini çeken bir konu mu? olduğu, Ermeni Sorunu'nu öğrenme düzeyleri ile yine aynı dersin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli/etkili olma derecesi ve aynı zamanda sorun ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşma durumu ile dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma hususunda öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına

göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Fakat T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenlerinin, Ermeni Sorunu'nu öğrencilere yeterli bir şekilde aktarıp aktarmadığı konusuna ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [F(5,194)= 5,498; p= 0,000 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=1,80) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul (X=3,51), ortaokul (X=3,83), lise (X=4,40) ve yüksekokul-üniversite (X=3,92) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nu tam olarak öğrenemediğini düşünen öğrencilerin görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür [F(5,194)= 2,766; p= 0,019 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla yine tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu lise olan (X=1,90) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul (X=2,72) ve ortaokul (X=2,93), düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra "*Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda en önemli rolü T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi oluşturur*" fikrine ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(5,194)=2,807; p= 0,018 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle bu kez tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=2,00) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul (X=3,71) ortaokul (X=3,83) lise (X=3,67) ve yüksekokul-üniversite (X=3,77) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Keza Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesi gerektiğine ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)=5,580$; $p=0,000$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tekrar tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olan ($X=3,00$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,85$) düzeyinde olan öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul olan ($X=4,24$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,85$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

Yine “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenlerinin, Ermeni Sorunu’nu tarafsız ve bir şekilde aktardığına*” ilişkin İstanbul’daki öğrencilerin görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(5,194)=3,684$; $p=0,003$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkokul olan ($X=4,24$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu lise ($X=4,57$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.17.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu’na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya tabi tutulan Kars’taki öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan görüşleri ile baba öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığına da tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 55’de sunulmuştur.

Tablo 55

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
3	1	Değil	6	4,33	,816
	2	Okur	4	3,25	1,500
	3	İlkokul	46	3,79	1,025
	4	Ortaokul	52	3,73	1,050
	5	Lise	63	3,92	,903
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,17	,805
		Toplam	200	3,88	,975
6	1	Değil	6	4,50	,837
	2	Okur	4	4,25	,957
	3	İlkokul	46	4,20	1,240
	4	Ortaokul	52	4,29	,893
	5	Lise	63	4,16	,902
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,34	,670
		Toplam	200	4,24	,952
10	1	Değil	6	4,67	,516
	2	Okur	4	3,75	1,258
	3	İlkokul	46	3,85	,918
	4	Ortaokul	52	3,90	1,125
	5	Lise	63	4,11	,845
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,31	,604
		Toplam	200	4,04	,926
13	1	Değil	6	4,50	1,225
	2	Okur	4	3,25	1,258
	3	İlkokul	46	3,91	1,112
	4	Ortaokul	52	3,67	1,133
	5	Lise	63	3,87	,871
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,41	,682
		Toplam	200	3,91	1,021
17	1	Değil	6	4,67	,516
	2	Okur	4	3,75	,957
	3	İlkokul	46	4,35	,971
	4	Ortaokul	52	4,15	,998
	5	Lise	63	4,19	,877
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,41	,682
		Toplam	200	4,26	,902
20	1	Değil	6	4,00	1,673
	2	Okur	4	3,25	1,258
	3	İlkokul	46	3,78	1,093
	4	Ortaokul	52	4,15	,872
	5	Lise	63	4,14	,840

	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,28	,702
		Toplam	200	4,06	,944
24	1	Değil	6	4,65	,543
	2	Okur	4	3,75	1,258
	3	İlkokul	46	4,30	,963
	4	Ortaokul	52	3,92	1,045
	5	Lise	63	3,92	1,036
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,24	,689
		Toplam	200	4,07	,982
27	1	Değil	6	2,33	,516
	2	Okur	4	2,50	,577
	3	İlkokul	46	3,37	1,142
	4	Ortaokul	52	3,42	1,091
	5	Lise	63	3,59	1,026
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,17	,759
		Toplam	200	3,52	1,075
31	1	Değil	6	4,00	,632
	2	Okur	4	3,25	,957
	3	İlkokul	46	2,89	1,100
	4	Ortaokul	52	3,25	1,266
	5	Lise	63	3,52	1,045
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,62	1,321
		Toplam	200	3,33	1,174
34	1	Değil	6	3,50	1,517
	2	Okur	4	2,50	,577
	3	İlkokul	46	3,04	1,154
	4	Ortaokul	52	3,09	1,303
	5	Lise	63	3,24	1,174
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,83	,966
		Toplam	200	3,23	1,199

(Tablo 55'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tam hane ²
3	Gruplar arası	6,900	5	1,380	1,468	,202	
	Gruplar içi	182,325	194	,940			
	Toplam	189,224	199				
6	Gruplar arası	1,353	5	,271	,293	,916	
	Gruplar içi	179,127	194	,923			
	Toplam	180,480	199				
10	Gruplar arası	7,789	5	1,558	1,854	,104	
	Gruplar içi	162,966	194	,840			
	Toplam	170,755	199				
13	Gruplar arası	14,194	5	2,839	2,848	,017*	4-6 ¹ ;
	Gruplar içi	193,371	194	,997			
	Toplam	207,565	199				
17	Gruplar arası	3,925	5	,785	,964	,441	
	Gruplar içi	158,005	194	,814			
	Toplam	161,930	199				
20	Gruplar arası	8,562	5	1,712	1,968	,085	
	Gruplar içi	168,776	194	,870			
	Toplam	177,338	199				
24	Gruplar arası	8,360	5	1,672	1,767	,121	
	Gruplar içi	183,565	194	,946			
	Toplam	191,925	199				
27	Gruplar arası	26,769	5	5,354	5,113	,000*	1-3 ² ; 1-4 ² ; 1-5 ² ; 1-6 ² ; 3-6 ² ; 4-6 ² ; 5-6 ² ;
	Gruplar içi	203,151	194	1,047			
	Toplam	229,920	199				
31	Gruplar arası	16,790	5	3,358	2,530	,030*	3-5 ² ;
	Gruplar içi	257,504	194	1,327			
	Toplam	274,294	199				
34	Gruplar arası	15,478	5	3,096	2,220	,054	
	Gruplar içi	270,566	194	1,395			
	Toplam	286,044	199				

Tablo 55'e göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun ilgilerini çeken bir konu mu? olduğu, Ermeni Sorunu'nu öğrenme düzeyleri ile yine

aynı dersin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli/etkili olma derecesi, yeni şeyler öğrenmenin gerekliliği ile dersin öğrenme sürecinde öğrenmenin önemli olduğu husularında öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Fakat Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmalarında en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi olduğuna yönelik katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 2,848$; $p= 0,017$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ortaokul olan ($X=3,67$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,41$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Bununla beraber “*Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabilme*” konusuna yönelik öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır [$F(5,194)= 5,113$; $p= 0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=2,33$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu ilkokul ($X=3,37$), ortaokul ($X=3,42$), lise ($X=3,59$) ve yüksekokul-üniversite ($X=4,17$) düzeyinde olduğu ayrıca baba öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,17$) olan öğrencilerle ilkokul ($X=3,37$) ortaokul ($X=3,42$) ve lise ($X=3,59$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Aynı zamanda T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi süresince, Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine yönelik öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 2,530$; $p= 0,030$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar yine homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar

arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu ilkokul olan ($X=2,89$) öğrenciler ile baba öğrenim durumu lise ($X=3,52$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

3.6.18. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.18.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırma grubunun İstanbul ayağını oluşturan öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan görüşleri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda Tukey, homojen olmadığı durumlar için ise tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 56'da sunulmuştur.

Tablo 56

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
3	1	Değil	23	3,17	1,370
	2	Okur	11	2,18	1,250
	3	İlkokul	112	3,21	1,116
	4	Ortaokul	28	3,25	1,266
	5	Lise	19	3,53	1,073
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,43	1,272
		Toplam	200	3,19	1,192
6	1	Değil	23	3,87	1,254
	2	Okur	11	4,55	,688
	3	İlkokul	112	3,96	1,338
	4	Ortaokul	28	4,11	1,423
	5	Lise	19	4,21	1,032
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,29	1,380
		Toplam	200	4,00	1,292
10	1	Değil	23	3,35	1,191
	2	Okur	11	3,27	1,737
	3	İlkokul	112	3,63	1,178
	4	Ortaokul	28	2,82	1,362
	5	Lise	19	3,63	,895
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,57	1,397
		Toplam	200	3,47	1,244
13	1	Değil	23	3,26	1,096
	2	Okur	11	3,55	,934
	3	İlkokul	112	3,72	1,275
	4	Ortaokul	28	3,46	1,453
	5	Lise	19	4,16	1,068
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,43	,976
		Toplam	200	3,66	1,246
17	1	Değil	23	3,52	1,473
	2	Okur	11	4,27	1,272
	3	İlkokul	112	4,34	1,151
	4	Ortaokul	28	4,43	1,034
	5	Lise	19	4,53	,772
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	4,71	,488
		Toplam	200	4,29	1,162
20	1	Değil	23	2,96	1,397
	2	Okur	11	4,00	,775
	3	İlkokul	112	3,81	1,182
	4	Ortaokul	28	3,54	1,374
	5	Lise	19	4,11	1,049

	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,43	1,512
		Toplam	200	3,70	1,244
24	1	Değil	23	3,17	1,114
	2	Okur	11	3,55	1,128
	3	İlkokul	112	3,76	1,296
	4	Ortaokul	28	3,96	1,347
	5	Lise	19	3,95	1,177
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,71	1,380
		Toplam	200	3,73	1,272
27	1	Değil	23	2,40	1,377
	2	Okur	11	3,45	1,293
	3	İlkokul	112	2,72	1,284
	4	Ortaokul	28	2,93	1,538
	5	Lise	19	3,26	1,327
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,88	,906
		Toplam	200	2,81	1,337
31	1	Değil	23	2,52	1,238
	2	Okur	11	3,00	1,342
	3	İlkokul	112	2,58	1,205
	4	Ortaokul	28	2,86	1,433
	5	Lise	19	2,26	1,327
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,43	1,512
		Toplam	200	2,60	1,268
34	1	Değil	23	2,78	1,536
	2	Okur	11	3,27	1,272
	3	İlkokul	112	2,61	1,317
	4	Ortaokul	28	2,54	1,347
	5	Lise	19	2,04	1,305
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,71	1,604
		Toplam	200	2,60	1,359

(Tablo 56'nın devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tam hane ²
3	Gruplar arası	13,861	5	2,772	2,000	,008*	2-5 ¹ ;
	Gruplar içi	268,919	194	1,386			
	Toplam	282,780	199				
6	Gruplar arası	8,622	5	1,724	1,035	,039*	3-4 ¹ ;
	Gruplar içi	323,378	194	1,667			
	Toplam	332,000	199				
10	Gruplar arası	16,122	5	3,224	2,145	,062	
	Gruplar içi	291,633	194	1,503			
	Toplam	307,755	199				
13	Gruplar arası	10,408	5	2,082	1,352	,244	
	Gruplar içi	298,787	194	1,540			
	Toplam	309,195	199				
17	Gruplar arası	16,704	5	3,341	2,571	,028*	1-6 ² ;
	Gruplar içi	252,051	194	1,299			
	Toplam	268,755	199				
20	Gruplar arası	19,513	5	3,903	2,624	,250	
	Gruplar içi	288,487	194	1,487			
	Toplam	308,000	199				
24	Gruplar arası	10,012	5	2,002	1,246	,289	
	Gruplar içi	311,863	194	1,608			
	Toplam	321,875	199				
27	Gruplar arası	13,790	5	2,758	1,565	,172	
	Gruplar içi	341,876	194	1,762			
	Toplam	355,666	199				
31	Gruplar arası	6,160	5	1,232	,762	,578	
	Gruplar içi	313,786	194	1,617			
	Toplam	319,946	199				
34	Gruplar arası	11,825	5	2,365	1,290	,270	
	Gruplar içi	355,797	194	1,834			
	Toplam	367,622	199				

Tablo 56'ya göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli olma durumu, bu sorunla ilgili bilgilere sahip olmalarındaki en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin üstlenmesi, adı geçen dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu'nu öğrencilere yeterli ve tarafsız bir şekilde aktarma durumu, ilgili kaynaklara ulaşabilme ve dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma ile yeni bir şey öğrenmenin gerekliliğine inanma konusunda öğrencilerin görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nun, en çok ilgi çeken konu*” olmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır [F(5,194)= 2,000; p= 0,008 (p<0,05)].

Farklılık bulunan bu madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olan (X=3,17) öğrenciler ile anne öğrenim durumu lise (X=3,53) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Ayrıca “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nun tam olarak öğrenilmesi*”ne ilişkin İstanbul’daki öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [F(5,194)= 1,035; p= 0,039 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar yine homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu ilkokulu düzeyinde olan (X=3,96) öğrenciler ile anne öğrenim durumu ortaokul (X=4,11) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Bunun haricinde Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesinin gerekliliğine ilişkin katılımcı görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(5,194)= 2,571; p= 0,028 (p<0,05)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar bu kez homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan (X=3,52) öğrenciler ile anne öğrenim durumu yükseköğretim-üniversite (X=4,71) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.6.18.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırma grubunun Kars ayağını oluşturan öğrencilerin, Ermeni Sorunu bağlamında ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan görüşleri ile anne öğrenim durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen veriler ise tablo 57'de belirtilmiştir.

Tablo 57

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
3	1	Değil	26	3,46	,859
	2	Okur	11	4,00	1,342
	3	İlkokul	85	3,78	1,081
	4	Ortaokul	38	4,05	,837
	5	Lise	29	4,03	,680
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,45	,688
		Toplam	200	3,88	,975
6	1	Değil	26	4,12	,952
	2	Okur	11	4,27	1,191
	3	İlkokul	85	4,34	1,064
	4	Ortaokul	38	4,13	,906
	5	Lise	29	4,24	,689
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,09	,539
		Toplam	200	4,24	,952
10	1	Değil	26	3,92	,977
	2	Okur	11	3,64	1,286
	3	İlkokul	85	4,00	,964
	4	Ortaokul	38	4,03	,915
	5	Lise	29	4,34	,670
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,18	,603
		Toplam	200	4,04	,926
13	1	Değil	26	4,00	,980
	2	Okur	11	3,36	1,362
	3	İlkokul	85	3,79	1,145
	4	Ortaokul	38	4,21	,704
	5	Lise	29	3,86	,875
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,36	,674
		Toplam	200	3,91	1,021
17	1	Değil	26	4,38	,852
	2	Okur	11	4,27	1,272
	3	İlkokul	85	4,27	,931
	4	Ortaokul	38	4,37	,786
	5	Lise	29	3,97	,946
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,18	,603
		Toplam	200	4,26	,902
20	1	Değil	26	3,65	1,230
	2	Okur	11	4,27	,905
	3	İlkokul	85	4,06	,931
	4	Ortaokul	38	4,05	,957
	5	Lise	29	4,21	,675

	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,45	,688
		Toplam	200	4,06	,944
24	1	Değil	26	4,38	,806
	2	Okur	11	4,27	1,104
	3	İlkokul	85	4,14	1,048
	4	Ortaokul	38	3,89	,727
	5	Lise	29	3,72	1,162
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,18	,751
		Toplam	200	4,07	,982
27	1	Değil	26	3,15	1,156
	2	Okur	11	3,73	1,104
	3	İlkokul	85	3,25	1,045
	4	Ortaokul	38	3,76	1,076
	5	Lise	29	3,90	,860
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,45	,522
		Toplam	200	3,52	1,075
31	1	Değil	26	3,34	1,130
	2	Okur	11	3,00	1,342
	3	İlkokul	85	3,11	1,225
	4	Ortaokul	38	3,53	1,202
	5	Lise	29	3,65	,975
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,82	,751
		Toplam	200	3,33	1,174
34	1	Değil	26	3,00	1,265
	2	Okur	11	2,73	1,421
	3	İlkokul	85	3,09	1,221
	4	Ortaokul	38	3,71	1,011
	5	Lise	29	3,28	1,162
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,64	,924
		Toplam	200	3,23	1,199

(Tablo 57'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
3	Gruplar arası	10,970	5	2,194	2,388	,040*	1-6 ² ;
	Gruplar içi	178,255	194	,919			
	Toplam	189,224	199				
6	Gruplar arası	1,977	5	,395	,430	,828	
	Gruplar içi	178,503	194	,920			
	Toplam	180,480	199				
10	Gruplar arası	5,202	5	1,040	1,219	,302	
	Gruplar içi	165,553	194	,853			
	Toplam	170,755	199				
13	Gruplar arası	10,567	5	2,113	2,081	,069	
	Gruplar içi	196,998	194	1,015			
	Toplam	207,565	199				
17	Gruplar arası	3,284	5	,657	,803	,549	
	Gruplar içi	158,646	194	,818			
	Toplam	161,930	199				
20	Gruplar arası	7,226	5	1,445	1,648	,149	
	Gruplar içi	170,112	194	,877			
	Toplam	177,338	199				
24	Gruplar arası	8,150	5	1,630	1,721	,132	
	Gruplar içi	183,775	194	,947			
	Toplam	191,925	199				
27	Gruplar arası	26,256	5	5,251	5,002	,000*	1-6 ¹ ; 3-5 ¹ ; 3-6 ¹ ;
	Gruplar içi	203,664	194	1,050			
	Toplam	229,920	199				
31	Gruplar arası	12,618	5	2,524	1,871	,101	
	Gruplar içi	261,676	194	1,349			
	Toplam	274,294	199				
34	Gruplar arası	16,418	5	3,284	2,363	,410	
	Gruplar içi	269,627	194	1,390			
	Toplam	286,044	199				

Tablo 57'ye göre, Ermeni Sorunu'nu öğrenme düzeyleri ile yine aynı dersin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli/etkili olma derecesi, T. C. İnkılâp Tarihi derslerinin rolü ve aynı zamanda sorun ile ilgili olarak yeni bir şeylerin öğrenilmesi ile dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının öneme inanma konusunda öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak “*Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabilme*” hususuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 5,002$; $p= 0,000$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,15$) öğrenciler ile yüksekokul-üniversite ($X=4,45$) düzeyinde olan öğrenciler ve anne öğrenim durumu ilkokul ($X=3,25$) düzeyinde olan öğrencilerle lise ($X=3,90$) ve yüksekokul-üniversite ($X=4,45$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Yine “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nun, en çok ilgi çekici*” konu olduğuna ilişkin Kars’taki öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 2,388$; $p= 0,040$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan bu madde için ise varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla bu kez tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=3,46$) öğrenciler ile anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite ($X=4,45$) düzeyinde olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

3.6.19. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu’na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.19.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu’na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

İstanbul’da araştırmaya tabi tutulan öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylar ile ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu’na dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız

gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler tablo 58’de belirtilmiştir.

Tablo 58

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu’na Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-3	Evet	28	3,54	1,232	1,662	,098
	Hayır	172	3,13	1,180		
İfade-6	Evet	28	4,07	1,303	,315	,753
	Hayır	172	3,99	1,293		
İfade-10	Evet	28	3,57	1,451	,487	,627
	Hayır	172	3,45	1,210		
İfade-13	Evet	28	4,00	,981	1,585	,115
	Hayır	172	3,60	1,278		
İfade-17	Evet	28	4,36	,989	,353	,724
	Hayır	172	4,27	1,190		
İfade-20	Evet	28	4,00	1,122	1,379	,169
	Hayır	172	3,65	1,259		
İfade-24	Evet	28	3,89	1,315	,752	,453
	Hayır	172	3,70	1,266		
İfade-27	Evet	28	3,14	1,297	1,435	,153
	Hayır	172	2,75	1,339		
İfade-31	Evet	28	2,54	1,374	,287	,774
	Hayır	172	2,61	1,254		
İfade-34	Evet	28	2,53	1,200	,297	,767
	Hayır	172	2,62	1,386		

Tablo 58’e göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nun ilgilerini çeken bir konu mu? olduğu, Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin gerekliliği, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli olma durumu, bu sorunla ilgili bilgilere sahip olmalarındaki en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde olması, Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda kendilerinin bilgilendirilmesinin gerekliliği, bu dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu’nu öğrencilere yeterli ve tarafsız bir şekilde aktarma durumu, ilgili kaynaklara ulaşabilme ve dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma ile derste Ermeni Sorunu’nun tam olarak öğrenilmesi konusundaki öğrenci görüşleri arasında I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (ai-

le, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.19.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Kars'taki katılımcıların, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylar ile ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu'na dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 59'da sunulmuştur.

Tablo 59

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p																																																																																																
İfade-3	Evet	50	4,02	,892	1,193	,234																																																																																																
	Hayır	150	3,83	1,000			İfade-6	Evet	50	4,38	,987	1,202	,231	Hayır	150	4,19	,939	İfade-10	Evet	50	4,10	,863	,572	,568	Hayır	150	4,01	,948	İfade-13	Evet	50	4,00	1,107	,687	,493	Hayır	150	3,89	,994	İfade-17	Evet	50	4,30	,863	,394	,694	Hayır	150	4,24	,917	İfade-20	Evet	50	4,18	,919	1,049	,296	Hayır	150	4,02	,952	İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704	Hayır	150	4,01	1,007	İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır
İfade-6	Evet	50	4,38	,987	1,202	,231																																																																																																
	Hayır	150	4,19	,939			İfade-10	Evet	50	4,10	,863	,572	,568	Hayır	150	4,01	,948	İfade-13	Evet	50	4,00	1,107	,687	,493	Hayır	150	3,89	,994	İfade-17	Evet	50	4,30	,863	,394	,694	Hayır	150	4,24	,917	İfade-20	Evet	50	4,18	,919	1,049	,296	Hayır	150	4,02	,952	İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704	Hayır	150	4,01	1,007	İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222								
İfade-10	Evet	50	4,10	,863	,572	,568																																																																																																
	Hayır	150	4,01	,948			İfade-13	Evet	50	4,00	1,107	,687	,493	Hayır	150	3,89	,994	İfade-17	Evet	50	4,30	,863	,394	,694	Hayır	150	4,24	,917	İfade-20	Evet	50	4,18	,919	1,049	,296	Hayır	150	4,02	,952	İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704	Hayır	150	4,01	1,007	İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																			
İfade-13	Evet	50	4,00	1,107	,687	,493																																																																																																
	Hayır	150	3,89	,994			İfade-17	Evet	50	4,30	,863	,394	,694	Hayır	150	4,24	,917	İfade-20	Evet	50	4,18	,919	1,049	,296	Hayır	150	4,02	,952	İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704	Hayır	150	4,01	1,007	İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																														
İfade-17	Evet	50	4,30	,863	,394	,694																																																																																																
	Hayır	150	4,24	,917			İfade-20	Evet	50	4,18	,919	1,049	,296	Hayır	150	4,02	,952	İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704	Hayır	150	4,01	1,007	İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																																									
İfade-20	Evet	50	4,18	,919	1,049	,296																																																																																																
	Hayır	150	4,02	,952			İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704	Hayır	150	4,01	1,007	İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																																																				
İfade-24	Evet	50	4,28	,882	,090	1,704																																																																																																
	Hayır	150	4,01	1,007			İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*	Hayır	150	3,41	1,056	İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																																																															
İfade-27	Evet	50	3,86	1,069	2,620	,009*																																																																																																
	Hayır	150	3,41	1,056			İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365	Hayır	150	3,29	1,189	İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																																																																										
İfade-31	Evet	50	3,46	1,129	,907	,365																																																																																																
	Hayır	150	3,29	1,189			İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575	Hayır	150	3,21	1,222																																																																																					
İfade-34	Evet	50	3,32	1,134	,561	,575																																																																																																
	Hayır	150	3,21	1,222																																																																																																		

Tablo 59'a göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun ilgilerini çeken bir konu mu? olduğu, Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenme-

nin gerekliliği, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olunması açısından, yeterli/etkili olması, bu sorunla ilgili bilgilere sahip olunmasındaki en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin üstlenmesi, Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda kendilerinin bilgilendirilmesinin gerekliliği, adı geçen dersin öğretmenin, Ermeni Sorunu'nu öğrencilere yeterli bir şekilde aktarması, bu dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu'nu öğrencilere tarafsız bir şekilde aktarma durumu, dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamanın önemine inanma ile derste Ermeni Sorunu'nun tam olarak öğrenilmesi konusundaki katılımcı görüşleri arasında I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Fakat “*Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabilme*” konusunda [t =2,620; p= 0,009; p<0,05] öğrencilerin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

3.6.20. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.20.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul'daki katılımcıların, ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu'na dair görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 60'da sunulmuştur.

Tablo 60

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
3	1	Okumadım	134	2,88	1,144
	2	1 Tane Okudum	28	3,75	,887
	3	2 Tane Okudum	14	4,00	1,301
	4	3 Tane Okudum	4	4,25	,957
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,70	1,081
		Toplam	200	3,19	1,192
6	1	Okumadım	134	3,93	1,319
	2	1 Tane Okudum	28	3,86	1,380
	3	2 Tane Okudum	14	4,64	,633
	4	3 Tane Okudum	4	3,25	1,708
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,40	1,095
		Toplam	200	4,00	1,292
10	1	Okumadım	134	3,40	1,233
	2	1 Tane Okudum	28	3,71	1,272
	3	2 Tane Okudum	14	3,86	1,406
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	,957
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,25	1,209
		Toplam	200	3,47	1,244
13	1	Okumadım	134	3,53	1,187
	2	1 Tane Okudum	28	4,36	1,162
	3	2 Tane Okudum	14	3,57	1,604
	4	3 Tane Okudum	4	3,75	1,500
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,55	1,234
		Toplam	200	3,66	1,246
17	1	Okumadım	134	4,13	1,253
	2	1 Tane Okudum	28	4,79	,499
	3	2 Tane Okudum	14	4,86	,363
	4	3 Tane Okudum	4	3,00	1,826
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,50	1,000
		Toplam	200	4,29	1,162
20	1	Okumadım	134	3,60	1,257
	2	1 Tane Okudum	28	3,75	1,206
	3	2 Tane Okudum	14	4,29	1,069
	4	3 Tane Okudum	4	3,00	1,826
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,05	1,099
		Toplam	200	3,70	1,244
24	1	Okumadım	134	3,68	1,347
	2	1 Tane Okudum	28	4,04	,999
	3	2 Tane Okudum	14	4,14	1,027
	4	3 Tane Okudum	4	3,25	,500

	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,40	1,273
		Toplam	200	3,73	1,272
27	1	Okumadım	134	2,75	1,308
	2	1 Tane Okudum	28	2,64	1,311
	3	2 Tane Okudum	14	2,57	1,555
	4	3 Tane Okudum	4	2,75	2,062
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,61	1,091
		Toplam	200	2,81	1,337
31	1	Okumadım	134	2,61	1,250
	2	1 Tane Okudum	28	2,50	1,347
	3	2 Tane Okudum	14	3,00	1,414
	4	3 Tane Okudum	4	2,00	,816
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,50	1,277
		Toplam	200	2,60	1,268
34	1	Okumadım	134	2,61	1,326
	2	1 Tane Okudum	28	2,46	1,319
	3	2 Tane Okudum	14	2,57	1,553
	4	3 Tane Okudum	4	2,00	1,414
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,90	1,553
		Toplam	200	2,60	1,359

(Tablo 60'ın devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Kareleri- nin Orta- laması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
3	Gruplar arası	40,490	4	10,123	8,147	,000*	1-2 ¹ ; 1-3 ¹ ; 1-5 ¹ ;
	Gruplar içi	242,290	195	1,243			
	Toplam	282,780	199				
6	Gruplar arası	12,553	4	3,138	1,916	,019*	1-3 ² ;
	Gruplar içi	319,447	195	1,638			
	Toplam	332,000	199				
10	Gruplar arası	5,789	4	1,447	,935	,445	
	Gruplar içi	301,966	195	1,549			
	Toplam	307,755	199				
13	Gruplar arası	16,257	4	4,064	2,705	,032*	1-2 ¹ ;
	Gruplar içi	292,938	195	1,502			
	Toplam	309,195	199				
17	Gruplar arası	22,483	4	5,621	4,451	,002*	1-2 ² ; 1-3 ² ;
	Gruplar içi	246,272	195	1,263			
	Toplam	268,755	199				
20	Gruplar arası	10,704	4	2,676	1,755	,139	
	Gruplar içi	297,296	195	1,525			
	Toplam	308,000	199				
24	Gruplar arası	8,445	4	2,111	1,314	,266	
	Gruplar içi	313,430	195	1,607			
	Toplam	321,875	199				
27	Gruplar arası	14,838	4	3,709	2,122	,080	
	Gruplar içi	340,828	195	1,748			
	Toplam	355,666	199				
31	Gruplar arası	4,177	4	1,044	,645	,631	
	Gruplar içi	315,768	195	1,619			
	Toplam	319,946	199				
34	Gruplar arası	3,785	4	,946	,507	,731	
	Gruplar içi	363,838	195	1,866			
	Toplam	367,622	199				

Tablo 60'a göre, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli olma durumu, bu dersin öğretmenlerinin Ermeni Sorunu'nu öğrencilere yeterli ve tarafsız bir şekilde aktarma durumu, ilgili kaynaklara kolaylıkla ulaşabilme ve dersin öğrenme sürecinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma ile yeni bir şey öğrenmenin gerekliliğine inanma konusunda öğrenci görüşleri arasında okunan kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Fakat “T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun, en çok ilgi çeken” konu olmasına ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel

olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)=8,147$; $p= 0,000$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek için tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=2,88$) öğrenciler ile bir ($X=3,75$), iki ($X=4,00$) ve üç ($X=4,25$) kitap okuyan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olunmasında en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde olması konusuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194)= 2,705$; $p= 0,032$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle bir kez daha tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=3,53$) öğrenciler ile bir ($X=3,75$) kitap okuyan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

Bunun yanı sıra Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenilmesine ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır [$F(5,194)= 1,916$; $p= 0,019$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan bu madde için varyanslar bu kez homojen dağılmadığından dolayı hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=3,93$) öğrenciler ile iki kitap ($X=4,64$) okuyan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

Bundan başka Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesinin gerekliliğine ilişkin katılımcı görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$F(5,194)= 4,451$; $p= 0,002$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan bu madde için de varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla yine tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=4,13$) öğrenciler ile bir ($X=4,79$) ve iki ($X=4,86$) kitap okuyan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

3.6.20.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Ankete katılan Kars'taki öğrencilerin, ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu'na dair görüşleri ile okunan kitap sayısı arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 61'de belirtilmiştir.

Tablo 61

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İlköğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
3	1	Okumadım	62	3,73	1,070
	2	1 Tane Okudum	70	3,71	,903
	3	2 Tane Okudum	38	3,95	,899
	4	3 Tane Okudum	17	4,41	,939
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,54	,660
		Toplam	200	3,88	,975
6	1	Okumadım	62	4,08	1,149
	2	1 Tane Okudum	70	4,33	,793
	3	2 Tane Okudum	38	4,16	1,001
	4	3 Tane Okudum	17	4,29	,772
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,69	,630
		Toplam	200	4,24	,952
10	1	Okumadım	62	3,77	1,062
	2	1 Tane Okudum	70	4,11	,894
	3	2 Tane Okudum	38	4,08	,850
	4	3 Tane Okudum	17	4,29	,588
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,38	,768
		Toplam	200	4,04	,926
13	1	Okumadım	62	3,69	1,209
	2	1 Tane Okudum	70	3,94	,883
	3	2 Tane Okudum	38	4,18	,955
	4	3 Tane Okudum	17	4,06	,827
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,85	1,068
		Toplam	200	3,91	1,021
17	1	Okumadım	62	4,16	1,119
	2	1 Tane Okudum	70	4,33	,793
	3	2 Tane Okudum	38	4,11	,831
	4	3 Tane Okudum	17	4,47	,624
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,46	,776
		Toplam	200	4,26	,902
20	1	Okumadım	62	3,89	1,073
	2	1 Tane Okudum	70	4,10	,887
	3	2 Tane Okudum	38	4,03	,972
	4	3 Tane Okudum	17	4,29	,686
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,46	,660
		Toplam	200	4,06	,944
24	1	Okumadım	62	4,18	,967
	2	1 Tane Okudum	70	4,01	1,029
	3	2 Tane Okudum	38	4,00	,987

	4	3 Tane Okudum	17	4,06	1,029
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,15	,801
		Toplam	200	4,07	,982
27	1	Okumadım	62	3,19	1,171
	2	1 Tane Okudum	70	3,40	,923
	3	2 Tane Okudum	38	3,87	1,018
	4	3 Tane Okudum	17	4,12	,928
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,92	1,115
		Toplam	200	3,52	1,075
31	1	Okumadım	62	2,85	1,278
	2	1 Tane Okudum	70	3,47	1,086
	3	2 Tane Okudum	38	3,79	,964
	4	3 Tane Okudum	17	3,59	1,064
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,15	1,144
		Toplam	200	3,33	1,174
34	1	Okumadım	62	2,89	1,147
	2	1 Tane Okudum	70	3,43	1,234
	3	2 Tane Okudum	38	3,47	,925
	4	3 Tane Okudum	17	2,76	1,437
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,77	1,166
		Toplam	200	3,23	1,199

(Tablo 61'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	P	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
3	Gruplar arası	13,851	4	3,463	3,850	,005*	1-5 ¹ ; 2-5 ¹ ;
	Gruplar içi	175,373	195	,899			
	Toplam	189,224	199				
6	Gruplar arası	5,089	4	1,272	1,415	,231	
	Gruplar içi	175,391	195	,899			
	Toplam	180,480	199				
10	Gruplar arası	7,461	4	1,865	2,227	,067	
	Gruplar içi	163,294	195	,837			
	Toplam	170,755	199				
13	Gruplar arası	6,358	4	1,590	1,540	,192	
	Gruplar içi	201,206	195	1,032			
	Toplam	207,565	199				
17	Gruplar arası	3,161	4	,790	,970	,425	
	Gruplar içi	158,769	195	,814			
	Toplam	161,930	199				
20	Gruplar arası	5,069	4	1,267	1,434	,224	
	Gruplar içi	172,269	195	,883			
	Toplam	177,338	199				
24	Gruplar arası	1,235	4	,309	,316	,867	
	Gruplar içi	190,690	195	,978			
	Toplam	191,925	199				
27	Gruplar arası	20,413	4	5,103	4,750	,001*	1-3 ¹ ; 1-4 ¹ ;
	Gruplar içi	209,507	195	1,074			
	Toplam	229,920	199				
31	Gruplar arası	24,993	4	6,248	4,887	,001*	1-2 ¹ ; 1-3 ¹ ;
	Gruplar içi	249,301	195	1,278			
	Toplam	274,294	199				
34	Gruplar arası	19,685	4	4,921	3,603	,070	
	Gruplar içi	266,359	195	1,366			
	Toplam	286,044	199				

Tablo 61 incelendiğinde, Ermeni Sorunu'nu öğrenme düzeyleri ile yine aynı dersin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmaları açısından yeterli/etkili olma derecesi ve aynı zamanda bu konudaki gelişmeler konusunda bilgilendirilmelerin gerekliliği ile dersin öğrenme sürecinde öğretmenlerin bu sorunu yeterli ve etkin bir şekilde aktarmaları hususundaki katılımcı görüşleri arasında okunan kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun, ilgi çeki- ci*” konu olup olmadığına dair öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$F(5,194)= 3,850$; $p= 0,005$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında okunan kitap bağlamında oluşan farklılığın; okumadım ($X=3,73$) diyen öğrenciler ile dört/üstü kitap okudum ($X=4,54$) diyen öğrenciler ve bir kitap okudum ($X=3,71$) diyen öğrenciler ile dört/üstü kitap okudum ($X=4,54$) diyen öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Aynı zamanda “*Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabil- me*”, konusuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(5,194)= 4,750$; $p= 0,001$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan bu madde için varyanslar yine homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında okunan kitap bağlamında oluşan farklılığın; okumadım ($X=3,19$) diyen öğrenciler ile iki kitap okudum ($X=3,87$) ve üç kitap okudum ($X=4,12$) diyen öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Bununla birlikte “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemine inanma*” konusuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında da gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür [$F(5,194)= 4,887$; $p= 0,001$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla yine tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında okunan kitap bağlamında oluşan farklılığın hiç okumadım ($X=2,85$) diyen öğrenciler ile bir kitap okudum ($X=3,47$) ve iki kitap okudum ($X=3,79$) diyen öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir.

3.6.21. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.21.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan İstanbul'daki öğrencilerin cinsiyetlerine göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisine dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 62'de sunulmuştur.

Tablo 62

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-7	Kız	116	2,70	1,253	,310	,757
	Erkek	84	2,64	1,238		
İfade-14	Kız	116	3,64	1,365	,786	,433
	Erkek	84	3,50	1,146		
İfade-21	Kız	116	3,87	1,068	,633	527
	Erkek	84	3,76	1,368		
İfade-28	Kız	116	2,64	1,301	,114	1,588
	Erkek	84	2,94	1,365		
İfade-35	Kız	116	2,64	1,517	,664	,507
	Erkek	84	2,77	1,293		

Tablo 62 incelendiğinde, tüm ifadelerde öğrenciler arasında bir uyum olduğu başka bir deyişle Ermeni Sorunu ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok okullarının ve ailelerinin sorumluluk yüklenmesi gerektiği, TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip ettikleri, konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri hususunda katılımcıların cinsi-

yetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.21.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan Kars'taki öğrencilerin, cinsiyetlerine göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisine dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler de tablo 63'de belirtilmiştir.

Tablo 63

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İfade-7	Kız	92	3,73	,973	3,194	,002*
	Erkek	108	3,23	1,189		
İfade-14	Kız	92	3,91	,957	1,445	,150
	Erkek	108	3,70	1,044		
İfade-21	Kız	92	4,55	,716	3,704	,000*
	Erkek	108	4,00	1,275		
İfade-28	Kız	92	3,23	1,168	,398	,691
	Erkek	108	3,17	1,028		
İfade-35	Kız	92	3,02	1,231	,353	,725
	Erkek	108	3,08	1,231		

Tablo 63'e göre, Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmelerinde en çok okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiği ifadesi ile Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etme düşünceleri ve Ermeni Sorunu ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğunun düşünülmesi hususunda öğrencilerin cinsiyetlerine göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak "Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir" [$t = 3,194$; $p = 0,002$; $p < 0,05$] ifadesi ile konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan

alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri [$t = 3,704$; $p = 0,000$; $p < 0,05$] hususunda katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.22. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.22.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan İstanbul'daki öğrencilerin, baba öğrenim durumlarına göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar da da tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise bir bütün halinde tablo 64'de belirtilmiştir.

Tablo 64

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
7	1	Değil	5	2,40	1,517
	2	Okur	9	2,44	1,424
	3	İlkokul	96	2,85	1,306
	4	Ortaokul	47	2,49	1,140
	5	Lise	30	2,63	1,129
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,38	1,193
		Toplam	200	2,68	1,244
14	1	Değil	5	3,80	1,789
	2	Okur	9	2,44	1,333
	3	İlkokul	96	3,54	1,297
	4	Ortaokul	47	3,77	1,068
	5	Lise	30	3,66	1,396
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,77	1,092
		Toplam	200	3,58	1,277
21	1	Değil	5	3,20	1,483
	2	Okur	9	4,11	1,167
	3	İlkokul	96	3,58	1,311
	4	Ortaokul	47	4,00	1,022
	5	Lise	30	4,27	,944
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	4,00	1,080
		Toplam	200	3,83	1,201
28	1	Değil	5	1,80	,447
	2	Okur	9	2,11	1,269
	3	İlkokul	96	2,84	1,242
	4	Ortaokul	47	2,32	1,253
	5	Lise	30	3,43	1,382
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	3,08	1,656
		Toplam	200	2,76	1,334
35	1	Değil	5	1,60	,894
	2	Okur	9	2,89	1,364
	3	İlkokul	96	2,50	1,384
	4	Ortaokul	47	3,04	1,459
	5	Lise	30	2,80	1,495
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	2,92	1,441
		Toplam	200	2,70	1,426

(Tablo 64'ün devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
7	Gruplar arası	6,706	5	1,341	,864	,506	
	Gruplar içi	301,169	194	1,552			
	Toplam	307,875	199				
14	Gruplar arası	14,252	5	2,850	1,783	,118	
	Gruplar içi	310,142	194	1,599			
	Toplam	324,394	199				
21	Gruplar arası	16,000	5	3,200	2,292	,470	
	Gruplar içi	270,890	194	1,396			
	Toplam	286,891	199				
28	Gruplar arası	33,104	5	6,621	4,003	,002*	1-3 ² ; 1-5 ² ; 4-5 ² ;
	Gruplar içi	320,842	194	1,654			
	Toplam	353,946	199				
35	Gruplar arası	16,668	5	3,334	1,668	,144	
	Gruplar içi	387,727	194	1,999			
	Toplam	404,395	199				

Tablo 64'e bakıldığında, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulamasındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok ailelerinin ve bunun yanı sıra okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiği ve konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri arasında İstanbul'daki öğrencilerin baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Ancak sosyal çevrenin etkisi hakkında Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldikince takip etmelerine ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır [$F(5,194) = 4,003$; $p = 0,002$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan madde için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın baba öğrenim durumu okuryazar olmayan ($X=1,80$) öğrenciler ile ilkokul ($X=2,84$) ve lise mezunu ($X=3,43$) olan öğrenciler arasında ve baba öğrenim durumu ortaokul düzeyi ($X=2,32$) ile yine lise düzeyinde ($X=3,43$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.22.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan Kars'taki öğrencilerin, baba öğrenim durumlarına göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar da da tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise bir bütün halinde tablo 65'de sunulmuştur.

Tablo 65

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
7	1	Değil	6	3,67	1,033
	2	Okur	4	2,50	1,000
	3	İlkokul	46	3,15	1,210
	4	Ortaokul	52	3,31	1,197
	5	Lise	63	3,65	,970
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,90	,976
		Toplam	200	3,46	1,120
14	1	Değil	6	4,17	1,602
	2	Okur	4	2,75	1,708
	3	İlkokul	46	3,74	,953
	4	Ortaokul	52	3,75	1,007
	5	Lise	63	3,84	,937
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,95	,983
		Toplam	200	3,80	1,007
21	1	Değil	6	3,83	,983
	2	Okur	4	3,75	,957
	3	İlkokul	46	4,02	1,325
	4	Ortaokul	52	4,21	1,160
	5	Lise	63	4,41	,891
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	4,52	,911
		Toplam	200	4,26	1,089
28	1	Değil	6	3,00	1,265
	2	Okur	4	3,25	,500
	3	İlkokul	46	3,20	1,046
	4	Ortaokul	52	3,15	1,092
	5	Lise	63	3,25	1,135
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,17	1,167
		Toplam	200	3,19	1,092
35	1	Değil	6	2,67	1,033
	2	Okur	4	2,00	,816
	3	İlkokul	46	2,78	1,246
	4	Ortaokul	52	3,02	1,365
	5	Lise	63	3,19	1,189
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	3,48	,949
		Toplam	200	3,06	1,229

(Tablo 65'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
7	Gruplar arası	17,307	5	3,461	2,891	,150	
	Gruplar içi	232,315	194	1,198			
	Toplam	249,622	199				
14	Gruplar arası	6,319	5	1,264	1,253	,286	
	Gruplar içi	195,652	194	1,009			
	Toplam	201,971	199				
21	Gruplar arası	8,246	5	1,649	1,405	,224	
	Gruplar içi	227,730	194	1,174			
	Toplam	235,976	199				
28	Gruplar arası	,572	5	,114	,094	,993	
	Gruplar içi	236,848	194	1,221			
	Toplam	237,420	199				
35	Gruplar arası	15,299	5	3,060	2,082	,069	
	Gruplar içi	285,096	194	1,470			
	Toplam	300,395	199				

Tablo 65'e göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulamasındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok ailelerinin ve bunun yanı sıra okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiği ve konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri ile konuyla alakalı TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmelerine ilişkin görüşleri arasında Kars'taki öğrencilerin baba öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.23. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.23.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan İstanbul'daki öğrencilerin, anne öğrenim durumlarına göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 66'da sunulmuştur.

Tablo 66

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
7	1	Değil	23	2,78	1,278
	2	Okur	11	3,09	1,758
	3	İlkokul	112	2,61	1,181
	4	Ortaokul	28	2,21	1,166
	5	Lise	19	3,42	1,170
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,57	,976
		Toplam	200	2,68	1,244
14	1	Değil	23	3,20	1,406
	2	Okur	11	3,55	1,128
	3	İlkokul	112	3,59	1,284
	4	Ortaokul	28	3,64	1,224
	5	Lise	19	3,95	1,224
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	3,57	1,397
		Toplam	200	3,58	1,277
21	1	Değil	23	3,65	1,191
	2	Okur	11	3,45	1,214
	3	İlkokul	112	3,88	1,209
	4	Ortaokul	28	3,86	1,239
	5	Lise	19	4,26	,933
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,86	1,215
		Toplam	200	3,83	1,201
28	1	Değil	23	2,70	1,396
	2	Okur	11	3,73	1,272
	3	İlkokul	112	2,57	1,213
	4	Ortaokul	28	2,54	1,374
	5	Lise	19	3,32	1,416
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	4,00	1,414
		Toplam	200	2,76	1,334
35	1	Değil	23	2,43	1,080
	2	Okur	11	3,09	1,375
	3	İlkokul	112	2,54	1,426
	4	Ortaokul	28	3,21	1,548
	5	Lise	19	3,00	1,453
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	2,57	1,618
		Toplam	200	2,70	1,426

(Tablo 66'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
7	Gruplar arası	19,278	5	3,856	2,592	,027*	4-5 ¹ ;
	Gruplar içi	288,597	194	1,488			
	Toplam	307,875	199				
14	Gruplar arası	5,948	5	1,190	,725	,606	
	Gruplar içi	318,445	194	1,641			
	Toplam	324,394	199				
21	Gruplar arası	12,713	5	2,543	1,799	,115	
	Gruplar içi	274,178	194	1,413			
	Toplam	286,891	199				
28	Gruplar arası	32,413	5	6,483	3,911	,072	
	Gruplar içi	321,533	194	1,657			
	Toplam	353,946	199				
35	Gruplar arası	15,548	5	3,110	1,551	,176	
	Gruplar içi	388,847	194	2,004			
	Toplam	404,395	199				

Tablo 66 incelendiğinde, tehcir olarak bilinen Sevk ve İskân Kanunu ile uygulamasındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmeleri, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiği ve konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri hususuna katılmalarına dair öğrencilerin anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Fakat sosyal çevrenin etkisi hakkında Ermeni Sorunu konusunda bilgilenmelerinde en çok ailelerinin sorumluluk yüklenmesine ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır [$F(5,194)=2,592$; $p=0,027$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan ifade için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu ortaokul düzeyi ($X=2,21$) ile lise düzeyinde ($X=3,42$) olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

3.6.23.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya dâhil olan Kars'taki öğrencilerin, anne öğrenim durumlarına göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, varyanslar homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri uygulanmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 67'de belirtilmiştir.

Tablo 67

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
7	1	Değil	26	3,16	1,189
	2	Okur	11	3,09	1,044
	3	İlkokul	85	3,29	1,111
	4	Ortaokul	38	3,66	1,192
	5	Lise	29	3,76	,951
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,36	,505
		Toplam	200	3,46	1,120
14	1	Değil	26	3,46	,989
	2	Okur	11	3,09	1,221
	3	İlkokul	85	3,82	1,093
	4	Ortaokul	38	4,03	,854
	5	Lise	29	3,97	,823
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,91	,701
		Toplam	200	3,80	1,007
21	1	Değil	26	4,46	,811
	2	Okur	11	3,73	1,348
	3	İlkokul	85	4,08	1,207
	4	Ortaokul	38	4,47	,922
	5	Lise	29	4,41	,983
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	4,45	1,036
		Toplam	200	4,26	1,089
28	1	Değil	26	2,81	1,059
	2	Okur	11	3,64	,924
	3	İlkokul	85	3,23	1,020
	4	Ortaokul	38	3,29	1,250
	5	Lise	29	3,10	1,113
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,27	1,191
		Toplam	200	3,19	1,092
35	1	Değil	26	2,81	1,266
	2	Okur	11	2,82	1,328
	3	İlkokul	85	2,93	1,261
	4	Ortaokul	38	3,37	1,195
	5	Lise	29	3,28	1,099
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	3,18	1,168
		Toplam	200	3,06	1,229

(Tablo 67'nin devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Kareleri- nin Orta- laması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
7	Gruplar arası	19,290	5	3,858	3,249	,008*	1-6 ¹ ; 3-6 ¹ ;
	Gruplar içi	230,333	194	1,187			
	Toplam	249,622	199				
14	Gruplar arası	11,414	5	2,283	2,324	,440	
	Gruplar içi	190,557	194	,982			
	Toplam	201,971	199				
21	Gruplar arası	9,679	5	1,936	1,659	,146	
	Gruplar içi	226,297	194	1,166			
	Toplam	235,976	199				
28	Gruplar arası	6,842	5	1,368	1,151	,335	
	Gruplar içi	230,578	194	1,189			
	Toplam	237,420	199				
35	Gruplar arası	8,872	5	1,774	1,181	,320	
	Gruplar içi	291,523	194	1,503			
	Toplam	300,395	199				

Tablo 67'ye göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulamasındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmeleri, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiğini ve konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri hususlarına katılmalarına dair öğrencilerin anne öğrenim durumlarına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Ancak sosyal çevrenin etkisi hakkında Ermeni Sorunu konusunda bilgilenmelerinde en çok ailelerinin sorumluluk yüklenmesine ilişkin katılımcı görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [F(5,194)= 3,249; p= 0,008 (p<0,05)].

Farklılık bulunan ifadeler için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tukey testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite düzeyi (X=4,36) ile anne öğrenim düzeyi okuryazar olmayanlar (X=3,16) ve ilkokul mezunu seviyesinde (X=3,29) olan öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

3.6.24. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.24.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Ankete dâhil edilen İstanbul'daki öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisine dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise bir bütün halinde tablo 68'de belirtilmiştir.

Tablo 68

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-7	Evet	28	2,57	1,451	,474	,636
	Hayır	172	2,69	1,211		
İfade-14	Evet	28	3,61	1,257	,106	,916
	Hayır	172	3,58	1,283		
İfade-21	Evet	28	4,36	1,062	2,563	,011*
	Hayır	172	3,74	1,202		
İfade-28	Evet	28	3,18	1,467	1,779	,077
	Hayır	172	2,70	1,303		
İfade-35	Evet	28	3,14	1,508	1,803	,073
	Hayır	172	2,62	1,403		

Tablo 68'e göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok ailelerinin ve bunun yanı sıra okullarının

sorumluluk yüklenmesi gerektiği ve adı geçen sorunla ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmeleri hususlarına katılmalarına dair öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak öğrencilerin Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerinin bilgilendireceğini düşünmeleri [t =2,563; p= 0,011; $p < 0,05$] konusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

3.6.24.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

Ankete dâhil edilen Kars'taki öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisine dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. T-testi tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise bir bütün halinde tablo 69'da sunulmuştur.

Tablo 69

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları İle Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

İfadeler	Yaşanan Olay	N	X	SS	t	p
İfade-7	Evet	50	3,56	1,198	,726	,469
	Hayır	150	3,43	1,095		
İfade-14	Evet	50	3,92	,986	,985	,326
	Hayır	150	3,76	1,014		
İfade-21	Evet	50	4,54	,813	2,155	,032*
	Hayır	150	4,16	1,153		
İfade-28	Evet	50	3,46	1,111	1,995	,047*
	Hayır	150	3,11	1,075		
İfade-35	Evet	50	3,32	1,133	1,771	,078
	Hayır	150	2,97	1,250		

Tablo 69 incelendiğinde, Sevk ve İskân Kanunu ve uygulaması hakkındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, sorun hakkında bilgilendirmelerinde en çok ailelerinin ve bunun yanı sıra okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiği hususunda katılımcıların I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak öğrencilerin Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerinin bilgilendireceğini düşünmeleri [$t = 2,155$; $p = 0,032$; $p < 0,05$] ile sorunla ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmeleri [$t = 1,995$; $p = 0,047$; $p < 0,05$] hususunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

3.6.25. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular

3.6.25.1. İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya dâhil edilen İstanbul'daki öğrencilerin, okunan kitap sayısına göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisine dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 70'de sunulmuştur.

Tablo 70

İstanbul İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
7	1	Okumadım	134	2,51	1,212
	2	1 Tane Okudum	28	2,75	1,206
	3	2 Tane Okudum	14	3,14	1,406
	4	3 Tane Okudum	4	3,00	,816
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,25	1,293
		Toplam	200	2,68	1,244
14	1	Okumadım	134	3,45	1,306
	2	1 Tane Okudum	28	3,82	1,188
	3	2 Tane Okudum	14	4,00	1,177
	4	3 Tane Okudum	4	4,50	,577
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,70	1,261
		Toplam	200	3,58	1,277
21	1	Okumadım	134	3,69	1,247
	2	1 Tane Okudum	28	4,07	1,086
	3	2 Tane Okudum	14	4,36	1,277
	4	3 Tane Okudum	4	3,50	,577
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	4,10	,912
		Toplam	200	3,83	1,201
28	1	Okumadım	134	2,47	1,272
	2	1 Tane Okudum	28	3,11	1,133
	3	2 Tane Okudum	14	3,79	1,251
	4	3 Tane Okudum	4	2,00	1,414
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	3,70	1,218
		Toplam	200	2,76	1,334
35	1	Okumadım	134	2,61	1,430
	2	1 Tane Okudum	28	2,64	1,311
	3	2 Tane Okudum	14	3,29	1,590
	4	3 Tane Okudum	4	3,50	,577
	5	4 ve Üstü, Okudum	20	2,75	1,517
		Toplam	200	2,70	1,426

(Tablo 70'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	P	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
7	Gruplar arası	13,691	4	3,423	2,269	,063	
	Gruplar içi	294,184	195	1,509			
	Toplam	307,875	199				
14	Gruplar arası	10,199	4	2,550	1,582	,180	
	Gruplar içi	314,195	195	1,611			
	Toplam	324,394	199				
21	Gruplar arası	10,157	4	2,539	1,789	,133	
	Gruplar içi	276,734	195	1,419			
	Toplam	286,891	199				
28	Gruplar arası	49,351	4	12,338	7,898	,000*	1-3 ¹ ; 1-5 ¹ ;
	Gruplar içi	304,595	195	1,562			
	Toplam	353,946	199				
35	Gruplar arası	8,538	4	2,135	1,052	,382	
	Gruplar içi	395,857	195	2,030			
	Toplam	404,395	199				

Tablo 70'e göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulamasındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğu, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok ailelerinin ve bunun yanı sıra okullarının sorumluluk yüklenmesi gerektiği ve konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmeleri hususlarına katılmalarında öğrencilerin okudukları kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Fakat sosyal çevrenin etkisi hakkında Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmelerine ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(5,194) = 7,898$; $p = 0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan bu ifade için varyanslar homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek gayesiyle tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=2,47$) öğrenciler ile iki ($X=3,70$) ve dört/üstü kitap okuyan ($X=3,79$) öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.6.25.2. Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya dâhil edilen Kars'taki öğrencilerin, okunan kitap sayısına göre Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisine dair ifade ettikleri görüşleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi ve farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. ANOVA tablosundan ve tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen değerler ise tablo 71'de belirtilmiştir.

Tablo 71

Kars İlindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu İle Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerinin Konuyla İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
7	1	Okumadım	62	2,87	1,166
	2	1 Tane Okudum	70	3,74	,912
	3	2 Tane Okudum	38	3,71	1,293
	4	3 Tane Okudum	17	3,65	,606
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,77	,927
		Toplam	200	3,46	1,120
14	1	Okumadım	62	3,48	1,141
	2	1 Tane Okudum	70	3,94	1,006
	3	2 Tane Okudum	38	3,89	,559
	4	3 Tane Okudum	17	4,12	,993
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,85	1,144
		Toplam	200	3,80	1,007
21	1	Okumadım	62	4,06	1,341
	2	1 Tane Okudum	70	4,30	,998
	3	2 Tane Okudum	38	4,16	1,053
	4	3 Tane Okudum	17	4,71	,470
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	4,62	,650
		Toplam	200	4,26	1,089
28	1	Okumadım	62	3,16	1,011
	2	1 Tane Okudum	70	2,97	1,007
	3	2 Tane Okudum	38	3,34	1,146
	4	3 Tane Okudum	17	3,59	1,278
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,62	1,325
		Toplam	200	3,19	1,092
35	1	Okumadım	62	2,63	1,283
	2	1 Tane Okudum	70	3,14	1,107
	3	2 Tane Okudum	38	3,32	1,165
	4	3 Tane Okudum	17	3,18	1,380
	5	4 ve Üstü, Okudum	13	3,69	1,109
		Toplam	200	3,06	1,229

(Tablo 71'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
7	Gruplar arası	31,255	4	7,814	6,978	,000*	1-2 ² ; 1-3 ² ; 1-4 ² ;
	Gruplar içi	218,367	195	1,120			
	Toplam	249,622	199				
14	Gruplar arası	9,621	4	2,405	2,438	,084	
	Gruplar içi	192,350	195	,986			
	Toplam	201,971	199				
21	Gruplar arası	7,898	4	1,974	1,688	,045*	1-4 ² ;
	Gruplar içi	228,078	195	1,170			
	Toplam	235,976	199				
28	Gruplar arası	9,322	4	2,331	1,992	,097	
	Gruplar içi	228,098	195	1,170			
	Toplam	237,420	199				
35	Gruplar arası	19,905	4	4,976	3,460	,009*	1-3 ¹ ; 1-5 ¹ ;
	Gruplar içi	280,490	195	1,438			
	Toplam	300,395	199				

Tablo 71'e göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulamasındaki görüşlere sosyal çevrenin etkisi ile ilgili düşüncelerin oluşmasında, sorun hakkında bilgilenmelerinde en çok okullarının sorumluluk üstlenmesi ve konuya dair TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, ellerinden geldiğince takip etmeleri hususlarına katılmalarında öğrencilerin okudukları kitap sayısına göre $p \leq 0,05$ manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Ancak sosyal çevrenin etkisi hakkında Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilenmelerinde en çok ailelerinin sorumluluk yüklenmesine ilişkin öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır [$F(4,195)=6,978$; $p=0,000$ ($p < 0,05$)].

Farklılık bulunan ifade için varyanslar homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla tamhane testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=2,87$) öğrenciler ile bir ($X=3,74$), iki ($X=3,71$) ve üç kitap okuyan ($X=3,65$) öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca sosyal çevrenin etkisi hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin kendilerini bilgilendireceğini düşünmelerine ilişkin öğrenci görüşleri ara-

sında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(4,195)=1,688$; $p=0,045$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan ifade için varyanslar yine homojen dağılmadığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla yine tamhane testi uygulanmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=4,06$) öğrenciler ile üç kitap okuyan ($X=4,71$) öğrenciler arasında olduğu bulunmuştur.

Bunun yanı sıra sosyal çevrenin etkisi hakkında internetin önemli bir yeri olduğuna ilişkin Kars'taki öğrenci görüşleri arasında gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F(4,195)=3,460$; $p=0,009$ ($p<0,05$)].

Farklılık bulunan görüşler için varyanslar bu kez homojen dağıldığından, hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek maksadıyla tukey testi yapılmıştır. Gruplar arasında oluşan farklılığın hiç kitap okumayan ($X=2,63$) öğrenciler ile iki ($X=3,32$) ve dört/üstü kitap okuyan ($X=3,69$) öğrenciler arasında olduğu anlaşılmıştır.

3.7. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testinden Aldıkları Puanları Yansıtan Bulgular

İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin başarı testi puanları için cevapların istatistiksel dağılım sonuçları tablo 72'de verilmiştir. Bunun yanı sıra tablo 72'de İstanbul ve Kars illeri arasında başarı testi puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t- testi yapılmış ve tanımlayıcı istatistiklerle birlikte t- testi sonuçları da gösterilmiştir.

Tablo 72

İstanbul ve Kars İllerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Başarı Testi Puanları İçin Bağımsız T-Testi Sonuçları

Okudukları Yer	N	X	SS	t	p
İstanbul	200	45,4875	15,21764	5,069	,001*
Kars	200	53,4380	16,13694		

Tablo 72 incelendiğinde, İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin başarı testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$t=5,069$; $p=0,001$; $p<0,05$]. Buna göre, İstanbul'da öğrenim gören 8. sınıf öğrenci-

lerinin başarı testine verdiği cevapların ortalaması 45,4875 iken bu ortalama Kars'ta öğrenim gören 8. sınıf öğrencileri için 53,4380 olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.8. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Arasında; İşleme Tabi Tutulan Değişkenlerin Yansıtıldığı Bulgular

3.8.1. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin cinsiyetlerine göre başarı testi puanları için cevapların istatistiksel dağılımları tablo 73'de verilmiştir. İstanbul ve Kars illeri arasında öğrencilerin cinsiyetlerine göre başarı testi puanları bakımından bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve tanımlayıcı istatistiklerle birlikte t-testi sonuçlarına da ayrıca tablo 73'de değinilmiştir.

Tablo 73

İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Cinsiyetlerine Göre İstatistiksel Dağılımları

Okudukları Yer	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İstanbul	Kız	116	45,2155	14,77575	0,296	,767
	Erkek	84	45,8631	15,88975		
Kars	Kız	92	53,6696	17,00676	0,187	,852
	Erkek	108	53,2407	15,43474		

Tablo 73'e bakıldığında, öğrencilerin öğrenim gördükleri il açısından cinsiyetlerine göre İstanbul [t= 0,296 p= 0,767; p<0,05] ve Kars için [t= 0,187 p= 0,852; p<0,05] sonuçları bulunmuş olup her iki il içinde cinsiyet bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.8.2. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Araştırmaya konu olan her iki ilde öğrenim gören öğrencilerin baba eğitim durumlarına göre başarı testi puanları için cevapların tanımlayıcı istatistiksel dağılımları ve tek yönlü varyans analizi sonuçları tablo 74’de verilmiştir.

Tablo 74

İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Baba Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
İstanbul	1	Değil	5	41,5000	13,18143
	2	Okur	9	42,5000	18,02776
	3	İlkokul	96	43,3594	16,06249
	4	Ortaokul	47	44,2553	12,32392
	5	Lise	30	49,5833	14,00559
	6	Yüksekokul-Üniversite	13	59,8077	12,13902
Kars	1	Değil	6	40,8333	15,13825
	2	Okur	4	35,0000	17,55942
	3	İlkokul	46	53,9152	13,94225
	4	Ortaokul	52	51,8750	15,39413
	5	Lise	63	56,7460	17,41127
	6	Yüksekokul-Üniversite	29	53,4483	15,78898

Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tam hane ²
İstanbul	Gruplar arası	3835,120	5	767,024	3,522	,005*	3-6 ¹ ; 4-6 ¹
	Gruplar içi	42248,599	194	217,776			
	Toplam	46083,719	199				
Kars	Gruplar arası	3140,032	5	628,006	2,503	,032	Grup içi
	Gruplar içi	48679,759	194	250,927			
	Toplam	51819,791	199				

Tablo 74’deki tanımlayıcı istatistik verilerine göre, İstanbul ilinde öğrenim gören öğrencilerin baba öğrenim durumlarına göre başarı testine verdikleri cevaplardan

aldıkları puanların ortalaması 41,5000–59,8077 iken bu durum Kars ili için 35,0000–56,7460 değerleri arasında değiştiği görülmektedir.

Tablo 74’deki tek yönlü varyans analizi sonuçları incelendiğinde ise başarı testinin uygulandığı İstanbul ve Kars illerindeki öğrenim gören 8. sınıf öğrencilerinin baba öğrenim durumlarına göre hem İstanbul ilindeki [$F(5,194)=3,522$; $p=0,005$ ($p<0,05$)] hem de Kars ilindeki [$F(5,194)= 2,503$; $p= 0,032$ ($p<0,05$)] öğrencilerin başarı testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. İstanbul ilinde babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler ile babası ilkököl ve ortaokul mezunu olan öğrenciler arasında üniversite mezunları lehine fark olduğu belirlenmiştir ($X_6=59,8077$; $X_3=43,3593$; $X_4=44,2553$). Kars ilinde tespit edilen farklılığın ise grup içi farklılık olduğu, gruplar arasında bir farklılığın söz konusu olmadığı anlaşılmıştır.

3.8.3. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin anne eğitim durumlarına göre başarı testi puanları için cevapların tanımlayıcı istatistiksel dağılımları ve tek yönlü varyans analiz sonuçları tablo 75’de verilmiştir.

Tablo 75

İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Anne Öğrenim Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
İstanbul	1	Değil	23	37,0652	13,19978
	2	Okur	11	47,2727	18,69006
	3	İlkokul	112	45,9375	14,12670
	4	Ortaokul	28	46,3393	18,18732
	5	Lise	19	46,5789	14,46285
	6	Yüksekokul-Üniversite	7	56,7857	14,62833
Kars	1	Değil	26	51,4423	17,25070
	2	Okur	11	49,7727	16,60025
	3	İlkokul	85	54,1188	15,37159
	4	Ortaokul	38	57,4342	15,70943
	5	Lise	29	50,2586	17,60612
	6	Yüksekokul-Üniversite	11	51,1364	16,48346

Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamha ne ²
İstanbul	Gruplar arası	2625,735	5	525,147	2,344	,043*	1-6 ¹
	Gruplar içi	43457,983	194	224,010			
	Toplam	46083,719	199				
Kars	Gruplar arası	1248,995	5	249,799	,958	,445	
	Gruplar içi	50570,796	194	260,674			
	Toplam	51819,791	199				

Tablo 75’de gösterilen tanımlayıcı istatistik verilerinde; İstanbul ilinde öğrenim gören öğrencilerin anne öğrenim durumlarına göre başarı testine verdikleri cevaplardan aldıkları puanların ortalaması 37,0652–56,7857 iken bu durum Kars ili için 49,7727–57,4342 değerleri arasında değiştiği belirlenmiştir.

Tablo 75’deki tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında ise anne öğrenim durumlarına göre İstanbul ilindeki [F (5,194)= 2,344; p=0,043 (p<0,05)] öğrencilerin, başarı testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Mevcut farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için varyanslar homojen olduğunda tukey, varyansların homojen olmadığı durumlarda da tamhane testleri uygulanmıştır. İstanbul ilinde annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler ile annesi okuryazar olmayan öğrenciler arasında üniversite mezunla-

rı lehine fark olduğu bulunmuştur ($X_6=56,7857$; $X_1=37,0652$). Ancak anne öğrenim durumlarına göre Kars ilindeki [$F(5,194)=0,958$; $p=0,445$ ($p<0,05$)] öğrencilerin, başarı testi puanları arasında ise anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

3.8.4. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları

İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre başarı testi puanlarının istatistiksel dağılımları tablo 76’da sunulmuştur. İstanbul ve Kars illeri arasında öğrencilerin geçmişte her iki millet arasında yaşanan olaylara göre başarı testi puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve tanımlayıcı istatistiklerle birlikte t-testi sonuçları tablo 76’da birlikte verilmiştir.

Tablo 76

İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylara Göre İstatistiksel Dağılımları

Öğrenim Gördükleri Yer	Cevaplar	N	X	SS	t	p
İstanbul	Evet	28	47,5893	15,25223	0,787	,432
	Hayır	172	45,1453	15,22902		
Kars	Evet	50	54,4020	14,19337	0,487	,627
	Hayır	150	53,1167	16,76660		

Tablo 76 incelendiğinde, geçmişte her iki millet arasında yaşanan olaylara göre, gerek İstanbul [$t=0,787$; $p=0,432$; $p<0,05$] ili ve gerek Kars [$t=0,487$; $p=0,627$; $p<0,05$] ili için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir.

3.8.5. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin Ermeni Sorunu ile ilgili kitap/makale okuma sayılarına göre başarı testi puanları için cevapların tanımlayıcı istatistiksel dağılımları ve tek yönlü varyans analiz sonuçları tablo 77’de birlikte verilmiştir.

Tablo 77

İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Okunan Kitap/Makale Sayısı Durumlarına Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
İstanbul	1	Okumadım	134	44,4030	15,16569
	2	Bir tane okudum	28	45,4464	16,23117
	3	İki tane okudum	14	51,4286	15,83309
	4	Üç tane okudum	4	40,6250	11,25000
	5	Dört ve Üstü, okudum	20	49,6250	13,86673
Kars	1	Okumadım	62	52,2194	16,92117
	2	Bir tane okudum	70	51,7143	15,96272
	3	İki tane okudum	38	52,4342	15,65557
	4	Üç tane okudum	17	60,8824	15,76044
	5	Dört ve Üstü, okudum	13	61,7308	11,38276

Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
İstanbul	Gruplar arası	1088,757	4	272,189	1,180	,321	
	Gruplar içi	44994,962	195	230,743			
	Toplam	46083,719	199				
Kars	Gruplar arası	2174,471	4	543,618	2,135	,078	
	Gruplar içi	49645,320	195	254,591			
	Toplam	51819,791	199				

Yukarıda verilen tablo 77’deki tanımlayıcı istatistik verilerinde; İstanbul ilinde öğrenim gören öğrencilerin okunan kitap sayısına göre başarı testine verdikleri cevaplar-

dan aldıkları puanların ortalaması 40,6250–49,6250 iken bu durum Kars ili için 51,7143–61,7308 değerleri arasında değiştiği görülmektedir.

Bununla beraber söz konusu illerdeki araştırma grubunu oluşturan 8. sınıf öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile ilgili kitap/makale okuma sayılarına göre sorulara verdikleri cevaplar arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Konu ile alakalı kitap/makale okuma sayılarına göre hem İstanbul [F(4,195)=1,180; p=0,321 (p<0,05)] hem de Kars ilindeki [F(4,195)=2,135; p=0,078 (p<0,05)] öğrencilerin başarı testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

3.8.6. İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Uygulama Yapılan Okul Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Tablo 78’de İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin buldukları okullara göre başarı testi puanları için cevapların tanımlayıcı istatistiksel dağılımları ve tek yönlü varyans analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 78

İstanbul ve Kars İllerindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu İle İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanlarının Uygulama Yapılan Okullara Göre İstatistiksel Dağılımları

Tanımlayıcı istatistikler

			N	X	SS
İstanbul	1	İİO1	40	47,8750	16,31570
	2	İİO2	40	44,1875	13,98703
	3	İİO3	40	48,1250	13,40625
	4	İİO4	40	50,2500	16,34759
	5	İİO5	40	37,0000	12,68706
Kars	1	KİO1	40	32,5000	9,62435
	2	KİO2	40	59,3125	9,47310
	3	KİO3	40	59,1875	9,47986
	4	KİO4	40	51,7525	12,13404
	5	KİO5	40	64,4375	16,22644

(Tablo 78'in devamı) Tek yönlü ANOVA

		Karelerinin Toplamı	SD	Karelerinin Ortalaması	F	p	Tukey ¹ HSD Tamhane ²
İstanbul	Gruplar arası	4362,625	4	1090,656	5,098	,001*	1-5 ¹ ; 3-5 ¹ ; 4-5 ¹
	Gruplar içi	41721,094	195	213,954			
	Toplam	46083,719	199				
Kars	Gruplar arası	25191,850	4	6297,963	46,121	,001*	1-2 ² ; 1-3 ² ; 1-4 ² ; 1-5 ² ; 2-4 ² ; 3-4 ² ; 5-4 ²
	Gruplar içi	26627,941	195	136,554			
	Toplam	51819,791	199				

Tablo 78'de belirtilen tanımlayıcı istatistik verilerine bakıldığında; İstanbul ilinde öğrenim gören öğrencilerin başarı testine verdikleri cevaplardan aldıkları puanların ortalamasının 37,0000–50,2500 Kars ili için ise 32,5000–64,4375 değerleri arasında değiştiği görülmektedir.

Ayrıca tablo 78'deki tek yönlü varyans analizi neticelerine bakıldığında, başarı testi-nin uygulandığı her iki ilde öğrenim gören 8. sınıf öğrencilerinin buldukları okul-lara göre hem İstanbul [$F(4,195)= 5,098$; $p=0,001$ ($p<0,05$)] hem de Kars ilindeki [$F(4,195)= 46,121$; $p=0,001$ ($p<0,05$)] öğrencilerin başarı testi puanları arasında ista-tistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılığın hangi grup-lar arasında olduğunu belirlemek amacıyla varyanslar homojen olduğunda tukey, homojen olmadığı durumlar için de tamhane testleri yapılmıştır. İstanbul ilinde İİO1 öğrencileri ile İİO5 öğrencileri arasında İİO1'in lehine ($X_1=47,8750$; $X_5=37,0000$), İİO3 öğrencileri ile İİO5 öğrencileri arasında İİO3'ün lehine ($X_3=48,1250$; $X_5=37,0000$) ve yine İİO4 öğrencileri ile İİO5 öğrencileri arasında İİO4 lehine ($X_4=50,2500$; $X_5=37,0000$) fark olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma evreninin diğer bir ayağı olan Kars'ta ise KİO1 öğrencileri ile KİO2, KİO3, KİO4 ve KİO5 öğrencileri arasında, KİO1 öğrencileri aleyhine fark olduğu tespit edilmiştir ($X_1=32,5000$; $X_2=59,3125$; $X_3=59,1875$; $X_4=51,7525$; $X_5=64,4375$). Bu-nunla birlikte KİO4 öğrencileri ile KİO2, KİO3 ve KİO5 öğrencileri arasında da KİO4 öğrencileri aleyhine fark olduğu anlaşılmıştır ($X_4=51,7525$; $X_2=59,3125$; $X_3=59,1875$; $X_5=64,4375$).

BÖLÜM IV

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmanın alt problemlerine göre elde edilen bulgulara ilişkin sonuçlar ortaya konulmuştur. Araştırmanın sonuçları, ilgili literatür ışığında tartışılmış ve sonuçlar doğrultusunda da bir takım öneriler geliştirilmiştir.

4.1. Sonuç ve Tartışma

- Araştırmada öğrencilerin çoğunluğu, Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanında Ertan (2003) tarafından toplam dört üniversitede (Bilkent Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ve Hacettepe Üniversitesi) 1,222 öğrenci ile yapılan "Yüksek Öğrenim Gençliğinin Ermeni Sorunu Hakkındaki Bilgi ve Bilinç Düzeyi" adlı çalışmada öğrencilerin %81'i Ermeni Sorunu hakkındaki bilgi düzeylerini yetersiz ya da çok yetersiz gördüklerini ifade etmişlerdir. Yine Türkiye Ekonomik ve Sosyal Ettütler Vakfı "TESEV" ile Ermenistan'dan Sociological and Marketing Research Center "HASA", tarafından iki ülkede, iki ülkeyi de yakından ilgilendiren *Ermenistan ve Türkiye Vatandaşlarını Karşılıklı Algılama Projesi* başlıklı bir araştırma yapılmıştır (Kaplan, 2005, s. 29–33). Türkiye'den 34 il ve 68 ilçeden 1,200, Ermenistan'dan ise 10 vilayete bağlı 21 kentten 18–60 ve üstü yaş grubundan 1,000 katılımcı ile yapılan araştırmada, ülke vatandaşlarında siyasî ve dinî konular başta olmak üzere her iki tarafta da derin bir bilgisizlik olduğu saptanmıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi bu araştırmanın sonuçları ile daha önce farklı zamanlar ve ölçeklerde ele alınan araştırma sonuçları arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin genelinin Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgisi olmadığını beyan etmesine rağmen aynı kanunun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğuna dair katılımcılar arasında büyük oranda bir görüş birliği vardır. Üstelik I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik "katliamlar" yaptıklarına sadece % 10 gibi küçük bir dilim katılmamıştır. Fakat bu sonuç bile katılımcıların, göçe

tabi tutulan Ermenilerin neler hissettiklerini anlamalarına engel teşkil etmemiştir. Başka bir ifadeyle öğrenciler her şeye rağmen Ermenilerin, geçmişte yaşanan olaylar esnasında neler çektiğini anladıklarını belirterek, empati becerilerinin gelişmiş olduğunu da göstermişlerdir. Konuyu daha derin araştırmak, daha fazla bilgi edinmek ve ayrıntılı veri toplamak için az sayıda öğrenciyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler de bu sonuçları doğrular niteliktedir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu söz konusu görüşmelerde kendilerinde bu düşüncelerin oluşmasında özellikle “*derslerden ve öğretmenlerden*” etkilendikleri yanıtını vermişlerdir. Konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar incelendiğinde bu araştırmanın bulgularıyla çelişen sonuçların da var olduğu görülmektedir. Örneğin Ertan (2003) tarafından üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada öğrencilerin büyük bir kısmı konuyla ilgili bilgilenme kaynağı olarak ders kitaplarını değil de, televizyon ve radyo programlarını işaret etmişlerdir. Ayrıca Kaplan (2005)’ın aktardığı kadarıyla TESEV ve HASA’nın, birlikte yaptıkları araştırmaya göre ise gerek Türkler, gerekse de Ermeniler, birbirleri hakkındaki bilgilerini gazete ve televizyonun yanı sıra tarih kitaplarından edinmektedirler. Ermeniler’de görsel ve yazılı materyale ait oran % 95,5 iken, Türkler’de ise bu oran % 48’le sınırlı kalmaktadır. Aynı araştırmada Ermenistanlı katılımcılar açısından bilgilenmek amacıyla dikkat çekici bir başka önemli kaynak ise eski kuşaklar ve aile büyüklerinin varlığıdır. Ermeni katılımcıların % 92,7’si, Türkiye ve Türklerle ilgili bilgilerini bu yolla edinmektedirler. Aynı konuda Türkler’deki oran ise sadece % 7,2’dir. Alanyazında da değinildiği gibi Ermenistan halkının, diasporanın etkisiyle geçmişe dair anıları tekrardan canlandırılma yoluna gidilmiş, millî kimliklerini korumak ve tarih şuurlarını canlı tutmak amacıyla sözlü tarih çalışmaları için telkinlerde hatta propagandalarda bulunulmuştur. Bu bulgunun da bu tür etkiler nedeniyle yüksek oranda sonuçlandığını düşünmek mümkün görünmektedir.

- Araştırmaya katılan öğrencilerin, büyük çoğunluğu (%86,6) ad koyma yetkisi kendilerinde olsa Sevk ve İskân Kanunu yerine “*zorunlu göç*” kavramını tercih etmekle daha önce ortaya çıkan sonuçlara paralel görüş bildirmişlerdir. Yarı yapılandırılmış görüşme sonuçları da aynı doğrultuda seyretmekle beraber, özellikle İstanbul’da yapılan görüşmelerde “*vatana ihanet kanunu ve doğu güvenliği kanunu*” gibi farklı ve sert söylemlere ulaşılmıştır. Metin (2007)’in *T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde Ermeni Meselesinin Öğretimi* üzerine yaptığı araştırma

bulgularından doğrudan olmasa da dolaylı olarak var olan çalışmanın bulgusuyla benzerlik gösteren sonuç; lise öğrencilerinin % 88 gibi büyük bir kısmının Ermeni denilince akıllarında uyanan ilk kelimenin “*ihanel*”, “*hainlik*”, “*iftira eden*”, “*aldatan*”, “*nankör*”, “*düşman*” ve “*terör*” gibi sert ifadelerin olduğunu söylemiş olmalarıdır. “*Bir millet*” ve “*millet-i sadıka*” şeklinde ılımlı tarzda kelimelerle soruyu cevaplayanların oranı ise sadece % 12’de kalmıştır. Metin (2007)’in çalışmasında yer alan bu ifadeler, bu çalışmanın Sevk ve İskân Kanununun yeniden adlandırılmasına ilişkin bulguları ile örtüşmektedir.

- Araştırmada katılımcılar; Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inandıklarından göçe sebep olan bir kanunun çıkarılmasında Ermeni davranışlarının etkili olduğunu söylemiş ve tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna kanaat getirmişlerdir. Hem görüşme ve hem de anket bulgularına göre öğrenciler tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını ve bu yüzden Ermenilere yönelik bir soykırım olmadığına inandıklarını ifade etmişlerdir. Fakat İstanbul’daki öğrenciler (1/5) özellikle birebir görüşmelerde bu durumun aksini iddia etmektedirler.
- İstanbul ve Kars’taki öğrencilere göre Türkler, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiş olduğundan I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilere soykırım yaptığını kabul etmemeli ve bu konuyu bilimsel ortamlara çekmelidirler. Bundan dolayıdır ki Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet olarak, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesi fikri ağırlık kazanmıştır. Ayrıca katliama uğrayan şehitler için anıt mezarlar dikilmesi de ön plana çıkmıştır. Bunların haricinde ise konu ile alakalı internet ortamında propaganda yapılması, öngörülen faaliyetler arasında katılım derecesine göre son sırada kalmıştır.
- Ermeni Sorunu’nun Osmanlı Devleti’nin devamı olduğundan ötürü Türkiye’yi de ilgilendirdiğini ağırlıklı olarak düşünen öğrenciler, aynı zamanda ne dışarıdaki Ermenileri tamamen düşman görmekte (2/3) ne de halk olarak Ermenilerle aralarında bir sorun olduğunu düşünmektedirler. Kaplan (2005)’in aktardığı TESEV ve HASA’nın, ortak araştırmasındaki bulgular, çalışmanın bu yöndeki sonucunu desteklememektedir. TESEV ve HASA’nın çarpıcı sonucuna göre Türkiye ve Ermenistan

halklarının ilişki düzeyini/niteliğini tespit etmeye yönelik sorunun cevabında; her iki ülkenin insanları, Türkler ile Ermenilerin birbirleriyle iyi geçinmek istemediğini düşünmektedir. Genellikle "*sevmezler*" diyenlerin oranının Ermenistan'da % 51,3'ü, Türkiye'de % 33,6'yı bulması bunun bir göstergesidir. Ancak, Türkiye kesiminde bu oranın az çıkması hoşgörü adına umut verici bir durumdur. Başka bir umut verici husus da, "*Her iki taraftaki önyargılar, Ermeni ve Türk halkları arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemektedir*" önermesine, Ermenilerin % 30'unun, Türklerin ise % 24,4'ünün katılmasıdır. Bu da, önyargıların ortadan kalkması durumunda ilişkilerin normalleşmeye başlayacağını ortaya koyması bakımından önemli bulunmuştur.

- TESEV ve HASA'nın araştırmasının aksine, bu çalışma çerçevesinde İstanbul ve Kars'taki katılımcılar, Rusya'nın ve Batılı devletlerin kışkırtmaları sonucu Ermenilerin soykırım iddialarını sürdürmelerinin iki ülke arasındaki ilişkilerin düzene girmesini engellediğini dile getirmişlerdir. Eurovision Şarkı Yarışmasında Türkiye'nin Ermenistan'a 10 puan vermiş olmasına rağmen, Ermenistan'ın Türkiye'ye 0 puan vermesini de bu duruma kanıt olarak ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden yapılacak olan diğer yarışmalarda iyi görünmek için Ermenistan'a hak etmediği puanların verilmemesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Alman Marshall Fonu'nun yaptırdığı araştırmanın bulgularından bazıları da, çalışmadan elde edilen yukarıdaki sonuçları desteklemektedir. Dünyaca ünlü Marshall Fonu tarafından Amerika ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 12 Avrupa ülkesinde (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Polonya, Slovakya, İspanya, Romanya, Bulgaristan) 4 Haziran 2007 ile 23 Haziran 2007 tarihleri arasında yapılan "Transatlantik Eğilimler" adlı araştırma (Sabah, 7 Eylül 2007), Türklerin gün geçtikçe dünyadan uzaklaştığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Araştırmaya göre Türkler genel anlamda dış politika konularından uzaklaşarak iç meselelere dönmüşlerdir. Bu çalışmada konumuzla örtüşen bulgu ise dünyada en sevilmeyen ülke İsrail'dir sonucuna rağmen, Türkiye'nin Rusya ve Çin'e karşı en soğuk duyguyu beslemiş olduğu gerçeğidir.
- Ayrıca Kars ve İstanbul'daki öğrenciler, Avrupa Parlamentosu'nun, Ermeni soykırım iddialarını Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesi için pazarlık konusu yapmasını da Türkiye'yi AB'ye almamak için bir "*bahane*" olarak değerlendirmektedirler. Amacın Sevr Antlaşmasının en azından bir bölümünü kabul ettirmekten başka bir şey olmadığını dile getiren öğrencilere göre, onların dediğini yapmak ancak

“*atalarımıza ihanet*” ile açıklanabilir. Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nin temel-lerini atarken “*tam bağımsızlık*” ilkesini ilk sıraya oturtmuştur. Ülke geleceğinin teminatı olan öğrenciler de dile getirdikleri görüşlerinde kendilerinden beklenen davranışı sergilemekle Atatürk’ün söz konusu tamamlayıcı ilkesine uygun yorumda bulunmuşlardır.

- Araştırmada öğrenciler, Türk-Ermeni ihtilafında konunun muhatabı olmayan devletlerin tarafsız kalmasının en doğru seçenek olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Katılımcı görüşmelerinde, oluşturulacak bir kurulla çözüme yönelik tekliflerin değerlendirilebileceği ve ilgisiz ülkelerin de bu kurula müdahil olabilecekleri fikri belirtmiştir. Kars’taki öğrenciler bu kurulun tarihçilerden, İstanbul’daki öğrenciler de siyasetçilerden oluşması gerektiğine kanaat getirmiştir. Yine Kaplan (2005)’ın bildirdiği TESEV ve HASA’nın, ortak araştırmasına göre de elde edilen bulgular bir nevi İstanbul’daki öğrenci görüşlerini ile örtüşmekteyken Kars’taki katılımcıların görüşleriyle de çelişmektedir. Şöyle ki; TESEV ve HASA’nın araştırmasında iki ülke arasındaki sorunların çözümü konusunda Ermenistanlı ve Türkiyeli katılımcılar, devletlerarası diplomatik ilişkilerin faydalı olacağı kanaatinde birleşmektedirler. Ermenistanlı katılımcıların % 74,8’i, Türkiyeli katılımcıların ise % 57,8’i bu fikri desteklemektedir. Anlaşılan odur ki, bu bağlamda dolaylı aktörler daha az etkili olmaya başladıkça, dışardan grupların müdahalesi olmaksızın her iki taraf birbirini doğrudan tanıyacak ve daha iyi anlayabilecektir.
- Öğrenciler, “*Ermeni soykırımı yapmadık, böyle bir şey yok*” diyen birinin, Fransa veya başka bir ülkede tutuklanmalarını da “*demokrasiye ve düşünce özgürlüğüne aykırı*” bir durum olarak değerlendirmişlerdir.
- İlköğretim 8. sınıf öğrencilerine göre T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde en çok ilgilerini çeken konu Ermeni Sorunu’dur. Bu yüzden Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmek kendileri için gereklidir. Bunun için de sorunla ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda kendilerinin bilgilendirilmesinin şart olduğunu belirtmektedirler. Bu bulguları destekleyen bir çalışma da her ne kadar ilköğretim T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabına yönelik olmasa da Yılmaz (2005) tarafından Hacettepe Üniversitesinde 1995–1996 bahar yarıyılı sonunda 33 bölümden, 1,008 öğrenciye 20 soruluk bir anket uygulamasıyla

yapılmıştır. Sosyal ve fen bilimleri alanında sonuçların ayrı ayrı değerlendirildiği araştırmada; anket soruları öğrencilerin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi hakkındaki görüşlerini öğrenmeye, dersle ilgili materyaller ve öğretim yöntemini sorgulamaya ve son olarak söz konusu dersin kapsamı hakkında görüşleri elde etmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Atatürk İ.İ.T. dersinin yeterliliği konusunda sosyal bilimler ve fen bilimleri öğrencileri arasında % 3'lük bir fark görülmekle birlikte, öğrencilerin yarısı yeterlilikten memnun olduklarını belirtmektedirler. Derslerin veriliş yöntemlerine ilişkin olarak da sosyal bilimler öğrencilerinin % 47,9'una karşılık, fen bilimleri öğrencileri, % 52,6 oranıyla yöntemden memnun olduklarını göstermişlerdir. Derste güncel konuların geçmişle ilgisi kurulması bağlamında gerek sosyal bilimler ve gerekse fen bilimleri öğrencileri % 60 civarında memnun olduklarını belirtmişlerdir. Yine dersin, öğrencinin fikri gelişimine ne ölçüde katkı ya da etki de bulunduğu problemi etrafındaki soruya fen bilimleri öğrencilerinin % 72 gibi bir oranla katkısının olduğunu belirtmeleri de bu dersin öğrenciler tarafından gerekliliği bir tarafa önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda sosyal bilimler alanındaki öğrenciler ise % 66,8 oranında olumlu yönde görüş belirtmişlerdir. Ankette en dikkat çeken husus ise bu dersin verilişi sırasında güncel olaylara değinilmesinin istenmesidir. Öğrenciler, günümüz sorunlarına ilişkin olarak faydalanabilecekleri en uygun programın Atatürk İ.İ.T. dersi olduğunu bildirmekte ve dersin görüş ve düşüncelerine yapacağı katkıyı önemsemektedirler. Ayrıca Atatürk İ.İ.T. dersinde öğrencilerin mevcut içerik dışında ihtiyaç duydukları başka konuya ilişkin olarak % 9'u görüş bildirmiştir. Buradan elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin ihtiyaç duyulan konulara ilişkin olarak ortak paydada birleştikleri anlaşılmaktadır. Bu konular yapılandırıldığında ihtiyaç listesinde en başta “*AB ve Türkiye*”, “*Kıbrıs Sorunu ve Gelişmeler*” ile “*Ermeni Tehcir Meselesi*” bulunmakta ve içeriğe ilişkin istekler yakın dönem konuları etrafında yoğunlaşmaktadır. Öğrencilerin bu konularda okul dışı öğrenmeleri ve güncel olan konuların dersle ilişkilendirilmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Yine Metin (2007) tarafından lise öğrencileri üzerine yapılan araştırma bulgularında da konuya yönelik güncel bilgilerin ders kitabına aksettirilmesi ve çağdaş yayınlarda yer alan son istatistikî verilerin bu anlamda en çok ihtiyaç duyulan konu olduğu

sonucuna varılmıştır ki, bu tespitler de her üç araştırmada benzer noktalarda birbirini destekler mahiyettedir.

- Katılımcıların konu ile ilgili bilgilere sahip olmalarında en önemli rolün T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine ait olduğu ve bu dersin Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olunmasında yeterli/etkili olduğu, öğretmenlerinin de bu olayı yeterli ve üstelik tarafsız bir şekilde aktardığı tespit edilmiştir. Metin (2007)'in lise öğrencileri üzerine yaptığı araştırma bulguları da bu sonucu desteklemektedir. Metin, yaptığı çalışmada Ermeni Sorunu konusunda lise öğrencilerinin sahip oldukları bilgileri kazanmalarında en etkili kaynağın tarih öğretmenleri olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Üstelik öğrencilerin tarih öğretmenlerine güvenmekte olduğu da saptanan diğer bir bulgudur.
- İstanbul ve Kars'ta T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nu tam olarak öğrenemediğini düşünen öğrencilerin oranı 1/5 (N= 400)'dir. Ertan (2002)'ın ilköğretim T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabına yönelik olmamakla birlikte üniversitelerde okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ya da Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ders kitapları için yazdığı makalede genel olarak, Ermenilerin yaşadıkları yerlere ait coğrafi özelliklerle, farklı dönemlere ait başta nüfus olmak üzere çeşitli konularda istatistiksel bilgilere yer verilmemiş ve Ermeni diasporasına değinilmemiş olmasını bir eksiklik olarak nitelendirilmektedir. Ertan (2002)'a göre sonuç olarak sanki bir savunma duygusuyla dile getirilen konu, kitapların farklı bölümlerinde parça parça ele alınarak öğrencilerin konuya hâkim olmasına, dolayısıyla öğrenmesine engel teşkil etmiştir denilmekte, bu sonuç ise araştırmanın bulgularıyla paralellik arz etmektedir. Ayrıca Pelosky (2005) tarafından *Birleşik Devletler'de Lisans Düzeyinde ve Liselerde Yer Alan Ermeni Soykırımı Dersi'nin İçeriği ve İçerik Analizi* adlı doktora tezi hazırlanmıştır. Yazar (2005)'a göre bu çalışmanın amacı, ABD'deki liselerde Ermeni soykırımı ile ilgili kaç ders olduğunu ve kaç dersin içeriğinde bu konudan söz edildiğinin belirlenmesidir. Bunun yanı sıra üniversite öğrencilerinin de aldıkları derslerde bu olaydan ne kadar haberdar edildiklerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Ayrıca Pelosky çalışmasında tarihçilerin bilimsel analizleri ve hayatta kalmış olanların anlattıklarından yola çıkarak Türklerin Ermeni ırkını yok etme yönündeki girişimlerini ortaya koymayı hedef olarak seçmiştir. Çalışma sonucunda toplam üç üniversitede bu ko-

nuya dair tek başına bir derse yer verildiği, dokuz üniversite de ders içeriklerinde bu konudan söz edildiği ortaya çıkarılmıştır. Adı geçen çalışmaya göre, ABD'nin bu olayı tanımamış olması da olayla ilgili bilgi ve belgelerin yayılmasını engellemekte doğal olarak öğrenilmesini de güçleştirmektedir. Bu araştırmada Ermeniler lehinde bir bilgi eksikliğinin olduğu vurgulanmakta dolayısıyla çalışmamızın bulguları farklı bir pencereden diğer muhatapları açısından düşünülerek desteklenmektedir. Fakat Lütem (2007, s. 447–448)'in ayrıntılı olarak belirttiği gibi (bkz. EK 6) 1965 ve 2005 yılları arasında 18 ülke parlamentosu tarafından Ermeni soykırımının Türkler tarafından yapıldığının hiçbir delil aranmadan kabul edilmesi, Pelosky'nin doktora tezinden çıkan ve “*ajitasyon kokan*” sonuçlarını bilimsel etikle düşünmeye sevk etmektedir.

- Öğrencilerin yarısı ders kitabı haricinde konu ile ilgili kaynaklara kolaylıkla ulaşamamaktadırlar.
- Katılımcılar, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeniler ile barış içinde yaşamının önemini öğrenmişlerdir.
- Fakat tüm bunlara rağmen öğrencilerle birebir yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde Ermenistan dışında Türkiye aleyhine konulan dersler gibi bir dersin de misilleme amacıyla konulmasından yana oldukları tespit edilmiştir.
- Araştırmaya katılan öğrencilere uygulanan ankete göre, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulanması hakkındaki fikirlere, sosyal çevrenin etkisini belirlemeye yönelik görüşlerinin dağılımında, aileden ziyade okulunun sorumluluk üstlenmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin, internetten daha çok etkili olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Bununla birlikte öğrenciler konu ile alakalı TV ve radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını da ellerinden geldiğince takip etmektedirler.
- İstanbul'da ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin cinsiyetlerine göre “*Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanıyorum*” ve “*I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılmış ve uygulanmıştır*” önermelerine dair görüşlerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Buna karşılık, kız öğrenciler, erkek öğrencilere kıyasla “*Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler hissettiklerini anlamak benim için önemlidir*” önermesine daha

çok katılmaktadır. Ancak “*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum*” ile “*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti’nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanıyorum*” önermelerine İstanbul’da erkek öğrenciler, Kars’ta ise kız öğrenciler daha fazla katılmaktadır. Özetle, örneklem tesadüfî olarak cinsiyetleri bakımından iki eşit gruptan oluşmuş olmasına rağmen İstanbul’da kızlar, Kars’ta ise erkekler lehine katılma derecelerinde küçük de olsa bir fark söz konusudur.

- Araştırma örneğine göre, Kars’taki öğrenci ebeveynlerinin eğitim seviyesi, İstanbul’dakilerden daha yüksektir. Fakat bu durum, orta öğretim ve yüksek öğretim kademeleri için geçerlidir. Çünkü yığılma bu iki kategoride olduğundan ilköğretim kademesi ve okuma bildikleri halde bir diplomaya sahip olmayanlarda İstanbul lehine bir sonuç çıkmaktadır.
- İstanbul’da babası lise mezunu olan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, babası ilköğretim mezunu olanlara nazaran “*Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanıyorum*” ifadesine daha fazla katılmaktadır. Kars’ta ise aynı maddeyi babası okuryazar olmayanların, babası yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla; babası lise mezunu olan katılımcıların, babası ilköğretim mezunu olanlara göre ve babası yüksekokul-üniversite mezunu olan 8. sınıf öğrencilerinin, babası ilköğretim mezunu olanlara nazaran daha çok destekledikleri görülmüştür. Bundan başka İstanbul’da “*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti’nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanıyorum*” görüşüne babası okuryazar olmayan 8. sınıf öğrencilerinin babası ilköğretim, ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla ve babası bir diplomaya sahip olmayıp da sadece okuryazar olanların, babası ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara nazaran daha az katıldıkları tespit edilmiştir. Aynı önerme için Kars’taki öğrencilerin baba öğrenim durumlarına göre bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Bunun yerine Kars’ta babası okuryazar olmayan öğrenciler, babası ilköğretim mezunu olanlara kıyasla ve babası lise mezunu olan öğrenciler yine ilköğretim mezunu olanlara nazaran “*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum*” yargısına daha çok katılmaktadır. Demek ki genel olarak her iki ilde de Sevk ve İskân Kanununa yönelik öğren-

ci görüşleri arasında baba eğitim düzeylerinin artmasıyla katılma dereceleri bakımından olumlu/lehte farklılaşmalar gerçekleşmiştir. Üstelik bu farklılık aynı alt boyutlarda meydana gelmiştir. Dolayısıyla araştırmanın bu ve benzeri bulguları 58 ülkede yapılan eğitimin kademesi yükseldikçe toplumsal getirinin azalmakta olduğunu gösteren hesaplarla (14) çelişmektedir. Toplumsal getirisi en düşük ve kişisel getirisi en yüksek kademe, lisansüstü seviye olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada yüksek derecede bir diplomaya sahip olan ebeveynler (baba veya annelerden herhangi biri) 58 ülkede yapılan araştırma sonuçlarının aksine, hassas/tartışmalı bir konu olan Ermeni Sorunu'na dair öğrenci görüşleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

- İstanbul'da annesi ilkokul mezunu olan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, annesi okuyamaz olmayan öğrencilere kıyasla "*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum*" önermesine daha çok katılmaktadır. Kars ilinde ise anne öğrenim durumu okuyamaz olmayanlar ilkokul mezunu olanlara nazaran ve anne öğrenim durumu lise mezunu olanlar yine ilkokul mezunu olanlara kıyasla aynı yargıya daha fazla katılmaktadır. Keza İstanbul'da annesi lise mezunu olan öğrenciler annesi okuyamaz olmayanlar ile ilkokul mezunu olanlara nazaran "*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanıyorum*" önermesine daha çok katılmaktadır. Aynı ifade için Kars'taki öğrencilerin anne öğrenim durumlarına göre bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Bunun yerine Kars ilinde "*Sevk ve İskân Kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanıyorum*" ifadesine annesi okuyamaz olmayanların, annesi ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla daha az ve annesi lise mezunu olanların ise ilkokul mezunu olanlara nazaran daha çok katıldıkları görülmektedir. Tıpkı baba öğrenim durumunda olduğu gibi Sevk ve İskân Kanununa yönelik öğrenci görüşleri arasında da anne öğrenim durumlarının eğitim düzeylerinin artmasıyla katılma dereceleri bakımından olumlu/lehte bir farklılaşma meydana gelmektedir.
- Katılımcıların 1/5'inde I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları (aile, akraba ve komşu) ile Ermeniler arasında yaşanan bir takım olaylar vardır. Bu tür acı olayların yaşandığını belirten öğrencilerin yaklaşık 3/4'ü Kars ilinde bulunmak-

tadır. Bu ise tarihi belgelere göre olması mümkün olan doğal bir sonuçtur. Ayrıca İstanbul'da Ermenilerin alanyazın kısmında da belirtildiği gibi büyük çoğunluğunun (elebaşı konumunda olanların tutuklanıp sonrasında serbest bırakılması hariç) göçe tabi tutulmaması ve patlak veren isyan sayısının diğer bölgelere göre azlığı da bu sonuca zemin hazırlamıştır.

- İstanbul'da I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre ilköğretim 8. sınıf öğrencileri içerisinde, “*Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler hissettiklerini anlama*”, “*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Osmanlı Ermenilerinin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanma*” ve “*I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılmış ve uygulanmıştır*” önermelerine ilişkin anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna karşılık “*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum*” maddesi ile “*Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanıyorum*” önermesine İstanbul'da I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında bir olay yaşandığına evet diyenlerin daha çok katıldığı, Kars ilinde de bu son yargıya ilaveten “*Sevk ve İskân Kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler hissettiklerini anlamak benim için önemlidir*” önermesine yine I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında bir olay yaşandığına evet diyenlerin daha çok katıldıkları görülmüştür. Anlaşılan odur ki geçmişte Ermeni milleti ile yakınları arasında kötü olaylar yaşanan 8. sınıf öğrencileri, Sevk ve İskân Kanununa yönelik önermelere katılma dereceleriyle, doğal olarak anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.
- İstanbul'da katılımcıların 4/5'e yakını Kars'ta ise 2/5'sine yakını konuya ilişkin herhangi bir kitap veya makale benzeri bir yazı okumamıştır. Fakat yine de Kars'taki öğrencilerin İstanbul'dakilere nazaran tarihi sebeplerden dolayı konuya ilgi duyup, daha fazla araştırdıkları ve okudukları söylenebilir. Araştırmada okunan kitap sayısı bulgularının bir benzeri Ertan (2003) tarafından yapılan çalışmada da karşımıza çıkmaktadır. O araştırmaya göre ankete katılan öğrencilerin % 50'si Ermeni Sorunu ile ilgili herhangi bir kitap okumadığını ifade etmiştir. Yine öğrencilerin % 74'ünün kitaplığında Ermeni Sorunu ile ilgili herhangi bir kitap yok-

tur. Konuya dair kitap okuduğunu söyleyenlerin % 86'sı da herhangi bir kitap ismi yazamamıştır. Üniversite öğrencilerinin dahi hassas bir konu olan Ermeni Sorunu'na yönelik bırakın akademik kitapları ders kitaplarını bile büyük bir oranda okumamış olmaları, konunun nazikliğini ve stratejik bir konumda olan Türkiye'nin sorumluluğunu ciddi miktarda artırmaktadır.

- İstanbul'da Ermeni Sorunu ile ilgili hiç kitap okumayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, bir ve dört/ üstü kitap okuyan öğrencilere nazaran "*Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanyorum*" önermesine daha fazla katılmaktadır. Kars ilinde ise aynı yargıda bir paralellik görülmekle beraber buna ilaveten konuyla ilgili bir kitap okuyanlar iki ve üç kitap okuyan öğrencilere kıyasla önermeyi daha az desteklemektedirler. Bunların haricinde, İstanbul'da sorunla alakalı iki kitap okuyan öğrenciler, üç kitap okuyanlara nazaran ve dört/üstü kitap okuyan öğrenciler, yine üç kitap okuyanlara kıyasla "*Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum*" ifadesine daha fazla katılmaktadır. Keza İstanbul'da konuya dair hiç kitap okumayan öğrenciler, iki ile dört/üstü kitap okuyanlara göre "*I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanyorum*" önermesine daha az katılmaktadır. Son iki önerme ele alındığında Kars'ta yapılan uygulamada okunan kitap sayısına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla gerek İstanbul ve gerek Kars'ta yapılan çalışma neticesinde öğrencilerin Sevk ve İskân Kanununa yönelik görüşlere katılma dereceleri, konuyla alakalı okudukları kitaplar sayesinde tarihi bilgilere vâkıf olmalarıyla doğru orantılıdır. Hiç kitap okumayanlar veya az kitap okuyanların konuya ilişkin görüşleri için bunu söylemek mümkün değildir. İki'den fazla kitap okuyanlar arasında da bir farklılık söz konusu olsa da bu istatistikî bakımdan anlamlı değildir.
- İstanbul ilindeki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin tehcir uygulamaları bağlamında ifade ettikleri görüşleri arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kars'ta "*Tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna inanyorum*" önermesine kız öğrencilerin daha fazla katıldıkları görülmüştür. Tehcir uygulamalarına dair diğer alt boyutlarda ise yani "*Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense ben sadece*

mecburi göç derim”, “*Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti’nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum*”, “*Osmanlı Devleti’nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inanıyorum*” ve “*O günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını düşünüyorum*” şeklindeki önermelerde tıpkı İstanbul’daki gibi öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

- İstanbul’da babası yüksekokul-üniversite mezunu olan ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin, babası ilkokul ve ortaokul mezunu olanlara kıyasla “*Osmanlı Devleti’nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense ben sadece mecburi göç derim*” önermesini daha çok destekledikleri tespit edilmiştir. Yine İstanbul ilinde babası ortaokul mezunu olan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul mezunu olanlara nazaran “*Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti’nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum*” ifadesine daha fazla katılmaktadır. Bu iki yargı için de Kars’taki öğrencilerin baba öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gerçekleşmezken bunun yerine “*O günün şartlarında tehcir uygulaması için Osmanlı Devleti tarafından gereken önlemlerin alındığını düşünüyorum*” önermesine babası okuryazar olmayan öğrencilerin, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla daha az ve babası lise mezunu olan öğrencilerin, babası ilkokul mezunu olanlara nazaran daha çok katıldıkları görülmüştür. Demek ki her iki ilde de tehcir uygulamalarına yönelik öğrenci görüşleri arasında baba eğitim düzeylerinin artmasıyla katılma derecelerinde de doğru orantılı olarak farklılaşmalar gerçekleşmektedir. Babası lise ve üniversite mezunu olan öğrenciler arasında ince ayrımlar olsa da anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Oluşan farklılık ise alt boyutlara göre iller bazında değişmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin Sevk ve İskân Kanununa yönelik görüşleri alt boyutlarda illere göre farklılaşmamaktayken, tehcir uygulamalarına dair görüşleri alt boyutlarda farklılaşmaktadır.
- İstanbul ilinde annesi okuryazar olmayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, annesi ilkokul mezunu olanlara kıyasla “*Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti’nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum*” önermesine daha az katılmaktadır. Aynı önermede bir farklılık bulunmayan Kars ilindeki öğrenciler ara-

sında da İstanbul ilinde tehcir uygulamalarına yönelik alt boyutta bir farklılığın bulunmadığı “*Osmanlı Devleti’nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense ben sadece mecburi göç derim*” ifadesine annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler, annesi okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanlara nazaran daha fazla katılmaktadır. Yine Kars’ta annesi okuryazar olmayan 8. sınıf öğrencilerinin, annesi ortaokul ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara göre “*O günün şartlarında tehcir uygulaması için Osmanlı Devleti tarafından gereken önlemlerin alındığını düşünüyorum*” önermesine daha az katıldıkları görülmüştür. Bu boyutta da tıpkı şu ana kadar yukarıda değinilen öğrenim durumlarında olduğu gibi her iki ilde de anne eğitim düzeylerinin artmasıyla doğru orantılı olarak, tehcir uygulamalarına yönelik öğrenci görüşleri arasında katılma dereceleri bakımından anlamlı farklılaşmalar olduğu gerçeğine varılmıştır.

- Kars’ta I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre ilköğretim 8. sınıf öğrencileri içerisinde tehcir uygulamalarına dair görüşler, anlamlı bir farklılık göstermemekteyken, İstanbul ilinde “*Osmanlı Devleti’nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense ben sadece mecburi göç derim*” ifadesine I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında olay(lar) yaşayan öğrencilerden evet diyenlerin daha fazla katıldığı görülmüştür. Tehcir uygulamalarına dair diğer alt boyutlarda ise yani “*Tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna inanıyorum*”, “*Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti’nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum*”, “*Osmanlı Devleti’nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inanıyorum*” ve “*O günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını düşünüyorum*” şeklindeki önermelere ilişkin öğrenci görüşlerinde, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.
- İstanbul ilinde Ermeni Sorunu ile ilgili hiç kitap okumayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, konuyla alakalı bir kitap okuyanlara göre “*Osmanlı Devleti’nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inanıyorum*” yargısına daha fazla katıl-

maktadır. Aynı ifade için Kars'taki öğrenciler arasında okunan kitap açısından anlamlı bir farklılık oluşmamıştır. Fakat Kars'ta tehcir uygulamaları boyutunda İstanbul'daki öğrenciler arasında meydana gelmeyen iki ayrı önermede anlamlı farklılık gerçekleşmiştir. Bunlardan biri olan; *“Tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna inanıyorum”* önermesini konuya ilişkin hiç kitap okumayan 8. sınıf öğrencileri, sorunla ilgili üç kitap okuyanlara kıyasla daha az desteklemektedir. Keza bir diğeri olan *“Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum”* önermesine Kars'ta konuyla ilgili iki kitap okuyan öğrenciler, hiç kitap okumayanlara nazaran daha çok katılmaktadır. Neticede gerek İstanbul ve gerek Kars'ta yapılan çalışmada, öğrencilerin tehcir uygulamalarına yönelik görüşlerinin niteliği de bir önceki boyutta olduğu gibi konuyla alakalı okudukları kitap adet(ler)i ile bağlantılıdır.

- Hem İstanbul ve hem de Kars'taki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin, Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik ifade ettikleri görüşleri, cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.
- İstanbul'da babası okuryazar olmayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul ve ortaokul mezunu olanlara kıyasla *“Türkiye, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmelidir”* önermesine daha fazla katılmaktadır. Aynı ifadeyi Kars'ta babası ilkokul mezunu olan öğrenciler, babası lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara nazaran daha çok desteklemektedir. Buradan çıkan anlam ise baba öğrenim durumlarının artmasının öğrencilerin görüşleri üzerinde bir etki yapmadığı yönündedir. Yine *“Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum”* önermesine İstanbul ilinde babası okuryazar olmayan öğrencilerin, babası ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olanlara kıyasla daha az katıldıkları görülürken, Kars'ta babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrencilerin, babası okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanlara nazaran daha az katıldıkları ve babası ortaokul mezunu olan öğrencilerin, babası lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Kars'ta Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik öğrenci görüşlerine baba öğrenim durumlarının bir etkisi söz konusu değildir. Bunun yanı sıra İstanbul'da babası lise mezunu olan 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul mezunu olanlara nazaran *“Türki-*

ye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesidir" önermesine daha çok katılmaktadır. Aynı önermeye Kars'ta babası lise mezunu olan öğrenciler, babası yüksekokul-üniversite mezunu olanlara göre daha az katılmıştır. Ayrıca "Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet, internet ortamında propagandanın yapılmasıdır" önermesine İstanbul'da babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler, babası okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanlara kıyasla daha çok destekte bulunurken, aynı ifadeye Kars'ta babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler, babası ortaokul mezunu olanlara nazaran daha çok katıldıklarını belirtmişlerdir. Bunların haricinde sadece Kars'taki öğrenci görüşleri arasında bir farklılık belirlenen "Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum" önermesidir. Buna göre babası okuryazar olmayan 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla söz konusu önermeye daha az katılmaktadır.

- Hem İstanbul hem de Kars ilinde annesi okuryazar olmayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, annesi ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olanlara kıyasla ve annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler de annesi yüksekokul-üniversite mezunu olanlara nazaran "Türkiye, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmelidir" önermesine daha fazla katılmaktadır. Yine her iki ilde de annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan 8. sınıf öğrencileri, annesi okuryazar olmayanlar ile ilkokul ve ortaokul mezunu olanlara kıyasla "Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum" önermesine daha az katılmaktadır. Ayrıca "Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet, internet ortamında propagandanın yapılmasıdır" önermesine İstanbul ilinde annesi okuryazar olmayan öğrenciler, annesi ortaokul ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara nazaran ve annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler de annesi ortaokul ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla daha çok katılmışlardır. Aynı önermeye Kars'ta annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan 8. sınıf öğrencileri, annesi okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanlara nazaran daha fazla destek olmuşlardır. Tüm bunların yanı sıra İstanbul'da annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrencilerin, annesi okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanlara

oranla “*Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünüyorum*” şeklindeki önermeye daha az katıldıkları görülmüştür. Bu önermede bir farklılık bulunmayan Kars ilinde ise annesi okuryazar olmayan öğrencilerin, annesi ilköğretim, ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum*” önermesine daha az katıldıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle gerek İstanbul ve gerekse Kars illerinde Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik öğrenci görüşleri arasında anne öğrenim durumlarının derin bir etki yapmadığı dahası anlamlı farklılık oluşmasında bir katkısının yok denecek kadar az olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikrin oluşmasına etki edebileceği düşünülen tali sebep(ler) ise anne öğrenim düzeylerinin öğrenci babalarına nazaran daha düşük bir seviyede olması, öğrencilerin konuya ilişkin fikri yapılarının oluşmasında ikinci planda kalmasına yol açtığı kanısının düşünülmesini mümkün kılmaktadır.

- İstanbul’da I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre ilköğretim 8. sınıf öğrencileri içerisinde Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkileri boyutuna dair görüşler, anlamlı bir farklılık göstermemekteyken, Kars’ta “*Türkiye, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmelidir*” ve “*Ermeni Sorunu’nun Türkiye’den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum*” önermelerine I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında olay(lar) yaşayan öğrencilerden hayır diyenlerin, “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum*” ve “*Günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapılması gereken en etkili faaliyet, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesi*” önermelerine de I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında olay(lar) yaşayan öğrencilerden evet diyenlerin daha fazla katıldığı görülmüştür. Son iki ifadeden de anlaşılacağı üzere çözüme yönelik tespitlerde Kars’taki öğrencilerden I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeni milleti arasında olay/olaylar yaşayanlar anlamlı bir farkın oluşmasına meydan vermişlerdir. Bunun haricinde Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine dair diğer alt boyutlarda ise tıpkı İstanbul’da

olduğu gibi “*Türkler, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiştir*”, “*Türkiye’nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet katliama uğrayan şehitlerimiz için anıt mezarlar dikmesi*”, “*internet ortamında propaganda yapılması*”, “*Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünme*”, “*Ermenilerle aramızda halk olarak bir sorunun olmadığı*” ve “*Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin bize karşı dost bir millet olduğunu düşünme*” şeklindeki önermelere ilişkin öğrenci görüşlerinde, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

- İstanbul’da konuyla ilgili hiç kitap okumayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, iki ve dört/üstü kitap okuyanlara oranla “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum*” önermesine daha az katılmaktadır. Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkilerine yönelik diğer alt boyuttaki ifadeler için bir farklılaşma söz konusu değildir. Fakat Kars ilinde öğrenciler arasında Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerindeki etkileri boyutunun neredeyse tüm alt kademelerinde anlamlı bir farklılaşmadan bahsetmek mümkündür. Şöyle ki; sorunla ilgili bir kitap okuyan öğrenciler, iki ve dört/üstü kitap okuyanlara oranla “*Türkler, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiştir*” önermesine daha az; iki ve üç kitap okuyan öğrenciler, konuyla alakalı hiç kitap okumayanlara kıyasla “*Ermeni Sorunu’nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum*” önermesine daha çok ve konuyla ilgili hiç kitap okumayan öğrenciler, üç ve dört/üstü kitap okuyanlara nazaran ve bir kitap okuyan öğrenciler, dört/üstü kitap okuyanlara göre “*Günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapılması gereken en etkili faaliyet, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesi*” önermesine daha az katılmaktadır. Keza konuya dair hiç kitap okumayan 8. sınıf öğrencileri, iki ve üç kitap okuyanlara kıyasla “*Günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapılması gereken en etkili faaliyet internet ortamında propaganda yapılmasıdır*” önermesini daha az, iki kitap okuyan 8. sınıf öğrencileri, hiç kitap okumayanlara nazaran “*Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin bize karşı dost bir millet olduğunu düşünüyorum*” önermesini daha çok, sorunla ilgili hiç kitap okumayan ve bir kitap okuyan 8. sınıf öğrencileri, iki kitap okuyanlara göre ve

iki kitap okuduğunu belirten 8. sınıf öğrencileri de üç kitap okuduğunu söyleyenlere kıyasla “*Ermenilerle aramızda halk olarak bir sorun yok*” ifadesini daha az desteklediklerini göstermişlerdir. Dolayısıyla Sevk ve İskân Kanununun geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkileri boyutuna dair öğrenci görüşleri konuyla ilgili okunan kitap/makale sayısından etkilenmektedir. Bu durum özellikle İstanbul’daki öğrencilere nazaran Kars’taki öğrencilerde daha çok görülmektedir.

- İstanbul’da “*Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda en önemli rolü T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi oynamıştır*” ve “*Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum*” önermelerine kız öğrenciler, erkeklere oranla daha fazla katılmaktadır. Kars’ta ise bu iki yargının aksine “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmam açısından, yeterli/etkili olmuştur*” ve bu dersin öğretmenlerinin “*Ermeni Sorunu’nu bizlere yeterli bir şekilde aktardığına inanıyorum*” ifadelerine yine kız öğrenciler, erkek öğrencilere kıyasla daha çok katılmaktadır. Fakat gerek İstanbul ve gerek Kars illerinde “*T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nun, en çok ilgimi çeken konu olduğunu söyleyebilirim*”, “*Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin benim için gerekli olduğuna inanıyorum*” bu dersin öğretmenlerinin “*Ermeni Sorunu’nu bizlere tarafsız bir şekilde aktardığına inanıyorum*” , “*Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabiliyorum*” ve dersin öğretme öğrenme sürecinde “*Ermeniler ile barış içinde yaşamamızın önemini öğrendiğime inanıyorum*” ile derste “*Ermeni Sorunu’nun tam olarak öğrenemediğimi düşünüyorum*” tarzındaki önermelerde öğrenci görüşleri arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur.
- İstanbul ilinde babası okuryazar olmayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla “*Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda en önemli rolü T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi oynamıştır*” önermesine daha az katılmaktadır. Aynı yargıya Kars’ta babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler, babası ortaokul mezunu olanlara nazaran daha çok katılmaktadır. Bunun haricinde İstanbul’da babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrenciler, babası sadece okuryazar olan ve ilkokul mezunu olanlara oranla “*Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana*

na gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesinin gerektiğini düşünüyorum” önermesine daha fazla katılmaktadır. Yine babası okuryazar olmayan öğrencilerin, babası ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara göre “T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenimin, Ermeni Sorunu’nu bizlere yeterli bir şekilde aktardığına inanıyorum” ifadesine daha az katıldıkları görülmüştür. Keza İstanbul’da babası lise mezunu olan öğrencilerin, babası ilkokul mezunu olanlara kıyasla “T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenimin, Ermeni Sorunu’nu bizlere tarafsız bir şekilde aktardığına inanıyorum” önermesine daha çok ve babası lise mezunu olan öğrencilerin, babası ilkokul ve ortaokul mezunu olanlara nazaran söz konusu derste “Ermeni Sorunu’nu tam olarak öğrenemediğimi düşünüyorum” önermesine daha az katıldıkları tespit edilmiştir. Aynı önermeler için Kars’taki öğrenci görüşleri arasında baba öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Ancak İstanbul’dakiler arasında görülmeyen yargılarda bu tür bir farklılık söz konusudur. Onlardan biri, babası okuryazar olmayan öğrencilerin, babası ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara nazaran “konuyla ilgili kaynaklara kolaylıkla ulaşabiliyorum” önermesine daha az ve aynı önermeye babası yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrencilerin, babası ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olanlara kıyasla daha çok katılmış olmasıdır. İstanbul’dan farklı bir diğer önermede ise babası yüksekokul-üniversite mezunu olan 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul mezunu olanlara oranla “T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nu tam olarak öğrenemediğimi düşünüyorum” ifadesine daha çok katılmaktadır. Görüldüğü gibi ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu’na dair öğrenci görüşleri iller açısından alt boyutlar arasında farklılık arz etmekle beraber her iki ilde de baba öğrenim durumlarına göre bir farklılık oluşturmamaktadır. Bunun yanı sıra sadece okuryazar olan başka bir ifade ile elinde diploması bulunmayan bir baba, bu boyutta çocuğunun fikrini etkilemeyen veya değiştiremeyen bir görünümde dir.

- İstanbul’da annesi okuryazar olan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, annesi lise mezunu olan öğrencilere göre “T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu’nun, en çok ilgimi çeken konu olduğunu söyleyebilirim” önermesine daha az katılmaktadır. Kars’ta aynı yargıya annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan öğ-

rencilerin, annesi okuryazar olmayanlara nazaran daha çok katıldıkları görülmektedir. Ayrıca İstanbul'da annesi ortaokul mezunu olan öğrencilerin, annesi ilkokul mezunu olanlara kıyasla *“Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin benim için gerekli olduğuna inanıyorum”* önermesini daha çok ve annesi okuryazar olmayan öğrencilerin, annesi yüksekokul-üniversite mezunu olanlara oranla *“Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesinin gerektiğini düşünüyorum”* önermesini daha az destekledikleri tespit edilmiştir. Bu yargılar Kars'taki öğrencilerde bir farklılığa yol açmazken bunların yerine annesi okuryazar olmayan öğrenciler, annesi yüksekokul-üniversite mezunu olanlara kıyasla ve annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler de lise ve yüksekokul-üniversite mezunu olanlara nazaran *“Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabiliyorum”* önermesine daha az katılmaktadır. Anlaşılan odur ki, ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu boyutunda öğrencilerin anne öğrenim durumu baba öğrenim durumuna oranla daha etkisizdir. Fakat bu etkisizlik Kars ilinde daha çok kendini hissettirmektedir. Yukarıdaki boyutta ele alınan sebeplerin yanı sıra bu durumun, kültürel anlamda doğuda geçerliliğini büyük ölçüde gösteren ataerkil bir aile yapısından ileri geldiği şeklinde yorumlanabilir.

- İstanbul'da I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin içerisinde ilköğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alan Ermeni Sorunu boyutuna dair görüşleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kars'ta *“konuyla ilgili kaynaklara kolaylıkla ulaşabiliyorum”* alt boyutuna, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında olay(lar) yaşayan öğrencilerden evet diyenlerin daha fazla katıldığı görülmüştür. Kars'taki katılımcıların, İstanbul gibi ana kent olmamalarına rağmen kaynaklara kolaylıkla ulaştıklarını belirtmeleri, onların/yakın çevrelerinin geçmişte Ermenilerle yaşanmış olayların kendilerinde meydana getirdiği büyük bir merakla açıklanabilir. Ayrıca bu konuda Kars'ın tarihi bir öneme sahip oluşundan ötürü her türlü bilgi ve belgenin şehir genelinde bulunabilmesi de bir başka sebep olarak düşünülebilir.
- İstanbul'da konuyla ilgili hiç kitap okumayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, bir, iki ve dört/üstü kitap okuyanlara kıyasla *“T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersin-*

de Ermeni Sorunu'nun, en çok ilgimi çeken konu olduğunu söyleyebilirim” önermesine daha az katılmaktadır. Kars'ta konuyla alakalı dört/üstü kitap okuyan öğrenciler, konuyla ilgili hiç kitap okumayan ve bir tane kitap okuyanlara nazaran aynı yargıya daha çok katılmıştır. İller arasında bu önerme haricinde ortak olan başka bir ifade bulunmamaktadır. Bunun yerine İstanbul'da konuyla ilgili hiç kitap okumayan öğrenciler, iki kitap okuyan öğrencilere göre *“Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin benim için gerekli olduğuna inanıyorum*” önermesine daha az, yine konuyla alakalı hiç kitap okumayan öğrenciler, bir kitap okuyan öğrencilere kıyasla *“Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda en önemli rolü T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi oynamıştır”* yargısına daha az ve konuya dair bir kitap ve iki kitap okuyan öğrenciler, hiç kitap okumayan öğrencilere oranla *“Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesinin gerektiğini düşünüyorum”* önermesine daha çok katılmaktadır. Bu önermelerin Kars'ta okunan kitap sayısına göre bir farklılığa yol açtığı görülmemiştir. Fakat bunların yerine; sorunla ilgili hiç kitap okumayan öğrencilerin, iki kitap ve üç kitap okuyan öğrencilere kıyasla *“konuyla ilgili kaynaklara kolaylıkla ulaşabiliyorum”* önermesine daha az ve bir kitap ve iki kitap okuyan öğrencilerin, hiç kitap okumayan öğrencilere kıyasla *“T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nu tam olarak öğrenemediğimi düşünüyorum”* ifadesine daha çok katıldıkları görülmüştür. Tüm bunlardan çıkarılacak genel yargı, diğer konularda da olduğu gibi bu boyuta dair, hiçbir kitap ve benzeri bir yazılı materyali okumayanların anlamlı bir farklılıkta bir etkisinin ol(a)madığı yönündedir. Hal böyleyken Kars'ta *“Ermeni zulmüne”* uğradıklarını belirtenlerin oranı fazla olduğundan bu konuya dair fazla olmamakla birlikte İstanbul'a nazaran okuma yapmayanların bile bu boyuttaki görüşlere katıldıkları ve oluşan farklılığa katkı yaptıkları saptanmıştır.

- İstanbul'daki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin, Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi olup olmadığına yönelik görüşleri arasında, cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Kars'ta *“Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir”* ve *“Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin beni bilgilendireceğini düşünüyorum”* önermelerine kız öğrenciler,

erkeklerle oranla daha fazla katılmaktadır. Kız öğrencilerin diğer boyutlarda olduğu gibi buradaki alt boyutta da daha ön planda olmaları, onların daha duygusal olmalarına yorulabilir. Bu maddelerin haricinde Kars'ta da tıpkı İstanbul'da olduğu gibi *“Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok okulum sorumluluk yüklenmelidir”* , *“Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, elimden geldiğince takip ediyorum”* ve aynı sorunla ilgili olarak *“düşüncelerimin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum”* önermelerinde öğrenciler cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

- İstanbul'da babası okuryazar olmayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, babası ilkokul ve lise mezunu olanlara göre ve babası ortaokul mezunu olan 8. sınıf öğrencileri, lise mezunu olanlara kıyasla *“Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, elimden geldiğince takip ediyorum”* önermesine daha az katılmaktadır. Bu sonuçtan hareketle eğitim seviyesi yüksek olan öğrenci babalarının, öğrencilerin konu hakkında daha bilinçli ve bilgili olmaları için görsel ve basılı medyayı takip etmelerini telkin ettikleri söylenebilir. Kars'ta ise baba öğrenim durumlarına göre herhangi bir alt boyutta anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.
- İstanbul ilinde annesi ortaokul mezunu olan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, annesi lise mezunu olanlara kıyasla *“Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir”* ifadesine daha az katılmaktadır. Kars'ta ise annesi yüksekokul-üniversite mezunu olan öğrencilerin, annesi okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanlara nazaran aynı önermeye daha çok katıldıkları görülmüştür. Gerek Kars'ta ve gerekse İstanbul'da annesinin tahsil durumu iyi derecede olan öğrenciler, bu konuda onlara daha fazla güvenilmesi gerektiğine katılmakta ve bu hassas konuda sorumluluğunu bir nevi onlara yüklemektedir. Bu durum Kars'taki öğrenciler arasında anne öğrenim durumu yüksekokul-üniversite olanlar arasında daha yaygındır. Bununla birlikte her iki ilde de anne tahsil durumlarının yüksek olmasıyla alan gezileri, görsel ve yazılı basın ile okulun sorumlulukları arasında herhangi bir anlamlı farkın oluşmadığı da görülmüştür.
- İstanbul ve Kars illerinde *“Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin beni bilgilendireceğini düşünüyorum”* alt boyutuna, I.

Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında olaylar yaşayan öğrencilerden evet diyenlerin daha fazla katıldığı görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle her iki ilde de geçmişte benzeri olayları yaşayanların, olayları yerinde görme arzularından ötürü bir farklılığa yol açtığı yorumu yapılabilir. Ayrıca Kars'ta *“Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, elimden geldiğince takip ediyorum”* önermesine, I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınları ile Ermeniler arasında olaylar yaşayan öğrencilerden yine evet diyenlerin daha fazla katıldığı görülmüştür. Bu da bu olayları İstanbul'a göre fazlasıyla yaşayan Kars'taki öğrencilerin, acı dolu hatıralarını görsel ve basılı medyadan teyit etme ya da bir nevi haklarının savunulması babında bir sonuca ulaşmamıza yol açmaktadır.

- İstanbul'da konuyla ilgili hiç kitap okumayan ilköğretim 8. sınıf öğrencileri, iki ve dört/üstü kitap okuyan öğrencilere kıyasla *“Ermeni Sorunu ile ilgili TV-radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, elimden geldiğince takip ediyorum”* önermesine daha az katılmaktadır. Buna karşılık Kars'ta bu önerme için bir farklılık mevzubahis değildir. Bunun yerine; konuya dair hiç kitap okumayan öğrencilerin, bir, iki ve üç kitap okuyan öğrencilere nazaran *“Ermeni Sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir”* önermesine daha az, konuyla alakalı üç kitap okuyan öğrencilerin, hiç kitap okumayan öğrencilere oranla *“konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin beni bilgilendireceğini düşünüyorum”* önermesine daha çok ve yine hiç kitap okumayan öğrencilerin, iki ve dört/üstü kitap okuyan öğrencilere kıyasla aynı sorunla ilgili olarak *“düşüncelerimin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum”* ifadesine daha az katılmış oldukları görülmüştür. Yukarıdaki bilgilerinden de anlaşılacağı üzere Kars'taki öğrencilerin özellikle de Sevk ve İskân Kanunu ile uygulaması hakkında oluşan fikirlerine, sosyal çevrenin etkisi olup olmadığına yönelik görüşler boyutunda konuya dair okudukları kitap miktarının büyük bir payı vardır. Birden farklı olmak üzere dört ve daha fazla sayıda kitap okuma arasında da ince bir ayırım söz konusudur, fakat bu ayırım, anlamlı farkın oluşmasına sebep olacak düzeyde değildir.
- Tüm bu görüşlerin ardından İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin başarı testi puanlarına bakıldığında, her iki ilde de çok yüksek bir başarı olmadığı

tespit edilmiştir. Bununla beraber Kars lehine bir başarıdan söz etmek mümkün görünmektedir. Ermeni Sorunu konusunda bir başarıdan bahsedilmediğini destekler mahiyette bir bulgu da Metin (2007) tarafından yapılan çalışma sonucunda elde edilmiştir. Bu araştırmaya göre de; lise öğrencilerinin Ermeni Sorunu içerisinde yer almakta olan temel kavramlar hakkında bilgi düzeylerini ölçmeye yönelik hazırlanan test sonucundan hareketle, lise öğrencilerinin Ermeni Sorunu içindeki temel kavramlar hakkındaki bilgi düzeylerinin yetersiz denilebilecek derecede zayıf olduğu görülmüştür. Yukarıda da zaman zaman izah edildiği gibi Kars ve çevresinin tarihte Ermenilerle iç içe yaşayan bölgelerden biri olması ve Kırzioğlu (1958)'nin "*kırk yıllık kara günler*" olarak tarif ettiği Rus hâkimiyetinin (1878–1918) hemen akabinde iki yıl (1918–1920) Ermenilerin elinde kalması ve Milli Güvenlik Kurulu kararlarının ardından açılan birçok toplu mezarlığı bünyesinde barındıracak kadar 1915 Ermeni olayları ve sonrasında yakından ilgili bir şehir olması, öğrencilerin konu hakkında başarılı olmalarına vesile olmuştur fikrine ulaşmamızı mümkün kılmaktadır.

- Fakat iller arası bu farka rağmen bilgi düzeyleri arasında başarı testinden aldıkları puanlar arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık yoktur.
- İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin baba öğrenim durumlarına göre başarı testi puanları sonucunda Kars'taki öğrenci grupları arasında anlamlı bir farklılık oluşmazken aynı hususta İstanbul'da babası yüksekokul-üniversite mezunu olanların, babası ilkokul ve ortaokul mezunu olanlara nazaran daha başarılı olduğu söylenebilir.
- İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin anne öğrenim durumlarına göre başarı testi puanları sonucunda da Kars'taki öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık oluşmazken aynı hususta İstanbul'da annesi yüksekokul-üniversite mezunu olanların, annesi okuryazar olmayanlara kıyasla daha başarılı olduğu bulunmuştur. Her iki madde için de tahsil düzeyi üst seviyede olan öğrenci ebeveynlerinin çocuklarının dersleriyle daha yakından ilgilendikleri yorumunu çıkarmak mümkündür.
- Diğer önemli olan bir sonuç da Kars'taki öğrencilerin başarı puanları ve geçmişte yaşanan olay/olaylar bakımından İstanbul'a göre bir üstünlük olmasına karşın, ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde yakınlıkları ile Ermeniler arasında yaşanan olaylara göre başarı testi puanları için anlamlı

bir farklılığın görülmemesidir. Zaten öğrencilerle bire bir yapılan görüşmelerde derste olmak üzere öğretmenlerinden konuya ilişkin yeterli bilgiyi aldıkları yolunda hemen hemen bir görüş birliği bulunmaktadır.

- Keza Kars'taki öğrencilerin başarı puanları ve okunan kitap/makale sayısı bakımından İstanbul'a göre bir üstünlük olmasına karşın yine ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile ilgili kitap/makale okuma sayılarına göre başarı testi puanları için anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu da gerek öğretmenlerinin ve gerekse ebeveynlerin ve hatta yine derinlemesine yapılan görüşmelerde ortaya çıkan medyanın etkisinin, çocuklar üzerinde yaptığı katkıyı göz ardı edemeyeceğimiz şeklinde bir izaha sevk etmektedir.
- İstanbul ve Kars illerinde öğrenim gören öğrencilerin buldukları okullara göre başarı testi puanları için her iki ilde de toplam on okulda yapılan uygulama sonucunda en yüksek ve en düşük puan ortalamalarının Kars iline ait okullarda olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun yukarıdan itibaren sıralanan sebeplerin yanı sıra çevrenin eğitime verdiği önem, konuya ilişkin meydana gelen merak ve öğrenme arzusu, ebeveynlerin öğrenci üzerindeki etkisi, okunan kitap ve makale sayısı ile geçmişte Ermenilerle alakalı acı hatıraların varlığı veya olmaması, derin bir bilinçsizliği ve bilgisizliği ortadan kaldırdığı gibi bu farklılıktan bahsetmeği de mümkün kılmaktadır.

4.2. Öneriler

4.2.1. Öğretmenlere Yönelik Öneriler

- Öğretmenler, tarihe karşı soğukkanlı ve rasyonel bir yaklaşım ile en rahat halini sergilemeli, aldığı eğitim boyunca, geçmişte yaşanan olayları irdeleyip alınan tarihi kararların sebeplerine ve sonuçlarına tarafsız olarak bakmaya çalışmalı ve mantıklı çıkarımları desteklemek için delilleri bir araya getirmelidir. Öğrenciler konuya duygusal yaklaştıkça, öğretmenler soğukkanlı kalmalı ama en uç duyguların ifade edilmesine bile imkân vermelidirler.
- Öğretmenler, muhatapları incitebilecek, küçük düşürecek ya da azınlıkları kötü tanıtabilecek her türlü ifadeden kaçınmalıdır.

- Öğretmenler, öğrencileri Ermeni Sorunu konusunda çalışmaya sevk edecek proje ve performans ödevleri vermelidirler.
- Yapılacak etkinlikler ve verilecek ödevlerle öğrencilerin anlama, karşılaştırma ve mukayese yetenekleri ortaya çıkarılmalıdır.
- Türk Ermeni ilişkilerinde en temelde bilinmesi gereken konuların başında kavramların yanlış bilinmesi geldiğinden, problemin halli için öğrenciler arasında öncelikle konuya yönelik sözlük çalışması yaptırılmalıdır.
- Öğrencilerin soykırımın ne olup olmadığını öğrenmeleri için öğretmenler tarafından kavramla alakalı hikâyeler ve şiirler okutturulmalıdır. Böylece, öğrencilerin daha önce okudukları tarihi bilgilerde açık olmayan ya da okunarak fark edil(e)meyen görüşleri/bilgileri görmeleri sağlanmış olabilir.
- Öğrencilerin konu ile alakalı ulaşabilecekleri hikâye vb. yazılı materyali okuduktan sonra kendi cümleleriyle tepkilerini ve varsa sorularını kâğıda dökmeleri ve bunu sınıf ortamında tartışmaları sağlanmalıdır.
- Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere alan gezileri düzenlenmelidir.

4.2.2. Milli Eğitim Bakanlığı'na Yönelik Öneriler

- Öğrenciler, tehcir gerekçelerinin Ermenilerin davranışlarından kaynaklandığını, göç esnasında gerekli önlemlerin alındığını ve bu yüzden bir soykırımından bahsetmenin mümkün olamayacağını dile getirmiş olmalarına rağmen okul dışındaki tüm iletişim araçlarından ve benzeri yollardan işittikleriyle “*kirletilmemiş olan beyinleri*” “*kirletilmiş bilgilerle*” bir şekilde doldurulmaktadır. Bu yüzden konu hakkında düzenlenecek çeşitli bilimsel toplantılar ve basın yayın aracılığı ile öğrenciler bilinçlendirilmelidir.
- Araştırmada, ebeveynlerin eğitim seviyelerinin öğrenci görüşleri üzerinde etkisi ortaya konulduğundan ailelerin üzerine düşen sorumlulukta hareket etmeleri gerektiği hatırlatılmalı ve bu konuda bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır.
- Elde edilen bulgulara göre sözlü tarih çalışmaları Ermenistan'a göre az miktarda olduğundan o dönemdeki olayları yaşamış/tanıklık etmiş canlı şahitlerin görüntüleri ve ses kayıtları bu farkı azaltmak için yardımcı ders malzemesi olarak hazırlan-

malı ve bunların kullanılması tavsiye edilmelidir. Fakat bu tür çalışmalarda tanıkların hissi davranma ihtimali söz konusu olduğundan meydana gelebilecek sakıncaların olmadığına veya giderildiğine emin olunduktan sonra bu yola başvurulmalıdır.

- T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde öğrenciler arasında en çok ilgilerini çeken konu, Ermeni Sorunu'dur. Bundan dolayı Ermeni Sorunu'nun geçtiği ders kitapları tekrar gözden geçirilip sorun üzerine yayımlanan güncel kaynakların verileri konu içeriğine eklenmelidir. Bunu yaparken de sorununun anlatılmasında rakamlar, tarihler hatta askeri bilgiler yığınının ziyade meselenin gerekliliği, ortamın ve devamındaki Millî Mücadele, ruhu ile birlikte verilmeli, bu sürecin ezberciliğinden kurtarılıp karşılaştırmalı olarak yoruma açık bir şekilde işlenmesi sağlanmalıdır.
- “*Mavi Kitap*” gibi geçerliliği bilimsel metotlarla çürütülen kitaplara bu bağlamda T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programı içerisinde yer verilmelidir.
- Bu dersin öğrencilerin görüşlerine yaptığı katkı yadsınamaz bir gerçektir. Araştırmada, ders öğretmenlerinin 1915 olaylarını yeterli ve üstelik tarafsız bir şekilde aktardığı da tespit edildiğinden öğretmenlerin var olan bu özelliklerini etkin bir biçimde uygulama noktasında bilinçli kalmaları için seminer ve konferanslar düzenlenmeli, ayrıca konuya yönelik hizmet içi öğretmen eğitimlerine önem verilmeli ve konuyla ilgili yayınlar düzenli bir şekilde öğretmenlere de ulaştırılmalıdır.
- Öğretmenler, geçmiş ile gelecek arasındaki bağları kuvvetlendiremeyen bir programa bağlı kaldıklarından ve sadece daha önceden belirlenmiş bir dizi ana başlığın dışına çıkamadıklarından daha geniş konuları irdeleme fırsatı bulamayacaklar ve kendilerini bir programa hapsolmuş gibi hissedeceklerdir. Takdir edilmelidir ki yoruma açık konuları tartışmaya açmak, ancak daha esnek bir müfredatla desteklenebilir.
- Katılımcıların konuya ilişkin yeterince okumadığı düşünülürse, Ermeni Sorunu ile ilgili kitap seti ve belgeseller dağıtılmalı, Ermeni diasporasının telkinleri veya tehditleri ile “*Sarı Gelin*” gibi sadece kaynaklara ve görgü tanıklarına dayanan belgesellerin de okullardan toplatılmasına son verilmelidir. Çünkü Ermenilerin iddia ettikleri soykırımla alakalı yaptıkları yaklaşık 400–450 belgesel film sayısına sadece TRT'nin 2003 yılında izleyicilerinin bilgisine sunduğu “*Sarı Gelin: Ermeni Soru-*

nu'nun İç Yüzü" ve 2004'de yaptığı "*Son Tanıklar*" belgeseli ile yeterli düzeyde karşılık verilemeyeceği bilinmeli, bu nedenle bunların sayısı azaltılacağına çoğaltılmalıdır.

- Hatta Batı ülkelerinde olduğu gibi hassas konular [controversial issues] da gerekirse 10–15 dakikalık kısa belgeseller hazırlanmalı, öğrencilerin meseleyi sadece tarih kitabında değil de tarih laboratuvarındaymış gibi görüp öğrenmeleri sağlanmalıdır.
- Öğrenciler, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersini konu itibarıyla yeterli görmelerine rağmen Türkiye aleyhine konulan zorunlu veya seçmeli derslere karşılık bağımsız bir ders konulmasını istemektedirler. Bu bağlamda Millî Mücadelenin kazanılmasında her bölgenin ayrı ayrı katkısı düşünülerek "*mahalli tarih*" adı altında her bölge veya illerde ayrı ayrı istiklal mücadelesi tarihleri seçmeli ders olarak verilebilir. Böylece karşıda "*öteki*" oluşturmadan Ermeni Sorunu'nun da ayrıntılı fakat objektif bir şekilde öğretilmesi gerçekleştirilmiş olabilir.
- Ders kitabı haricinde konuya dair kaynaklara ulaşamadığını belirten geleceğin teminatı olan öğrenciler göz önünde bulundurularak, Ermeni araştırmaları kütüphanesi/kütüphaneleri ivedilikle hayata geçirilmelidir.
- Ülkemizdeki bilgilenme açısından yayın dünyasında dikkati çeken husus, konu ile ilgili yapılmış ciddi araştırmaların yeterli miktar da ve kalite de basılarak dağıtımının yapılamamasıdır. Üniversite ve resmi kurumların kitapları zaten akademik çevrelerde bile yeterince takip edilemez hale gelmiştir. Bu konu için Bakanlık üzerine düşen sorumluluğu tespit etmeli ve gereğini yerine getirmelidir.
- Alan gezilerinin amacına ulaşması için ekonomik ve bürokratik engeller ortadan kaldırılmalıdır.
- Son yılların en etkili bilgilenme araçlarından birisi de internet ortamıdır. İnternet ortamı da çoğu Ermeni iddialarını destekleyen sitelerle doldurulmuştur. Ermeni Sorunu'nu çeşitli yönleri ile ele alan siteler de bulunmaktadır. Ama bunlar yetersiz ve birbirinin taklidi şeklindedir. Bunlar nitelik olarak doyurucu hale getirilmeli ve sayıları hızla artırılmalıdır. Dahası bu bile kâfi görülmeyip arama motorlarına, ya doğrudan kaydedilmeli ya da çeşitli yerlerde link halinde gerektiği şekilde yerini alması sağlanmalıdır.

- 20. yüzyılın son on yılında uygulanmaya başlanılan Türk Cumhuriyetleri için öğrenci burs sistemi belki de küçük değişikliklerle Ermeniler içinde uygulanabilir. Böylece yurt dışından gelecek sayısız Ermeni öğrencilerle doğrudan ve aynı zamanda gerçek temellere dayalı samimi ilişkilerle olumsuz havanın kırılması başarılabılır.

4.2.3. Ülke Politikası ve Politikacılarına Yönelik Öneriler

- Ermenistan'ın başkenti Erivan'da olduğu gibi Kars başta olmak üzere, Ankara'da ve hatta İstanbul'da anıt mezarların dikimi gerçekleştirilmelidir.
- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermeniler ve farklı bir ülke arayışı içinde olmayan dünya Ermenileri ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bir bölümünü oluşturan öğrencilerin hiçbir sorunu yoktur. Bu durum her zaman ve her ortamda dile getirilmelidir.
- Türkiye'nin birliğe kabulüne dair, AB kriterlerinde ön şart olarak iddia edilen Ermeni soykırımının tanınması öngörülmediği halde, bu meselenin Türkiye'nin önüne konulması, öğrenciler tarafından birliğe alınmamak için bir “*bahane*” olarak düşünülmektedir. Bu durumu bertaraf etmek için konu Lahey Uluslararası Adalet Divanına götürülmelidir. Çünkü Soykırım Sözleşmesinin 9. maddesine göre ilgili ülkeler veya ilgisi olmayan ülkeler bile söz konusu soykırım iddiasını doğrudan buraya götürme hakkına sahiptir. Bunu Ermenistan'ın yapmadığı da düşünülürse bu yol tez elden faaliyete geçirilmelidir.
- Sorunun çözümü için tarafsız bir kurul oluşturulmalı, siyasîlerin yanı sıra bu kurula tarihçiler de davet edilmelidir.
- Öğrenciler tarafından sorunun çözümü için en büyük engellerden biri de tazminat ve toprak talebinin yanı sıra Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesi görülmektedir. Bu sorunun halli için siyasî baskı kurulmalıdır.
- 1915 olayları sadece Türk milletinin işlemiş olduğu bir soykırım gibi takdim edilmektedir. Durum böyle olunca Ermeniler, Türk olmayan herkesi ve hatta Müslümanları da yanlarına çekebilmektedirler. Hâlbuki davalı olan taraf, sadece Türk milleti değil belki bütün Müslümanları temsil eden Osmanlı Devleti'dir. Ermenilerin “*katlettiği*” insanlar da sadece Müslüman Türkler değil, Türk, Kürt ve Arap ay-

rımı olmadan bütün Müslümanlardır. Akgündüz (2001, s. 356–357)’ün dediği gibi bu durumda suçlanan ise bütün Müslümanlardır. Ancak bu davanın davacıları şuur- lu bir şekilde meseleyi İslamiyet’ten ve Müslümanlardan ayıklamakta ve sadece Türk milletini gündeme getirmektedir. Bundan dolayı gerek görsel medya, gerek basılı yayın organları ve gerekse bilim adamları ile politikacılar ortak hareket etme- lidirler.

- Türkiye Cumhuriyeti’nin bir vatandaşı olarak öğrenciler, Ermeniler ile aralarında bir sorun olmadığını ve onları düşman olarak görmediklerini söylemektedirler. Bu- na rağmen konu üzerinden menfaat güden devletler yüzünden dünya kamuoyunun bu gerçekten haberdar olmadığını düşünülmektedir. Bundan dolayıdır ki önyargıların ortadan kalkması yönünde dünyanın dört bir yanına dağılan Türkler, organize edilmeli ve adından söz ettirebilecek bir güçte “*Türk lobisi*” oluşturulmalıdır.
- Yabancı gazete ve dergilere verilecek ilanlarla, Ermeni konusunda Türk tezleri anlatılmalıdır.
- İsviçre’de ve ayrıca Fransa’da “*soykırım yoktur*” düşüncesinde olan insanların bunu dile getirememesi öğrenciler tarafından “*skandal*” olarak nitelendirilmiştir. Artık insanların “*kendi düşüncelerinin beyi*” olmasına imkân tanınmalıdır. Bunun için de demokrasi ve düşünce özgürlüğüne aykırı olan bu kuralsızlığın düzeltilme- si için gerekli hukukî düzenlemelerin yapılması için kamuoyu oluşturulmalıdır.

4.2.4. Alanda Çalışan Akademisyenlere Yönelik Öneriler

- Öğretmen adaylarının uygulamalı derslerde Ermeni Sorunu’na yönelik etkinlikler hazırlamaları sağlamalıdır.
- Türkiye adına Ermeni Sorununda çalışan akademisyenler/araştırmacılar uluslararası arenada hatırı sayılır bir yerde olmak istiyorsa Ermenice okuma ve yazma enge- lini aşmaları gerekmektedir. Bunun için kendi gayretlerinin yanı sıra devlet kade- mesinde ki yetkililerinin de bu konuda yardımcı olmaları gerekmektedir.
- Nesnel araştırmaların sonuçları toplumla paylaşılmalı, politikacıların da elde edil- miş olan bu bilgilerle siyaset üretmelerine olanak tanınmalıdır. Çünkü Ermeni So- runu’nun sadece akademisyenlerin meselesi olmadığı, Türk halkının da bir sorunu olduğu duyarlılığı ile hareket edilmesi gerektiği hatırd tutulmalıdır.

- Ermenilerle özellikle de Türkiye Ermenileriyle ortak çalışmalar yapılmalıdır.

4.2.5. İleride Yapılacak Çalışmalara Yönelik Öneriler

- Bu araştırma için geliştirilen anket formu ve başarı testi, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programının ilköğretim 8. sınıf düzeyine göre hazırlanmış olup sonraki yıllarda benzeri çalışmalarda kullanılabilir nitelik taşımaktadır.
- Bu çalışma 8. sınıf öğrencileri ile yürütülmüştür. Aynı konuda bundan sonra yapılacak araştırmalarda farklı sınıf düzeylerinde benzer çalışmalar yapılabilir.
- Ermeni Sorununa yönelik uygulama boyutunu da esas alan çalışmalar yapılmalıdır.
- Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi sürecinde, tartışmalı konuların başında yer alan Ermeni Sorunu konusunda Sosyal Bilgiler/Tarih öğretmenlerinin görüşlerine dayalı bir araştırma yapılabilir.
- Bu çalışmada, literatürde “*controversial issues*” olarak geçen konulardan biri olan “*Ermeni Sorunu*” ile ilgili öğrencilerin görüşleri alınmış ve bilgi düzeyleri tespiti yapılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda da ya bu konudan bağımsız olarak veya Ermeni Sorunu ile karşılaştırmak suretiyle hassas konulardan biri çalışılabilir.

KAYNAKÇA

Araştırma Eserler ve Arşiv Belgelerine Dayalı Kitaplar

- _____ (1989). *A British source (1916) on the Armenian question*. Ankara: Feryal Matbaası.
- _____ (1992). *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1999). *İnsan hakları ve Ermeni sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*. Ankara: İmge Kitabevi.
- _____ (1988). *Osmanlı tarihi VIII* (3. baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (1996). *Osmanlı tarihi IX*. Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2002). *İngiliz kaynaklarına göre, Ermeni militanlarca sahtelenen ve Osmanlı arşivlerinden aşırılan gizli belgeler*. Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2006). *Osmanlı'ya veda: imparatorluk çökerken Osmanlı halkları*. (M. Tuncel, Çev.). İstanbul: Etkileşim Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 2001).
- _____ (tarihsiz). *La question armenienne (1878- 1923)*. Ankara.
- _____ (2005). *Ermeni meselesi (1774–2005)*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- _____ (2007). *Rus devlet arşivlerinden 100 belgede Ermeni meselesi*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- _____ (1991). *Büyükelçi Morgenthau'nun öyküsünün perde arkası*. (B. Torfilli, Çev.). İstanbul: Isis Yayıncılık. (Eserin aslının basım tarihi 1990).
- _____ (2005). *Ermeni tehciri* (7. baskı). İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı.
- _____ (2007). *Tarih gelecektir*. İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı.
- _____ (1999). *Kars ili ve çevresinde Ermeni mezalimi*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezahir 40 (Tetimme)*. C. Baysun. (Hzl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmet Refik (Altınay). (1992). *Kafkas yollarında (hatıralar ve tehassüsler)*. Ö. Armağan. (Hzl.). İstanbul: Fikir Yayınları.
- Akbulut, Y. (1988). *Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni tehcirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akçam, T. (1986). *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*. İstanbul: Su Yayınları.

- Akçora, E. (1994). *Van ve çevresinde Ermeni isyanları (1986- 1916)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A., Öztürk, S. ve Kara, R. (2008). *Sorularla Ermeni meselesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akyol T. (2002). *Osmanlı mirasından Cumhuriyet Türkiye'si'ne İlber Ortaylı ile konuşmalar* (3. baskı). İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Allen, W. E. D. and Paul M. (1966). *Kafkas harekâtı: 1828- 1921 Türk- Rus sınırındaki harplerin tarihi*. Ankara: Genel Kurmay Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (3. baskı). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Anadol, C. (2002), *Tarihin ışığında Ermeni dosyası*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Arşiv Belgeleri ile Ermeni Faaliyetleri (1914–1918)*. (2005). C. I. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Arşiv Belgeleri ile Ermeni Faaliyetleri (1914–1918)*. (2005). C. II. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Arşiv Belgeleri ile Ermeni Faaliyetleri (1914–1918)*. (2006). C. IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1919)*. (1995). C. II. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1919–1920)*. (1997). C. III. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1920–1922)*. (1998). C. IV. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ataöv, T. (1985). *An Armenian falsification* (2nd edition). Ankara: Renk Ofset.
- Atatürk, K. (2000). *Nutuk (1919–1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri XII*. (2003). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*. (1961). Ankara: T.İ.T.E. Yayınları.

- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. and Nolen, S. (1996). *Hilgard's introduction to psychology* (12 th edition). Harcourt Brace & Company.
- Atnur, İ. (2005). *Türkiye'de Ermeni kadınları ve çocukları meselesi (1915–1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Auron, Y. (2003). *The banality of denial İsrail and the Armenian genocide*. U.S.A: New Brunswick, New Jersey and London.
- Aybars, E. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I* (3. baskı). Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Aydın, İ. (2001). *Osmanlı'dan günümüze tarih ders kitapları*. Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Bacinoğlu, T. ve Bacinoğlu, A. (2001). *Modern Alman oryantalizmi: Alman yayıncılığının Türkiye tablosu*. Ankara.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma* (3. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Balcı, G. (2007). *Türkler soykırım yaptı mı?* (2. baskı). İstanbul: Truva Yayınları.
- Baş, T. (2005). *Anket nasıl hazırlanır, uygulanır, değerlendirilir?* (3. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Başyurt, E. (2006). *Ermeni evlatlıklar saklı kalmış hayatlar* (2. baskı). İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılâp tarihi*. C. II/ III. Ankara: TTK Yayınları.
- Binark, İ. (2005). *Asılsız Ermeni iddiaları ve Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim* (3. baskı). Ankara: ATO Yayınları.
- Birant, M. A. (1983). *Dört lisanda Ermeni terörü*. İstanbul: And Koll. Şti.
- Bloxham, D. (2005). *The great game of genocide: Imperialism, nationalism, and the destruction of the Ottoman Armenians*. New York: Oxford University Press.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839–1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Bryce, J. and Toynbee, A. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele (1915–1916)*. C. 2. (A. Tuygan ve J. Değirmenciler, Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.

- Burke, B., Feubre, B. and McLennan (1985). *Tarih ve tarihçi*. A. Boratav (Der.). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Burnaby, F. (1999). *At Sirtında Anadolu*. (F. Taşkent, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükkarcı, S. (2003). *İstanbul Ermeni okulları*. Konya: Yelken Basım Yayım Dağıtım.
- Büyükköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: PegemA.
- Carrington, B. and Barry T. (1988). *Children and controversial issues*. Philadelphia: The Falmer Press.
- Cemal Paşa. (1977). *Hatıralar*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (2008). *İşgal ve direniş belgelerle 1919*. Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Ceyhan, K. (1998). *Seferberlik türkleriyle büyüdüüm* (2. baskı). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Collingwood R. G. (1996). *Tarih Tasarımı*. (K. Dinçer, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1946).
- Copeaux, E. (1998). *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. (A. Berktay, Çev.). İstanbul. (Eserin aslının basım tarihi 1994).
- Çavuş, R. (2007). *Tarihte ilginç gerçekler* (4. baskı). İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Çaxmaklı, Q. (2008). *Tarixin izi ilə Ermeni məsələsi*. Bakü: Harbi Neşriyat.
- Çaycı, A. (2000). *Türk Ermeni ilişkilerinde gerçekler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çelik, H. (2005). *Görenlerin gözüyle Van'da Ermeni mezalimi* (2. baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Çelik, H. (tarihsiz). *Türkiye'nin Ermeni sorunu (yüzleşme/ çözüm)*. BDS Yayınları.
- Çelik, J. (2000). *Kum saatinde Kumkapı*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Çepni, S. (2001). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Erol Ofset.
- Çiçek, K. (2005). *Ermenilerin zorunlu göçü (1915–1917)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çolak, İ. (2005). *Modern zamanlarda Osmanlı'yı aramak* (2. baskı). İstanbul: Lamure.

- Dabağyan, L. P. (2001). *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni meselesi*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Dadrian, V. N. (2004). *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller: Toplu Makaleler 1*. (A. Tuygan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1995).
- De Maleville, G. (1998). *Fransız avukatın Ermeni tezleri karşısında Türkiye savunması: 1915 Osmanlı-Rus Ermeni trajedisi*. (N. Bakkaloğlu, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1988).
- Demir, N. K. (1980). *The Armenian question in Turkey*. Türkiye: Kuşak Ofset.
- Demirel, M. (1996). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve çevresinde Ermeni hareketleri (1914–1918)*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Demirel, Ö. (2003). *Eğitimde program geliştirme* (5. baskı). Ankara: PegemA.
- Denker, M. S. (1997). *Uluslararası terör, Türkiye ve PKK*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Denscombe, M. (1998). *The good research guide: For small-scale research projects*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (Eds.). (2005). *The sage handbook of qualitative research*. (3 th edition). London and New Delhi: Sage Publications.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (1995). *Osmanlı Arşivi katalogları rehberi*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Dilek, D. (2001). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi*. Ankara: Pegem A.
- Doğanay, A. (Der.). (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Pegem A.
- Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu*. (1983). Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Dumoulin, D. (2000). *Atatürk'ten düşünceler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercan, Y. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı sorunlar ve günümüze yansımaları*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi I-II*. İstanbul.

- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu antlaşmaları)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih: Türkiye’de “resmi tarih” tezinin oluşumu (1929–1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devleti’nde Gayr-i Müslim tebaanın yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Ferro, M. (1984). *The use and abuse of history or how the past is taught*. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Foreign Policy Institute. (1982). *The Armenian issue in nine questions and answers* (2nd edition). Ankara-Türkiye.
- Gazi Mustafa Kemal. (1969). *Nutuk*. İstanbul: T.D.T.E. Yayınları.
- Gazigiray, A. A. (1983). *Ermeni terörünün kaynakları*. İstanbul.
- Gillham, B. (2000). *Developing a questionnaire*. London: Continuum.
- Gobelyan, Y. (1998). *Memleketini özleyen yengeç*. (H. Gobelyan, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Gökçek, F. (2006). *Osmanlı kapısında büyüme: Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanlarında gayr-ı Müslim Osmanlılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göyünç, N. (1983). *Osmanlı idaresinde Ermeniler*. İstanbul: Gültepe Yayınları.
- Gureghian, J. V. (2004). *Babamın yazgısı Küçük Asya’nın Golkotha’sı*. (E. Demir, Çev.). İstanbul.
- Gürün, K. (2001). *Ermeni dosyası* (5. baskı). Rüstem Yayınevi.
- Hair, J. F. (Eds.). (2006). *Multivariate data analysis*. Hardcover.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni tehciri ve gerçekler (1914–1918)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hamidullah, M. (1983). *İslâm’da devlet idaresi*. İstanbul.
- Hocaoğlu, M. (1976). *Arşiv vesikalarıyla Türkiye’de Ermeni mezalimi ve Ermeniler*. İstanbul: Anda Dağıtım.
- Hovannisian, R. G. (tarihsiz). *Armenia: on the road to independence 1918*.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve iktidar*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- İnan, A. (1991). *Düşünceleriyle Atatürk*. (İ. Parmaksızoğlu, Sad.). Ankara: TTK Yayınları.

- İslamoğlu, A. H. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kabacalı, A. (2003). *Talat Paşa'nın anıları* (2. baskı). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaçaznuni, O. (2005). *Taşnak Partisinin yapacağı bir şey yok (1923 Parti Konferansına Rapor)*. (A. Acaloğlu, Çev.). (3. baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1927).
- Kalaycı, N. (2004). *Cumhuriyet döneminde ilköğretim* (2. baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kalaycı, Ş. (2006). (Der.). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (2. baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kalman, M. (1994). *Batı-Ermenistan (Kürt ilişkileri) ve jenosid*. İstanbul: Zel Yayıncılık.
- Kantarıcı, Ş., Kasım, K., Kaya, İ. ve Laçiner, S. (2002). *Ermeni sorunu el kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kaplan, S. (2005). *1915'te ne oldu?*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Karabıyık, O. (1984). *Türk-Ermeni münasebetlerinin dünü bugünü*. İstanbul.
- Karaca, A. (2003). *Türkiye'de Ermeniler için yapılan reformlar (örtülü bir işgale doğru) ve tehcir gerçeği (1878-1915)*. İstanbul.
- Karaca, B. (2006). *Sözde Ermeni soykırım projesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karacakaya, R. (2001). *Kaynakçalı Ermeni meselesi kronolojisi (1878-1923)*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Karacan, A. N. (1971). *Lozan* (2. baskı). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Karal, E. Z. (1971). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni meselesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karasar, N. (2004). *Bilimsel araştırma yöntemi* (13. baskı). Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Karibi. (2007). *Ermeni iddialarına Gürcü Devleti'nin Kırmızı Kitabı*. M. Perinçek. (Hzl.). İstanbul: Kaynak Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1920).
- Karinyan, A. B. (2006). *Ermeni milliyetçi akınları*. (A. Acaloğlu, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1928).

- Kaya, E. (2007). *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk mültecileri (1915–1923)*. Ankara: Ebabil Yayınevi.
- Kılıç, D. (2006). *Osmanlı Ermenileri arasında dini ve siyasi mücadeleler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kılıç, S. (2003). *Ermeni sorunu ve Almanya, Türk-Alman arşiv belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kırzioğlu, M. F. (1958). *Edebiyatımızda Kars*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kızıl Kitap: İngilizlerin Mavi Kitabına Sovyetlerin Yanıtı. Güneybatı Kafkas’ta Taşnak Mezalimi*. (2006). (K. Yükseler, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1920).
- Kızılcılık, E. Y. (1994). *Sosyoloji terimleri sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Kili, S. (1995). *Türk devrim tarihi* (4. baskı). İstanbul: Tekin Yayınları.
- Kocaş, S. (1967). *Tarih boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni ilişkileri*. Ankara: Altınok Yayınevi.
- Koçak, K. (2002). *İlköğretim okulu sosyal bilgiler ders kitaplarının niteliklerinin değerlendirilmesi*. Ankara/ Kastamonu: EARGET.
- Kodaman, B. (1994). *Türkler- Ermeniler ve Avrupa*. Ankara: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Köse, M. (2003). *İşgalden kurtuluşa “kırk yıllık kara günler” ve Ermeniler*. Ankara: Kuban Matbaacılık.
- Köymen, A. (1990). *Ermeni soykırımı iddiaları ve arşivlerdeki gerçekler*. Ankara: İyigün Matbaası.
- Kuş, E. (2003). *Nitel-nitel Araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçük, A. (1997). *Ermeni kilisesi ve Türkler*. Ankara.
- Küçük, C. (1984). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı (1878–1879)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. No: 3201.
- Küçükahmet, L. (2003). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kürkçüoğlu, E. (2001). *Doğu Anadolu’da Türk soykırımı ve Ermeniler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk Ermeni İlişkilerini Araştırma Merkezi Yayınları.
- Laçiner, S. (2004). *Türk-Ermeni ilişkileri*. İstanbul: Kaknüs İnceleme ve Araştırma.

- Laçiner, S. ve Kantarcı, Ş. (2002). *Ararat sanatsal Ermeni propagandası*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.). (6. baskı) Ankara: TTK Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1960).
- Libaridian, G. J. (1999). *The challenge of statehood, Armenian political thinking since independence*. Blue Crane Boks-Inc.
- Lowry, H. W. (1990). *The story behind ambassador Morgenthau's story*. İstanbul: The Isis Press.
- Mantran, R. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu II*. (S. Tanilli, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Maraşlıyan, L. (2000). *Ermeni sorunu ve Türk Amerikan ilişkileri (1919–1923)*. (Ş. Süer, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1990).
- Marshal, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mayewski, K. W. (2001). *Yabancı gözüyle Ermeni meselesi*. (M. Sadık, Çev.). Ankara: APK Daire Başkanlığı Yayınları.
- Mayring, P. (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (A. Gümüş ve M. S. Durgun, Çev.). Adana: Baki Kitapevi.
- McCarty, J. (1998). *Ölüm ve sürgün (1821–1922)*. (B. Umar, Çev.). (5. baskı) İstanbul: İnkılap Kitabevi. (Eserin aslının basım tarihi 1995).
- Metin, H. (1997). *Türkiye'nin siyasi tarihinde Ermeniler ve Ermeni olayları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Mintzuri, H. (1993). *İstanbul anıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mircan, A. ve Gerger, M. E. (1992). *Büyük Ermenistan hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni vahşeti*. İstanbul: Cemre Yayınları.
- Moltke, H. V. (1995). *Türkiye mektupları*. (H. Örs, Çev.). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Morgan, C. T. (1977). *A brief introduction to psychology* (2nd edition). New York-U. S. A: Mc Graw-Hill Book Company.
- Neuman, W. L. (2007). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar 1–2*. (S. Özge, Çev.). İstanbul: Yayın Odası. (Eserin aslının basım tarihi 1991–2006).

- Oktay, H. (2007). *Ermeni kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Oran, B. (2003). *Türk Dış Politikası I-II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orel, Ş. ve Yüce, S. (1983). *Ermenilerce Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların gerçek yüzü*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *Kırk Ambar Sohbetleri* (4. baskı). Ankara: Aşina Kitapları.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)*. (2006). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*. (1994). Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öke, M. K. (1986). *Ermeni sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özbaran, S. (2003). *Güdümlü tarih*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özçelik, D. A. (1989). *Test hazırlama kılavuzu* (3. baskı). Ankara: ÖSYM Eğitim Yayınları.
- Özçelik, İ. (2001). *Ermeni iddiaları ve gerçekler*. Ankara: Türkar Yayınları.
- Özdemir, H. (2005a). *Salgın hastalıklardan ölümler: 1914-1918*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özdemir, H., Çiçek, K., Turan, Ö., Çalık, R. ve Halaçoğlu, Y. (2004). *Ermeniler: sürgün ve göç* (2. baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. (2nd edition). London and New Delhi: Sage Publications.
- Perinçek, D. (2006). *Ermeni sorunu'nda strateji ve siyaset*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Perinçek, M. (2006). *Ermeni devlet adamı B. A. Boryan'ın gözüyle Türk-Ermeni çatışması*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Pingel, F. (2003). *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*, (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Power, S. (2002). *A problem from hell: America and the age of genocide*. New York: Basic Books Publishing.
- Pravitz, H. (1918). *Fran persien-ı stiltje och storm*. Stockholm.

- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Eserin aslının basım tarihi 2005).
- Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire (1700–1922)*. (2nd edition). Cambridge.
- Rain, İ. (1973). *Katliam Ermeniyane: Derdorane Selâtin-i Alî Osman* (2. baskı). Tahran: Emir Kebir Neşriyat.
- Saray, M. (2005). *Ermenistan ve Türk-Ermeni ilişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Schueddekopf, O. E., Bruley, E., Dance, E. H. and Vigander, H. (1969). *Tarih öğretimi ve tarih kitaplarının geliştirilmesi*. (N. Engez, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Seki, Y. (2004). *Dış basında Ermeni meselesi (1999–2003)*. İstanbul.
- Sert, S. (2005). *Fransızların Ermenileri yok etme planı: Kilikya (1918–1922) Haçın ölüm kampı*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Sevim, A. (1983). *Genel çizgileriyle Selçuklu-Ermeni ilişkileri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Shaw, S. and Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye II*. (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: E Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1976).
- Shibutani, T. and Kwan, K. M. (1965). *Ethnic stratification: a comparative approach*. New York: Macmillan.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2006). *Sosyal bilimlerde SPSS’le veri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Solmaz, G. (1995). *Yaşayanların dilinden Erzurum-Sarıkamuş-Kars’ta Ermeni zulmü (1918–1920)*. Van.
- Sonyel, S. (1993). *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye’nin siyasal antlaşmaları I. (1920–1945)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Stiekel, B. (2005). *Çocuklar soruyor Nobelliler cevaphıyor*. (E. Günçe, Çev.). İstanbul: T. C. İş Bankası Yayınları.
- Stradling, R. (2003). *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*. (A. Ünal, Çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

- Strom, M. S. (tarihsiz). *Facing history and ourselves: Holocaust and human behavior*. Brookline, Massachusetts: Facing History and Ourselves National Foundation, Inc.
- Strom, M. S. and Parsons, W. S. (1982). *Facing history and ourselves: Holocaust and human behavior*. Watertown, Massachusetts: İntentional Educations, Inc.
- Summer, B. H. (1993). *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*. (E. B. Özbilen, Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Supple, C. (1993). *From prejudice to genocide: learning about the holocaust*. London: Trentham Books Limited.
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 tehcir olayı*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları.
- Süslü, A., Kırzıoğlu, F., Yinanç, R. ve Halaçoğlu, Y. (1995). *Türk tarihinde Ermeniler*. Kars: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Süslü, A., Yıldırım, H. ve Gündüz, B. (2001). *Efsane ve gerçekler: Türk-Ermeni ilişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Şiraciyani, A. (1997). *Bir Ermeni teröristin itirafları*. (K. M. Orağlı, Çev.). İstanbul: Kastaş Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1982).
- Şimşir, B. N. (1989). *British documants on Ottoman Armenians I (1856–1880)*. Ankara.
- Talat Paşa'nın Anıları*. (2003). A. Kabacalı. (Hzl.). (2. baskı). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu* (2. baskı). Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- The Armenian Issue in Nine Question and Answers*. (1982). Ankara: Foreign Policy Institute.
- Timur, T. (2001). *1915 ve sonrası Türkler ve Ermeniler*. Ankara.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin peşinde*. (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin aslının basım tarihi 1983).
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar*. Ankara: Akçağ.

- Tural, S. (2001). *Ermeni meselesine dair*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Türközü, H. K. (1985). *Dünkü ve bugünkü Ermeni terörizmi ve düşündürdükleri*. (Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 36'dan Ayrı Basım). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ulubelen, E. (1982). *İngiliz gizli belgelerinde Türkiye* (2. baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Uluslararası Eğitimde Program ve Ders Kitapları Hazırlanması İçin Yönlendirici İlkeler*. (2000). (Y. Kepenekçi, Çev.). Ankara: TİHAK Yayınları.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi* (2. baskı). İstanbul: Belge Yayınları.
- Uzundere, E. A. (2002). *İnsanlık suçu; Iğdır ve çevresinde Ermenilerin Türk kırımı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlı'dan günümüze azınlık ve yabancı okullar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Valasiadis, Y. (2005). *Tatavla'ya Kar Yağıyor*. (D. Eftimiadis, Çev.). İstanbul: Alkım Yayınları.
- Washburn, G. (2002). *Cennetin sonbaharı Robert Koleji anıları (1863–1903)*. (Z. B. Yenice, Çev.). İstanbul: Atlantis Yayınları.
- Weems, S. A. (2004). *Ermenistan, terörist Hristiyan ülkesinin sırları*. (T. S. Çeviri Grubu, Çev.). Bakü.
- Wieviorka, A. (1999). *Kızıma soykırımı anlatıyorum*. (İ. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yerasimos, S. (2002). *Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni sorunu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, C. (1999). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (4. baskı). Ankara: ÖSYM Yayınları.

Yıldırım, H. (1990). *Türk-Rus-Ermeni münasebetleri*. Ankara: KÖK Yayıncılık.
Yürükel, M. S. (2005). *Soykırımlar tarihi: Batı'nın insanlık suçları I*. Mersin: Near East Publishing.

Zohrab, K. (2000). *Hayat olduğu gibi*. (K. Emiroğlu, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Programlar ve Ders Kitapları

Akşit, N. (1985). *Milli tarih II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____ (1993). *Milli tarih II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Akyıldız, R. ve Durmuş, H. (2006). *Sosyal bilgiler 7*. Ankara: Yeniçizgi Yayınları.

Aydın, C., Üşer, S. S., Aydın, D. ve Şakiroğlu, M. (2000). *Sosyal bilgiler 7*. Ankara: Doğan Yayıncılık.

Aydın, C., Üşer, S. S., Görmez, K., Çağatay, N. ve Öztoprak, İ. (2001). *Sosyal bilgiler 5*. Ankara: Doğan Yayıncılık.

Bolayır, F. (1986). *Milli eğitim ile ilgili mevzuat*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Bulduk, Ü., İlbey, Ş., Gündoğdu, A. ve Fidan, M. (2000). *Sosyal bilgiler 5*. Ankara: Tutibay.

Çopanyan, B., Parhutaryan, V., Hamparyan, A., Muratyan, T., Avedisyan, H., Sahagyan, R. ve diğerleri. (2000). *Ermeni tarihi 7. (Ermenistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından 7. sınıflar için ders kitabı olarak hazırlanmıştır)*. Erivan: Luys Yayınevi.

Güleryüz, H. (2002). *En son değişikliklerle ilköğretim okulu programı* (2. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı. (1926). İstanbul: Millî Matbaa.

İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı. (1338). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umur-ı Maarif Vekâleti.

Kara, K. ve Kaman, N. (2003). *Sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Serhat Yayınları.

Kara, K., Vural, H. İ. ve Kaman, N. (2001a). *Sosyal bilgiler 5*. İstanbul: Serhat Yayınları.

_____ (2001b). *Sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Serhat Yayınları.

Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi. (1340). *İlk mekteplerin müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

MEB, (1948). *İlkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- _____ (1949). *Ortaokul programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1962a). *İlkokul programı taslağı*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- _____ (1962b). *Ortaokul programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1969). *İlkokul programı* (2. baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1972). *Orta öğretim programlarındaki yönelmeler (1924–1970)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1973). *Ortaokul sosyal bilgiler, fen bilgisi ve matematik müfredat programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1995). *Ortaokul programı (ilköğretim II. kademe)* (2. baskı). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1997). *İlköğretim okulu programları* (2. baskı). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (2000). *İlköğretim okulu ders programları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (2004). *Millî eğitim sayısal veriler 2003–2004*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- _____ (2005). *Millî eğitim istatistikleri 2004–2005*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Meydan, K. (Der.). (1999). *Sosyal bilgiler 5*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özey, R. ve Efe, R. (1998). *Sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İ. (1986). *Ortaokul T. C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük* (5. baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sarılioğlu, F. (2004). *Sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Çemre Yayıncılık.
- Sarılioğlu, F. ve Karadağ, M. (2001). *Sosyal bilgiler 5*. İstanbul: Çemre Yayıncılık.
- Şahin, C. ve Göze, H. (2000 ve 2003). *Sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Ders Kitapları A. Ş.
- Şahin, C., Yamanlar, E. ve Göze, H. (2001). *Sosyal bilgiler 5*. İstanbul: Ders Kitapları A. Ş.
- Şahin, M. (2002). *T. C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük 8*. Ankara: Dörtel Yayıncılık.
- Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, S., Turgut, R., Ercan, N., Küçükbaycan, M. ve diğerleri. (2005). *Sosyal bilgiler 7* (3. baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şenünver, G., Kesim, S., Turgut, R., Akay, A. ve Ercan, N. (2004). *T. C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük 8* (5. baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- T. C. Kültür Bakanlığı, (1936). *İlkokul programı*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- _____ (1938). *Ortaokul programı*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Tarih IV. (2004). *Kemalist eğitimin tarih dersleri (1931–1941)* (4. baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tebliğler Dergisi, (1969). *İlkokul programı*. Sayı: 1582.
- _____ (1998). *İlköğretim okulu sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Sayı: 2487. s. 531–568.
- Tebliğler Dergisi, (2002a). *Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile ilgili konuların orta öğretim tarih 1, tarih 2 ve T.C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında yer alması*. Sayı: 2538. s. 530–544.
- Tebliğler Dergisi, (2002b). *Ermeni sorunu ile ilgili konuların ilköğretim 5. ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında yer alması*. Sayı: 2538. s. 545–555.
- Tekerek, M., Kaya, N., Alç, M. D., Yılbat, B., Yıldırım, T., Koyuncu, M. ve diğerleri. (2005). *Sosyal bilgiler 4*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Turgut, R. (2003). *T. C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük 8*. Ankara: Pasifik Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Yazım Kılavuzu* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. (1930). *İlk mektep müfredat programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Sürelî Yayınlar I. (Makaleler, Bildiriler) ve Tezler**
- Acer, Y. (2002). Ermeni terörü ve terörizm kavramı. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II*. (s. 461- 475). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Açıl, Ş. (2007). Vahdettin Engin ile röportaj. www.haberakademi.net web adresinden 25 Nisan 2007 tarihinde edinilmiştir.
- Akgündüz, A. (2001). Ermeni katliamı mı? Ermeni tehciri mi?. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*. Sayı: 37. s. 356–362.
- Aksiyon Dergisi*. (2005). Asıl dinlerine dönüyorlar. 14 Mart, Sayı: 536.
- Aktan, G. (2001). Devletler hukukuna göre Ermeni meselesi. *Türkiye Günlüğü*. Sayı: 64.
- _____ (2003). Hukukta soykırım ve Ermeni olayları. *Popüler Tarih*. Sayı: 35. s. 62–67.

- Aktar, A. Y. (2001). Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Kargaşası. H. C. Güzel (Der.). *Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu* (2. baskı). (s. 265–273). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Alçıtepe, G. (2006). Türkiye'deki Ermeni yazarların çalışmalarından örnekler ve alınması gereken önlemler. *Türk Yurdu* 26. Sayı: 226. s. 96–98.
- Arslan, A. (2005). İnkılâp tarihi ve tarih derslerinde başarı nasıl sağlanabilir?. M. Saray ve H. Tosun (Der.). *İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*. (s. 65–71). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Arslan, E. (2001). “Ermeni sorunu”nda akılcı, tarafsız ve planlı görüş açıları. H. C. Güzel (Der.). *Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu* (2. baskı). (s. 225–263). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aslan, B. (2004). Türkiye’de millî tarih anlayışı bağlamında dünden bugüne inkılâp tarihi dersleri. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 9. s. 81–109.
- Aslan, E. (1991). Orta öğretimdeki Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları. Ş. Ozil ve N. Tapan (Der.). *Türkiye'nin ders kitapları*. (s. 175–203). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aşgın, S. (2003). Sözde Ermeni soykırımı iddiaları ve tarihsel gerçekler. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri III*. (s. 333–352). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Ata, B. (2005), Tarih pedagojisine uygun Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersi nasıl olmalıdır?. M. Saray ve H. Tosun (Der.). *İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*. (s. 73–85). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Atalar, M. (2003). Sözde Ermeni soykırım iddiasına reddiye. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri III*. (s. 307–320). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Atnur, İ. E. (2001). Tehcir edilen Ermenilerin iskânı mal ve mülklerinin iadesi. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*. Sayı: 37. s. 420–434.
- Aybars, E. (1987). Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi durum tespiti. *Tarih İncelemeleri Dergisi* Sayı: III.

- Aydoğan, E. (2003). Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumîye Müdiriyeti'nin Ermeni tehciri'yle ilgili 24 Eylül 1331 (1915) tarihli talimatnamesi ve değerlendirilmesi. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I.* (s. 233–240). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Azarian, N. M. (2007). *The seeds of memory: Narrative renditions of the Armenian genocide across generations.* A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of doctor of philosophy in education in the graduate division. University of California.
- Babacan, H. (2001). I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni sorunu, tehcir meselesi ve Talat Bey. E. Afyoncu (Der.). *Ermeni meselesi üzerine araştırmalar.* (s. 133–166). İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Baer, E. R. (2000). A new algorithm in evil: Children's literature and the holocaust. *The Lion and the Unicorn 24.* pp. 378–400.
- Bakar, B. (2004). *Ermeni tehciri ve uygulaması.* Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bardağcı, M. (2005). Talat Paşa'nın kara kaplı defteri. *Hürriyet Gazetesi Yazı Dizisi* (27 Nisan).
- _____ (2008). Tarihin arka odası. *Kanal 1* (27 Nisan).
- Barton, K. and McCully, A. (2007). Teaching controversial issues (where controversial issues really matter). *Teaching History.* 127. The Historical Association.
- Baum, R. (1996). What I have learned to feel: The pedagogical emotions of holocaust education. *College Literature 23*(3). pp. 44–54.
- Beydilli, K. (1988). 1828–1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göçürülen Ermeniler. (*Belgeler, XIII/ 17'den Ayrı Basım*). Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü. C. Öztürk (Der.). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi.* (s. 39–100). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Beyoğlu, S. (2001). 1915 tehciri hakkında bazı değerlendirmeler. *Ermeni meselesi üzerine araştırmalar.* E. Afyoncu (Der.). (s. 185–198). İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.

- _____ (2003). Ermeni tehcirine dair araştırmalara toplu bir bakış. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I.* (s. 23–33). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- _____ (2004a). Ermeni propagandasının gölgelediği gerçeğ: Tehcir kanunu ve I. Dünya Savaşı’nda Arap tehciri. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi.* Sayı: 11. s. 31–52.
- _____ (2004b). Ermeni tehciri ve ihtida. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları.* Sayı: 6.
- Bıyıklı, M. (2001). Türk tarihinde Ermeniler-Ermeni iddiaları ve Ermeni sorunu gerçeği bibliyografyası. *Türk Dünyası Araştırmaları.* Sayı: 131. s. 235–260.
- Bilgi, N. (2003). Türkiye’nin Ermeni meselesinde bilgilenme ve bilgilendirme problemleri. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I.* (s. 35–44). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Bilgin, N. (2005). Ermeni soykırım iddiaları ve tarihin inşası. *Farklı yönleriyle Ermeni sorunu.* (s. 253–268). İstanbul: Nergiz yayınları.
- Birant, M. A. (2006). Ermeni diasporası mı, Patrik Mesrob mu?. *Posta Gazetesi* (20 Mayıs).
- Bostan, M. H. (2005). Ermeniler soykırıma tabi tutulmuş mudur? Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin iskân meselesi ve bazı gerçeğler. *Ermeni Soykırım İddialarına Cevaplar.* (s. 3–24). İstanbul: Türk Eğitim-Sen. Yayınları.
- Bryman, A. (2004). Triangulation. www.referenceworld.com/sage/socialscience/triangulation.pdf web adresinden 7 Ocak 2008 tarihinde edinilmiştir.
- Bussing, R., Koro L. M. E., Gary, F., Mason, D. M. And Garvan, C. W., (2005). Exploring help-seeking for ADHD symptoms: A mixed-methods approach. *Harvard Review of Psychiatry.* Vol: 13. Issue: 2. pp. 85–101.
- Büyükkarcı, S. (1998). Osmanlı Devleti’nde Ermeni meselesi. *Askeri Tarih Bülteni.* Sayı: 45. s. 25–39.
- Cabbarlı, H. (2003). Eduard Oganisyan’ın “yüzyıllık mücadele” adlı kitabında Ermeni meselesi ve “soykırım” propagandası. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri. I.* (s. 145–154). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.

- Copeaux, E. (2000). Türkiye’de 1931–1993 arasında tarih ders kitapları. Tarih eğitime eleştirel yaklaşımlar. İstanbul: Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- _____ (2001). Ermeniler: Türk tarih dersi kitaplarında Ermeniler. E. Yavi (Der.). *1856–1923 Emperyalizm Kıskaçında Türkler Ermeniler ve Kürtler* (2. baskı). (s. 101–128). İzmir: Yazıcı Yayınevi.
- Cöhce, S. (1991). 1828-1829’da Rusya, İran ve Türkiye’den Ermenilerin göçürülmesi. *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*. Kars: Kars Valiliği Yayınları.
- Çalık, R. ve Atar, Z. (2006). Johannes Lepsius’un şekillendirdiği Almanya’nın Ermeni politikası. *Türk Yurdu*. Sayı: 225. s. 90–102.
- Çapa, M. (2006). Tarih. İ. H. Demircioğlu (Der.). *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. (s. 239–279). Ankara: Hegem.
- Çelik, K. (2002). Egemenlik haklarının kullanılması açısından Ermeni sorunu. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II*. (s. 277- 283). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Çetintaş, E. (2006). 19. yüzyıl Osmanlı-Rus savaşlarında Ermeniler. *Türk Yurdu*. Sayı: 225. s. 60–66.
- Çiçek, K. (2001). İnternette Ermeni sorunu. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*. Sayı: 37. s. 502–508.
- _____ (2006). Türk Ermeni anlaşmazlığının siyasi kökenleri, tehcir ve dönüş üzerine yaklaşımlar. www.ttk.gov.tr/ web adresinden 21 Mart 2006 tarihinde edinilmiştir.
- Danks, C. (1995). Using holocaust short stories and poetry in the social studies classroom. *Social Education* 59 (6). pp. 358–361.
- Demirel, M. (2001). Ermeni tehciri ve alınan tedbirler. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*. Sayı: 37. s. 385–405.
- _____ (2006). Yaşayanların anılarıyla tehcir. B. Bakar, N. Öztürk ve S. Beyoğlu (Der.). *Tarihi gerçekler ve bilimin ışığında Ermeni sorunu*. (s. 253–266). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Doğan, E. (2006). Ermeni dosyası. *Tempo Dergisi*. Sayı: 16. s. 24–31.

- Doğan, N. (2008). *İlköğretim 8. sınıf Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülik dersinin öğretiminde tarihsel kanıt kullanımının etkililiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dumont, P. (1995). Eğitimde çağdaşlaşma. R. Mantran (Der.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. (S. Tanilli, Çev.). (s. 84–88). İstanbul: Cem Yayınları.
- Dündar, Ş. (2008). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğrenme ortamlarının yapılandırıcı özellikler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Engin, V. (2007). Ermeni tehciri sırasında bazı Avrupa gazetelerinin tutumu. B. Bakar, N. Öztürk ve S. Beyoğlu (Der.). *Tarihi gerçekler ve bilimin ışığında Ermeni sorunu*. (s. 224–232). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Enginün, İ. (1985). Tanzimat sonrası romanlarımızda Ermeni tipleri. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu (8–12 Ekim 1984)*. (s. 53–64). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Eraslan, C. (2005). Atatürk ilkeleri ve Türk inkılâp tarihinin orta öğretim kurumlarında öğretilmesi konusunda tespit ve teklifler. M. Saray ve H. Tosun (Der.). *İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülik konularının öğretimi*. (s. 97–99). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ercan, Y. (2001). Ermenilerin maskesi düşüyor. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*. Sayı: 37. s. 523–577.
- Erpulat, D. E. (1995). Tarih ders kitaplarında tarih bilinci: ABD modeli. S. Özbaran (Der.). *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu (29 Eylül–1 Ekim 1994)*. (s. 255–272). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ertan, T. F. (2002). Türkiye Cumhuriyeti tarihi kitaplarında Ermeni Sorunu. *Tarih Öğretimi ve Yeni Yaklaşımlar Ulusal Sempozyumu (Çanakkale, 10–12 Ekim 2002)*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- _____ (2003). Türkiye’deki yüksek öğrenim gençliğinin Ermeni Sorunu hakkındaki bilgi ve bilinç düzeyi. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri I*. (s. 13–23). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Ertuğrul, H. (1999). Osmanlı’dan günümüze azınlık ve yabancılarla yapılan hukuki düzenlemeler. *Askeri Tarih Bülteni*. Sayı: 47. s. 27–35.

- Eyicil, A. (1999). Zeytun Ermenileri ve Fındıcak isyanı. *Askeri Tarih Bülteni*. Sayı: 47. s. 37–46.
- Gabudikyan, S. (2006). *Milliyet Gazetesi*. (17 Mayıs).
- Gedik, S. (2005). Jak Kamhi ile röportaj: soykırım yok dram var. *Platin Dergisi*. Sayı: 8. s. 34–38.
- Georgeon, F. (1995). Tehlike tehlike üstüne: ulusal hareketler, Ermeni sorunu. R. Mantran (Der.). *Osmanlı İmparatorluğu II*. (S. Tanilli, Çev.). (s. 192–201). İstanbul: Cem Yayınları.
- Giles, D. (2006). Mixing methods: Completeness or compromise? *IHR Methodology Seminar Series*. www.lancs.ac.uk/fass/ihr/miscdocs/seminar-Gildes_D-mixing_methods.pdf web adresinden 7 Ocak 2008 tarihinde edinilmiştir.
- Gök, S. (2005). *1923–1930 dönemi orta öğretim tarih ders kitapları ve tarihçilik anlayışı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Göka, E. (2003). Ermeni diasparasının psikolojisi. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri III*. (s. 39–46). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Göyünç, N. (2001). Ermeni tehirci ve soykırım iddiaları. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*. Sayı: 37. s. 293–301.
- Griffin, A. and Hauser, J. R. (1993). The voice of customer. *Marketing Science*. Vol: 12. NO: 1. pp. 1–27.
- Güler, A. (1998). Cemal Paşa ve ona atfedilen bir Ermeni-Rus projesi. *Askeri Tarih Bülteni*. Sayı: 45. s. 9–24.
- Güler, İ. (2009). Avrupa Birliğinin “1915 olayları ve Ermeni meselesi”ne bakışı. *Türkiye Yeni Ufuklar*. Sayı: 1. s. 42–47.
- _____ Avrupa Konseyi’nin “Okullarda insanlığa karşı cinayetleri (suçları) önleme ve özveri (fedakarlık) anı günü” konulu projesi “XX. yüzyılda soykırımlar ve yıkım-felaket (sboah) tarihi” adlı atölye çalışması (Numara: CoE 2008-15.0) ayrıntılı raporu. 13 Ekim 2008 tarihli yazı ekinde sunulmuş 8 Eylül 2008 tarihli rapor. İstanbul. *Türk Tarih Kurumu* 03. 11. 2008 tarih ve 031368 sayı *Yurt İçi ve Yurt Dışı İlişkiler Md.* kaydı; İÜ: HAYEF İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı 14. 10. 2008 tarih ve 114 sayılı (İÜ rektör-

- lüğüne) arz kaydı; *Milli Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü* 22. 10. 2008 tarih ve 6613 sayılı kaydı.
- Gürün, K. (2003). İngiliz Mavi Kitabı ve Divanı Harbi. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri I.* (s. 53–61). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Haçıkıyan, A. (2003). Ermenistan: tarih öğretiminde sorunlar ve perspektifler. Ö. S. Göral (Der.). *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım: Sempozyum 10–12 Aralık 1998 Brüksel Belçika.* (s. 100–101). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- İlter, E. (2001). Ermeni istekleri karşısında milli teşekküllerin tutumu (1919–1922). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.* Sayı: 27–28. s. 299–319.
- Jankowiak, J. (2008). *La Croix.* (24 April).
- Kabapınar, Y. (1991). *Müfredat programı ve ders kitapları açısından orta öğretimde (lise) tarih öğretimi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kankal, A. (2003). Ermeni öykülerinden Türkçe yayınlananlar üzerine. *Milli Eğitim Dergisi.* Sayı: 157. s. 213–225.
- Kantarıcı, Ş. (2001). ABD parlamentosu’nda 2000 yılı sözde Ermeni soykırımı görüşmelerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu I (Trabzon 3–5 Mayıs 2001).* (s. 855–864). Trabzon.
- _____ (2003). Atatürk’e atfedilen Ermeni iddiaları. [Özel Sayı]. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Tarihten Bir Kesit.* Sayı: 38. s. 101–104.
- Karaca, N. T. (2003). Ermeni sorunu ile ilgili bir İngiliz kaynağı üzerine eleştirel değerlendirme. *Bulleten LXVII.* Sayı: 249. s. 519–529.
- Kaya, İ. (2003). Uluslararası hukukta soykırım. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II.* (s. 257–263). Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye’de II. Meşrutiyet’ten günümüze kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırılması.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Kevorkyan, D. (1985). Ermeni meselesinde tehcire amil olan sebepler. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*. (s. 297-303). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, D. (2003). 1915'te sevk ve iskân edilmeyen Ermeniler. [Özel Sayı]. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Tarihten Bir Kesit*. Sayı: 38. s. 110-114.
- Kılıç, R. (2007). Yakın dönem Türk-Ermeni ilişkileri üzerine. *Türk Yurdu*. Sayı: 236. s. 40-48.
- Koca, S. (2006). Selçuklular döneminde Türk-Ermeni ilişkileri. *Türk Yurdu*. Sayı: 225. s. 19-33.
- Kodaman, B. (1993). Osmanlı siyasi tarihi (1876-1920). H. D. Yıldız (Der.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi 12*. (s. 19-197). İstanbul: Çağ Yayınları.
- _____ (2006). Ermeni hadiseleri kimin için mesele, kimin için isyan, kimin için macera?. *Türk Yurdu*. Sayı: 225. s. 8-18.
- Kop, Y. (2003). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Ermeniler. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri I*. (s. 553-567). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Kuran, E. (2001). Amiral Bristol raporu ve ABD'nde Türk aleyhtarı Ermeni Propandasının tarihçesi. H. Celal Güzel (Der.). *Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu* (2. baskı). (s. 189-208). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurat, Y. T. (1985). Doğu Anadolu'da Ermeni sorunu (1900-1920). *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu İle İlişkileri Sempozyumu*. Ankara.
- Küçük, C. (2000). Ermeni meselesi. S. Yüceer (Der.). *Ermeni sorunu ve Bursa Ermenileri*. (s. 17-26). Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Laçiner, S. (2002). Ermeni kimlik bunalımı ve güç politikalarının bir ürünü olarak Ermeni sorunu. *2023*. Sayı: 12. s. 56-61.
- Lewy, G. (2005). Ermeni sorununu yeniden tartışmak. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 18. s. 45-59.
- Lütem, Ö. E. (2007). Ermeni iddialarını benimseyen parlamento ve uluslararası kuruluş kararları. B. Bakar, N. Öztürk ve S. Beyoğlu (Der.). *Tarihi gerçekler ve bilimin ışığında Ermeni sorunu*. (s. 435-456). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mavioğlu, E. (2006). 91 yıllık Ermeni sorunu. *Radikal Gazetesi* (15 Şubat).

- McCarty, J. (2001). I. Dünya Savaşı'nda İngiliz propagandası ve Bryce raporu. H. C. Güzel (Der.). *Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu* (2. baskı). (s. 21–38). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2005). Kim başlattı?. *Farklı yönleriyle Ermeni sorunu*. (s. 85–108). İstanbul: Nergiz Yayınları.
- Metin, E. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük derslerinde Ermeni meselesinin öğretimi (mevcut ders kitapları, öğretmen ve öğrenci görüşleri ve çağdaş yayınlar ışığında yeni bir ünite tasarımı)* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü
- Milas, H. (1995). Türkiye'de etnosantrik tarihçiliğin pratik sonuçları S. Özbaran (Der.). *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu (29 Eylül–1 Ekim 1994)*. (s. 123–132). İstanbul: Yurt Yayınları.
- Murad, İ. (1995). Ermeni ilköğretim okullarında zorunlu soykırım dersleri. *Zaman Gazetesi*. (4 Mayıs).
- Oktay, H. (2000). Oyunu bozdu canından oldu. *Tarih ve Düşünce*. Sayı: 14. s. 32–36.
- Orel, Ş. (1985). Ermenilerce Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların gerçek yüzü. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu (8–12 Ekim 1984 Erzurum)*. (s. 305–322). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2003). Soykırım iddialarının arkasındaki gerçek. *Popüler Tarih*. Sayı: 35. s. 58–61.
- Owens, R.G. ve diğerleri. (1989). A triangulation methodology in research on social cultures. *American Educational Research Association*. March, pp. 27–31.
- Öke, M. K. (1987). Ermeni patırtıları, sorumluluk nerede yatıyor?. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. Ocak Sayısı. s. 9–10.
- Öksüz, H. (2007). Propagandanan gerçeğe davet: Ermeni meselesi. *Türk Yurdu*. Sayı: 236. s. 35–36.
- Özbaran, S. (1998). Türkiye'de tarih eğitimi ve ders kitapları üzerine düşünceler. 2. *Uluslararası Tarih Kongresi (8–10 Haziran 1995)*. (s. 61–70). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özdemir, H. (2005b). Ermenilerin uyrukluk sorunu. 80. *Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu*. (s. 97–119). Ankara: TTK Yayınları.

- _____ (2006). Arnold Toynbee'nin Ermeni sorununa bakışı. www.ttk.gov.tr web adresinden 9 Mayıs 2006 tarihinde edinilmiştir.
- Özönder, C. (1990). Ermeni propagandasının arkasındaki sosyolojik gerçekler. *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (2-5 Nisan 1990)*. Van: Yüzüncü yıl Üniversitesi Yayınları. s. 171-177.
- Özlu, H. A. (2005). Sözde Ermeni sorunu. <http://tarihci.8m.net/erml.html> web adresinden 6 Haziran 2005 tarihinde edinilmiştir.
- Öztürk, C. (2005). İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi: mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri. M. Saray ve H. Tosun (Der.). *İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*. (s. 51-57). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Pelosky, C. B. (2005). *Content analysis of undergraduate courses and course content on the Armenian genocide in United States higher education*. Presented in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Lynn University.
- Sakaoğlu, N. (1995). İlkokul tarih programları ve ders kitapları. S. Özbaran (Der.). *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (29 Eylül-1 Ekim 1994) Buca Sempozyumu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 135-144.
- Sakarya, İ. (1989). İkinci Meşrutiyet dönemindeki Türk Ermeni ilişkilerinin Birinci Dünya Savaşı üzerindeki etkileri. *4. Askeri Tarih Semineri*. (s. 238-254). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Saray, M. (1985). Türk- Rus münasebetleri ve Ermeni meselesi. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları. s. 125-131.
- Sarınay, Y. (2006). 24 Nisan 1915 Ermeni tutuklamaları. *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 4. s. 23-38.
- Sazak, D. (2005). TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu ile röportaj. *Milliyet Gazetesi*. (21 Mart).
- _____ (2006). Soykırımı ret. *Milliyet Gazetesi*. (11 Mayıs).

- Schulenberg, J. L. (2004). Analysing police decision-making: Assessing the application of a mixed-method/mixed-model research design. *Journal of Social Research Methodology*. Vol: 10. Issue: 2. pp. 99–119.
- Selvi, H. (2006). II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikaları (1908–1914). *Türk Yurdu*. Sayı: 225. s. 107–114.
- Shawn, K. (2001). Choosing holocaust literature for early adolescents. In S. Totten & S. Feinberg (Eds.). *Teaching and studying about the holocaust*. (pp. 141–155). Boston: Allyn & Bacon.
- Sonyel, S. (1988). İngiliz gizli belgelerine göre Adana'da vuku bulan Türk-Ermeni olayları. *Bellekten II*. Sayı: 201. Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (1994). Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayr-ı Müslim uyrukları üzerindeki etkileri. *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim–3 Kasım 1989 Ankara)*. (s. 339–351). Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2005). Avrupa Birliği üyeliği ve Türk-Ermeni ilişkileri. *Teori Dergisi*. Sayı: 187. s. 76–80.
- Soy, H. B. (2006). Birinci Dünya Savaşı öncesinde II. Wilhelm Almanyası'nın Ermeni meselesine yaklaşımı. *Türk Yurdu*. Sayı: 225. s. 82–89.
- Stewart, M., Makwarimba, E., Barnfather, A., Letourneau, N. And Neufeld, A. (2008). Researching reducing health disparities: Mixed-methods approaches. *Social Science & Medicine*. Vol: 66. Issue: 6. pp. 1406–1417.
- Süslü, A. (2001). Atatürk ve Ermeniler. *Ermeni Özel Sayısı 2*. Sayı: 38. s. 742–747.
- Şehirli, Y. A. (2003). ASALA'nın ortaya çıkışı, eylemleri, ilişkileri ve sonu. İ. Bal ve M. Çufalı (Der.). *Dünden bugüne Türk-Ermeni ilişkileri*. (s.643–673). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tacar, P. (2005). Avrupa parlamentosu'nun 1987 yılında aldığı "Ermeni sorununa siyasal çözüm" başlıklı kararının öyküsü. *Ermeni Araştırmaları*. Sayı:18. s. 60–73.
- Taşkıran, C. (2001). Türk Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde "Soykırım". H. C. Güzel (Der.). *Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu* (2. baskı). (s. 209–224). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2002). Ermeni diasporası nedir? ne istiyor?. *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri III*. (s. 3–13). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.

- Totten, S. and Feinberg, S. (1995). Teaching about the holocaust: rationale, content, methodology and resources. *Social Education* 59 (6). p. 323–333.
- Tunçay, M. (1995). Tarih öğretiminin iyileştirilmesine yönelik düşünceler. S. Özbaran (Der.). *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu (29 Eylül–1 Ekim 1994)*. (s. 52–54). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TÜRK-İŞ. (2001). Avrupa Birliği; Kıbrıs, Ermeni soykırımı iddiaları, azınlıklar-bölücülük, Ege sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban okulu, IMF programları konularında Türkiye’den ne istiyor?. *Mülkiye* 25. Sayı: 231. s. 317–332.
- Türkmen, Z. (2000). İşgal yıllarında İstanbul’daki uygulamalar: mütareke döneminde Ermeniler tarafından kaçırılan Türk çocuklarının kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması. *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi II*. Sayı: 2. s. 265–283.
- Uçar, A. (2001). Şu Fransız’ın Ermeni’ye ettiği. *Tarih ve Düşünce*. Sayı: 19. 14–24.
- Ulu, C. (2003a). Mustafa Kemal Atatürk’ün fikir ve görüşleriyle Ermeniler. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I*. (s. 615–634). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- _____ (2003b). Atatürk milliyetçiliği ve Ermeniler. *Fatih Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Dergisi*. Sayı: 4. s. 64–69.
- Varyantin, N. A. and Torosyan, R. (2001). Armenia. Rebecca M- Ferguson (Eds.). *World Education Encyclopedia: A Survey of Educational System Worldwide*. Volume 1. (2nd edition). (pp. 45–53). Newyork, London, München, Ditroit, Boston, San Diego, San Francisso: Printed in the United States of America.
- Vijutoviç, V. (2008). *Noviye İzvestia*. (13 Şubat).
- Yılmaz, M. (2005). İlk, orta ve yüksek öğretimde inkılâp tarihi dersleri (amaç, içerik, yöntem ve değerlendirme boyutu). M. Saray ve H. Tosun (Der.). *İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*. (s. 25–42). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, S. (2004). Carrie Supple’in İngiltere’de okutulan “önyargıdan soykırımı katliamı öğrenme” adlı ders kitabında geçen Ermeni soykırımına dair asılsız iddialar. *Ermeni Araştırmaları Uluslararası II. Türkiye Kongresi Bildirileri*. Ankara: ASAM-EREN Yayınları.

_____ (2008). Ermenistan Cumhuriyeti'nde okutulan 10. sınıf tarih ders kitabında Türkler aleyhine ifadeler ve sözde Ermeni soykırımı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 177. s. 111–131.

Yiğiter, K. (2003). Dr. M. S. Gabriel ve A. W. Williams'ın "Bleeding Armenia the Curse of Islam" adlı kitabında Ermeni meselesini değerlendirmeleri ve tarihi gerçekler. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I.* (s. 61–74). Ankara: ASAM-EREN Yayınları.

Yinanç, R. (2001). 1965'ten günümüze Ermeni sorunu. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I.* Sayı: 37. s. 267–269.

Yumul, A. (1998). Ermeniler: millet-i sadıka mı, beşinci kol mu, geçmişin yadigârları mı?. *Tarih Eğitimi ve Tarih de Öteki Sorunu-2. Uluslararası Tarih Kongresi (8–10 Haziran 1995)*. (s. 85–95). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sürelî Yayınlar II. (Gazeteler ve TV Haberleri)*

Anadolu Ajansı (AA).

Bakü Haber.

Die Presse.

Günaydın Gazetesi.

Eleftheros Tipos.

Hürriyet ve

Hürriyet-ANKA.

Milliyet.

Radikal.

Sabah.

Takvim-i Vekayi.

Tercüman.

The Armenian Report.

TRT 2. Ermeni iddiaları. Belgesel.

Vatan.

Washington Times.

* Tarihler/sayılar, metin içerisindeki dipnotlarda gösterilmiştir.

İnternet Adresleri

- (1). www.devletarsivleri.gov.tr/kitap (indirilme tarihi 27 Ekim 2007/13 Şubat 2008)
- (2). www.sarigelin.org (indirilme tarihi 27 Mayıs 2006).
- (3). www.mfa.ir/turkce/gruplu/lıg/01/default.htm (indirilme tarihi 13 Kasım 2000).
- (4). www.ermenisorunu.gen.tr (indirilme tarihi 15 Mart 2005).
- (5). www.maltepe.edu.tr/GunaydinMarmara/ermeni/soykirim.asp (indirilme tarihi 22 Ağustos 2003).
- (6). www.gov.am/query_string=genocide/history_book (indirilme tarihi 20 Şubat 2005).
- (7). www.cityhestar.ca (indirilme tarihi 21 Şubat 2008).
- (8). www.tdk.gov.tr (indirilme tarihi 3 Temmuz 2008).
- (9). www.ttk.gov.tr (indirilme tarihi 21 Mart 2006/ 9 Mayıs 2006).
- (10). www.eraren.org (indirilme tarihi 17 Ekim 2002).
- (11). www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/arsiv_index.htm.
- (12). www.tallarmentiantale.com (indirilme tarihi 25 Ocak 2004).
- (13). www.haberkademi.net (indirilme tarihi 27 Nisan 2009).
- (14). www.yayim.meb.gov.tr/yayimler/146/aslan.htm.

EKLER

EK 1. Ermeni Sorunu Bağlamında Yürütülen Araştırmaya Yönelik Öğrenci Anket Formu ve Başarı Testi

Sevgili Öğrenciler,

Elinizdeki döküman, “Ermeni Sorunu” bağlamında yürütülen bilimsel bir araştırma ile ilgilidir. Döküman üç kısımdan oluşmaktadır. I. kısımda size ait kişisel bilgilere, II. kısımda Ermeni Sorunu ile ilgili görüşlerinizi belirlemeye yönelik ifadelere, III. kısımda da Ermeni Sorunu ile ilgili sahip olduğunuz bilgi düzeyini ortaya koymayı amaçlayan anket sorularına yer verilmiştir. Vereceğiniz cevaplar bilimsel bir çalışmada veri olarak kullanılacak ve araştırma sürecine olumlu katkı sağlayacaktır. Soru formunu yanıtlarken göstereceğiniz samimiyet ve sabır, var olan durumun olduğu gibi ortaya konulması açısından önemlidir. Bu nedenle lütfen formdaki hiçbir soruyu yanıtsız bırakmayınız, döküman üzerine adınızı yazmayınız ve kimliğinizi belli edecek herhangi bir işaret koymayınız.

Gösterdiğiniz ilgi ve katkılarınız için teşekkürler....

Arş. Gör. Yaşar KOP
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü

I. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyetiniz:

Kız Erkek

2. Yaşınız:

11 12 13 14 15 ve üstü

3. Babanızın eğitim durumu nedir?

Okuryazar değil Okuryazar İlkokul Ortaokul Lise
 Yüksek okul- Üniversite Lisansüstü (yüksek lisans, doktora)

4. Annenizin eğitim durumu nedir?

- Okuryazar değil Okuryazar İlkokul Ortaokul Lise
 Yüksek okul- Üniversite Lisansüstü (yüksek lisans, doktora)

5. Babanızın mesleği:

- İşçi Memur Küçük esnaf (bakkal, lokantacı, vb.)
 Mühendis/ doktor/ avukat vb. Emekli İşsiz
 Diğer (lütfenbelirtiniz):.....

6. Annenizin mesleği:

- İşçi Memur Küçük esnaf (bakkal, lokantacı, vb.)
 Mühendis/ doktor/ avukat vb. Emekli İşsiz
 Diğer (lütfenbelirtiniz):.....

7. Ailenizin gelir seviyesini aşağıdaki grupların hangisi içinde görmektesiniz?

- Düşük Ortanın Altı Orta
 Ortanın Üstü Yüksek

8. Babanızın doğum yeri (varsa ilçe ve köy adlarını da lütfen yazınız):.....

9. Kendi doğum yeriniz (varsa ilçe ve köy adlarını da lütfen yazınız):.....

10. Size aktarıldığı kadarıyla I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde ailenizden ve/veya yakın çevrenizden (akraba, komşu, vb.) kimselerle, Ermeniler arasında herhangi bir çatışma (saldırı, öldürme, vb.) yaşanmış mıdır?

- Evet
 Hayır

11. Bugüne kadar Ermeni sorunu ile ilgili kitap veya makale okudunuz mu?

- Okumadım
 Bir tane okudum
 İki tane okudum
 Üç tane okudum
 Dört ve daha fazla okudum

II. Öğrencilerin Ermeni Sorununu Algılamalarına Yönelik Bilgi Formu

Bu anket, Ermeni Sorunu hakkındaki algılamalarınızı belirlemek amacıyla kullanılacaktır. Bu ankette 35 adet ifade bulunmaktadır. Her bir ifadeyi okuduktan sonra, düşüncenizi size verilen liste üzerinde ayrılan yere uygun olarak işaretleyiniz. Lütfen işaretsiz ifade bırakmayınız.

	Tamamen	Çoğu zaman	Kısmen	Az	Hiç
1. Ermeni Sorunu'nun temeli olarak algılanan tehcir kanunu hakkında yeterli düzeyde bilgim olduğuna inanıyorum.					
2. Türkler, tarih boyunca insan haklarına gerekli hassasiyeti göstermiştir.					
3. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nun, en çok ilgimi çeken konu olduğunu söyleyebilirim.					
4. Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri, kendi sınırları içerisinde göç ettirmesine ad koymam istense buna mecburi göç derim.					
5. Türkiye, I. Dünya Savaşı esnasında Ermeni soykırımı yapıldığını kabul etmelidir.					
6. Ermeni Sorunu ile ilgili yeni bir şey öğrenmenin benim için gerekli olduğuna inanıyorum.					
7. Ermeni sorunu hakkında bilgilenmemde en çok ailem sorumluluk yüklenmelidir.					
8. Sevk ve iskân (tehcir: göç ettirme) kanununa tabi tutulan Ermenilerin neler düşündüklerini/ hissettiklerini anlamanın önemli olduğunu düşünüyorum.					
9. Ermeni Sorunu'nun bilimsel ortamlarda ortaya konulması gerektiğine inanıyorum.					
10. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmam açısından, yeterli/ etkili olmuştur.					
11. Tehcir uygulamalarının gerekçelerinin doğru olduğuna inanıyorum.					
12. Ermeni Sorunu'nun Türkiye'den ziyade Osmanlıları ilgilendirdiğini düşünüyorum.					
13. Ermeni Sorunu ile ilgili bilgilere sahip olmamda en önemli rolü T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi oynamıştır.					
14. Ermeni sorunu hakkında bilgilenmemde en çok okulum sorumluluk yüklenmelidir.					
15. Tehcir kanununun çıkarılmasının, Osmanlılar açısından gerekli olduğunu düşünüyorum.					
16. Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet, katliama uğrayan şehitlerimiz için anıt mezarlar dikmesidir.					
17. Ermeni Sorunu ile ilgili olarak günümüzde meydana gelen gelişmeler konusunda öğrencilerin bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.					

	Tamamen	Çoğu zaman	Kısmen	Az	Hiç
18. Ermenilerin davranışlarının Osmanlı Devleti'nin tehcir kanunu çıkarmasında etkili olduğuna inanıyorum.					
19. Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet, olayları anlatan İngilizce ve Türkçe kitap ile dergilerin yayımlanması ve dağıtımının gerçekleştirilmesidir.					
20. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenimin, Ermeni Sorunu'nu bizlere yeterli bir şekilde aktardığına inanıyorum.					
21. Ermeni Sorunu hakkında konuyla ilişkili yerlere yapılacak olan alan gezilerinin beni bilgilendireceğini düşünüyorum.					
22. I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yaparak Türklere/ Müslümanlara yönelik katliamlar yaptıklarına inanıyorum.					
23. Türkiye'nin günümüzde Ermeni Sorunu ile ilgili yapması gereken en etkili faaliyet, internet ortamında propaganda yapılmasıdır.					
24. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretmenimin, Ermeni Sorunu'nu bizlere tarafsız ve bir şekilde aktardığına inanıyorum.					
25. Osmanlı Devleti'nin zorunlu göç kanununu uygulaması esnasında Türkler, Müslümanlar ve diğer azınlıkların Ermenilerle aynı haklara sahip olduğuna inanıyorum.					
26. Ermenilerin soykırım iddialarının haksız olmadığını düşünüyorum.					
27. Ermeni Sorunu ile ilgili yeterli sayıda kaynağa kolaylıkla ulaşabildiğimi düşünüyorum.					
28. Ermeni Sorunu ile ilgili TV ve radyo haberleri ve programları ile gazete yazılarını, elimden geldiğince takip ediyorum.					
29. I. Dünya Savaşı'nda Ermeni vatandaşlara haksız yere tehcir kanunu çıkarılmış ve uygulanmıştır.					
30. Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin bize karşı dost bir millet olduğunu düşünüyorum.					
31. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeniler ile barış içinde yaşamamızın önemini öğrendiğime inanıyorum.					
32. O günün şartlarında tehcir uygulaması için gereken önlemlerin alındığını düşünüyorum.					
33. Ermenilerle aramızda halk olarak bir sorun yoktur.					
34. T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Ermeni Sorunu'nu tam olarak öğrenemediğimi düşünüyorum.					
35. Ermeni Sorunu ile ilgili düşüncelerimin oluşmasında internetin önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum.					

III. Ermeni Sorunu Konusunda Öğrencilerin Sahip Oldukları Bilgi Düzeylerini Ölçmeye Yönelik Başarı Testi

Bu test, öğrencilerin Ermeni Sorunu hakkında sahip oldukları bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılacaktır. Başarı testinde 40 adet soru bulunmaktadır. Her bir soruyu okuduktan sonra, cevabınızı uygun gördüğünüz seçenek üzerinde işaretleyiniz. Bu işlemi yaparken de lütfen işaretsiz soru bırakmayınız.

1. Ermenilerle Türkler arasındaki ilk ilişki hangi dönemde gerçekleştirilmiştir?
A) Karahanlı Devleti
B) Büyük Selçuklu Devleti
C) Osmanlı Devleti
D) Anadolu Selçuklu Devleti
2. Osmanlı Devleti döneminde Ermenilerin en çok yaşadıkları bölge aşağıdakilerden hangisidir?
A) Doğu Anadolu Bölgesi
B) Batı Anadolu Bölgesi
C) Akdeniz Bölgesi
D) Marmara Bölgesi
3. Osmanlı Devleti, bünyesinde bulundurduğu hangi millete “millet-i sadıka” (sadık millet) unvanını vermiştir?
A) Araplara
B) Yahudiler
C) Ermenilere
D) Rumlara
4. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk bağımsızlık hareketini başlatan millet aşağıdakilerden hangisidir?
A) Romenler
B) Sırp lar
C) Ermeniler
D) Hırvatlar
5. Ermeni sorunu ilk kez hangi uluslar arası antlaşmada yer almıştır?
A) 1856 Paris Antlaşması
B) 1878 Berlin Antlaşması
C) 1878 Ayestefanos Antlaşması
D) 1920 Sevr Antlaşması

11. Milli Mücadeleye karşı faaliyet gösteren aşağıda ismi verilen zararlı cemiyetlerden hangisinin asıl amacı Anadolu'daki Ermeni azınlığın çıkarlarına hizmet etmektir?

- A) Taşnak Sütyun Cemiyeti B) Pontus Rum Cemiyeti
C) Etnik-i Eterya Cemiyeti D) Mavri Mira Cemiyeti

12. I. Rusya

II. İngiltere

III. Fransa

IV. İtalya

V. Avusturya

Yukarıdaki devletlerden hangisi/ hangileri Ermenileri, I. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı yönetimine karşı kıskırtmıştır?

- A) Yalnız I B) I, II, III
C) II ve III D) I, IV, V

13.

I. Balkan Savaşları

II. Ermeni tehcir kanunu

III. I. Dünya Savaşı'nın başlaması

IV. I. Dünya Savaşı'nın bitimi

Yukarıdaki olayların kronolojik olarak sıralaması aşağıdakilerden hangisidir?

- A) I, III, II, IV B) II, III, I, IV
C) I, II, III, IV D) III, IV, I

14. Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığı Sevk ve İskân Kanunu (tehcir: göç ettirme) esnasında Osmanlı topraklarında ne kadar Ermeni vatandaş yaşamaktaydı?

- A) 500.000'den az
B) 500.001–1.000.000 arası
C) 1.000.001–1.500.000 arası
D) 2.000.000'dan fazla

15. Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kanunu'na (tehcir: göç ettirme) dayanarak Ermenilere uyguladığı zorunlu göçte ölen Ermenilerin sayısı ne kadardır?

- A) 50.000'den az
- B) 50.001–100.000 arası
- C) 500.000–1.000.000 arası
- D) 1.500.000'den fazla

16. I. Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yaparak Kafkaslardaki Türk ordusunu arkadan vuran, Türk köylerini yakıp yıkan Ermeniler, Osmanlı Devleti tarafından Suriye ve civarına zorunlu olarak göç ettirildi.

Osmanlı Devleti'nin bu yolla ulaşmak istediği amaç aşağıdakilerden hangisi olamaz?

- A) İç güvenliği sağlamak.
- B) Ermenilerin kültürel değerlerini yok etmek.
- C) Ordunun gerisindeki bölgelerde asayişi sağlamak.
- D) Türk köylüsünün güvenini kazanmak.

17. Tehcir kanununun uygulanmasından sonra aşağıdakilerden hangisi gerçekleştirilmemiştir?

- A) Ermenilerin, eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine arazi ve mal verilmiştir.
- B) Ermenilerin gittikleri yerde kesin yerleşmelerine kadar, Osmanlı Devleti'nin bütçesinden ayırdığı göçmen ödeneğinden yardım yapılmıştır.
- C) Osmanlı Devleti, Ermenilerden çiftçi olanlara tohumluk, zanaat erbablarına ise alet ve edevat vermiştir.
- D) Osmanlı Devleti, Ermeniler bir daha Anadolu coğrafyasına dönmesinler diye kendine bağlı olan valiliklere emirler vermiştir.

18. Osmanlı Ermenileri, I. Dünya Savaşı esnasında yine Osmanlı Devleti'nin bir ili konumunda olan hangi vilayete göç ettirilmişlerdir?

- A) Musul
- B) Kerkük
- C) Fas
- D) Suriye

19. Ermenilerin tehcire tabi tutulmasına aşağıdaki devletlerden hangisiyle işbirliği yapması etkili olmuştur?

- A) Almanya
- B) Rusya
- C) Avusturya
- D) Bulgaristan

20. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hangi maddesi, ileride kurulması düşünülen Ermeni Devleti'ne zemin hazırlamak amacıyla konulmuştur?

- A) İtilaf Devletleri, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa o yeri işgal edebilecekler.
- B) Boğazlar İtilaf Devletlerine açılacak.
- C) Osmanlı ordusu terhis edilecek.
- D) "Vilayet-i Sitte" (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas) denilen yerde herhangi bir karışıklık olursa İtilaf Devletleri buraları işgal edebilecek.

21. Aşağıdaki antlaşmaların hangisinde Ermeni Devleti'nin kurulması resmen belirtilmiştir?

- A) Mondros Ateşkes Antlaşması
- B) Mudanya Ateşkes Antlaşması
- C) Sevr Antlaşması
- D) Lozan Antlaşması

22. I. Japonya

II. Belçika

III. Irak

IV. İtalya

V. Fransa

Yukarıdaki devletlerden hangisi/ hangileri günümüzde Ermeni Sorunu'yla ilgilenen, dolayısıyla Türkiye aleyhine çıkarımlarda bulunanlardandır?

- A) Yalnız V
- B) I ve IV
- C) II, III, IV
- D) II, IV, V

23. I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan tehcir kanununun uygulanması esnasında aşağıdakilerden hangisi gerçekleştirilmemiştir?
- A) Sürgüne tabi tutulan Ermenilerin boşalttıkları yerlerde bulunan taşınmaz malların (ev, arazi, vb.) sayımı yapılmıştır.
- B) Kimsesiz olan Ermeni kadın ve yetimler göçe tabi tutulmamıştır.
- C) Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin evlerine ve mallarına el konulmuştur.
- D) Fakir Ermeniler tehcir kanunu kapsamında göç ettirilirken, ihtiyaçları ücretsiz olarak Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır.
24. İtilaf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'yla Anadolu'da Ermeni Devleti'nin kurulmasını sağlamaya çalışmalarının amacı aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Bölgedeki petrol yataklarını kontrol etmek.
- B) Osmanlı topraklarını parçalamak.
- C) Kapitülasyonların sürekliliğini sağlamak.
- D) Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak bağımlı hale getirmek.
25. Rusya'nın Çar I. Petro döneminden itibaren politikası sıcak denizlere açılmak ve boğazlara egemen olmaktı. Yukarıdaki ifade göz önünde bulundurulduğunda Rusya bu amacına geçici de olsa ulaşmak için I. Dünya Savaşı sırasında aşağıda ismi verilen hangi toplum ya da toplumlardan yararlanmak istemiştir?
- A) Rumlar-Romenler
- B) Hırvatlar-Rumlar
- C) Bulgarlar-Arnavutlar
- D) Ermeniler-Gürcüler
26. Kurtuluş Savaşı döneminde özellikle Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını önlemek amacıyla kurulan cemiyet aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Trakya Paşaeli Cemiyeti
- B) İzmir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti
- C) Doğu Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti
- D) Kilikyalılar Cemiyeti

27. Milli Mücadele döneminde Ermeni ilerlemesini durdurmak amacıyla Doğu Cephesi Komutanlığı'na atanan komutan aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Rauf Orbay
B) Ali Fuat Cebesoy
C) Enver Paşa
D) Kazım Karabekir

28. Ermenistan aşağıdaki ateşkes ya da barış görüşmelerinden hangisine I. Dünya Savaşı'nda "savaştan taraftar" devlet olarak katılmıştır?

- A) Mondros Ateşkes Antlaşması
B) Lozan Barış Antlaşması
C) Mudanya Ateşkes Antlaşması
D) Sevr Antlaşması

29.

- 3 Aralık 1920 tarihinde TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasında imzalandı.
- Ermenilerle aramızdaki savaş sona erdi.
- Ermeniler işgal ettikleri Türk topraklarını boşalttılar.
- Bu antlaşma ile TBMM Hükümeti uluslar arası alanda ilk siyasi başarısını kazandı.

Yukarıda içeriği verilen antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Gümrü Antlaşması
B) Moskova Antlaşması
C) Kars Antlaşması
D) Ankara Antlaşması

30. "Ermeni, Rum ve Yahudi gibi azınlıklara, çevre ülkelerdeki Müslüman azınlıklara tanınan haklar kadar hak tanınacaktır." hükmü aşağıdakilerden hangisinde alınan bir karardır?

- A) Amasya Genelgesi
B) Alaşehir Kongresi
C) Misak-ı Milli
D) Balıkesir Kongresi

31.

I. Yunanistan II. İngiltere III. Ermenistan IV. Fransa

İstiklal Savaşı'nda TBMM, yukarıda verilen devletlerden hangisine karşı ilk defa zafer kazanmıştır?

- A) I B) II C) III D) IV

32. Kazım Karabekir'in Ermenilerle yaptığı savaş sonucunda imzalanan Gümrü Antlaşması'na göre;
- I. Kars, Iğdır ve Sarıkamış Türkiye'de kalacak.
II. Ermenistan TBMM'yi ve Misak-ı Milli'yi tanıyacaktı.
- Buna göre Gümrü Antlaşması'nın sonucu için aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?**
- A) Ermenilerin Anadolu üzerindeki iddialarından vazgeçtiği,
B) Ermenilerin Doğu Anadolu'dan göç edeceği,
C) Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarına tam olarak ulaştığı,
D) Ermenistan'ın Türkiye'ye bağlı hale geldiği,
33. "Ermeni, Rum ve Yahudi gibi azınlıklara siyasi bütünlüğümüzü bozacak ayrıcalıklar verilemez." kararı hangi kongrede alınmıştır?
- A) Alaşehir Kongresi
B) Balıkesir Kongresi
C) Erzurum Kongresi
D) Amasya Kongresi
34. Lozan Konferansı'nda Türk tarafının kesinlikle taviz vermediği birbiriyle ilişkili konular aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Doğuda bir Ermeni devleti kurulması- Kapitülasyonlar
B) Musul Meselesi- Hatay sorunu
C) Patrikhane- Boğazlar
D) Kapitülasyonlar- Savaş Tazminatı
35. Milli Mücadele'de TBMM Hükümeti'nin kazandığı ilk askeri başarı aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Doğu illerinin Ermenilerden kurtarılması
B) Güney illerinin Fransızlardan kurtarılması
C) İzmir'in Yunanlılardan kurtarılması
D) İstanbul'un İtilaf Devletleri'nden teslim alınması

- 36.** Büyük devletlerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermeni Devleti kurma projesinin resmen sona ermesi aşağıda verilen hangi antlaşmayla ilişkilidir?
- A) Moskova Antlaşması
 - B) I. İnönü Savaşı'nın kazanılması
 - C) Lozan Antlaşması
 - D) Gümrü Antlaşması
- 37.** Aşağıdakilerden hangisi, Ermenilerin Türkiye'den istediği taleplerdendir?
- A) Tazminat talebi
 - B) Toprak talebi
 - C) Kendilerinden özür dilenmesi ve soykırım yapıldığının kabulü
 - D) Hepsi
- 38.** Doğu sınırimız hangi antlaşma ile kesin olarak çizilmiş, bugünkü şeklini almıştır?
- A) Kars Antlaşması
 - B) Bükreş Antlaşması
 - C) Berlin Antlaşması
 - D) Atina Antlaşması

39. I. Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin amacını net olarak anlamak.
II. Türkiye Ermenilerinin Türklerle beraber yaşadıkları için daha sağlıklı düşüncüklerini dünya kamuoyuna duyurmak.
III. Ermeni Sorunu konusunda eğitim almış uzman kişilerin, yaptığı araştırma ve tezlere daha fazla önem vermek.
IV. Türkiye, yurt dışında Ermeni lobisine karşı lobi faaliyetine girişmeli ve bunu dış politikasında ilk sıraya koymalı.
V. Türkiye Cumhuriyeti, “ ver, kurtul” politikasını uygulamalıdır.

Geçmişte yaşanan ve günümüzde Türkiye'nin önüne bir engel olarak çıkartılmaya çalışılan Ermeni Sorunu konusunda, yukarıdakilerden hangisi/ hangileri Türkiye lehine bir çözüm olabilir?

- A) I ve II
B) II ve III
C) I, II, III, IV
D) III, IV, V

40. Ermeni Sorunu'nun çözümü halinde Türkiye'nin önünde engel teşkil eden aşağıdaki sorunlardan hangisinin çözümü kolaylaşabilir?
- A) Avrupa Birliği süreci
B) Misyonerlik Faaliyetleri
C) Terör Olayları
D) Hepsi

EK 2. Görüşme Soruları

1. Size göre Osmanlı Devleti'nin tehcir (göç ettirme) olarak bilinen Sevk ve İskân Kanununu çıkarmasının sebepleri nelerdir?
2. Bir önceki soruyu cevaplarırken ifade ettiğiniz sonuca/ kanaate nasıl ulaştınız?
3. Sizce bir soykırım olmuş mudur?
4. Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında özellikle Ermenileri ilgilendiren kanuna, ad koymanız istense, siz ne derdiniz?
5. Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki Ermenileri tehcir ederken, İstanbul ve Batı'daki soydaşlarını bu uygulamanın dışında tutmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?
6. Sizce, bazı günlük problemlerin dışında yaklaşık olarak 800 yıl dostça yaşayan Türk- Ermeni ilişkileri neden bozulmuştur?
7. Doğu komşumuz Ermenistan ve halkı konusunda ne/ neler düşünüyorsunuz?
8. Geçmişte yaşanan Ermeni Sorunu ile günümüzdeki Türkiye Ermeni ilişkileri ayrı konular olarak mı değerlendirilmelidir?
9. Sizce Türkiye, Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeli midir? Niçin?
10. Rus arşiv belgelerinde Türkler Ermenilere soykırım yapmadı, karşılıklı bir kırım oldu denmesine rağmen bugün Ermeni politikasının ardında ağırlıklı olarak Rusların olmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?
11. Size göre, Türkiye dışındaki Ermenilerin Türkiye Cumhuriyeti'nden beklentileri nelerdir?
12. Avrupa Parlamentosu'nun, Ermeni soykırım iddialarını Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesi için pazarlık konusu yapmasını nasıl karşılıyorsunuz?
13. Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin 04. Mayıs 1995 tarihinden itibaren Fransa'da aldığı ortak bir kararla dünyadaki bütün Ermeni okullarının ilk kısımlarında “ 1915 Türk katliamı ” adı altında mecburi ders okutulmasına karar verilmiştir.

Sizce Milli Eğitim Bakanlığı bu karara misilleme olarak bir ders koymalı mıdır? Neden?

14. 22 Mayıs 2006 günü Eurovision Şarkı Yarışması'nın finalinde Ermenistan'a Türkiye tarafından 10 puan verilmesine karşı, Ermenistan Türkiye'ye sıfır puan vermiştir. Bu olayı nasıl değerlendiriyorsunuz?
15. Sizce "Ermeni soykırımını yapmadık, böyle bir şey yok" diyen birinin, Fransa veya başka bir ülkede tutuklanmaları ve bu yönde bir karar almaları doğru mu?
16. Sizce sevk ve iskân kanununu soykırım olarak kabul eden ülkelere karşı nasıl davranmalıyız?
17. Sorunun çözümü için tarafların ne yapması gerekiyor?

EK 3. Görüşme Takvimi

Görüşülen Kişilerin Kod Adları	Görüşme Tarihi	Görüşme Saati	Görüşme Yeri
İ1	13.12.2006	12.00	Rehberlik Servisi
İ2	13.12.2006	12.40	Rehberlik Servisi
İ3	13.12.2006	15.05	Rehberlik Servisi
İ4	13.12.2006	15.30	Rehberlik Servisi
İ5	15.12.2006	11.00	Öğretmenler Odası
İ6	15.12.2006	11.35	Öğretmenler Odası
İ7	15.12.2006	14.00	Öğretmenler Odası
İ8	15.12.2006	15.00	Öğretmenler Odası
İ9	19.12.2006	13.50	Hizmetli Odası
İ10	19.12.2006	15.10	Hizmetli Odası
K1	22.12.2006	11.30	Öğretmenler Odası
K2	22.12.2006	12.20	Öğretmenler Odası
K3	25.12.2006	15.30	Müdür Yar. Odası
K4	25.12.2006	16.25	Müdür Yar. Odası
K5	26.12.2006	10.50	Rehberlik Servisi
K6	26.12.2006	11.45	Rehberlik Servisi
K7	26.12.2006	14.55	Kütüphane
K8	26.12.2006	15.35	Kütüphane
K9	27.12.2006	12.15	Müdür Odası
K10	27.12.2006	13.05	Müdür Odası

**EK 4. Sevk ve İskân Kanununun 19 Mayıs 1331 Tarihli Takvim-i Vekayi'de
Yayınlanan Karar Maddelerinin Sadeleştirilmiş Hali**

TAKVİM-İ VEKAYİ

Yüce Osmanlı Devleti'nin Resmi Dergisidir.

Her gün yayımlanır.

Salı 18 Recep 1333 ve 19 Mayıs 1331

Savaş sırasında Hükümetin icraatına karşı gelenler için askeri yönden alınacak önlemler hakkında geçici yasa.

Madde 1: Savaş sırasında ordu ve kolordu ve tümen kumandanları ve bunların vekilleri ve bağımsız mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle Hükümetin emirlerine ve ülkenin savunmasına ve düzenin korunmasına ilişkin icraat ve önlemlere karşı muhalefet ve silahla saldırı ve direnç görürlerse hemen askeri güçler ile en şiddetli surette bunların akıllarını başlarına getirmeye ve saldırı ve direnmeyi esasından yok etmeye görevli ve zorunludurlar.

Madde 2: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen kumandanları, askerliğin gerektirdiği kurallara dayanarak veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar ahalisini tek tek veya toplu olarak başka yerlere sevk ve iskân ettirebilirler (yollayıp yerleştirebilirler).

Madde 3: İşbu yasa yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girer.

Madde 4: İşbu yasa hükümlerini yerine getirmeye Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı memurdur.

Genel meclis'in toplantısında yasalaşması teklif olunmak üzere işbu yasa metninin geçici olarak yürürlük mevkiine koyulmasını ve devlet yasalarına eklenmesini emir buyurdum.

13 Receb 1333, 14 Mayıs 1331 [=1915]

Mehmed Reşad

Sadrazam Mehmed Said

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver

EK 5. Birleşmiş Milletler, Soykırımı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme
Genel Kurulunun 9 Aralık 1948 tarihli ve 260 A (III) sayılı Kararıyla kabul edilmiş ve imzaya ve onaya veya katılmaya sunulmuştur.
Yürürlüğe giriş: 12 Ocak 1951

Başlangıç

Sözleşmeci Taraflar, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarihli ve 96 (1) sayılı kararında soykırımın, Birleşmiş Milletlerin ruhuna ve amaçlarına aykırı olan ve uygar dünya tarafından lanetlenen, uluslararası hukuka göre bir suç olarak beyan edilmesini dikkate alarak, tarihin her döneminde soy kırımın insanlık için büyük kayıplar meydana getirdiğini kabul ederek, insanlığı bu tür bir iğrenç musibetten kurtarmak için uluslararası işbirliğinin gerekli olduğuna kanaat getirerek aşağıdaki hükümlerde anlaşmışlardır:

Madde 1

Önleme ve cezalandırma görevi

Sözleşmeci Devletler, ister barış zamanında isterse savaş zamanında işlensin, önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ettikleri soy kırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu teyit eder.

Madde 2

Soykırımı oluşturan eylemler

Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soy kırım suçunu oluşturur.

- a) Gruba mensup olanların öldürülmesi;
- b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;
- c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek;
- d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;
- e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek;

Madde 3

Cezalandırılacak eylemler

Aşağıdaki eylemler cezalandırılır:

- a) Soy kırımında bulunmak;
- b) Soy kırımında bulunulması için işbirliği yapmak;
- c) Soy kırımında bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak;
- d) Soy kırımında bulunmaya teşebbüs etmek;
- e) Soy kırıma iştirak etmek;

Madde 4

Kişilerin cezalandırılması

Soykırım suçunu veya üçüncü maddede gösterilen fiillerden birini işleyenler, anayasaya göre yetkili yöneticiler veya kamu görevlileri veya özel kişiler de olsa cezalandırılır.

Madde 5

Uygulama mevzuatı

Sözleşmeci Devletler, bu Sözleşmenin hükümlerine etkililik kazandırmak ve Özellikle soy kırımdan veya üçüncü madde belirtilen fiillerden suçlu bulunan kimselere etkili cezalar verilmesini sağlamak için, kendi Anayasalarında Öngörülen usule uygun olarak gerekli mevzuatı çıkarmayı taahhüt eder.

Madde 6

Soykırım suçu ile suçlanan kişilerin yargılanması

Soy kırım fiilini veya Üçüncü maddede belirtilen fiillerden birini İşlediğine dair hakkında suç İsnadı bulunan kimseler, suçun işlendiği ülkedeki Devletin yetkili bir mahkemesi veya yargılama yetkisini kabul etmiş olan Sözleşmeci Devletler bakımından yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanır.

Madde 7

Suçluların iadesi

Soy kırım fiili ve Üçüncü maddede belirtilen diğer fiiller, suçluların iadesi bakımından siyasal suçlar olarak kabul edilmez.

Sözleşmeci Devletler bu tür olaylarda kendi yasalarına ve yürürlükteki sözleşmelere göre suçluları İade etmeyi üstlenir.

Madde 8

Birleşmiş Milletlerle işbirliği

Sözleşmeci Devletlerden her hangi biri, soykırım fillerinin veya Üçüncü maddede belirtilen her hangi bir fiilin önlenmesi ve sona erdirilmesi için gerekli gördükleri takdirde, Birleşmiş Milletlerin yetkili organlarından, Birleşmiş Milletler Şart'ına göre harekete geçmesini isteyebilir.

Madde 9

Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanması

Sözleşmeci Devletlerarasında, bu Sözleşmenin yorumlanması, uygulanması veya yerine getirilmesi ve ayrıca soy kırım fillerinden veya Üçüncü maddede belirtilen fiillerin her hangi birinden bir Devletin sorumluluğu ile ilgili olarak çıkan uyuşmazlıklar, uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı önüne götürülür.

Madde 10

Orijinal metinler

Bu Sözleşmenin eşit ölçüde geçerli olan Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca metinleri 9 Aralık 1948 tarihini taşır.

Madde 11

İmza, onay ve katılma

Bu Sözleşme 31 Aralık 1949 tarihine kadar Birleşmiş Milletler Üyelerinin ve Üye olmayıp da Genel Kurul tarafından bu Sözleşmeyi imzalamaya davet edilen Devletlerin İmzasına açıktır.

Bu Sözleşme onaylanır ve onay belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilir.

Bu Sözleşmeye 1 Ocak 1950 tarihinden sonra Birleşmiş Milletler Üyeleri ile Üye olmayıp da yukarıda belirtildiği gibi davet edilen Devletler katılabilir. Katılma belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilir.

Madde 12

Sözleşmenin uygulama alanının genişletilmesi

Bir Sözleşmeci Taraf her hangi bir zamanda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine hitaben göndereceği bir bildirimle, bu Sözleşmenin uygulanmasını, bu Sözleşmeci Tarafın dış ilişkileri bakımından sorumlu olduğu ülke veya ülkeler bakımından genişletebilir.

Madde 13

Yürürlüğe giriş

İlk yirmi onay veya katılma belgesinin tevdi edilmesinin tamamlandığı gün, Genel Sekreter bir tutanak düzenler ve bunun bir kopyasını Birleşmiş Milletlerin bütün Üyelerine ve on birinci maddede belirtilen Üye olmayan Devletlere iletir.

Bu Sözleşme, yirminci onay veya katılma belgesinin tevdi edilmesini izleyen doksanıncı gün yürürlüğe girer.

Daha sonraki bir tarihte tevdi edilen bir onay veya katılma belgesi, bu onay veya katılma belgesinin tevdi tarihini izleyen doksanıncı gün yürürlüğe girer.

Madde 14

Sözleşmenin yürürlükte kalış süresi

Bu Sözleşme yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl süreyle yürürlükte kalır.

Bundan sonraki beş yıllarda, bu sürelerin biti bulunmamış Sözleşmeci Devletler bakımından yürürlükte kalmaya devam eder.

Çıkma, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine hitaben gönderilecek yazılı bir bildirimle yürürlük kazanır.

Madde 15

Sözleşmenin yürürlükten kalkması

Sözleşmeden çıkmalar nedeniyle bu Sözleşmeye Taraf Devletlerin sayısı on altının altına düşerse, Sözleşme bu çıkma bildirimlerinden en sonuncusunun yürürlük kazandığı tarihten itibaren yürürlükten kalkar.

Madde 16

Sözleşmenin değiştirilmesi

Sözleşmeci Taraflar Genel Sekretere hitaben gönderecekleri yazılı bîr bildirim vasıtasıyla her zaman bu Sözleşmede değişiklik yapılmasını talep edebilirler.

Genel Kurul, böyle bir talep karşısında yapılması gereken işleme karar verir.

Madde 17

Bildirimler

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bütün Birleşmiş Milletler Üyelerini ve on birinci maddede belirtilen üye olmayan Devletleri aşağıdaki konularda bilgilendirir:

- a) On birinci maddeye göre alınan imzalar, onaylar ve katılmalar;
- b) On ikinci maddeye göre alınan bildirimler;
- c) On üçüncü madde gereğince Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarih;
- d) On dördüncü maddeye göre alınan çekilme bildirimleri;
- e) On beşinci maddeye göre Sözleşmenin yürürlükten kalkması;
- f) On altıncı maddeye göre alınan bildirimler;

Madde 18

Depozitörlük işlevi

Bu Sözleşmenin orijinal metni Birleşmiş Milletler arşivinde saklanır.

Sözleşmenin onaylı bir örneği, Birleşmiş Milletler Üyelerine ve on birinci maddede belirtilen üye olmayan Devletlerin her birine iletilir.

Madde 19

Kayıt

Bu Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarih Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından kayda geçirilir.

**EK 6. Ermeni Soykırım İddialarını Kabul Eden Parlamentolar
ve Ayrıntıları**

<i>Ülke</i>	<i>Kabul Ediş Tarihleri</i>	<i>Kabul Ediş Nedeni</i>
Uruguay	1965 ve 2004	Ermeni azınlığın baskısı.
Kıbrıs Rum Yönetimi	1982	Türkiye karşıtlığı.
Arjantin	1993, 2003, 2004 ve 2005	Ermeni azınlığın baskısı.
Rusya	1995 ve 2005	Ermeni azınlığın baskısı.
Kanada	1996, 2002 ve 2004	Ermeni azınlığın baskısı.
Yunanistan	1996	Türkiye karşıtlığı.
Lübnan	1997 ve 2000	Ermeni azınlığın baskısı.
Belçika	1998	Ermeni azınlığın baskısı, AB üyeliği ve yabancı karşıtlığı.
İtalya	2000	Ermeni azınlığın baskısı.
Vatikan	2000 ve 2001	Dini neden.
Fransa	1998, 2000 ve 2001	Ermeni azınlığın baskısı, AB üyeliği ve yabancı karşıtlığı.
İsviçre	2003	Ermeni azınlığın baskısı, yabancı karşıtlığı ve soy- kırım için ortak arama.
Slovakya	2004	Yabancı karşıtlığı ve soykırım için ortak ara- ma.
Hollanda	2004	Ermeni azınlığın baskısı, AB üyeliği ve yabancı karşıtlığı.
Polonya	2005	Yabancı karşıtlığı ve soykırım için ortak ara- ma.
Almanya	2005	Yabancı karşıtlığı, soykı- rım için ortak arama ve AB üyeliği karşıtlığı.
Venezüella	2005	Ermeni azınlığın baskısı
Litvanya	2005	Yabancı karşıtlığı ve soykırım için ortak ara- ma.

(Lütem, 2007, s. 438 ve 447-448)

EK 7. Türkiye Ermenileri Adına İstanbul Patriği Mesrob II' nin 30 Ocak 2001 Tarihli Bildirisi

Türkiye'deki Ermeni Apostolik Ortodoks, Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan cemaatlerinin sivil temsilcilerinden oluşan 90 kişilik heyet 30 Ocak 2001 tarihinde Ermeni Patriklığı'nin Beziyan Salonu'nda, Türkiye Ermenileri Patriği 2. Mesrob'un riyasetinde Ruhani Meclis üyeleriyle birlikte karma bir toplantı gerçekleştirilerek yapılan müzakereler sonucunda işbu duyuruyu dünya kamuoyunun dikkatine sunmuştur.

- 1) Fransız Ulusal Meclisi üyeleri gerek tarihçilerin tartışmasını gerektiren 1915'teki trajik olayları görüşürken, gerekse bazı münferit beyanlarında, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin durumu hakkında ciddi kuşkular uyandıracak söylentilerde bulunmuşlardır.
- 2) Tarafımızdan daha önce yayımlanan bildiride de belirtildiği gibi Türkiye'de yaşamlarını sürdüren Ermenilerin birey olarak ekonomik, hukuksal, sosyal ve dini alanlarda herhangi bir sorunu sözkonusu değildir, özellikle de dini açıdan tam bir serbestlik içinde yaşamaktadırlar. Her toplumda var olan kurumsal alandaki bazı sorunlarımız ise toplumumuz yetkilileri tarafından Devletin en yetkili mercilerinin dikkatine sunulmuş olup çözüm beklenmektedir. Tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermenilerin de sorunlarının tartışılacağı parlamento Ankara'dadır ve adı Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Yabancı ülke parlamentolarının Türkiye Ermenileri'nin hamisiymişçesine davranmaları tarafımızca gereksiz bir tutum olarak algılanmaktadır. Lozan Antlaşması şartları doğrultusunda Türkiye Ermenileri bugün 540 yıllık Patrikhanesiyle, 2 hastanesiyle, 57 kilisesiyle, 57 vakfıyla, 18 okuluyla, 25 korosuyla, 17 derneğiyle, 2 spor kulübü, 3 gazetesi ve 5 dergisiyle onurlu bir şekilde yaşamını sürdürmektedir.

- 3) Uluslar arası birtakım stratejileri gerçekleştirmek pahasına yabancı parlamenterler tarafından yapılan bu gibi müdahaleler ülke kaderini paylaştığımız diğer tüm Türk vatandaşları gibi bizi de üzmemekte ve olumsuz etkilememektedir.

Bu tutuma son verilmesini dileriz.

TÜRKİYE ERMENİLERİ ADINA

Mesrob II
İstanbul Patriği

Armenyan
Episkopos Aram Nisanyan
Ruhani Kurul Başkanı

7
Sevket Sıvacyan
Başepiskopos Şahan Sıvacyan
Patrik Vekili